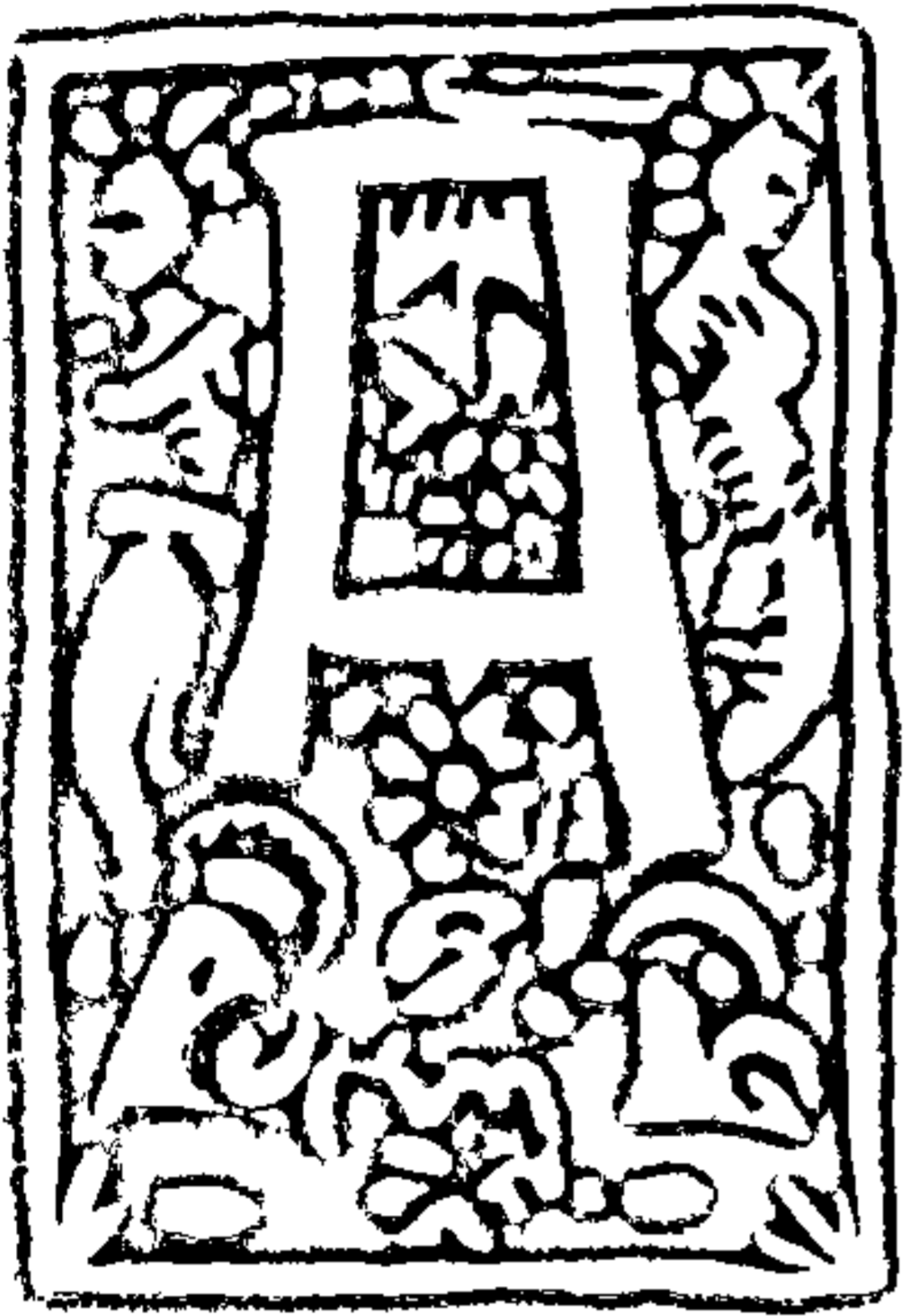

ТВОРЫ

ФРАНЦЫСК
СКАРЬИНА

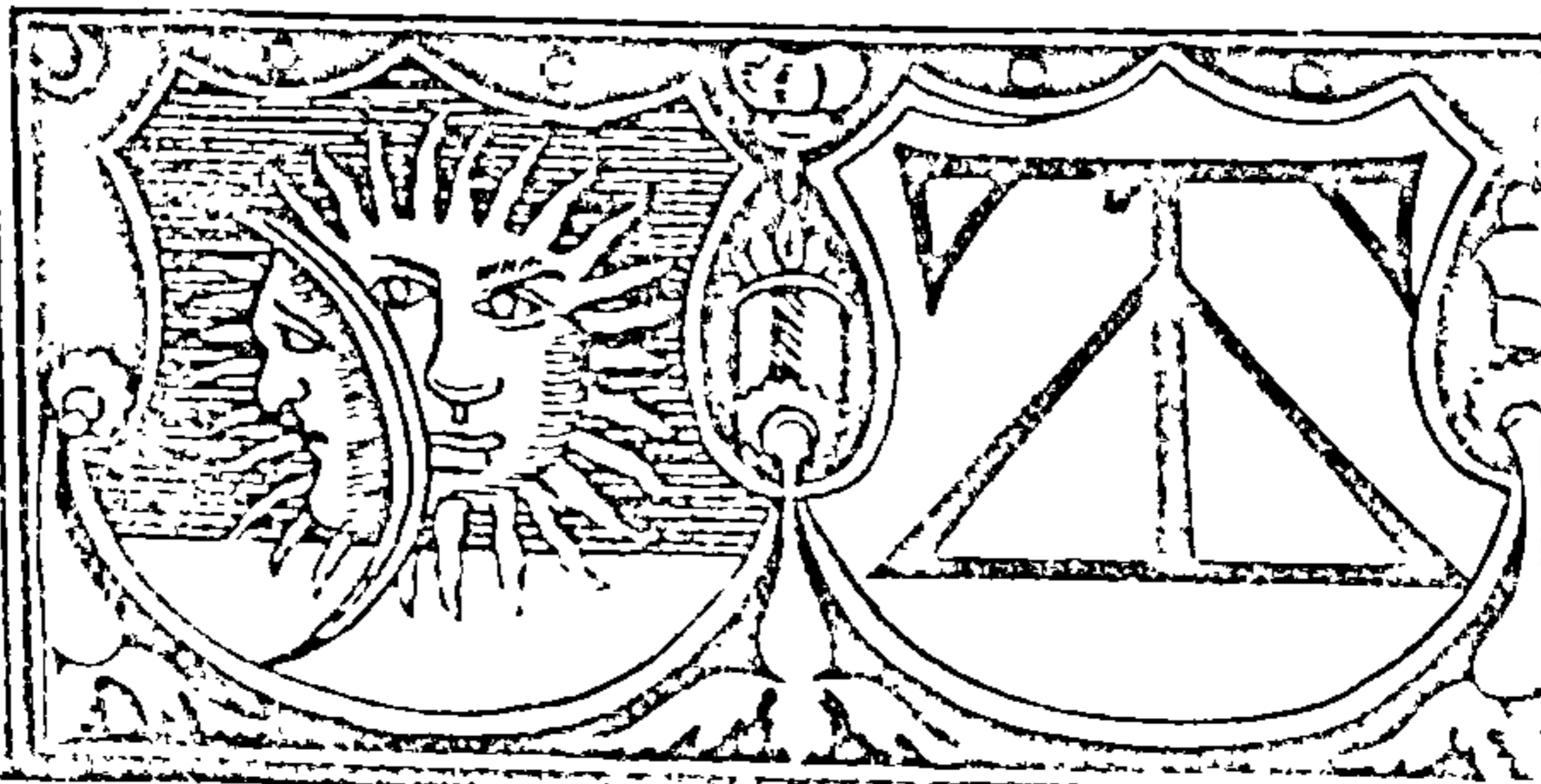
ФРАНЦЫСК
СКАРЬИНА

БІВЛІЯ РУСКА

ВЫЛОЖЕНА ДОКТОРОМЪ
ФРАНЦУЗКОМЪ СКОРНИОМЪ
ИЗЪ СЛАВНАГО ГРЯДЯ ПО
ЛОЦЬКА, БОГЪ КОСТИ И
ЛЪДЕНЪ ПѢПОЛАНТЫНЪ
КЪ ДОБРЪЯ НАЧЕННІЮ :

АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР
ОРДЭНА ДРУЖБЫ НАРОДАУ
ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

ФРАЊІЦЫСК СКАРЬБІНА

ТВОРЫ

Прадмовы, сказанні, пасляслоўі,
акафісты, пасхалія

Представляет собой наиболее полное издание произведений Ф. Скорины. В него включены все известные предисловия и послесловия первопечатника к его книгам, образцы книжной поэзии, акафисты с акростихами Ф. Скорины, а также недавно обнаруженный текст пасхалии с календарем, помещенный в «Малой подорожной книжке» (1522). Дается обширный научно-популярный комментарий.

Расчитана на славистов, обществоведов и всех интересующихся творческим наследием Ф. Скорины.

Уступны артыкул, паdryхтоўка тэкстаў,
каментарыі, слоўнік А. Ф. Коршунава,
паказальнікі А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага

Рэдактар
канд. філал. навук В. А. Чамярыцкі

Рэцэнзенты:
д-р філал. навук М. М. Арочка,
д-р гіст. навук Я. Л. Неміроўскі,
канд. філал. навук Л. Л. Кароткая

Скарына Ф.

С 42 Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Уступ. арт., паdryхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказальнікі А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага.—Мн.: Навука і тэхніка, 1990.—207 с.: іл.

ISBN 5-343-00151-3.

Скорина Ф. Сочинения: Предисловия, сказания, послесловия, акафисты, пасхалия.

Уяўляе сабой найбольш поўнае выданне твораў Ф. Скарыны. У яго ўключаны ўсе вядомыя прадмовы і пасляслоўі першадрукара да яго кніг, узоры кніжнай паэзіі, акафісты з акравершамі Ф. Скарыны, а таксама нядаўна знойдзены тэкст пасхаліі з календаром, змешчаны ў «Малой падарожнай кніжцы» (1522). Падаецца шырокі навукова-папулярны каментарый.

Разлічана на славістаў, грамадазнаўцаў і ўсіх, хто цікавіцца творчай спадчынай Ф. Скарыны.

4603020102—004

С

140—89

М 316(03)—90

ББК 83.3 Бел

ISBN 5-343-00151-3

© Выдавецтва
«Навука і тэхніка», 1990

ТВОРЧАЯ СПАДЧЫНА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

ДАНІИЛУ СЕДАЩЕМУ СОЛЪВЫ ПРИНЕСЕ ЯВЪКУ М ОБЕ ^А ^П ^Д ^В

КНИГИ СВЕТОГО ПРОРОКА БОЖИЯ ДА
 НИИЛА ПОЧИНАЮТСЯ • ЗЪПОЛЪНЕ
 ВЫЛОЖЕНЫ НА РУССКИИ ЯЗЫКЪ
 ДОКТОРОМЪ ФРАНЦУЗСКОМЪ СКОРИНОМЪ
 ИЗЪ СЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА • НА ПЕРЕДЪ
 БОГЪ КОСТИ, ИЛЮДЕ, ПОСПОЛНТЫ КНЯЗЦЕ:

Імя Францыска Скарыны, выдатнага дзеяча беларускай культуры XVI ст., добра вядома не толькі ў нашай краіне, але і далёка за яе межамі. Яно стаіць у радзе слаўтых гістарычных імён сусветнага значэння і з'яўляецца нацыянальнай гордасцю беларускага народа. Чалавек шматграннага таленту, вучоны-энцыклапедыст і гуманіст-асветнік, высокаадукаваны доктар свабодных навук і медыцыны, ён пакінуў яркі след у гісторыі нацыянальнай культуры ўсходнеславянскіх народаў, упершыню далучыў іх да кнігадрукавання.

Руплівы і дбайны працаўнік на ніве роднай культуры, Францыск Скарына паказаў сябе сапраўдным наватарам усходнеславянскай кнігі, стаў заснавальнікам новага гуманістычнага падыходу да Бібліі, якую адрасаваў «людзям простым, паспалітым». Ён быў таксама выдатным філолагам і перакладчыкам, літаратарам-публіцыстам, пачынальнікам новых, малавядомых яшчэ на землях усходніх славян з'яў і відаў літаратурнай творчасці.

Скарына пакінуў для нашчадкаў значную і важкую спадчыну, якая ўключае ў сябе 22 прадмовы і 25 сказанняў да выдадзеных ім на працягу 1517—1525 гг. кніг Бібліі, тры вершы, два гімны, пасхалію з «Малой падарожнай кніжкі» 1522 г. і больш за 60 пасляслоўяў да асобных яго выданняў. Гэта спадчына — цікавая і яркая старонка ў гісторыі беларускай культуры XVI ст. У арыгінальных творах Францыск Скарына выявіў свае грамадска-палітычныя, філасофскія, прававыя, этычныя, эстэтычныя і асветніцкія погляды пісьменніка-гуманіста і патрыёта, якія ён прапагандаваў і нёс у народныя масы. Яго спадчына каштоўна яшчэ і тым, што дапамагае ўявіць жывы вобраз гэтага выключнага дзеяча беларускай культуры, які з пачуццём высокай асабістай годнасці і гонару нязменна адзначаў, што кожная выпушчаная ім у свет кніга «совершена ест повелением, працею и выкладом ученого мужа в лекарских науках доктора Франциска, Скоринина сына из славного града Полоцка».

Варта падкрэсліць, што рашаючым зыходным момантам, які прадвызначыў далейшы жыццёвы шлях юнака Францыска Скарыны, а потым і вывеў яго на арэну сусветнай вядомасці, з'явіўся яго прыезд у самым пачатку XVI ст. на вучобу ў Кракаўскі ўніверсітэт. Тут у сталічным польскім горадзе, цэнтры польскай культуры, Скарына не толькі атрымаў вышэйшую адукацыю, але і пазнаёміўся з еўрапейскай друкаванай кнігай і тут,

відаць, у яго зарадзілася і пачало выпяваць імкненне прысвяціць сябе высакароднай справе распаўсюджання такой кнігі сярод суайчыннікаў. Але каб ажыццявіць сваю заповітную мару, яму спатрэбілася яшчэ дзесяць падрыхтоўчых гадоў, пакуль ён прыступіў у чэшскай Празе да выдання Бібліі.

У Празе, сталіцы Чэшскага каралеўства, якая, відаць, не-выпадкова прывабіла да сябе Францыска Скарыну, ён апынуўся дзесьці ў 1516 г. Тут, карыстаючыся геаграфічнай блізкасцю да Вялікага княства Літоўскага і да такіх вядомых цэнтраў еўрапейскага кнігадруку, як Нюрнберг, Аўгсбург і Венецыя, а таксама маральнай і матэрыяльнай падтрымкай суайчыннікаў, яму ўдалося ў адной з мясцовых друкарань наладзіць выпуск першых усходнеславянскіх друкаваных кніг.

Наколькі плённым быў пражскі перыяд дзейнасці Скарыны, пераканаўча сведчыць той факт, што за два з палавінай гады ён выпусціў 23 кнігі амаль у 2400 старонак. У парадку храналагічнай паслядоўнасці выхаду гэта былі наступныя кнігі: 6 жніўня 1517 г. Псалтыр (284 с.), 10 верасня «Іоў» (102 с.), 6 кастрычніка «Прытчы прамудрага Саламона» (96 с.), 5 снежня «Ісус Сірахаў» (162 с.), 2 студзеня 1518 г. «Эклезіяст» (36 с.), 9 студзеня «Песня песняў» (24 с.), 19 студзеня «Прамудрасць божая» (64 с.), 10 жніўня чатыры кнігі «Царстваў» (484 с.), у апошніх Скарына захаваў агульную пагінацыю, нягледзячы на тое што кожная з гэтых чатырох кніг Бібліі мае асобны тытульны ліст. Апошнім выданнем 1518 г. была надрукаваная 20 снежня кніга «Ісус Навін» (96 с.).

Найбольш плённым як па колькасці выданняў, так і па колькасці друкаваных старонак быў 1519 г., калі Скарына выдаў у Празе 11 кніг Бібліі, агульным памерам у 1052 старонкі. У ліку выданняў гэтага года толькі кніга «Юдзіф» (52 с.) мае дакладную дату выхаду з друку 9 лютага 1519 г. ды кніга «Суддзі» (96 с.) пазначана 15 снежнем. Астатнія 9 выпускаў 1519 года былі: «Быццё» (192 с.), «Другі закон» (132 с.), «Данііл-прарок» (80 с.), «Эсфір» (52 с.), «Руф» (16 с.) і «Плач Ерамій» (24 с.). Кнігі ж «Выход» (152 с.), «Левіт» (108 с.) і «Лічбы» (148 с.) выйшлі з друку без указання чысла і года іх выдання.

Выдаючы паасобнымі выпускамі кнігі Старога завету, Францыск Скарына аздабляў іх тытульнымі лістамі, упрыгожанымі тэматычнымі ілюстрацыйнымі гравюрамі, перад тэкстам змяшчаў мастацкія застаўкі, дзе-нідзе віньеткі, а сам тэкст кнігі суправаджаў загалоўнымі літарамі-ініцыяламі, якімі пачынаўся кожны новы раздзел або параграф біблейскага твора. Разам з тым кожны з выпускаў названых кніг Бібліі мае прадмову або сказанне Скарыны і даволі трафарэтнае сціслае пасляслоўе, у якім называецца імя перакладчыка-выдаўца, а таксама змяшчаецца важная інфармацыя пра месца і час выхаду той ці іншай кнігі.

Паколькі асвятленне гэтага цікавага як па характару, так і

па зместу пытання мастацкай культуры выданняў Францыска Скарыны ўжо грунтоўна разгледжана ў навукова-даследчых працах¹, нам у дадзеным выпадку няма неабходнасці падрабязна спыняцца на аналізе гэтага аспекту яго культурна-выдавецкай дзейнасці. Зазначым толькі, што Скарына быў адным з першых высокаадукаваных і таленавітых кнігавыдаўцоў, хто пазнаёміў славян з высокай тэхнікай друкарскага станка. Яго выданні мелі вялікае значэнне для далейшага разгортвання і ўдасканалвання друкарскай справы не толькі ў Беларусі, але і ў Расіі, на Украіне, у Літве і іншых краінах.

Пражскі перыяд кнігавыдавецкай дзейнасці Францыска Скарыны быў надзвычай напружаным і плённым. За якіх-небудзь 30 месяцаў сваёй працы ён здолеў падрыхтаваць і «оттиснути» 23 кнігі Бібліі, што было сапраўдным подзвігам першадрукара. Аднак ёсць падставы сцвярджаць, што названая лічба выдадзеных ім у Празе кніг даволі прыблізная, не канчатковая. Як сведчыць тэкст яго прадмовы да ўсёй Бібліі, Скарына звяртаў увагу чытача і на такія важныя і карысныя творы старазапаветнага зводу Бібліі, як 2 кнігі «Параліпаменона», 2 кнігі «Ездры», 2 кнігі «Макавеяў», кнігі «Неямія», «Товіт» і некаторыя іншыя, якія ён падрыхтаваў, а магчыма, і выдаў, але яны не дайшлі да нашых дзён. Асабліваю ўвагу ён звяртаў на кніжку «Товіт» і высока цаніў яе за тое, што яна «науку отцем, яко имають учити сыны своя, кажетъ». Інакш навошта яму было б адсылаць свайго чытача да тых кніг Бібліі Старога завету, якіх ён сам не выдаў ці не збіраўся выдаць. У прадмове ж да кнігі «Плач Ераміі» Скарына прама сцвярджаў, што ён не толькі падрыхтаваў, але і выдаў кнігу «Прароцтваў Ераміі»: «Сей божий пророк был ест родом с местечка именем Анафотита, еже ест недалеко от Ерусалима, от племени жречекага. О том ширей написал есми во предословии своем на книги пророчества его». Аднак кніга «Прароцтвы Ераміі» да нашага часу ў выданнях Скарыны нідзе не захавалася.

Напэўна, дзесьці ў пачатку 1520 г. Скарына па невядомых нам прычынах пакідае Прагу і перасяляецца ў Вільню. Тут у сталічным горадзе Вялікага княства Літоўскага, які быў тады цэнтрам палітычнага і культурнага жыцця літоўскага і беларускага народаў, ён прадоўжыў сваю кнігавыдавецкую культурна-асветніцкую дзейнасць. У доме мясцовага бургамістра Якуба Бабіча ён арганізаваў першую айчынную ўсходнеславянскую друкарню і ў другой палавіне 1522 г. выдаў першую на тэрыторыі сучаснага Савецкага Саюза друкаваную «Малую падарожную кніжку», якая ўключала ў сябе Псалтыр, «Часа-

¹ Владимир П. В. Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык. Спб., 1888; Шчакаціхін М. Гравюры і кніжныя аздобы ў выданнях Францішка Скарыны // Чатырохсотлеце беларускага друку (1525—1925). Мн., 1926. С. 180—227; Шматаў В. Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стагоддзяў. Мн., 1984.

словец», акафісты, каноны, «Шасцідневец», «Святцы кароткія» і «Пасхалію». Усе гэтыя часткі ён таксама друкаваў паасобнымі выпускамі ў 12-ю долю друкарскага аркуша, з незалежнай пагінацыяй, а ў некаторых выпадках і са сваімі тытульнымі лістамі. Так, у прыватнасці, кожны з 8-мі пададзеных ім акафістаў мае свой тытульны ліст, якіх няма ў канонах. Пагінацыя ў акафістах падаецца ў ніжніх правых вуглах, а ў канонах яна размешчана ў верхніх правых вуглах. Вось чаму, прымаючы пад увагу гэтыя і некаторыя іншыя акалічнасці, меў, на нашу думку, рацыю Я. Л. Неміроўскі, калі пісаў, што было б больш правільным лічыць часткі «Малой падарожнай кніжкі» асобнымі выданнямі, як і выпускі кніг Бібліі, выпушчанай Скарынам у Празе ў 1517—1519 гг.»² А такіх незалежных частак у «Малой падарожнай кніжцы» налічваецца 21.

Віленскі перыяд кнігавыдавецкай дзейнасці першадрукара быў таксама надзвычай кароткім. Ён завяршыўся выданнем у сакавіку 1525 г. другой кнігі, якая складалася з чатырох самастойных частак: «Дзяянняў апостальскіх», 7 саборных апостальскіх пасланняў (тры з іх прыпісваюцца Пятру, тры — Іаану і адно — Іудзе), 14 пасланняў апостала Паўла, а таксама «Саборніка», аб'яднаных агульным загалоўкам «Деанія и посълания апостольская» і выдадзеных фарматам у 8-ю долю аркуша. Агульная колькасць выйшаўшых у Вільні двух зборнікаў складала больш за 1600 старонак.

У параўнанні з пражскімі выданнямі кніг Бібліі віленскія кніжкі Францыска Скарыны хоць і вылучаюцца высокім паліграфічным узроўнем, багаццем віньетак і нават шырокім выкарыстаннем чырвонай фарбы, аднак значна бяднейшыя ў мастацкім аздабленні тытульных лістоў, выкарыстанні гравюрных заставак і тытульных тэматычных ілюстрацый. За выключэннем Псалтыра 1522 г. і Апостала 1525 г., Скарына больш не пісаў прадмоў да ўсіх іншых выпускаў віленскіх выданняў, а забяспечваў іх т. зв. сказаннямі, якія насілі пераважна апісальны характар і, па сутнасці, уяўлялі сабою сціслыя анатацыі да таго або іншага твора.

Выхадам Апостала спынілася ў 1525 г. кнігавыдавецкая дзейнасць Францыска Скарыны, хоць спадзяванні на аднаўленне яе не пакідалі яго яшчэ пэўны час, пра што сведчаць некаторыя факты яго біяграфіі. Нам невядома, якімі меркаваннямі кіраваўся першадрукар, калі ў хуткім часе ў тым жа 1525 г. ён ажыццявіў сваю паездку ў Вітэнберг, які ў тыя часы з'яўляўся цэнтрам нямецкай Рэфармацыі, і сустрэкаўся з Марцінам Лютэрам і яго аднадумцам і спадарожнікам Меланхтонам. Але пэўна гутарка з асновапаложнікамі нямецкага пратэстантызму

² Немировский Е. Л. Славянские рукописи и палеотипы кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза // Сов. славяноведение. № 1. 1968. С. 19.

ў чымсьці не задаволіла Скарыну і яны не знайшлі агульнай мовы.

Пасля сустрэчы з Марцінам Лютэрам, як сведчыць афіцыйнае паведамленне польскага караля Жыгімонта II Аўгуста ад 1552 г., напэўна, па ініцыятыве Скарыны і не без садзейнічання і падтрымкі яго прыхільнікаў і аднадумцаў была зроблена спроба ўвайсці ў кантакт з вялікім князем маскоўскім Васілём Іванавічам з мэтай арганізаваць і наладзіць у Маскве выданне неабходных кніг для брацкага рускага народа. Але спроба гэта пацярпела крах, бо прывезеныя ў Маскву друкаваныя Скарынавы кнігі Бібліі былі «па загаду маскоўскага князя публічна спалены»³. Няўдала таксама, хоць і па іншых прычынах, скончылася паездка беларускага гуманіста ў Кёнігсберг. Не атрымаўшы належнай падтрымкі для працягу сваёй кнігавыдавецкай і іншай культурна-асветніцкай дзейнасці, беларускі гуманіст вымушаны быў пакінуць родную зямлю і завяршаць свой жыццёвы шлях у Чэхіі, якая стала для яго другой радзімай.

Для асвятлення выключнай для свайго часу асобы, плённай, хоць і кароткачасовай, але змястоўнай і шматграннай дзейнасці Францыска Скарыны і яго поглядаў выключнае значэнне маюць кнігі і арыгінальная літаратурна-публіцыстычная спадчына беларускага гуманіста. Яны пераканаўча сведчаць пра выразна гуманістычна-асветніцкую скіраванасць творчых інтарэсаў нашага першадрукара, пра яго імкненне паставіць свае веды на службу свайму народу, каб узняць культурны ўзровень «людзей простых, паспалітых». Гэтай высакароднай мэце павінна была служыць друкаваная кніга, у першую чаргу Біблія, якую ён разглядаў як надзвычай багатую крыніцу ведаў, важны сродак навучання сямі свабодным навукам і маральнага самаўдасканалення чалавека.

Скарына шырока абапіраўся ў сваёй дзейнасці на багаты інтэлектуальны і этычны вопыт мінулага, на ідэйна-мастацкую спадчыну папярэдніх эпох, але падыходзіў да іх не дагматычна. Ён творча выкарыстоўваў традыцыі, імкнуўся прыстасаваць іх для вырашэння важных культурна-гістарычных задач свайго часу, дзеля падрыхтоўкі сваіх суайчыннікаў да павароту к новаму, гуманістычнаму мышленню.

У літаратурнай творчасці Скарыны раскрыліся не толькі яго рознабаковыя веды, але і яркі талент пісьменніка-публіцыста, выдатнага мастака слова. Пра гэта пераканаўча сведчаць яго прадмовы да Псалтыра, да кніг «Іоў», «Ісус Сірахаў», «Ісус Навін», «Прамудрасці цара Саламона», «Прытчы Саламона» і інш. Свае публіцыстычныя творы беларускі гуманіст перасыпаў філасофскімі афарызмамі, трапнымі параўнаннямі, іншымі мас-

³ Владимировас Л. Франциск Скорина — первопечатник вильнюсский. Вильнюс, 1975. С. 60.

тацкімі сродкамі моўнай выразнасці, пачэрпнутымі з літаратурных і фальклорных крыніц.

Высока цаніў ён такі папулярны жанр сярэдневяковай дыдактычнай прозы, як прытчы, якія «всегда иную мудрость и науку знаменуют, а иначе ся разумеють, нежели молвены бывають, и болши в собѣ сокритых таин замыкають, нежели ся пишуть». А паколькі ў «притчах сокрита мудрость, якобы мощь в драгом камени, и яко злато в земли, и ядро у вореху», то іх чытанне прынясе карысць «всякому человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому», а больш за ўсё тым, якія «хотят имети добрые обычае и познати мудрость и науку».

Кніга — магутны сродак адукацыі чалавека, яна пашырае яго духоўныя далягяды, узбагачае ведамі і паглыбляе розум, садзейнічае росту яго культурнага ўзроўню, робіць больш даступным і мудрым, дапамагае лепш разабрацца ў тых або іншых жыццёвых праблемах — вось тая галоўная думка, якая пранізвае ўсе прадмовы Скарыны. Кожнаму чалавеку, казаў ён, трэба чытаць кнігі, бо ў іх схавана мудрасць стагоддзяў, а «без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почтиве жити людем посполитым на земли».

У прапагандзе біблейскіх кніг Скарынам кіравала не тэалагічнае меркаванне царкоўнага прапаведніка, а інтарэсы высокаадукаванага свецкага чалавека, які добра ведаў цану і практычную карысць кожнай кнігі. Ён зыходзіў з таго, што Біблія ў сваім поўным зводзе — гэта не толькі кодэкс хрысціянскага веравызначэння і маралі, але разам з тым і крыніца зямной, народнай мудрасці і канкрэтных ведаў па геаграфіі, этнаграфіі, гісторыі, філасофіі, заканадаўству розных народаў, і таму патрэбна чалавеку ў паўсядзённым жыцці.

Закранаючы пытанне аб часе ўзнікнення той або іншай кнігі Бібліі, Скарына лічыў неабходным адзначыць, дзе, калі, кім і па чым непасрэдным даручэнні яна пісалася. Так, у прыватнасці, кнігу, вядомую пад назвай «Прамудрасць божая», казаў ён, «написал ест Филон философ греческим языком... во врѣмена Пѣтоломея Филопатера, царя египетскаго», які быў «шестый царь по Александре Великом Макидонском». Аўтарам першай кнігі «Царствы», прысвечанай часу ўзнікнення Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы, Скарына называе легендарнага Самуіла-прарока, а другой кнігі «Царствы» — Саула і яго пераемніка цара Давыда. Далейшую гісторыю гэтай дзяржавы, калі яна распалася на два самастойныя царствы пасля смерці цара Саламона, па яго сцверджанню, «писали же суть сие книги летописци царей Иудиных, наболей Нафан-пророк, Илия-пророк и иные святые пророци». У дачыненні да іншых кніг Бібліі Скарына сказаў: «Потреба теже ведати, иже сия книга Иудиф, яко книга Даниила-пророка и книги Ездры, еврейскими словами, но хальдейским языком напервей от летописцев написана ест».

Літаратурна-публіцыстычная спадчына Францыска Скарыны — выдатная з'ява ў гісторыі развіцця беларускай культуры, фарміраванне якой грунтавалася на творчым сінтэзе нацыянальных здабыткаў з дасягненнямі культуры іншых народаў свету. Яна насіла глыбока прагрэсіўны для свайго часу характар і азнаменавала сабой важны этап у духоўным развіцці беларускага народа.

Творчыя намаганні Скарыны знаходзілі водгук у сэрцах тысяч чытачоў. Яго кнігі здзяйснялі вялікую культурна-гістарычную місію правадніка з сярэдневяковай цемры ў свет новых, гуманістычных ідэалаў, новай рэнесансавай культуры. Нягледзячы на адмоўнае стаўленне артадаксальнага хрысціянскага духавенства да яго кніг, яны яшчэ пры жыцці першадрукара шырока разыходзіліся па землях усходнеславянскага свету і станавіліся здабыткам розных слаёў насельніцтва. Аб ступені іх распаўсюджанасці красамоўна сведчыць той факт, што пасля амаль пяцісот гадоў з часу іх выхаду ў свет захавалася значная колькасць экзэмпляраў Скарынавых кніг.

Значэнне Скарыны як дзеяча культуры, пісьменніка, перакладчыка заключаецца ў тым, што ён падрыхтаваў той бурны росквіт кнігавыдавецкай справы, які пачаўся на Беларусі і ў Літве пасля яго смерці ўжо ў другой палавіне XVI ст., калі адна за другой пачалі ўзнікаць і дзейнічаць друкарні ў Брэсце (у 50-я гады), Нясвіжы (1562), Заблудаве (1568), Лоску (1574), Вільні (з 70-х гадоў XVI ст.). Ён узняў мастацкае аздабленне сваіх выданняў на такія высокі ўзровень, што яны служылі ўзорамі для пераймання не толькі сваім суайчыннікам, але і іншым народам.

Дабратворны ўплыў Скарыны адчулі і такія выдатныя прадаўжальнікі яго культурна-асветніцкай дзейнасці, як Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Іван Фёдараў, Пётр Мсціславец, браты Мамонічы і прадстаўнікі брацкага руху, якія пераймалі і развівалі далей патрыятычныя і гуманістычныя погляды свайго папярэдніка на прагрэсіўную ролю друкаванай кнігі як магутнага сродку асветы і павышэння культурнага ўзроўню народа. Жыватворнымі былі і традыцыі Скарыны ў плане далейшага развіцця яго перакладчыцкага вопыту, садзейнічання з'яўленню новых перакладаў на беларускую мову разнастайных твораў рэлігійнага і свецкага характару. Наследуючы яго творчаму прыкладу, пазнейшыя дзеячы розных палітычных і рэлігійных напрамкаў шырока карысталіся літаратурным жанрам прадмоў як магутным сродкам прапаганды сваіх поглядаў, а часам нават пераймалі форму і змест скарынаўскіх прадмоў, якія былі добра вядомы рускім і ўкраінскім кніжнікам і служылі ім класічным літаратурным узорам. Яны адыгралі выдатную ролю ў справе ўмацавання культурных сувязей паміж беларускім, украінскім, рускім і іншымі народамі Усходняй Еўропы.

Літаратурна-публіцыстычная спадчына Францыска Ска-

рыны яшчэ чакае свайго грунтоўнага і ўсебаковага даследавання. Хоцацца спадзявацца, што гэтаму будзе садзейнічаць і новае, больш поўнае ў параўнанні з 1969 г.⁴ выданне яго твораў. У дадзены зборнік дадаткова ўключаны поўны тэкст паскаліі, што захаваўся ў адзіным, капенгагенскім экземпляры «Малой падарожнай кніжкі», пашыраны варыянт пасляслоўя да Апостала паводле экземпляра Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве, а таксама два акафісты з акравершамі Скарыны. Усе яго творы падаюцца ў храналагічнай паслядоўнасці, адпаведнай часу выхаду ў свет тых кніг, у якіх яны змешчаны, і суправаджаюцца неабходным навуковым каментарыем.

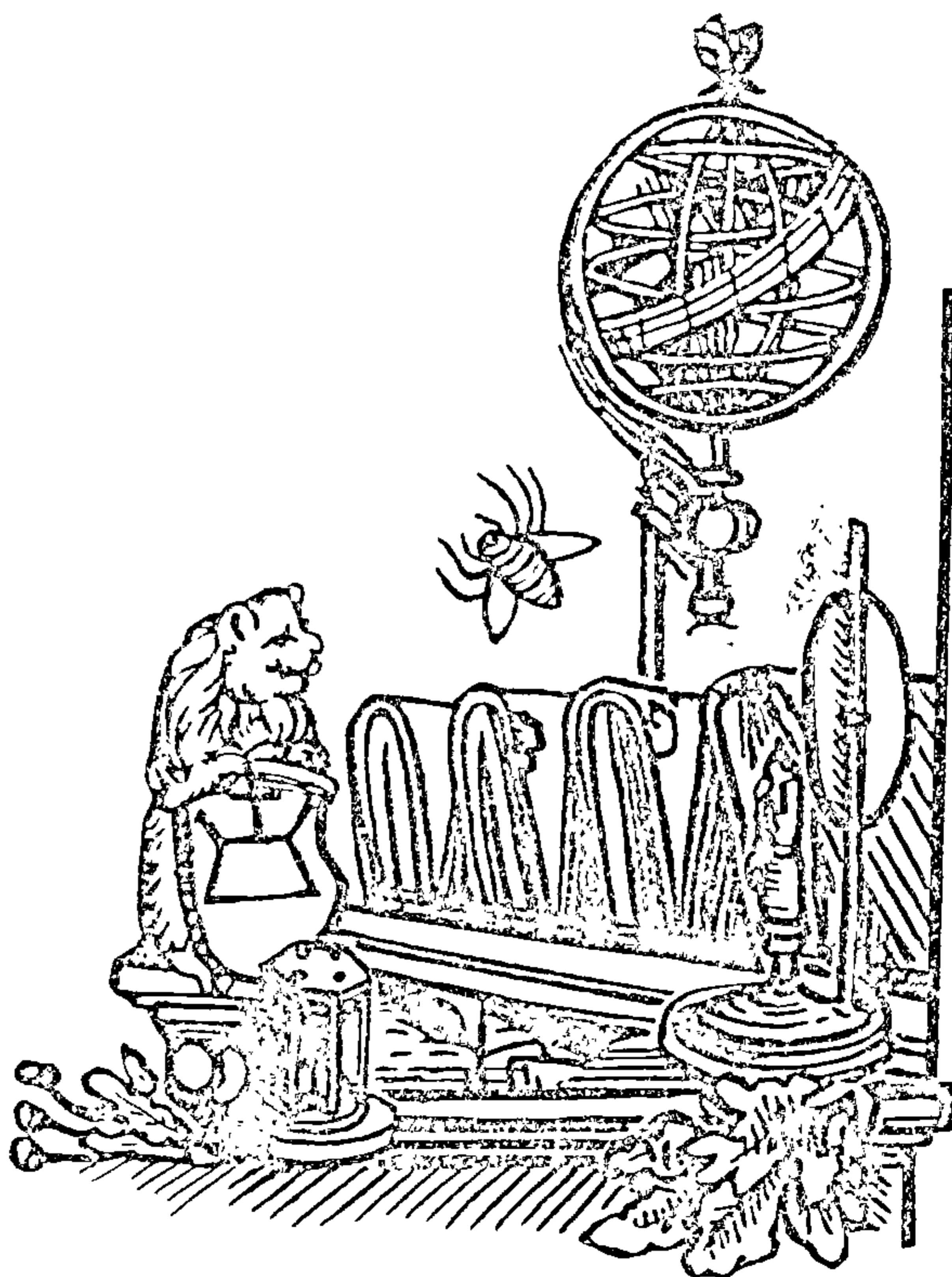
Тэксты публікуюцца па першакрыніцах і згодна з сучаснымі прынцыпамі выдання літаратурных помнікаў. Традыцыйныя для тагачаснай пісьменнасці цітлы і скарачэнні ўсюды раскрыты, цвёрды знак у канцы слоў апускаецца. Прыназоўнікі, якія Скарына не заўсёды аддзяляў ад следуючых за імі слоў, аддзяляюцца. У адпаведнасці з сучасным алфавітам праведзена уніфікацыя графікі. Так, юс малы (А) і «а» ётаванае (ia) падаюцца праз літару «я», Юс вялікі (Ѧ), а таксама ўласцівая для тых часоў форма перадачы гука «у» як «оу» заменена літарай «у». Амега (ω) перадаецца літарай «о», фіта (θ) — праз літару «ф», запазычаныя з грэчаскага алфавіта ксі (ξ) і пси (ψ) — адпаведна праз літары «кс» і «пс». Іжыца (ѵ), якая не мела свайго пастаяннага гукавога эквівалента, перадаецца праз «и» або праз «в» у залежнасці ад сэнсу слова. Літара «ѣ» як спецыфічны гук для тагачаснай пісьменнасці захоўваецца без замены. Знакі прыпынку, на якія Францыск Скарына не заўсёды звяртаў належную ўвагу, прастаўлены паводле сучаснага правапісу. Цытаты, на якія ён абавіраўся для падмацавання сваёй уласнай думкі, бяруцца ў двукоссі, а ў спасылках указваюцца іх крыніцы. Пасля тэкстаў Скарыны падаецца каментарый да іх, пасля якога змяшчаецца перакладны слоўнік ужытых ім устарэлых і малазразумелых сучаснаму чытачу слоў царкоўнаславянскай, грэчаскай і іншых моў. Завяршаецца публікацыя літаратурнай спадчыны Скарыны паказальнікамі ўжытых ім уласных імён і геаграфічных назваў.

⁴ Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969.

ТӘКСТЫ

ПРЕДЪСЛОВИЕ В ПСАЛТИРЬ¹

Всяко писание богом водъхнуено полъзно ест ко учению и ко обличению, исправлѣнню и ко наказанию правды. «Да совършен будеть человекъ божий и на всяко дѣло добро уготован»^а, — яко святой апостол Павел² пишетъ. И сего ради светые писма уставлѣна суть к нашему навчению, исправлѣнню, духовному и телесному, различными обычай: едины законом ветхым и новым, другие светыми пророки даны суть нам, иные деянием светых отецъ, а некие притчями премудрых учителей, некоторые теже песнями и псалмы³, от царя Давыда⁴ и от иных божних певцев сложенными, яко ест Псалтырь.

Тые же вси первоменованные писма, кажное с них токмо едину речь в собѣ замыкаетъ; яко закон живота вечного людей доступити учить; пророци приидущее доброе добрым, а злое злым проповѣдуютъ; деяния же и животы светых отецъ жити нас на свете в боязни божией и в терпении навчаютъ; притчи пак и приповѣсти премудрых учителей добрых обычаев младых и старых наставляють.

Псалтырь же сама едина вси тые речи в собѣ замыкаетъ и всех тых учить и все проповедуетъ, — суть бе в ней псалмы, яко бы сокровище всех драгих скарбов, всяких немощи, духовныи и телесныи, уздравляють, душу и смыслы освѣщаютъ, гнев и ярость усмиряють, мир и покой чинять, смуток и печаль отгоняют, чювствие в молитвах дають, людей в приязнь зводятъ, ласку и милость укрепляють, бесы изгоняють, ангелы на помощь призывають.

Псалом ест щит против бесовским ношным мечтанием и страхом, покой денным суетам и роботам, защититель младых и радость, старым потеха и песня, женам набожная молитва и покраса, детям малым початок всякое доброе науки, дорослым помножение в науце, мужем мощное утверждение.

Псалом ест всея цѣрькви единый глас, свята украшаетъ. Псалом всякую противность, еже ест бога ради, усмиряеть. Псалом жестокое сердце мякчить и слезы с него, яко бы со источника, изводитъ. Псалом ест ангельская песнь, духовный темьян, вкупе тело пѣнием веселить, а душу учить.

И что ест, чего в псалмах не найдешь? Нест ли там вѣлчества божия и хвалы его?

Там ест справедливость. Там ест чистота душевная и телесная. Там ест наука всякое правды. Там мудрость и разум доско-

^а Другое посланне апостала Паўла Цімафею, 3, 17.

налый. Там ест милость и друголюбство без лъсти; и вси инии добрые нравы, яко бы со источника, оттолѣ походятъ. Там ест великая тайна о бозѣ в троици едином и о воплощении господа нашего Исуса Христа⁵, и о вмученъи его невинном, и о воскресенъи из мертвых. Там ест надежа востанъи из мертвых и вечного живота, боязиѣ страшного суду и вечного огня. Там ест многих скрытых тайн зъявленне. Вси тыи речи, яко бы у великом сокровищи, в сей малой Псалтыри найдешь.

И видечи таковыя пожитки в так малой книзе, я, Францишск, Скоринин сын с Полоцька⁶, в лекарских науках доктор, повѣлел есми Псалтырю тиснути рускими словами, а словенским языком напред ко чти и к похвалѣ богу в троици единому и пречистой его матери Марии⁷, и всем небесным чином и святым божьим, а потом к пожитку посполитого доброго, наболей с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил.

А зовѣтся псалтырь гудба, едина подобна к гуслиам. Яко сам царь и пророк поет, глаголя: «Хвалите господа во псалтыри и в гуслих»⁶. И сего для поставил ест царь Давыд четырех вѣликих ереов, их же избрал от всех людей, Азафа⁸ и Емана⁹, и Ефана¹⁰, и Идифума¹¹, абы гудли на псалтыри пред кнотом¹² завета господня и псалмы абы припевали по вся часы, яко пишеть о том в первых книгах Паралипоменона^в.

Ест же той роздел Псалтыри от гуслей. Гуслѣ имеют много струн, псалтырь же толико иматъ десеть струн, яко пишеть о том: «Хвалите господа во псалтыри десятиструннѣй»^г.

А была сия гудба уставлѣна духом святым на знамя десятерого божьего приказанья, еже дал господь Моисеови¹³ на горе Синай¹⁴, а то к нашему научению, абы мы, Псалтырю поючи, чтучи и говорячи, всегда имели десятеро божье приказание пред очима.

Так же будь ведомо, положил есми некоторые на страницах в сей Псалтыри главы з розных книг, а то для того, абы знакомито было, иже вси иныя светые писма згожаються с Псалтырею и одно на другое светчить. А то, чтучи в tych книгах, иже суть главы на боцех пописаны, знайдете. Так же положил есми на боцех некоторыя слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтыри ни в чем же, яко суть онагри, и геродеево жилище, и хлябне и иныя слова, которыя суть в Псалтыри неразумныи простым людем, найдуть е на боцех руским языком, что которое слово знаменуетъ. Теже розделил есми вси псалмы на стихи по тому, яко ся в ыных языцех делить.

А так ест конецъ предъсловия Псалтыри.

⁶ Псалтыр. Пс. 150. С. 3.

^в Першая книга Паралипоменона, 15—16.

^г Псалтыр. Пс. 91. С. 4.

^д У таксе: геродеево.

Скончалася Псалтыр сия з божнею помощю повѣлѣнием и працею избранного мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцька, у старом месте Празском ¹⁵ лѣта по божьем нароженню тысящного пятсотого и семогонадесть месеца августа, дѣня шестаго ^с.

ПРЕДЪСЛОВІЕ В КНИГУ НОВ ¹

Пишетъ святой Іаков-апостол ² в своем соборном послании, глаголя: «Образ примите, братия, злострастия, и долготерпѣнія и трудов!» ^а

Пророки, иже глаголаша именем господьним: «Се блажим тых, они же потерпѣша. Терпѣние Іовово слышасте и конѣць господень видесте, яко много милостив ест господь и щедр» ^б. Сия слова апостольская являют нам достоинство, святость и терпѣние святого Іова. О нем же пишется книга сия, и что ему господь бог за его терпѣние дал ест.

Достоинство его тыми словы знаменует, понеже нарицаеть его пророком, он же глагола ест именем господьним. А ест воистину пророк божий, пророковал убо о востании из мертвых свѣтлей и явней всех иных пророков божних, тако же и о иных тайнах божних. Святость же его знаменуется в тых словах, яко же рече апостол: «Се блажим тых, они же потерпѣша».

Яко бо злато искушается огнем, тако и святини божии терпѣнием. Сам наш спаситель глаголетъ: «Блаженни плачущенся, яко тии утѣшатся» ^в.

Терпѣние пак святого Іова яснѣ высловил святой Іаков, глаголя: «Терпѣние Іовово слышасте!» А о том его терпѣнии в сей книзѣ пишется. Прото, хочещи ли ведати, елика потерпел ест святой Іов, чти часто сию книгу, по тому порозумееши и речеши, яко воистинну правду о нем апостол глаголетъ и мѣзду, которую принял святой Іов от господа бога за тое терпѣние, в тых словах высловил: «Конѣць господень видесте, яко милостив и щедр господь». Дал убо напоследы всего во двое святому Іову, елика же сперва имѣаше; яко не до конца прогневається господь и кого караетъ, того милуетъ.

В сих книгах открыл ест нам бог великне тайны святым Іовом. Напервей, чего ради господь бог на добрых и на праведных допускаеть беды и немощи, а злым и несправедливым даетъ счастье и здравие, теже о бѣдном и горком животе людском на сем свете, и о конци добрых и злых; те же, которые зобижаютъ

^с У канцы друкаванага тѣксту нѣжѣй прыписана: А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци мѣста Виленского.

^а Саборнае пасланне Якава, 5, 10.

^б Там жа, 5.VI.

^в Евангелле ад Мацвея, 5, 4.

убогых, что на таковых бог перепущаетъ. Также о различных дивех божних, еже учинил ест во многих зверех, птицах и рыбах, и што ся в чем знаменует; и о иных многих тайнах, яже чтучи в сей книзе знайдеши.

Делится же сия книга на главы, а главы ся делять на стихи и по тому ж, яко и Псалтыр ся делить. Поченши от третиея главы даже до останочное, вся сия книга стихами розделена ест, яко же чтучи поразумееш.

И всякому челоуѣку потребна чести, понеже ест зеркало жития нашего, лекарство душевное, потѣха всем смутным, наболей тым, они же суть в бедах и в немощах положены, надежа истинная востания из мертвых и вѣчного живота.

Прото ж я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, знаючи сее, иже ест наивышшая мудрость розмышлѣние смерти и познание самого себе, и въспоминание на приидущие речи, казал есми тиснути книгу святого Иова руским языком богу ко чти и людем посполитым к научению.

Конец прѣдсловію.

* * *

Скончалася книга сия святого Иова с помощью бога в троици одинаго повѣлением, працею и выкладом избранного мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у старом месте Празском лѣта по нароженію господа нашего Исуса Христа, сына божия, из пречистыя девици, матери божии Марии, тысящного пятьсотого и седмагонадесеть, месеца септеврия, дня десятого.

Ему же то буди хвала, честь и поклонение с отцем и святым духом нынѣ и всегда, и в вѣк вѣков. Аминь.

ПРЕДСЛОВІЕ В ПРИТЧИ ПРЕМУДРАГО САЛОМОНА, ЦАРЯ ИЗРАИЛЕВА

Пишетъ святойъ Иоан¹ во своем Еувангелии², иже наш спаситель рекл ест: «Сия в притчах³ глаголах вам, приде же час, яко к тому не в притчах возглаголю к вам, но явѣ о отци моем возвѣщу вам»^а.

Много крат преже того в притчах глаголал ест к нам господь бог, нежели принял челоуѣченство от пречистое богородици Марии, светыми отци и пророки, а наболѣй царем Саломоном⁴. Он бо просил ест от господа бога мудрости и разума. И отвеща к нему господь бог: «Понеже жадал еси у мене словѣси сего, а не просил еси собѣ дней многих, ни богатества, ниже душ врагов твоих, но жадал еси собѣ мудрости к научению судов, — се учиних тобѣ по словѣси твоему и дах тобѣ сердце

^а Евангелле ад Іаана, 16, 25.

мудро и смыслено таково, иже несть был пред тобою и по тобѣ не встанеть ин подобен тобѣ»^б, — яко пишеть о том во третих книгах Царств царей Израилевых и во вторых книгах Паралипомена. И тако господь бог дал ест царю Саломону мудрость большую, нежели которому иному челоуѣку. И сего ради называется прѣмудрый, понеже мудрейший иных был. Выкладывается же руским языком Саломон, еже ест мирный или спокойный, понеже был мир и покой по вся времена царства его.

И написал ест царь Саломон трое книги к нашему научению: первые, рекомые Параболѣ то суть Притчи; вторые — Еклезиястес^в, а то ест Сборник; третие же называются Пѣсни пѣсням. А в тых трох книгах божиим повѣлением мудрость свою выписал, яко сам о том во Притчах глаголетъ: «Се выписах ю тремь обычан»^в.

В первых же сих книгах, еже словуть Притчи, пишеть о мудрости, о науце, о добрых обычаях, о заповѣдех, яко ся имамы справовати и жити на сем свете, глаголя: «Притчи Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, ко познанию мудрости и наказания, и ко зрозумению слова смыслена»^г и ина.

Во вторых же книгах, рекомых Еклезияст или Сборник, пишеть о суете, о празности и о краткости, глаголя слова Еклезиястес сына Давыдова, царя Израилева: «Суета суетная и все суетно»^д, таже далей. И тамо нас отводитъ от збытнее пращи сегосветнаго жития и приводитъ ко вечному небесному житию.

В третих же своих книгах, еже словуть Пѣсни пѣсням, кажетъ, естли же в ласце милостиваго бога доконаем сего суетнаго жития, како имать душа наша радоватися з господем богом в царствии небесном, даючи нам приклад о любовнику и с своею любою, глаголя: «Поцалуй мя поцалованием уст своих!»^е И даже до конца, яко же чтучи, знайдешь.

Притчи же нарецаются еврейским языком масшлоф, а грѣческим — параболѣ, по-латине же — провѣрбия, а по-руски — притчи или присловия, понеже иными словы всегда иную мудрость и науку знаменуютъ а иначей ся разумеютъ, нежели молвены бывають, и болши в собѣ сокритых таин замыкають, нежели ся словами пишуть.

Делятся же сии книги на трое: первая часть ест от зачала даже до десятое главы, а вторая до двадцеть пятое, третия же до конца, яко же по початкох глав тых — первое, десятое, и двадцеть пятое поразумеешь.

В первой части пишеть, яко бы отець сына научая мудрости, разума, умения, страха божия и иных добрых нравов. Во второй

---

^б Трѣцяя кнѣга «Царствы», 3, 11—12.

^в Кнѣга «Притчы Саламона», 22, 20.

^г Там жа, 1, 1—2.

^д «Эклезияст», 1, 1—2.

^е Кнѣга «Пѣсня пѣсняѣ», 1, 1.

же части царь Соломон кладеть притчи разноличьные и где же едина каждая притча особливую речь в собѣ замыкаетъ, добрую и злую, не имаючи жадиного взгляду к задней или ко передней притчи. И в трѣтей части пишутся присловья царя Соломонова, собранные от мужей, наученых Езекиею⁶, царем Иудиным, по смерти Соломоновѣ. Сня же останочная часть сокрытей в притчах писать, нежели преднии двѣ. А то в прировнаннн одних речей ко другим.

Мовил же ест царь Соломон притчей три тысящи и сопсал своего складанна стихов пять тысящей. И учинил розмолвение о прирожении дров и былин, поченши от дров кедровых, еже растутъ на горе Ливанской, даже до травы исопф⁷, еже ростеть при муре. И мудре повѣдел теже о прирожении зверей, птицъ, гадов и рыб, яко писать о том в третих книгах Царств царей Израилевых.

Пожиточьны же суть сие книги чести всякому чловѣку: мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболѣй тым, они же хотят имети добрые обычае и познати мудрость и науку, долгота бо дней и лѣта живота, и мир приложатся им; милосердие и правда не оставятъ их, естли же пил не послушаютъ и соблюдутъ притчи, положеные в книгах сих, яко же сам царь Соломон нижей о том глаголетъ.

Ест бо в сих притчах сокрита мудрость, якобы мощь в драгом камени, и яко злато в земли, и ядро у в ореху. Кто ю знайде, сей знайде милость, и достанеть благословения от господа, и приидеть к нему все доброе посполу с нею. Хвала и честь безчисленая мощию ея, она убо ест мати всех добрых речей и учитель всякому доброму уменю.

В ней воистинну ест дух разумности святой, единый, различный, смысленый, скромный, вымовный, движущийся, непосквѣрненый, истинный, сладкий, чистый, стальной, добротливый и всякую иную имеющий в собѣ добрую цноту.

Прото я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, разумея сее, иже без страху божия, без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почстиве жити людем посполите на земли, казал есми тиснути Притчи или Присловия премудраго Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, руским языком напред ко чти и к похвале створителю, спасителю, утешителю богу в тронци единому и пресвятой, преблагословенной, пречистой матери его Марии и всем небесным чинном, и святым, и святыцам божним, потом людем простым посполитым к пожитку и ко розмноженню добрых обычаев, абы, научившия мудрости, добре живучи на свете, милостивого бога хвалили по тому, яко же прилежит на великую высокость и велемощность имени его святого.

Конецъ прѣдсловия в книгы Притчей премудраго Соломона, царя Израилева.

Сня книга, рекомая Притчи или Присловия премудраго Со-

ломона, сына Давыдова, царя Израилева, имать в собѣ глав тридесять и одну.

Пишетъ же в нихъ царь Соломонъ о мудрости, о страху господнемъ, о службѣ божией, о науцѣ, о караннѣ злыхъ нравовъ, и о наученнѣ цнотъ и добрыхъ обычаевъ, о хитростяхъ женскихъ, о царехъ добрыхъ и о злыхъ, о справедливости, о суждѣннѣхъ, о речехъ противныхъ, о ненасыщеннѣхъ, о зверехъ некоиъхъ и о дивномъ прирожденнѣи ихъ, о речехъ трудныхъ къ познанию и о иныхъ многихъ различныхъ речехъ.

А пишется сѣя книга тымъ же обычаемъ, яко и Псалтырь, и Иовъ, и Исусъ Сираховъ⁸, понеже каждая глава делится на притчи, яко бы на неякнѣи стихи или розделения, яже чтучи поразумееши.

* * *

Скончалася естъ книга сѣя, рекомаѣя Притчи или Присловия премудраго Саломона, царя Израилева, сына Давыдова, онъ же былъ царемъ в Ерусалимѣ⁹, с помощью бога, спасителя и утешителя нашего, повелѣннѣемъ, працею и выкладомъ избраннаго мужа, в лѣкарскихъ наукахъ доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славномъ старомъ месте Празскомъ лѣта по нароженнѣи господа нашего Исуса Христа, сына божия, тысящного пятсотого и 17, месеца октяврия, дня шестаго. Ему же то буди хвала, честь и поклоненнѣе с отцемъ и святымъ духомъ нынѣ и всегда и в вѣкъ вѣкомъ. Аминь.

**ПОЧИНАЕТСЯ ДРУГАЯ ПРЕДЪМОЛЪВА^а
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ
В КНИГУ ИСУСА СИРАХОВА**

Исусъ Сираховъ, онъ же написалъ естъ книгу сѣю еврейскимъ языкомъ и потомъ изъ еврейскаго языка преложилъ естъ на греческый языкъ на прозбу Птоломеѣя Евереета¹, царя египетскаго, сѣй былъ родомъ евреянинъ отъ колѣна Левгневѣа изъ преславнаго града Ерусалима, сынъ Сираховъ, и того ради нарецается Исусъ Сираховъ.

Сирахъ же былъ сынъ Исусовъ, сына Еседехова. Того Исуса Еседехова, деда Исуса Сирахова, послалъ былъ Елнѣазаръ², ерей великнѣй ерусалимскый, ко Птоломею Филадельфови³, царю египтскому, во Александрию⁴, онъ же былъ естъ вторый царь во Египтѣ по Александре Великомъ Макидонскомъ⁵, и с нимъ седмьдесятъ и единого мужей избранныхъ, в законѣ божнемъ и во пророцехъ и во всехъ иныхъ писмехъ святыхъ добре наученныхъ, духа святого и философии исполненныхъ, еврейскаго языка и греческаго досконале умелыхъ.

---

^а Першая прадмова ў гэтай кнізе Бібліі пададзена Францыскам Скарынамъ ад імя самога Исуса Сірахава.

Сии же седмьдесят и два учителя выложили суть из еврейскаго языка на греческый закон божий, даный Моисею на горѣ Синайской, то ест пятеры книги Моисеовы, шестнадцать пророков, книги Судей, Царств, псалмы Давыдовы, мудрость Саломонову и иные многие светые писма, их же для краткости несть потреба ту меновати. И написали суть вси сие книги греческим писмом. И положил е ест царь Пътоломей Филяделф во книжници своей промеж иными книгами. В ней же имаше различных книг иных, а иных более нежели четыредесять тысячей. Таковый убо был милосник науки и мудрости, иже болѣй избрал оставити в науце и в книгах вечную славу и память свою, нежели во тленных великих царских сокровищах.

По смърти же сего Пътоломѣя Филядельфа царствовал ест во Египте сын его Пътоломей Евереет. И той послал ест во Ерусалим по Исуса Сирахова, абы приехал к нему во Александрию.

И вѣгда беша Исус Сирахов во Александрии, в некий час вниде во книжницу цареву, и узрел ест тамо множество книг различных и межи ими видел писмо и книги деда своего Исуса Еседехова. И възрѣвновал ест тому, дабы оставил теже и по собѣ память, яко и предковѣ его оставили суть, дабы память его не загинула вовѣки, яко сам о том кратце пишеть во предословии своем. И сего ради преложил ест книгу сию из еврейскаго языка на греческый и назвал ест ея Панаретос, еже исказуется: всех добрых нравов сокровище.

Писал же ест сию книгу Исус Сирахов пред нароженнем господа нашего Исуса Христа из пречистое девици Марии лѣт двѣсте и девять во врѣмена Пътоломея Евереета, царя египетскаго.

Потом же по нароженню нашего спасителя, лѣта четырьсо того двадесят и девятого, святой Герасим-презвитер, он же беаша на Иорѣдани⁶, выложил ея з греческаго языка на латинский и назвал ест ея Екклезиастыкус, еже по-русски выкладается Церковник, понеже церкви святой ест сия книга велми потребна, все бо в ней о церковной науце и о нравех добрых пишеть. Наболѣй о мудрости, о страху господьнем, о слове божием, о справедливости, о вере, о любви, о надежи, о чистотѣ, о службе божией, о долготерпении, о смирении, о милостыни, о крепости, о трезвости, о мерности, о почтливости, о щедроте, о тихости, о друголюбии, о науце закона божия, о послушании родителей своих, о справовании самого себе, о товаристве добром и злом, о похвале мужей святых, о славе царей праведных, о достояности пророков божиих и о иных различных многих добрых обычаех и нравех, яко же чтучи в ней знайдеши. И елико крат в ней будеши чести, по кажем чтении новаго нешто научишися, чего жь есь пред тым не умел, вся бо Саломонова и Арестотелева⁷ божественая и житейская мудрость в сей книзе краткими словы замкнена ест.

Прото ж и я для похвалы божией и для посполитого доброго и розмноження мудрости, умения, опатренности, разуму и науки приложил есм працу выложити книгу сию на русский язык, елика бо прежде писана быша к нашему научению написана суть, яко святыи апостол Павел к римляном глаголетъ: «Сего ради милостивый бог з различных языков нам прежде писма ест послал, абы есмо чтучи е, его миловали, ему служили и в онъ веровали, и к тому совершенные нравы имели и добрые дела чинили»^б; «яко бо без веры не можемы полюбитися богу, тако и вера без дел мертва ест»^в.

Сия же книга сама нас добрых обычаев и дел научаетъ более, нежели иные многие книги, прото ж потребна ест ея всякому челоуѣку чести.

Пишетъ же Исус Сирахов сию книгу по тому ж, яко и царь Саломон свое книги пописал ест, во кратких словах великий и многый разум замыкаючи, яко сам о том в предословии своем вышей глаголетъ: «Где же узрите нас последующе образ мудрости» и далей «то ест мудрости Саломоновы».

Делится же сия книга на двое. Единая часть от зачала книги даже до четырдесят четвертое главы. А в той части приводить нас к мудрости и к добрым обычаем путем разуму. Вторая же часть починается от четырдесят четвертое главы даже до конца. В сей же части приводит нас к святости и к добрым делом путем прикладу, припоминаючи нам жития святых, како, добре поживши на свете, по смерти достали суть вечное славы.

Конец предслова.

* * *

Доконана ест сия книга Исуса, сына Сирахова, ерусалимлянина, рекомая Панаретос или Екклезиастикус, еже исказуется: всех добрых нравов сокровище или Церковник, с помощию в тронци единого бога и его пречистое матери Марии повѣлением, працею и выкладом избранного мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славном старом месте Празском лета по божием нарожении тысящного пятсотого и седмагонадесять, месеца декаврия, дня пятого.

**ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ
В КНИГУ ПРЕМУДРАГО ЦАРЯ САЛОМОНА,
РЕКОМУЮ ЕКЛЕСИАСТЕС**

Трое книги написал ест премудрый Саломон, царь Израилев. Первые, рекомые еврейским языком Маслотг, по-грѣческыи — Параболы, по-латине — Провербна, а по-рускыи —

^б Паслание апостала Паўла да римлян, 15, 4.

^в Саборнае паслание апостала Якава, 2, 20.

Притчи Саломоновы. Вторые книги написал ест, еже зовутся еврейским языком Коелеф, по-грѣческыи — Екклесиаст, по-латине — Конционатор, а по-русскыи — Соборник. Третии же книги царя Саломоновы нарицаются Сира сирим, по-латине — Кантикум кантыкорум, еже по-русскыи исказуется Пѣснь пѣсням.

У первых книгах своих, еже словуть Притчи, пишеть о науце людей младых, якобы отець сына научаючи единого каждого особно, яко о сем написал есми ширей в предословии, еже ест в книгу Притчей царя Саломона.

В сей же книзе, рекомой Екклесиаст или Соборник, пишет о науце всех людей посполите сущих в летех мужства, приводячи им на память суету, беду и працу сего света, понеже в розмаитых речах люди на свете покладают мысли и кохания своя: едины в царствах и в пановании, друзии в богатестве и в скарбох, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крѣпости телесной, нецни же во множестве имения и статку, а нецни в роскошном ядении и питии и в любодеянии, инии теже в детех, в приятелех, во слугах и во иных различных многих речах. А тако единый каждый человек имать некоторую речь пред собою, в ней же ся наболей кохает и о ней мыслит.

Разумея же сия речи, премудрый Саломон краткими е словами в сей книзе, якобы во зеркале, нам написал, глаголя: «Суета над суетами и все суетно и утиснение духово»^а.

А с сее книги можемы досконале поразумети, иже царь Саломон о мыслях и о коханиях людских говорить; на некоем бо месте пишеть, «иже несть лепшого, толико ясти и пити и чинити добро души своей»^б, а на другом месте пишеть: «Лепей ест пойти в дом плачу, нежели в дом пированія»^в. Таке ж на ином месте кажетъ: «Ничто же имать злишку мудрый над глупаго, понеже одинаковый ест конець обою их»^г. Во ином же месте кажет, глаголя: «Яко свет превышает над темности, тако и мудрый над глупаго. Мудрый имать очи во главе своей, а глупый во тме ходить»^д.

Таке жь и о иных речах в сей книзе пишет; они же видятся собѣ быти противны, яко и людская кохания и мысли суть собѣ противна. Един бо в том ся кохаетъ, тое хвалить и о том мыслит, а другой другое, а иный иное. И во всех тых коханиях и мыслях людских знашол ест царь Саломон суету и утиснение души.

На конци же книги сея явил ест разум мысли своея, глаголя: «Конець молвенія вси вкупе послушайте — бога бойся и заповеди его соблюди, той ест воистинну совершеный человек»

^а «Эклезіаст», гл. 1, 2.

^б Там жа, гл. 2, 24.

^в Там жа, 7, 2.

^г Там жа, 2, 12—14.

^д Там жа, 13—14.

^е Там жа, 12, 13.

Нарицается же сия книга Соборник, понеже не ко единому человѣку в ней пишеть, но ко всему собору людей, а не единого человѣка мысль и коханне являеть, но всего собора. И того ради зовѣтся сия книга Соборник.

Конецъ прѣдословия.

* * *

Божнею милостию dokonана ест сия книга, рекомая Екклесиастес или Соборник премудраго Саломона, сына Давыдова, царя ерусалимъскаго, повелением, працею и выкладом избранного мужа, в лекарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, в славном старом месте Празском под лѣты пречистаго божиего из девици Марии нарожения тысящнаго пятсотаго и осмнадесятаго, мѣсеца генуаря, дня втораго.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА
В КНИГУ ПЕСНЬ ПЕСНЯМ
ЦАРЯ САЛОМОНА

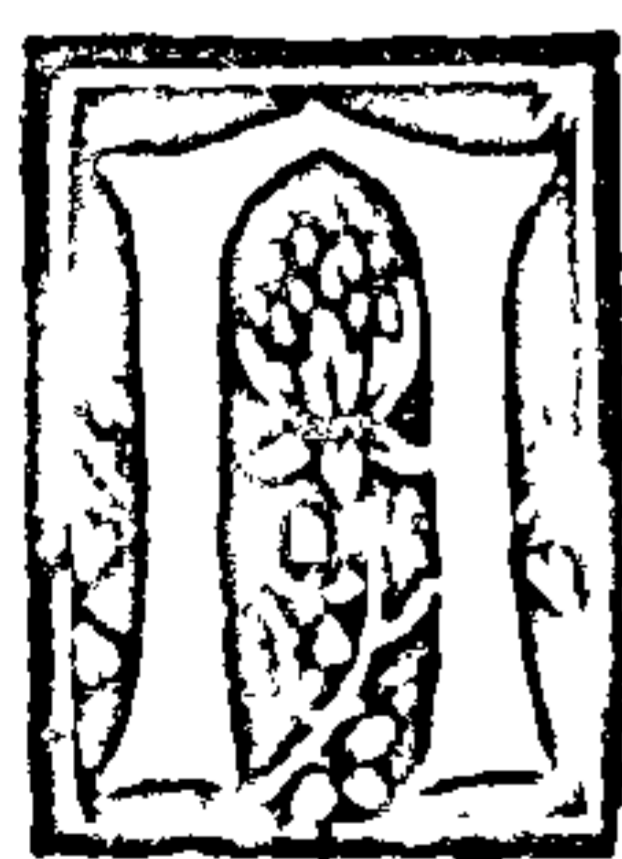
Сии суть третие книги премудраго Саломона, сына Давыдова, царя Израилева, рекомые еврейскимъ языкомъ Сира сирим, еже по-рускии исказуется Песнь песням¹. Яко бо во святомъ писме зовѣтся святая светых, понеже посвящена ест пред богомъ над иными святыи речи, тако же и сия песнь ест над иными святыи песнями. И того для называется сия книга Песнь пѣсням.

Из сея убо песни Саломоновы яснѣ можемъ поразумети превеликую и неизреченную милость и любовь божую, еже имаше к нам грешнымъ, понѣже не погордел ест сступити на землю с превышняго престола своего. Яко любовникъ ко любой своей, или яко женихъ к невесте своей, тако и Христосъ ко церкви своей сице, внегда воплощение принял ест ис пречистое девици, матери своей, Марии. И яко женихъ со дружиною своею, тако сынъ божий со апостолами своими бракъ духовный с церковнию и со избранными ея тридесятъ и полъчетверта лета деяше, питаючи ихъ словомъ благовѣстования своего и хлѣбомъ небеснымъ, теломъ своимъ, и напаяя ихъ виномъ милости своей и невинною кровию своею новаго завета, ю же излиал ест на спасение всему миру. Сий же бракъ съвершился во врѣмя распятія господа нашего Исуса Христа, внегда на кресте висѣи и рече: «съвѣршишася», тамъ убо венчался ест с церковнию своею, и потомъ предал ест духа своего в руце богу, отцу своему.

Яко же на браку бывають разноличныи твари: первая ест женихъ, вторая — невеста, третии суть друзи жениховы, а четъвертыи — дружина невестина, тако же и во книзе сей четыри гласы черленымъ писмомъ, вкупе розмолвяюще, написаны суть. Гласъ Христовъ, онъ же ест женихъ; гласъ церкви Христовы, еже

Премудрость Божия :-

РЕМУДРОСТИ БОЖИЕЙ КНИГА ПО
ЧИНАЕТСЯ • ЗОПолне выложена
на Русский язык • доктором
французскомъ скорнинымъ сы
номъ • изданаго грядя Полоцка :-

невеста ест; глас апостолов, сии же суть дружина женихова; глас отроковиць, иже детей церкви Христовы знаменует. Теже пятый глас ест сонмища жидовскаго, они же для неверня своего не прияша закона Христова и не приидоша на брак сей. Яко о том сам спаситель глаголетъ, а святой Матфей пишетъ: «Уподобися царство небесное чловѣку-царю, иже сотвори брак сыну своему. И посла рабы своя призвати званныя на брак, и не хотеаху приити»^а. Сие Евангелие яснѣ повѣдаеть о браку сем, о нем же прежде написал ест царь Саломон духом святым.

Яко бо Ева², мати всех людей, с кости спящего в раи Адама³ сотворѣна ест, тако и церковь Христова, мати всех хрестіан, з боку висящего на кресте сына божія совершена ест. И яко от тое первое матери бытность плоти и крови родящеся приахом, тако и от церкви Христовы веру, ласки и силы крещашеся принимаем. А яко по плоти есмо сыновѣ Адамови, тако по духу — сыновѣ Христови. Сего для слышнѣ называется в сей книзе Христос жених и любый, церковь же свѣтая — его невеста и приателка.

А тако пророковал ест царь Саломон прежде нарожения сына божія о любви спасителеве, ю же имѣаше к церкви своей и ко избранным ея под приповѣстию жениха ис своею невестою о любви розмолвляющих, даючи нам науку, иже хотим ли мы божию ласку имѣти, мусимы господа бога напред и своего ближнего верне миловати.

Конѣцъ предѣсловія.

* * *

Доконана ест сия третія книга премудраго Саломона, сына Давыдова, царя Израилева, он же был царем в Ерусалиме, рекома ея еврейскимъ языкомъ Сира сирим, а по-латинѣ — Кантикум кантикорум, еже рускимъ языкомъ исказуется Песнь пѣсням, напред ко чти и к похвалѣ богу в троици единому и его пречистой матери, девици Марии, и всемъ небеснымъ чиномъ, святымъ и святицамъ Божиимъ, и людемъ посполитымъ всемъ к пожитъку.

А совершена ест повелениемъ, працею и выкладомъ ученаго мужа, в лекарскихъ наукахъ доктора Франциска, Скоринина сына из славнаго града Полоцка, в вѣликомъ старомъ месте Празскомъ под лѣты нарожения сына божія тысяща пятсот і осмьнадесятъ, мѣсеца генуаря, дня девятого.

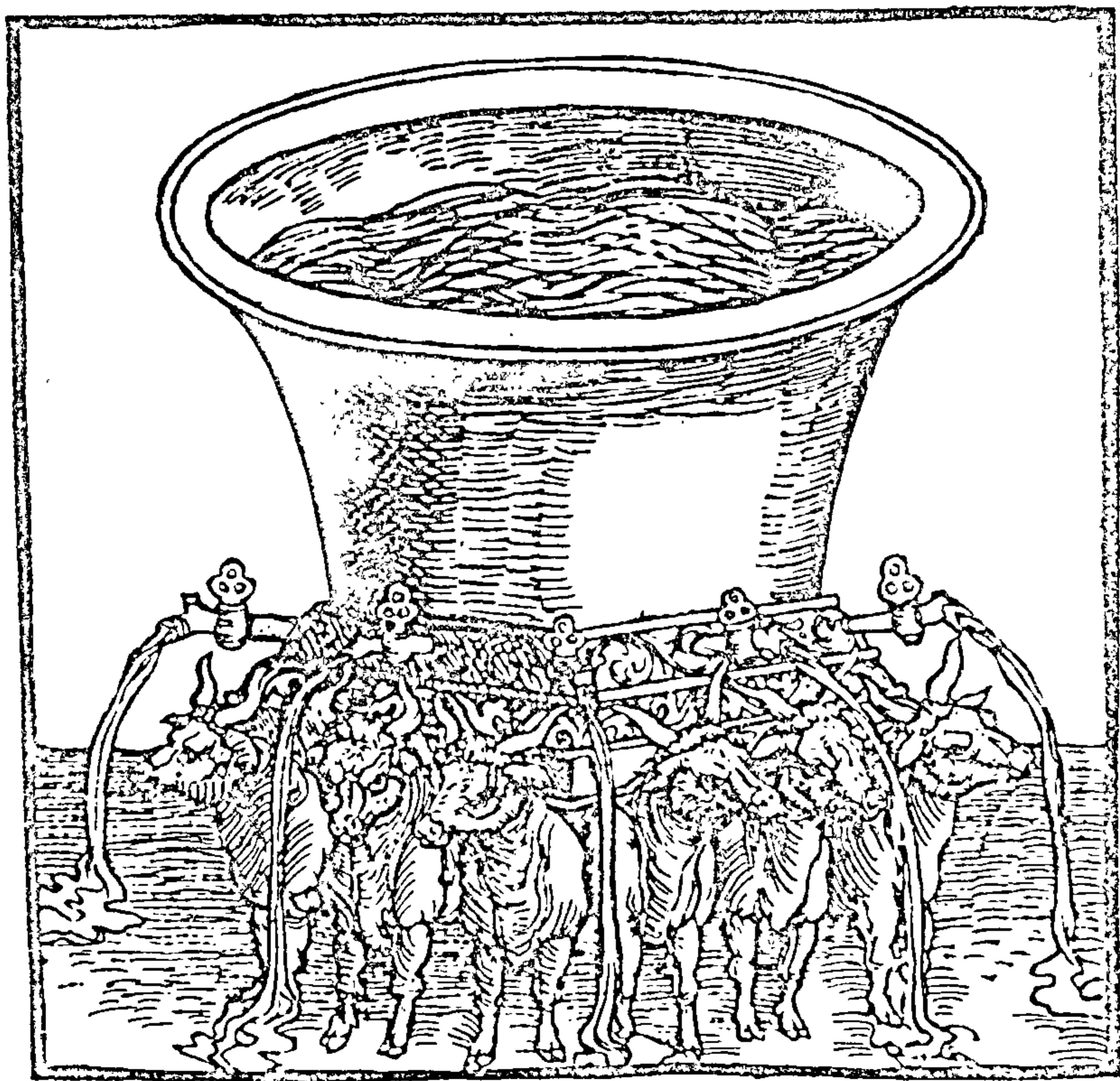
ПРЕДОСЛОВІЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ ВЪ КНИГУ ПРЕМУДРОСТИ БОЖІЕЙ

Книгу сию, рекомую Премудрость, написал ест Филон Философ¹ греческимъ языкомъ, яко о томъ кажетъ святой Герасим² в предмолвѣ своей, еже пишетъ в сию книгу. И писал ест ея

^а Евангелле ад Мацвея, 22, 2—3.

ВЛЕНЫ БЫЛИ НАПОЛНОЩІ, ТРИ КЪ ЗАПАДУ СОЛЦА, И ТРИ НА
 ПОЛДНА, И ТРИ КО СХОДУ СОЛЦА. И МОРЕ БЫЛО СВЕРХУ
 ИЗДКОВѢ ИХЪ ВСЕХЪ ВНУТРЕ ПОДЪ МОРЕМЪ СОКРИТЫ БЫ
 ЛИ. ТОЛСТОТЪ НАКЪ МОРЕ ТОГО БЫЛА НАДЛАН. И КРАЙ
 ЕГО БЫЛЪ Е ИКО КРАЙ ЧАШИ, И ИКО ЛИТЬ НАКРИВЛЕНУЕ
 ДЛИНН. И БЛИВАЛОСА ДО НЪГО ДВѢ ТЫСЕЩИ МЕРИЦЬ ❧

ВЗОРЪ МОРЕ ИЛИ ШЫВАЛНИЩИ МЕДЯНОЕ

пред нароженіем господѣ нашего Ісуса Христа лѣтъ сто шестъдесятъ и шесть во времена Пѣтоломеѣ Филопатера³, царѣ египетскаго; онъ же былъ шестой царь по Александре Великомъ Макидонскомъ.

И яко явно ест, иже премудрый царь Саломонъ многие премудрыя притчи и стихи молвилъ ест, о нихъ же явлено ест намъ въ третихъ книгахъ Царствъ царей израилевыхъ, теже и сѣя книга Премудрость писана ест изъ словъ премудраго царя Саломона, яко о томъ ниже чтучи въ девятой главѣ поразумееши; пишеть бо Филонъ Философъ слова Саломоновы, явно глаголя: «Ты, господи, поставилъ мя еси царемъ надъ людьми твоими и судьей сыновъ и дщерей твоихъ, и повѣлелъ ми еси сооружати храмъ на горѣ святой твоей». Сѣя слова молвилъ естъ Саломонъ, внигда просилъ отъ господѣ бога мудрости.

Филонъ же Философъ былъ отъ колѣна Левгыева изъ града Александрии, а былъ въ долгомъ времени по царю Саломонѣ, но некое книги имелъ естъ отъ словъ царя Саломоновыхъ, съ нихъ же написалъ естъ сѣю книгу.

И нарицается сѣя книга Премудрость того ради, понеже пишеть въ ней о премудрости вечной, еже естъ слово божіе избавитель нашъ Ісусъ Христосъ. Теже отъ премудраго царя Саломона прежде явлена естъ. И премудрыя речи въ ней писаны суть.

Можетъ же делитися сѣя книга на двое: первая часть еѣ даже до десятой главы, а вторая часть отъ десятой главы починается и естъ даже до конца.

Въ первой части приводить насъ къ познанію премудрости путемъ разума, повѣдаючи намъ о справедливости, о духу святомъ, о злостивомъ совѣтѣ неверныхъ жидовъ, еже совещаши на сына божіа предати его безъ вины на распятіе; о святыхъ мученикахъ, они же бога ради пострадаша; о погибели мучителей; о премудрости и яко много добраго чинить намъ премудрость,— она же токмо отъ самого господѣ бога дана бываетъ.

Во второй же части сѣихъ книгъ приводить насъ къ познанію премудрости божіей путемъ прикладнымъ, поведаючи приклады святыхъ отецъ, поченши отъ Адама даже и до Моисея и людей тыхъ, которые жъ онъ вывелъ былъ изъ Египта, яко много добраго и великія чудеса сучинилъ естъ имъ богъ премудростию своею; и отводить насъ отъ идолопоклонения поганскаго и приводить къ познанію сотворителя бога презъ речи видомыя, сотвореныя отъ него; теже о похвалѣ честнаго и животворящаго креста, о справедливости божіей, о великости судебъ его, о различныхъ мукахъ людей грешныхъ и о иныхъ многихъ дивныхъ и великихъ божіихъ щедротахъ и милостяхъ, еже чинилъ естъ избраннымъ своимъ, тако же о язвахъ и о помъстѣ и о погибели злыхъ, яже допущалъ естъ на нихъ грехъ ради ихъ, яко же чтучи въ сѣй книзѣ знайдѣши.

Конѣць предсловія въ книгу Премудрости божіей.

Кончается книга, рекомая Премудрость, помощию бога в троици единого и матери его пречистое, девици Марии, повѣлением, працею и выкладом ученаго мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славном старом месте Празском лѣта по нарожении спасителя нашего тысещнаго пятсотаго и осмънадесятаго, месяца генуаря, дня девятагонадесять.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ПЕРЪВЫИ ЦАРСТВ

Многими и различными обычаи господь бог писма и науку нам, людем своим, дал и дава от початку свѣта даже и до сего дня.

Наипервей дал ест евреом рукою Моисея, раба своего, ветхый закон, потом нам, хрестияном, усты своими новое благовѣствованне уставил, яко же святыи апостол Иоанн^а глаголетъ: «Закон Моисеем дан ест, благодать же господем нашим Исусом Христом»^б. Иные теже писма и права или уставы прежде воплощенния слова божия из пречистое девици Марии его же преизвольннем и людскими пилностями пописаны были.

Яко греком царь, Фороней¹ именем, наипервей права пописал, египтяном — Меркурий Тримерист², афинеаном — Солон³ филозоф, ляцедимоняном же — Лигург⁴, царь их, а римляном — Нума Помпѣиус⁵, он же был ест вторый по царю Ромуль⁶. И тым тежъ обычаем инни цари или люди мудрыи иным народом неякии книги, писма, уставы, права, науку или закон оставили суть. Их же всех для краткости не ест потреба ту припоминати. Нам теже хрестияном не суть тьи писма их потрѣбны чести, но толико книги ветхаго и новаго закону, иже прилежать к нашему спасению.

От книг пак сих ветхаго и новаго закона суть некои, иже пишуть науку и суды божия, яко четыре еувангелисты: Матфей⁷, Марко⁸, Лука⁹, Иоан и пятеры книги Моисеовы: первыи, рекомыи от еврей Бресшиф, иже у нас словуть Бытъя; вторыи — Геллесмоф, Исход нарицаются; третии — Ваикра, то ест Левѣгит; четвертыи — Ваидаббер, зовѣмыи Числа; пятыи — Геллегадборим, иже словуть Вторый закон. И сии пятеры книги зовутся Тгорах, то ест Закон.

Иные же нам писма дал милостивый бог, иже пишуть дела бывшая и летописания, яко суть книги, иже словуть Деянния Апостольская; теже книги Исуса Наввина, иже от еврей зовутся Есшуе бен Нун; по сих книги Судей, иже от них нарицаются Софтим, и к ним прикладают книжки Руф, понѣже во днѣх Судей деялася ест речь тая, иже о Руфе.

В третьем пак ряду книг лѣтописных ветхаго закона покла-

^а У тѣхсе памылкова: Иосл.

^б Евангелле ад Іаана, 1, 17.

даются сие наши книги Царства первыи и вторыи, иже от еврей зовутся Самуил. Причину же того, чему сии двои книги зовутся тым именем, положил есми ниже в предословии своем, иже ест в книги вторыи Царств.

В четвертом чину положены суть третии и четвертыи книги Царств, рекомые Малахим, то ест Царства, понѣже пишется в них о царствовании царей, иже царствоваху над двеманадесяте коленома сынов Израилев [ых]. По сих суть двое книги Паралипомѣион, зовемые греческим языком, иже по-русскии выкладываются — ветхаго закону Краткий лѣтописецъ; от еврей пак именуются Дибре гаіомин, то ест Слова дней. Затым положены суть книги Ездры и Неемии, потом трое книжки: Товиф, Іудит и Гесфер, и опосле тых книга святого Іова. На конци же всех двое книги Махавейов.

Третии пак писма дал нам господь бог, иже пишут о мудрости, о разуме и о науце нового и ветхаго закона, яко суть еписто-лы или послання святого апостола Павла: к римляном едином, к коринфом двое, к галатом едином, ко ефисеем едином, к филиппи-ссом едином, к коласаем едином, к селуняном двое, к Тимофею двое, к Титу едином, к Филимону едином, ко іевреом едином. Теже собор-ная послання апостольская: Яковлево едином, Петрова два, Іоановы три, Іудино едином.

От ветхаго же закона суть трое книги Саломоновы: первыи — Масшлоф, иже Притчи называются, вторыи — Коелеф, то ест Еклезиаестес, или Сборник, третии — Сира сирим, рекомыи Пѣснь пѣсням. Затым книги Премудрости божней и по них Ісуса Сираховича книга, греческим языком зовѣмая Панаретос или Еклѣзнастыкус.

О сих всех книгах, мною на русский язык ново выложеных, и о именах их, ширей в предословиях от мене на кожныи роздѣлне положеных, выписано знайдеши.

Четвертыи писма, от милосѣрднаго бога нам даныи, суть пророчества и възъявления, иже приидущии добрыи или злыи речи проповѣдуютъ, яко в новом законѣ Христовѣ спасителном, суть книги святого Іоана, иже словуть Апокалипсис по-грѣческии, то ест Възъявление, колико слов, толико тайн божних в собѣ замы-кающіе. От ветхаго же закона книги пророческии суть: Псалти-ря, Исаия, Еремия, Плач Еремииин, Варух, Езекиель, Данил. По-том книги двунадесяти пророков, иже от еврей Фареасра назы-ваются, то суть: Осей, Ионль, Амос, Авдѣй, Іона, Михей, Наум, Аввакум, Софония, Аггей, Захария, Малахия.

Сии вси писма нового и ветхаго закона, восполок собраная, нарецаются Библиа, еже руским языком зовется Книга, занеже над иные писма святыми отци сия Книга уставлена ест чести.

Прото ж я, Франциско Скорина, меновал есми ту вси тыи писма зособна, абы есте ведали, иже на страницах кажных книг моего тружания пописаны суть светки или згоды кратце имени сих вышей именованых писм.

ОБРАЗЪ ДВУ ХЕРУВИМОВЪ ВМОЛНТОВНИЦИ

И въделааъ теже Царь Саломонъ вмолтосеници два
Херуцима здревѣ оловнаго • Десятъ локтей въ вы-
шню • И было е крило единаго Херуцима пять ло-
ктей въ должню, и другоє крило тогоже Херуцима
пять локтей • Тоестъ десять локтей имели суть
должни оба, шкран единаго крила даже до края

Початы же суть писати сии книги Царств пред воплощением господа нашего Исуса Христа лѣтъ тысяща сто и единого: от нароженія Самуилова, он же справовал ест с царем Саулом людей израилевых 40 лѣтъ, потом царь Давыд 40 лѣтъ, Саломон 40 лѣтъ, Равоам над колѣном іюдиным 17 лѣтъ, Авиа 3 лѣта, Асса 41 лѣто, Іосафат 25 лѣтъ, Іорам 8 лѣтъ, Аталія-царица 7 лѣтъ, Охозна 1 лѣто, Іоас 40 лѣтъ, Амасна 29 лѣтъ, Осна 51 лѣто, Іофан 16 лѣтъ, Ахам 29 лѣтъ, Езехія 29 лѣтъ, Манасна 5 лѣтъ, Амон 12 лѣтъ, Іосна 32 лѣта, Іоахам три месеци, Іоахим 11 лѣтъ, Іоахин три месеци. Седехія 11 лѣтъ. А за того скончеваются сии книги Царств. Все же сии цари, поченши от Ровоама, царствовали суть в Ерусалиме над племенем Іюдиным и Веняминовым.

Іныи пак цари царствоваху в Самарии в ты ж времена над всеми иными племены сынов Израилев [ых], яко Еровоам первый, Надав 2, Вааса 3, Гѣляй 4, Амврий 5, Ахав 6, Охозня 7, Іорам 8, Геун 9, Іоахав 10, Іоас 11, Еробоам 12, Захариа 13, Селу 14, Ма-наген 15, Фацей 16, Факей 17, Осей 18.

Прото ж, хочещи ли ведати справу царей тых, их же царство, поченши от Давыда до Седехии, стояло ест четыреста осмьдесят и четыре лѣта и шесть месец, чѣти ж книги сии. К тому знайдещи в них житие Ілии, пророка божия, и Елсея, и иных многих. Писал же ест сии первыи книги Царств Самуил-пророк и Давыд-царь.

Конецъ предословія.

СКАЗАНИЕ В ПЕРВЫИ КНИГИ ЦАРЪСТВ

Сии первыи книги Царств пишуть о нароженіи пророка Самуила¹, о Гелни, судьи сынов Израилевых, и о дву сынех его, Офиии и Финнесе². Потом яко судил ест сыном Израилевым Самуил-пророк; теже о кивоте или скрини завѣта господня, како филистымляне³ взяли были и в бой и паки вернули сыном Израилевым; и яко для сребролюбия сынов Самуиловых просиша собѣ людие царя, и Самуил, повѣдевши первей право царевое, помазал им на царство Саула⁴, сына Цисова; о царствовании Сауловѣ и о битвах его с филистымляны и с иными околичными враги; о непослушенствѣ Сауловѣ, прото ж господь бог заверже его и повѣле Самуилу помазати на царство Давыда, сына Иесеова; и како Давыд убил Голнафа⁵, филистымлянина, и Саул к собѣ взял Давыда и дщери свою дал ему, потом много крять искал убити его, Давыд же съхраняшеся пред ним; и о смерти царя Сауловѣ.

Конецъ сказанія.

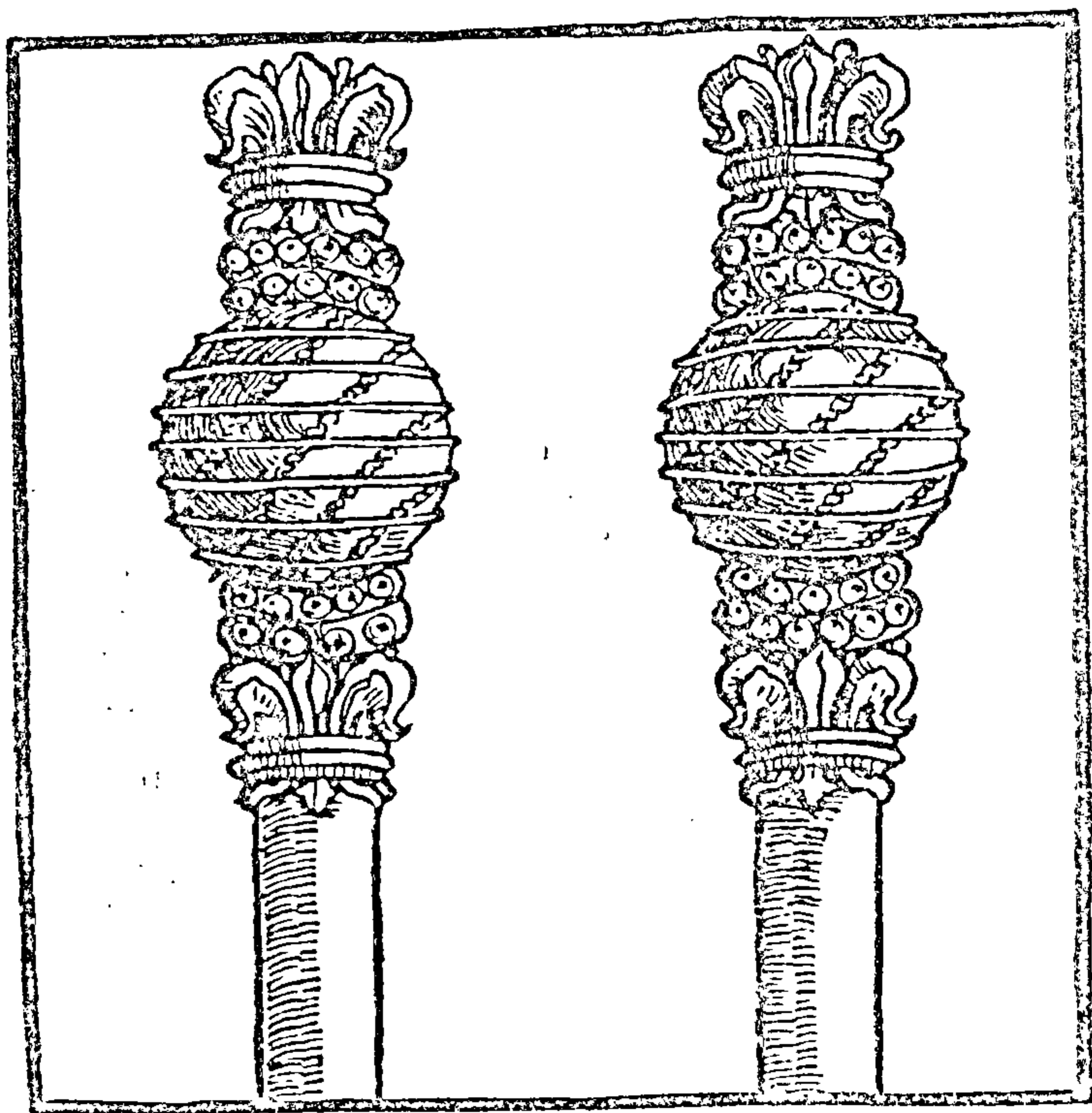
* * *

Доконавается первая часть книг Самуила-пророка, рекомая от еврей, по-русскии же зовутся перьвыи книги Царств. Выложены доктором Франциском Скориною с Полоцька на руский язык напред богу ко чти и людем посполитым к научению.

КНИГА ТРЕТІЯ

БЕША СКАМЕНІА ВЕЛИКАГО, ДЕСАТИ ИЛИ ОСМИ ЛОКТЕВЪ
БЫЛИ • И СВЕРХУ КАМЕННЕ ВЕЛИКОЕ РОВНОЕ МЕРІ ТЕСАНОЕ
БЫЛО, ТАКЖЕ И ДРЕВА КЕДРОВА • ПОЛАТА ПЛКЪ БОЛЬШАА
БЫЛА Е ОКУРГЛА, ИМЕА ТРИ РАДЫ ШКАМЕНА ТЕСАНОГО
И ЕДИННІИ РАДЪ ШДРЕВА ТЕСАНОГО КЕДРОВА • ТАКЪ ИКО
КРНЛОСЪ ИЖЕ Е ВОХРАМЕ ГДЪНЕМЪ, И ВЪ СЕНЕХЪ ДВОРА •

ВЗОРЪ ДВЪ СТОЛПОВЪ ИЖЕ ПРЕДЪ ХРАМОМЪ

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ВТОРЫИ ЦАРСТВ

Книги вторыи Царств словуть у еврей вторая часть книг Самуила-пророка. Писаны же суть по смерти Самуиловъ, а писал е царь Давыд. Но для того зовутся от еврей книги Самуиловы, понеже Самуил помазал был тых дву царей на царство, то ест Саула, царя перваго, о его же царствѣ достаточне выписано ест в первых книгах Царств, и Давыда-царя, о его же царстве пишется книга сия. Напервей, яко почал ест царствовати в Хевроне¹ над поколѣнием Іюдиным, а потом в Ерусалиме надо всем Ізраилем, и како кивот или скриню завѣта господья внесе в дом свой; теже о женах, и о сынех его, и о битвах с филистимляны и с иными иноплѣменники и с сыном своим Авесаломом², и о всех иных делех Давыдовых, и яко царствовал ест над всем Ізраилем даже до старости своея.

Конѣць предословію.

* * *

Доконавається вторая часть книг Самуила-пророка, зовѣмая от еврей, по-русскии же нарицаются вторыи книги Царств. Выложены доктором Франциском, Скорининым сыном из славнаго града Полоцка, на руский язык напред богу в тронци единому и его пречистой матери Марии ко чти и людем посполитым к научению.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ТРЕТИИ ЦАРСТВ

Книги сии называются еврейским языком Маляхим, а по-русскии словуть третии Царств. А писаны суть початок их о смерти царя Давыдовъ, потом о царстве Саломоновъ и о пречудных делех его, яко сооружал ест храм господу богу и дом свой царский; по сем о цари Ровоаме¹, о цари Авии², о цари Ассе³, о цари Іозафате⁴, они же царствоваша в Ерусалиме над людьми Іюдиными; теже о царех Ізраилевых: о Еровоаме⁵, Надавѣ⁶, Ваасе⁷, Геляи⁸, Замрии⁹, Амрии¹⁰ и о Ахавѣ¹¹, они же царствоваша в Самарии¹².

Писали же суть сии книги летописци царей Іюдиных, наболей Нафан-пророк¹³, Илия-пророк¹⁴ и инии святыи пророци, они же были суть часов тых.

Положив есми в сих книгах образци храму господья, и сосудов его и дому царева, еже ставил ест Саломон-царь, а то для того, абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети.

Конѣць предословію.

ИСУС ТОВАРИИ ВЕДЕТЬ ЛЮДЕИ ИЗРАИЛЕОЫ ЧЕРЕЗ ГОРДА:

КНИГИ ИСУСА НАВИНА • ЕЖЕ ШЕВРЕИ
 НАЗЫВАЮТСЯ • ЕГОШОЯ БИНА КОНА
 ЗХПОЛЗНЕ ВЫЛОЖЕНЫ НАРХСКИИ
 ЯЗЫКЪ • ДОКТОРЫИЪ ФРАНЦИСКОМЪ
 СКОРИНОЮ • ИЗЪСЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦЬКА
 БОГО КОСТИ ИАЮ • ЦЕ ПОЧИНАЮТСЯ

* * *

Доконаваецца первая часть книг, рекомых от еврей Малахим, по-русски же зовутся третии книги Царств. Выложены доктором Франциском, Скориным сыном из славнаго града Полоцька, на русский язык напред богу в троици единому и его пречистой матери девици Марии ко чти и людем посполитым к научению.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА
В КНИГИ ЧЕТВЕРТЫИ ЦАРСТВ

Четвертыи книги Царств, иже от еврей называются вторая часть Малахим, пишут наипервей о взятии до раю Илии, пророка божия, потом о житии и о чудных делех Елисея-пророка¹, затем о царех Юдиных, иже царствоваша в Ерусалиме, поченьши от царя Иосафата даже до Седехии², их же было шестнадцать, теже о царех Израилевых, иже царствоваша в Самарии, поченши от Охозии³ даже до Осии⁴, их же было дванадесеть. А тых всех царей имена по ряду во предословии моем, иже в перьвыи книги Царств, знайдеши. На конце пак сих книг пишут о пленении царя Седехии и о скажении Ерусалима-града и храму Саломонова Новъходносором⁵, царем вавилонским. И ту скончалоя ест царство Юдейское.

Писаны же суть сии книги Елисеом, Исаниею⁶, Еремиею⁷, пророки божиими и летописци царей тых, бывших во времена своя. Конец прѣдословию.

* * *

Доконаваецца вторая часть книг, зовемых от еврей Малахим, по-русски же нарецаются четвертыи книги Царств. Выложены доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка на русский язык напред богу в троици единому и его пречистой матери девици Марии ко чти и людем посполитым к доброму научению.

* * *

И тако доконаны суть сие четыре книги Царств, иже пишут о царех ерусалимских и о царех самарийских, повѣлением и працею того же ученаго мужа Франциска Скорины, в лекарских науках доктора, у великом старом месте Празском под леты воплощения слова божия тысяща пятьсот и осмнадцать, мѣсеца августа, дня десятого. То фсо харитас^а.

^а У перакладзе гэты выраз азначае: дзякуй богу.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА
В КНИГИ ИСУСА, СЫНА НАВИНА

Исус Навин¹ был ест воевода людей израилевых первый по Моисей-законодавци. Сего сам Моисей учинил ест справцею над сынами Израилевыми. Егда пришел был на них Амалъх² в Рафадиме³ битися с ними, тогда рече Моисей ко Исусу Навину: «Выбери мужей сильных и, вышед утро [м], бийся со Амалехом». А ту и воеводою за живота своего над людьми поставил, был убо Исус муж богобойный, справедливый, мудрый, смелый, сильный, цнотливый, гразный и щасливый, и у своих справах чуйный и по-радный.

Сему первой было имя Ошеа, потом назвал его Моисей, шлючи со иными мужми согледати земли обетованное⁴, Исус, яко же пишет о том во еврейских книгах: «Ванкра Моше Леошеа бин Нун Егошуа». Се ест по-русски: «И назвал Моисей Ошеа, сына Навина, Исус».

Сей уведе сыны Израилевы черес Иордан в землю обетованную... ам с Калефом от шести крять сто тысящей мужей вышедших из Египта, достоин был вниити в ню иным всем змершим в четьрдесяти летех на пустыни.

Той, переведши Иордан осм крять сто тысящей мужев, и каменными ножми обрезал их. Тому стены Ерихона-града⁵ со дна вывратишеса. Той поразил царей тридесеть и единого и земли их розделил по покольниех сыном Израилевым, и рубежи им пописал местами, реками, грады, горами, потоки и полями. На того просбу солнце стало ест на едином местѣ так долго, якобы за целых два дни, и не двизалося с него, донде же побил всих врагов своих.

Той учинил ест из земли Ханаани⁶, еже называлася от Хама⁷, сына Ноева⁸, землю Юдею⁹. О ней же рече бог ко Аврааму¹⁰, егда был в Междуречии¹¹, глаголя: «Изыйди от земли твоея и от родины твоея и от дому отца твоего и иди в землю, ю же покажу тобѣ»^а.

Сня земля имать от страны восточное и полуденное Аравню¹², от страны полуночное Сирию¹³, от страны же западное море Средоземное и замыкаетъ в собѣ Галилею¹⁴, Идумею¹⁵, Финикию¹⁶, Кесарею¹⁷ и Самарею и многие иные страны. В сей земли был ест Ерусалим, преславный град, в нем ж спаситель наш Исус Христос, сын бога живаго, пострадати восхоте за нас грешных и кровь свою пресвятую вылил и землю тую освятил, прото ж называется святая земля. В сей земли жили суть дванадесеть патриархов со Ияковом, отцем своим, и дванадесеть апостолов со пречистою божнею матерню Мариею.

Сня земля знаменуетъ царство небесное и горний Ерусалим. Яко бо Исус, сын Навин, увел ест людей израилевых в землю обе-

^а «Быцѣ», 12, 1.

тованную, тако Иисус, сын божий, уведе верующих в него в царство небесное, еже ест земля живых. О ней же царь Давыд глаголетъ: «Верую видети добрая господья в земли живых»^б. Сей был царем в земли обетованной, а веру имел быти в земли живых, то ест в царстве небесном. Тако бо и сам спаситель рече к пытавшимся от него о воскресении из мертвых: «Аз есмь бог Авраамов, бог Исааков¹⁸, бог Иаковов¹⁹, бог несть бог мертвых, но живых»^в.

О земли же мертвых Езикиель-пророк²⁰ глаголетъ: «Душа, еже на земли согрешит, тая умреть»^г. И Давыд во псалмех поеть: «Не мертвыи восхвалят тя, господи, ни вси низходящие во ад, но мы, живые, благославим господа отнынѣ и до века»^д.

В земли той обетованной мнози цари, со тружанием поживше, изомроша, яко же имена их во предословии моем в книги Царств кратце пописаны найдете. О той земли Моисей в первых книгах пишеть: «Проклята ест земля в делех твоих; с тружанием будещи ясти от нея по вся дни живота твоего»^е.

О верхнем же Ерусалиме Давыд вопиеть: «Прѣславная глаголана суть о тобѣ, градѣ божий!»^ж И на ином месте той же поеть, глаголя: «Речное устремление веселить град божий, освятил ест храм свой вышний, бог посрѣди его не подвижется»^з.

Сего ради святой Павел-апостол ко еврѣом пишеть: «Аще бы Иисус тех покоил, не бы о иных глагодал по сих днех»¹. Яко той же божий певецъ Давыд глаголетъ: «Преселник аз у тебе и пришлецъ»^к, и на ином месте рече: «Увы мне, яко пришельствие мое продолжися, вселих ся с селы Кедарскими²¹, много пришельствова душа моя»^л.

А с того яснѣ можемъ разумети, иже тое уведение в землю сынов Израилевых знаменовало наше избавление от смерти вечное; что бо непослушанием первый Адам утратил, то терпением второй Адам навратил, егда на кресте за нас висяй, к разбойнику рече: «Аминь, глаголю тобѣ днесъ, со мною будещи в раи»^м.

Прото ж яко по имени подобен был Иисус, сын Навин, Исусу, сыну божию, так же и образ его на собѣ понѣсе. Вся бо, еже прежде писана быша к нашему навчению, написана суть.

Яко того Исуса, сына Навина, Моисей посылал на амалехитян, еже исказуются людие дивни, то знаменовал, иже бог отецъ небесный пошлетъ Исуса, сына своего, на спасение людем грешным. Тако убо возлюби бог мир, иже сына своего едиnorodнаго

^б Псалтыр, 26, 13.

^в Евангелле ад Мацвея, 22, 32.

^г Книга прарока Езекиіля, 18, 4.

^д Псалтыр, 113, 25—26.

^е «Быццѣ», 3, 17.

^ж Псалтыр, 86, 3.

^з Там жа, 45, 5—6.

¹ Паслание Паўла да яўрѣяў, 4, 8.

^к Псалтыр, 38, 13.

^л Там жа, 119, 5.

^м Евангелле ад Лукі, 23, 43.

дал ест, да всяк, веруай в онь, не погибнетъ, но имать живот вечный. И яко Моисей назвал ест сего тым именем Исус, тако и архангел Гавриил²² ко пречистой девици Марии, благовестуя, рече: «Съ зачнеши во чреве и родиши сына, и наречеши имя ему Исус; сей будетъ велий и сын вышняго назовется»^н.

Теже, яко Исусу, сыну Навину, воды Иорданския рогоступишеса, тако и спасителю нашему Исусу, сыну божию, егда крестяшеса в том же Иордани, и се отверзошеса ему небеса, и виде дух божий исходящ, яко голубь, и грядущъ на нь. И съ глас с небеси глаголя: «Съ ест сын мой возлюбльннй, о нем же благоизволих»^о. И ту крещением святым введе нас в царство небесное, яко же сам ко Никодиму²³ рече: «Аминь, аминь глаголю тобъ, аще кто не родится водою и духом, не можетъ вниити в царство божие»^п.

Той Исус Навин обреза сыны Израилевы ножми каменными. Господь же наш Исус Христос, иже ест камень угольный, обреза сердца наша словы своими святыми, яко вопиеть пророк: «По днѣх оных глаголетъ господь — дам закон мой в мысли их, и на сердцах их напишу и, и буду им в бога, и тии будутъ мнѣ в люди»^р.

Той трубами Ерихон разори, а сын божий еувангелистами вселенную просвети. Тому солнце ста на едином месте, тое ж часу распятия Христова над посполитый бег жалость невинное муки своего створителя показа. Той многих царей поразил, а сын божий сатонно безчисленое царство сказал. О нем же Давид-пророк глаголетъ: «Господи, возвел еси от ада душу мою, спасл мя еси от низходящих в ров»^с.

Исус, сын Навин, справовал ест сынов Израилевых двадцеть и седм лѣт, Исус же Христос царствовати будетъ вовѣки. И яко пророк пишеть: «Во днѣх царств тых возбудитъ бог с небеси царство, еже вовекы не подвижется и иным людем не предасться; сокрушит и сотлит вся царства сия, тое же пребудеть вовѣки»^т. И святыи апостол Павел глаголетъ: «Тем же и бог того превознесе и дарова ему имя, еже паче всякого имени. Да о имени Исусовѣ всяко колѣно поклонится, небесных и земных и преисподних, и всяк язык исповѣсть, яко господь Исус Христос во славе бога отца»^у.

Исус, сын Навин, был воевода иудейскый. Исус же, сын божий, был ест царь иудейскый, яко о том напис, иже был написанный на животворящем кресте его, светчить словы еврейскими: «Егошуа Ноцьри мелех егудим», словы греческими — «Исус Овазореос овасилефс тои иудеон», словы латинскими — «Езус Назоре-

^а Евангелле ад Луки, 1, 31—32.

^о Евангелле ад Мацвея, 3, 17.

^п Евангелле ад Іаана, 3, 5.

^р Книга пророка Ераміи, 31, 33.

^с Псалтыр, 29, 4.

^т Книга пророка Данііла, 2, 44.

^у Паслание Паўла да філіпійцаў, 2, 9—11.

нус рекс юдеорум», по-русски ся сказует — «Исус Назорянин²⁴, царь іюдейскій».

Конец предсловію.

* * *

Доконаваються книги Исуса, сына Навина, зовемая от еврей «Егошуа бни Нун», божнею ласкою и его пресвятое, преблагославленное и пречистое девици матери Марии к науце людем политым руского языка. Выданы и выложены повелением и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцька, в науках вызволенных и в лекарстве доктора, у великом месте Празском по лѣтех нарожения нашего спаситѣля Исуса Христа, сына божия, з непорухенное панны Марии тысеци пятистех и осмнадцети, месеца декаврия, дня двадцатого. То фео Харитас.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ИУДИФ-ВДОВИЦИ

Царство Асирское¹ почалося ест от Веля-царя, сына Немрофова, скоро по потопе. Он же почал силен быти на земли. Велов пак сын Нинос поставил ест град и назвал и именем своим Нинива². В том граде царствовали суть тридесеть и седм царей лет тысецу и триста даже до царя Сардонапаля³, его же убил Арѣба⁴, воевода медийскій, и пресели царство то в Меды⁵. А так пребыло ест до Цира⁶, царя перскаго. Он же к тому имеаше царство Вавилонское⁷, по нѣже Дарий-царь⁸, дядя его, убил был пред тым Валтизаря⁹, царя вавилонскаго, иже бѣ шосьтый по цари Навходносоре, пленившем Ерусалим и Седехию, царя Іудина.

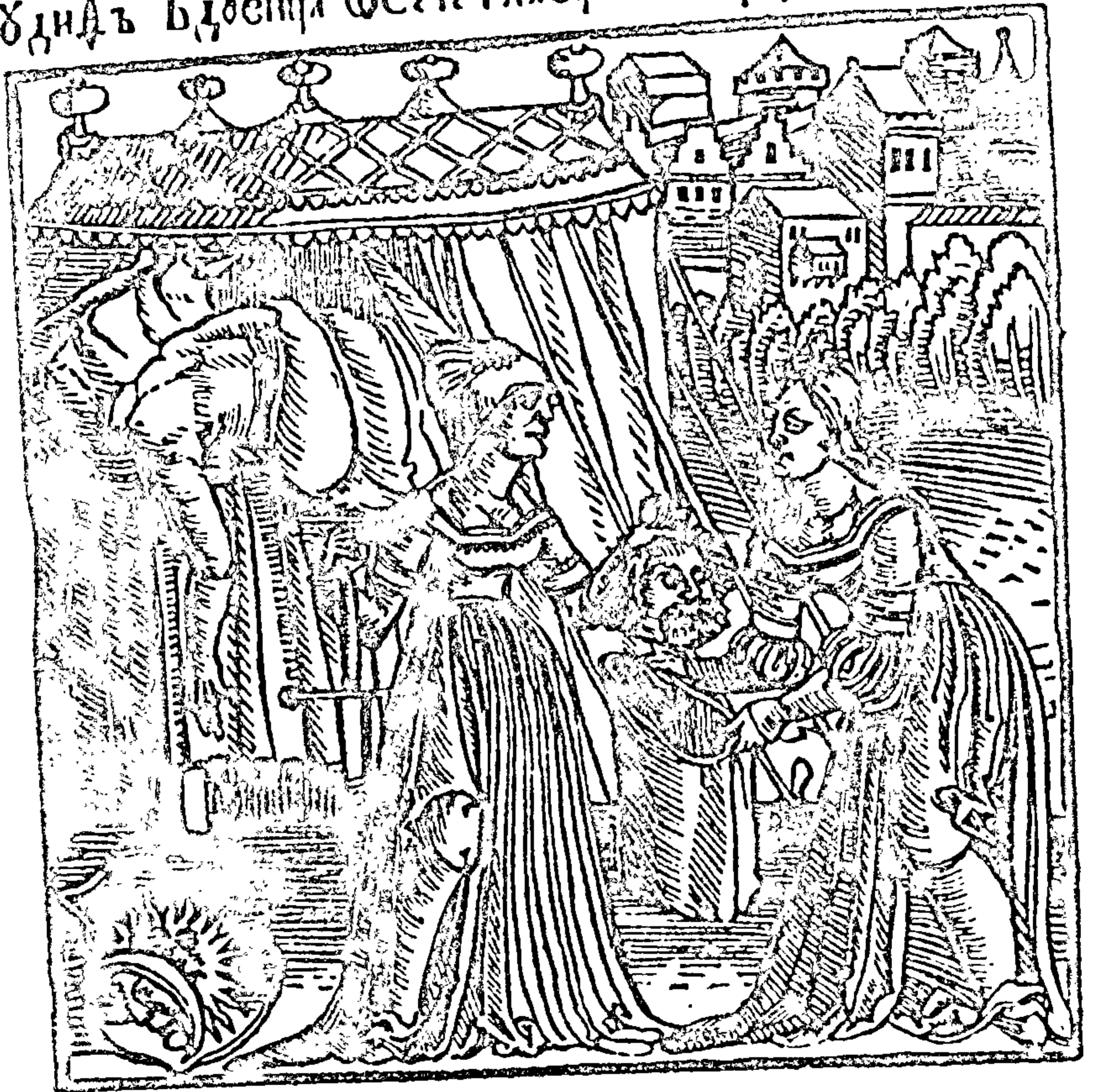
Той Цир лета перваго царства своего выпустил ест жида из пленения вавилонскаго по седмидесяти летех, по пророчеству Еремину, и повелел им ити в Ерусалим и ставити храм господень, и вси сосуды церковные, еже был побрал Навходносор-царь во храме Саломоновѣ, им вернул.

По смерти пак Цирове царствовал ест Камвизей, сын его. Того, ставячи на царство, прозвали суть Навходносором. Той захотел не токмо царем быти, но и богом, яко же пишеть о нем во книзе сей. И для тое речи послал ест з войском Олоферна¹⁰, воеводу своего, абы подбил вси земли под власть его. Евреи пак в том, не хотячи послухати, спротивишеса ему. И тако Олоферн, вшед в землю их, обляже наипервей град Вефулию¹¹. И с того града вышедши жена-вдовица, именем Іудиф¹², от нея же называється книга сия, отсече главу Олофернову, избави людей Израилевых от руку его.

А для того царь Навходносор или Камвизей, его же Ездра¹³

Уднѣ Владыцѣ ѿсече главу Ѡлоферну воєводе :

КНИГИ ІЪДНАДЪ ВЛАОВИЦИ ПОЧИНА
 ЪТЬСЯ • ЗѦПОДАНЕ ВЫЛОЖЕНЫ
 НАРЪСКИИ ІЪЗЫКЪ ДОКЪТОРОМЪ
 ФРАНЦУСКО СКОРИНСЮ, ІЪЗЪ СЛА
 ВНАГО ГРАДЯ ПОЛОЦКА • НАПЕДЪ БОГЪ КО
 СТИ, ІЪЛАДЕНЪ ПОСМОЛНЪ КНАЪСЕНЬЮ •

называетъ во книгахъ своихъ Арътаксерсос, заповедалъ евреомъ, абы не будовали храму господня в Ерусалиме. А то ся делало предъ нарождением нашего спасителя Исуса Христа изъ пречистое богородици девици Марии лѣтъ пятьсотъ триста и деветь.

Потомъ на вселенскомъ соборѣ в Никии¹⁴ святыми отци дозволена намъ сия книга Іудифъ чести къ нашему научению, абыхомъ, яко зеръцало, жену сию преславную предъ очима имеюще, в добрыхъ делехъ и в любви отчины не толико жены, но и мужи наследовали и всякого тружания и скарбовъ для посполитого доброго и для отчины своея не лютовали.

Понеже отъ прирождения звери, ходящия в пустыни, знаютъ ямы своя; птицы, летающия по въздуху, ведають гнезда своя; рыбы, плывающия по морю и в рекахъ, чуютъ виры своя; пчелы и тымъ подобная боронять ульевъ своихъ,— тако жъ и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, къ тому месту великую ласку имають. Прото жъ и сия вдовица Іудифъ для места рожения своего выдала естъ животъ свой на небезпеченство. Но господь богъ для доброго умыслу ея помогъ ей, яко непобедимого отъ людей побѣдила.

Потреба теже ведати, иже сия книга Іудифъ, яко книга Данила-пророка¹⁵ и книги Ездры, еврейскими словами, но халдѣйскимъ языкомъ¹⁶ наипервей отъ летописцевъ написана естъ.

Конѣць предъсловія.

* * *

Доконана естъ книга, рекомая Іудифъ, съ помощьюъ бога в троици единого и матери его пречистое девици Марии людемъ посполитымъ руского языка къ пожитку, повѣлениемъ, працею и выкладомъ ученаго мужа, в лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скорины изъ славнаго града Полоцька у великомъ месте Празскомъ лѣтъ по нарождении нашего спасителя тысяща пятьсотъ и девятогонадесть, месеца февраля, дня 9.

ПРЕДЪСЛОВІЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА ВО ВСЮ БИВЛІЮ РУСКАГО ЯЗЫКА

Бивлія¹ — греческимъ языкомъ, по-русскии сказуется — книги, тако убо святойъ Матфейъ починаеть Христово благовѣствованіе: «Бивлосъ генезеосъ Исусу Христу»^а, то естъ по-русскии — «Книга родства Исуса Христова». А можете тымъ именемъ называти вси книги ветхаго и новаго закону для достоинности его, понеже Бивлія зуполная все то в собѣ замыкаеть.

О сей книзе пишеть евангелиста, наперстникъ Христовъ, во Узъявленіи своемъ, глаголя: «И видехъ во десници седящего на престоле книги, написаны внутри и зовнутрь»^б. Написаны суть

^а Евангелле адъ Мацвея, 1, 1.

^б «Апакаліпсисъ», 5, 1.

воистинну сие книги внутрь духовне с разумеющим о тайнах превеликих божних, яко же пишет апостол: «О глубино богатства премудрости и разума божия, яко неиспытаны суть судове его и неизследованы пути его»^в. Написаны теж и зовнутрь, понеже не толико докторове а люди вченые в них разумеють, но всякий человек простой и посполитый, чтучи их или слушаючи, может поразумети, что ест потребно к душному спасению его, самому спасителю глаголющу: «Исповѣдаю ти ся, отче, господи небеси и земли, яко утаил еси сия от премудрых и разумных и открыл еси тая младенцем»^г. Прото ж добре Григорей Великий², учитель вселенский, о сей книзе пишет, глаголя: «Святое писмо все иные науки превышает, понеже егда бывает чтено, под простыми словы замыкает тайну».

И тако младенцем и людем простым ест наука, учителем же и людем мудрым подивление. Яко река дивная мелка — по ней же агнець брести может, а глубока — слон убо пливати мусить.

В сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конець; бог вседержитель познаван бывает. В сей книзе вси законы и права, ими же люде на земли справоватися имеют, пописаны суть. В сей книзе вси лекарства душевные и телесные зуполне найдете. Ту навчение философии добронравное, яко любити бога для самого себе и ближнего для бога, имама. Ту справа всякого собрания людского и всякого града, еже верою, соединением ласки и згодою посполитое доброе помножено бывает. Ту научение седми наук вызволенных достаточное.

Хощеши ли умети граматiku или, по-русски говорячи, грамоту, еже добре чести и мовити учить, найдеши в зуполной Бивлии, Псалтыру, чти ее. Пак ли ти ся любить разумети ло [г]ику, она же учить з доводом розознати правду от кривды, чти книгу светого Юва или Послания светого апостола Павла. Аще ли же помыслиши умети риторику, еже ест красномовность, чти книги Саломоновы. А то суть три науки словесные.

Восхощеш ли пак учитися музики, то ест певници, премножество стихов и песней светых по всей книзе сей найдеши.

Любо ли ти ест умети аритметику, еже вократце а неомылне считати учить, четвертын книги Моисеевы часто чти.

Пак ли же имаши пред очима науку геометрию, еже по-русски сказуется землемерение, чти книги Исуса Наувина.

Естьли астрономии или звездочети — найдеш на початку книги сее о сотворении солнца и месеца и звезд; найдеш во Исусе Наувине, яко стояло солнце на едином месте за целый день; найдеш во книгах Царств, еже солнце воспать поступило неколико ступнев; найдеш во светом Еувангелии о новосотвореной звезде часу нарожения нашего спасителя Исуса Христа.

^в Послание Паўла да римлян, 11, 38.

^г Евангелле ад Мацея, 11, 25.

Более воистинну чудитися превеликой божией мощи мусиш, ніж-ли учитися. А то суть седм наук вызволенных.

Аще ли же коханне имаши ведати о военных а о богатырских делех, чти книги Судей или книги Махавеев³, более и справедли-вее в них знайдеш, нежели во Александрии⁴ или во Тройи⁵.

Пак ли же вократце сведати хочещи много тысецей лет лѣто-писець, чти книги Паралипомена. Там, поченши от Адама даже до Седехии, останочного царя Іудина, роды положены суть.

Потребуеш ли науки и мудрости добрых нравов^д, часто про-читай книги Исуса Сирахова а Притчи Саломоновы.

Надо все над то мы, хрестиане, ведаючи все науки быти ми-нущне, потребуем речи вечное душевного спасения. Чтимы ж уста-вичне светое Еувангелне, а, чтучи е, наследуимы дела нашего избавителя Исуса Христа. А тако с помощью его внидем в живот вечный и в царство небесное, уготованное избранным божним.

Потреба теж ест ведати, иже Бивлия делиться на двое: у Вет-хий закон и у Новый. Закон ветхий имать в собѣ двадесеть и че-тыре книг. Книги первые Моисеевы, суть Бытья⁶. В них же пишеть о сотворении света, о зачале людского поколения, о роз-делении языков и земли, и о роде еврейском и вништи их даже до Египту.

Вторыи книги — Исход, еже суть написаны о нарождении Мои-сееве, о десети язвах фараоновых, о выштии из Египту сынов ізраилевых, о десятеру приказании божием и о многих иных судех его.

Третие книги — Леувит пишуть о храме божием, о ризах Аароновых⁷, о жертвах и о службах леувитских.

Четвертые книги — Числа кажут о считании сынов ізраиле-вых, о дарех князей, о пророцестве Валаамове⁸ и о четырехдеся-ти а о дву станех и где же отпочивали суть на пустыни.

Пятые книги Моисеевы, рекомые Второй закон, визнаменають бо светое Еувангелне, и что у предних книгах положено ест ши-роце, то сие кратце в себе замыкають. То ест Пентатеухон гре-чески или Пятеры книги Моисеевы.

О сих пяти книгах апостол пишеть, глаголя: «Но во церкви хочу пять словес умом моим глаголати, да иных научу, нежели т[ь] му словес языком»^е.

Затым книги светого Іова — зеркало долготерпения; вси слова в нем полны суть розуму. Стихами џ гаданием е пишеть и о вос-крсении тел наших из мертвых наясней пророкуеть.

Потом Исус Наувин преходить Іордан, уводитъ сынов израиле-вых в землю обетованную, приемлетъ Ерихон-град, поразив ца-рей многих, землю людем по жребиех розделил.

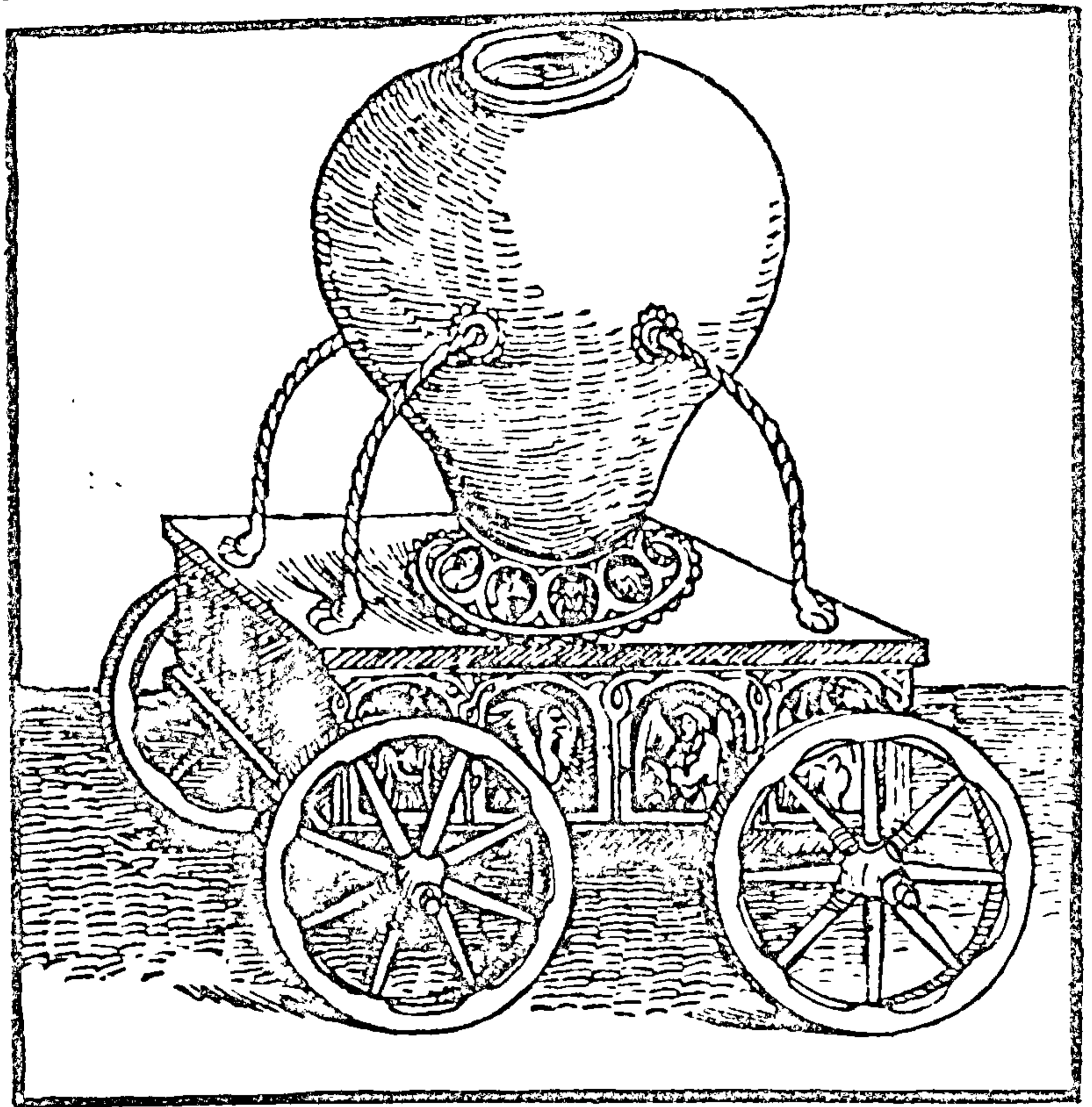
Книги пак Судей: Офонниля, Аиофа, Варака, Гедеона, Елтая и Самсона⁹, — мужей пресилных и богатырев смелость выпи-

^д У выданні Скарыны надрукавана: нравов.

^е Першае пасланне апостала Паўла да карыньян, 14, 19.

ВЗОРЪ ДЕСЯТИ ПОДЪСТАВОКЪ И БЯНЕН ИХЪ

Сила тѣхъ Гирамъ десеть подѣставокъ ме
днѣныхъ, чѣтырехъ локтей вдолѣтъ ѣдина кажда по
стлека, и чѣтырехъ локтей наширь, и трехъ локтей
навышъ • Ятоо дело подѣставковъ межн ритинами
гладькоо было, и приспособенн соуглахъ ритины, и

суеть. При них книжка Руф, прабабы царя Давыдовы, положена ест.

По сей книги четырех Царств сынов израилевых у Бивлии положены суть. Передние двое называются от еврей Шмуел. В тях пишеть о нарождении Самуилове, о помазании на царство Сауловъ, о боех и о царстве Давыдове.

Задние пак двое называютъ еврей Млохим. В них же знайдеши, поченши от Саломона-царя даже до Ехонии и от Еровоама, сына Навафова, царя даже до Осии, его же плениша до Асирии,— царей Иудиных и царей Израилевых четыредесети справу выписану.

Затим двое книги Паралипоменона, еже опущеное во книгах Царств. И к тому, поченши от Адама даже до пленения Ерусалимля Навходносором-царем, премногие роды еврейские почитаетъ.

К тому двое книги Ездры о выпущении з неволи перское людей еврейских, о ставлении удругое Ерусалима и храму светая светых, розделне по народех жиждущих, что которыи делали суть, и о леувитах вышедших выписуеть.

Потом книжка Товиф¹⁰ науку отцем, яко имають учити сыны своя, кажетъ.

Паки книжка Юдифа-вдовици. Она же для высвобождения отчизны, взор на собъ мужем даючи, не лютовала ест живота своего.

По ней иная книжка Есфира-царице, еже с Мардохеем збавили от побитий людей израилевых.

За ними суть Песни царя Давыдовы, книги рекомые по-гречески Псалтирион, а по-еврейский — Тилим, еже имають, в собъ кафизм¹¹ двадесеть, псалмов полтораста, стишков или припелов две тысеци и шестьсот.

По Псалтыри кладутся трое [к]нижки Саломоновы: Притчи, Еклезнаст и Пъсни песнем. В первых науку младенцем, во вторых — мужем, во третих — старым выписуеть.

За теми суть книги Исуса, сына Сирахова, рекомые Церковник, всю науку о добрых нравех в собъ замыкающе. Подле них ест книга Премудрость божия, понеже наиболее пишеть в ней о страсти мученик божиих и о житии светых его.

Потом суть книги шестнадцети пророков господьних. Исайя первый. Сей не толико пророчество пишеть о Христе, но подобен ест в нем евангелистом.

Вторый пророк божий — Еремиа, во утробе материне посвященный, во младости своей начал пророковати. К тому теже написал книжку, еже словеть Плачь Еремнин.

Третий пророк великий — Езекииль. Сей на початку книг своих пророковал о четырех евангелистах Христовых и на конци о храме божнем, а то велми сокрите.

Четверты пророк болший — Даниил, времен познаватель и всего света царств исказатель, час истый пришествия на землю Христова и смерть его ясней иных ознамуеть.

Пророци пак меньшие суть: Осия, сын Верини,— первый; Иониль, сын Фатуилев,— второй, о сошествии светого духа на апостолы являеть; Амос, пастырь и пророк господень,— третній; Авдей, он же и сказуется раб господень,— четвертый; Иона, сын Амафов, той три дни суши во чреве китове, тридневное Христово воскресение преобразовал,— пятый; Михей от Морасхи — шестый пророк посреди меньшими, о том пишеть во книгах Царств; Наум — седмый, пророкуя о Христе, глаголетъ: «Съ на горах ноги исповедующего и благовествующего мир»^ж; Аввакум — осмый, пророкуеть, глаголя: «Бог от полудня придетъ и святыи от горы Фаран¹². Прикрила ест небеса слава его, и хвалы его полна ест земля»^з; Софония, сын Хузиев,— девятый; Агей — десятый, пишеть: «Съ еще мало, и порушу небо и землю, и море и сушу, и погну всеми народы, и придет чааный всем языком»¹; Захария — одиннадесятый, пришествие господьне во Ерусалим, сидящего на осляти, пророкуеть; Малахия — дванадесятый, а останочный от пророков меньших.

На конци же Ветхаго завета положены суть двое книги Махавеев. А тако имате первую часть Бивлии высловену.

Другая пак часть Бивлии, еже ест Новый закон спасительный,— суть книги четырех евангелистов или светое благовествование Матфея, Марка, Луки, Иоана, по четырех странах света имя господьне несущее, яко колесница, и престол живоначалное тронци.

Затым — Павел-апостол ко седма церквам пишеть послания, осмое ко евреем, Тимофея, и Тита и Филомона научаетъ,— сосуд избранныи и вчитель всех народов.

Потом — Деания апостолская о церкви Христове множащейся святыи Лука-евангелист, лекарь к душному здравию, пиша, науку даетъ.

Потом святыи Яков, Петр, Иоан, Иуда седм соборных посланий написали краткими словами, великое поучение нам оставляюще.

На конци Бивлии — Апокалипсия¹³ или Возъявления, книга светого Иоана положена ест; колико слов имущее, толико тайн в себе замыкающе.

О сих книгах всея Бивлии, подле малости розуму моего, розделы вократце положих. А в чем бых ся омылих, разумнейшие поправте, прошу вас для бога и для посполитого доброго.

Конецъ предсловию всея Бивлии.

^ж Книга пророка Навума, 1, 15.

^з Книга пророка Авакума, 3, 3.

¹ Книга пророка Агея, 2, 6—7.

СКАЗАНИЕ
ВО ПЕРВЫЕ КНИГИ МОИСЕОВЫ, РЕКОМЫЕ БЫТЬЯ,
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ

Во первых книгах своих пишеть пророк господень Моисей, пророкуя духом светым о прешлых речех, яко господь бог сотворил небо и землю и вся, еже суть в них; Адама, праотца нашего, и Еву-матерь по образу своему и по подобию; яко враг-змей прелстил их и выгнаны быша з раю; потом, яко начаша людие множитися на земли и злии быти, прото потоп наведе^а на них господь бог, кроме толико Ноя, самого со челедню его соблюде у ковчезе; затым о розделении языков, царств, людей и народов; потом о нарожении Авраамовъ, и яко господа бога познал и той обещал розмножити семя его; те же о житии Авраамовъ, внегда родися ему Исаак, и яко господь бог искушал Авраама, веляй приносити на жертву сына своего Исаака.

По том часе Исаакови родишеся сыны Исав¹⁴ и Яков. Затым пак Яков, достав первенецтва, утече к Лавану¹⁵, дяди своему, и тамо, пасяй овци, понял жены, они же породили ему дванадесеть сынов, потом опять з великим богатеством навратися во страну свою, и, внегда был на пути, прозвал его бог Израилем.

Пишеть теже о роде Исавове, о сынех Иудиных, еже имеаше з невесткою своею; о жалобе Иосифове¹⁶ на братию свою пред отцем, о снех его, еже видел, и яко братия для ненависти продали Иосифа до Египту. Потом Путифар, уверив жене своей, казал всадити Иосифа в темницу. Фараон видел сон и росказал выпустити Иосифа. Той проповѣдал ему о седми летех уродных и о седми гладных, прото ж и поставил и старейшиною надо всею землею египетскою. И собрал жита множество и закупил весь Египет. Яков, отець его, послал сыны своя купити пише. Иосиф, познав братию свою, прикро глагола к ним, потом, ознамився, послал по отца. Яков со всем домом своим вниде во Египет, пред фараона-царя со сынами прииде. Он же дал им землю Гесемлю¹⁷ ко пребыванию. Яков дал благословение пред смертию всем сыном своим, пророкуя о нарожении Христове, потом преставился, и погребоша и сынове его в Хевроне во гробе отцев его.

На конци кажетъ о смерти Иосифове и яко заклал братию свою, абы вынесли с собою кости его. А тако во кратце имате положено (то.— А. К.), о чем во первых книгах своих Моисей пишеть.

Потреба теж ведати, иже со всех книг Ветхаго закону сие книги Бытья, и початок и конець книг Езекииля-пророка, а Пѣсни песнем Саломона-царя — суть трудны ко зрозумению. Прото ж и евреи людем младым пред тридесетма леты не давали их чести для великих тайн, еже замыкають в собѣ книги сие, понеже суть над розум людскый. Кто убо от филозофов мог поразумети, абы

^а Так у тѣхце.

господь бог словом своим с ни з чего сотворил вся видимая и невидимая, старейшине их Аристотелю глаголющу: «З ни с чего ничто же бысть».

Мы пак, хрестиане, зуполную веру имама всемогущего во троици единого бога, в шести днех сотворившего небо и землю и вся, еже суть в них.

Конец сказанию в первые книги Моисеевы.

* * *

То ест конец первых книг Моисеовых, еже от еврей называются Брешис, по-гречески же и по-латине именуется Енезеос, а по-русски — Бытья. Божию помощью зуполнѣ выложены и вытиснены повѣлением и пилностию ученого мужа в лекарских науках доктора Франциска Скорины с Полоцка у великом месте Празском по летех воплощения слова божия тысящного пятсотого деветь на 10.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО КНИГИ ИСХОД МОИСЕОВЫ

Сне суть вторыи книги Моисеовы, еже от еврей называются Геллесмот, тако убо их языком своим починают. Пишетъ же в сих книгах Моисей о неволи сынов израилевых, еже работаху во Египте; о нароженни своем и о утекании пред фараоном; яко господь бог явился ему в купинѣ неопалимой и послал и, абы вывел людей израилевых из Египта; о дивех, еже чинил со жезлом пред фараоном; о десети язвах, иже наведе бог рукою Моисеевою на всю землю Египетскую.

Первая язва — пременение воды у кровь, яко не можаху пити от нея, вторая язва — множество прѣвеликое жаб по всех домех; третия язва — блощице безчисленные; четвертая язва — песни мухи; пятая язва — смерть скоту; шестая язва — болячки злыи на человекни; седмая язва — град, побиющий жита и оwoще; осмая язва — усеница или кобылки, пожирающие траву и былину; девятая язва — темности велми густые; десятая язва — побитие всех первенец в земли Египетской от первенца фараонова даже до первенца рабыне.

Потом пишеть о агнеци пасхи, яко имають ести его. Затим о выштии сынов израилевых з земли Египетское, и яко шли посреди Чермнаго моря посуху, и яко фараон, царь египетский, женяся за ними з войском, потонул в Чермном мори, и яко Моисей, прешедъши море з людми израилевыми, пояше песнь, воздающе хвалу господу богу.

Потом пишеть, яко манну бог послал с небеси на пищу и воду вывел от тверда камня к питию людем во пустыни. «Затим, яко пришли суть к горе Синай и яко господь бог десятеро приказание им дал, написано на досках каменных.

Первое: Веруй в бога единого!
Второе: А не бери надармо имени его!
Третье: Помни дни светые святити!
Четвертое: Отца и матку чтити!
Пятое: Не забивай ни единого!
Шестое: И не делай грѣху блуднаго!
Седьмое: Не вкради, что дружногого!
Осьмое: А не давай свидетельства лживаго!
Девятое: Не пожедай жены ближнегого!
Десятое: Ни имения или речи егого!

Затим пишеть о суждех божиих, яко имають людей судити справедливе; о посту Моисееве чотыредесят дней и чотыредесят ношей на горе Синай.

Потом поведаетъ о ставлении храму Сведения, яковым обычаем имаеть быти делан и якова великость его; теже, что имело стояти во храме; яко ест скриня завета со двема херувимы¹; светилник золотый, на нем же горяху светила; стол со хлеба посвященными; олтарь², золотом окованый, ко каженю фемпана³ доброннаго. Сее пак стояло пред храмом Сведения. Во притворе⁴ его требник⁵ дирявый, окованый медью, на нем же приношаху всясозжения, и умывалница с подьставкою ея. К тому теже пишеть о ризах жерца великого, то ест о плащи или о ризе верхней; о полице или о слове суду, еже леживало на персех жерцевых, и о иных ризах Ароновых и сынов его.

На конци пишеть, яко поставиша храм со приправами его и со притвором и освятиша е олеем посвященным, и снииде во облаце слава божия на нь, и рушанием храму з места двизахуся сыновѣ израилевы с полки своими.

Духовне пак сее разумеючи, премногия тайны веры Христовы в сих вторых книгах Моисеевых знайдемь, яко евангелист глаголетъ: «Быша убо сия, да сбудетъ писание»^а.

Что знаменовала ест неволя телесная сынов израилевых во Египте? Не нашу ли неволю душную? Все бо светии отци пред воплощением слова божия схожаху во ад, яко патриарха Яков сам о собѣ светчить, глаголя: «Снииду ко сыну своему, сѣтуя, во ад»^б; ведяше убо святой отець, иже не мощно ест кому вниити до раю, дондеже Христос пламенное оружие, стрегуще входу райскаго, крестом своим отвалить.

Египет же по-рускыи сказуется — темности, а с тых нас выведе сын божий. «Свет убо ест истынный, просвещая всякого человека, грядущего в мир»^в.

Купина неопалимая, в ней же явися бог Моисееви, иже куст зеленый горяше, а не изгоряше, ясне знаменовала зачатие без семени сына божия. Он же проиде утробу пречистое девщи, яко солнце скло, не порушаючи замков панества ея, пророку вопию-

^а Евангелле ад Іаана, 19, 36.

^б «Быщѣ», 37, 35.

^в Евангелле ад Іаана, 1, 9.

шу: «Съ дева во чреве зачнетъ и родить сын [а] и прозовется имя его — с нами бог»^г.

Жезл пак Моисеев, иже обращашеся во змию, знаменовал божество со человечеством — два естества во едином Христе совокуплена, яко сам о собѣ глаголетъ: «Никто же возыде на небо, токмо съшедый с небеси сын человеческий, сый на небеси. И яко же Моисей вознесе змию во пустыни, тако^д подобаеть вознестися сыну человеческому; да всяк, веруя во нь, не погибнет, но имать живот вечный»^е.

Послание Моисеево ко фараону прише с [т]вие господьне на землю знаменовало, явися убо бог Авраамови, глагола лицом к лицу Моисееви: «Поживе на земли со апостолы,— яко пишет.— И обращай ко учеником своим, рече: блажени очи, видяще, яже вы видите! Глаголю бо вам, яко мнози пророци и царие восхотеша видети, яже вы видите, и не видеша»^ж.

Фараон невероваше, глаголя: «Кто ест господь той, дабых послушал гласу его и отпустил Израиля? Не знаю господа и не отпущу Израиля»^з. Потому же и сатана, не знаючы спасителя, е [г]да искушаше его, рече: «Аще сын еси божий и рци, яко камене ссе хлебы будутъ»^и.

По десети пак язвах познал ест фараон господа. Тако и беси потом познаша, егда вопиаху, глаголюще: «Что нам и тобѣ, Исусе, сыне божий? Пришел еси семо прежде времени мучити нас»^к.

Агнец же пасхи явне невинную муку господа нашего знаменовал, пророку о Христе глаголющу: «Аз же, яко агнецъ тихий, на закление веден бых»^л. Теже во Евангелии пишетъ: «Кость не сокрушится от него»^м.

Прощие пак сынов израилевых посреди моря Чермнаго крещение Христовы веры известовало апостолу Павлу, пишущу: «Не хочу ж вас не водети, братия, яко отци наши вси под облаком беша, и вси сквозе морѣ проидоша, и вси у Моисея крестишеся во облаце и в мори»^н.

Манна же з небеси и вода от тверда камня, даная евреем во пустыни, святость тела Христова, нам ко душному спасению оставленная на земли, знаменовала, яко же пишетъ евангелист, глаголя: «Рече же им Исус: аминь, аминь, глаголю вам. Не Моисей дал вам хлеб с небеси, но отець мой даетъ вам хлеба истиннаго с небеси, хлеб убо божий ест, сходяй с небеси и давая живот

^г Книга пророка Исая, 7, 14.

^д У выданні Скарыны надрукавана: тато.

^е Евангелле ад Іаана, 3, 13—15.

^ж Евангелле ад Луки, 10, 23—24.

^з «Выход», 5, 22.

^и Евангелле ад Мацея, 4, 3.

^к Там жа, 8, 29.

^л Книга пророка Ераміи, 11, 19.

^м Евангелле ад Іаана, 19, 36.

^н Першае паслание апостала Паўла да карыиѣян, 10, 1—2.

миру»^о. Рекоша же к нему: «Господи! Всегда дайж нам хлеба сего»^п. И рече им Исус: «Аз есм хлеб животный. Грядый ко мнѣ, не имать возалкаться, и веруя в мя, не имать возжадатися навеки»^р.

Десятеро пак приказание божие было написано на дву дощках каменных, еже два законы божие ветхий а новый знаменовали. О сем ширей написал есми во предословии своем, еже ест на пятыи книги Моисеевы.

Пост Моисеев четыредесят дней и четыредесят ночей на горе Синай пост Христов знаменовал. Храм Сведения со всеми сосуды его церковь Христову нерукотворѣнную преобразовал, [по] апостолу, глаголющу: «Христос же пришед,— архиерей будущим благом,— большой и совершенейший храм нерукотворенный, то ест не сею тварию, ни кровию козлею или юнчею, но своею кровию внииде единою во светая, вечное избавление обрет»^с.

Кивот пак гречески, или скриня завета со двема херувимы, еже стояла во светая светых, тайну живоначалное троици — отца и сына и святого духа в серци всякого доброго хрестиа [ни] на знаменала.

Конѣць прѣдсловию.

* * *

Доконаны суть вторыи книги Моисеевы, рекомые от еврей Геллесмот, по-греческыи — Екходос, по-латине — Екситус, а по-русскии — Исход, працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка во славном великом месте Празском.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЪКА ВО КНИГИ ЛЕУВИТ МОИСЕОВЫ

То суть третии книги Моисеевы, зовемыи Ваикра,— тако убо починаются от еврей: «Ванкра едонай ель Моше», то ест по-русски: «Возва господь Моисея»; по-гречески же зовутся Леувитикос, понѣже наиболее о справовании племени Леувиева пишеть в них.

Леувий¹ убо был ест сын Яковов третий, его же породила ему Лия. Сей имеаше три сыны: Ерсона, Каата и Мерари. Каат пак сплодил ест Амрама, и Зуара, и Геврона, и Ознеля. Амрам же имеаше сыны Аарона и Моисея.

Моисей пак, выведши люди израилевы з земли Египетское, и поставивши им храм Сведения по повелению божию, и давши приказания и суды, ими же ся имели справовати сами межи собою, яко о том досить широце высловено ест во вторых книгах

^о Евангелле ад Іаана, 6, 32.

^п Там жа, 6, 34.

^р Там жа, 6, 35.

^с Пасланне апостала Паўла да яўрэяў, 9, 11—12.

его, выписуеъ в сих третних книгах своих о службе божией, еже бывала во храме Сведения. А к сей службе поставил был наивышшим ереем Аарона, брата своего, и под ним сыны его, а затым вся племена от колена Леувиева.

Прото ж и нарицается книга сия Леувит, никто бо не смеаше послуговати во храме божнем, естли же не был от роду Леувиева. И никто не можаше приносить жертв господу богу, развеи Аарон и сынове его, им убо посвящены бѣша руце.

Жертвы пак и требы повеле бог приносить во храме своем разнообразные, яко же чтучи во книзе сей, нижеи найдете. Для того слышне теже может ся называти латинским языком Либер Сферториус, еже по-руски сказуется — Книга о жертвах.

Пишетъ бо в ней наипервей, что приносить имели сынове израилевы. Яко от зверей стадных — волы, агнеци а козлы; от птицъ — горлице а голуби; от родящихся з земли — муку пшеничную, масло древяное, ладан² и иные оwoще. Кто убо не можаше принести для недостатку своего телца тучнаго на жертву богу, той приношаше мерцу муки пшеничное на потребу господу.

Тако ж и мы, братия, не можем ли во великих послужити посполитому люду рускаго языка, сие малые книжки праци наше приносимо им. О них же пишетъ святой Герасим, учитель великий, ко Амбросию³ во епистоле своей; в ней же воспоминаеть вси книги Ветхаго и Новаго завета, сие глаголя: «Е да просты суть третие книги Моисеевы, в них же зособна вси жертвы, и кажъдое слово, и ризы Аароновы и весь чин леувитский небесных тайн вою выдавають».

Жертвы пак, еже приношаху во храме, едины бываху на кажъдый день, яко два агнеца непорочна: рано един, а на вечер един уставичне. Иные приношаху часы, уставленными от бога, яко на празники нарочитые годовые: на празник Пасхи⁴, Пятидесятнице⁵, на празники Труб, Очищения и Кущный⁶. Некие жертвы приношаху господу во времена по доспеху своему. А то чиниваху с самого набоженства молитвы деюще. И сие жертвы называху всесозжение, понеже все мясо, главу и кишки на требнице сожигаху.

Иногда пак чиниваху приношение, молящеся господу богу и просяще от него добрых даров. А таковое называху жертва мирная, яко мирен бываше человек, вегда господь бог наполниваше прозбу его. Часом теже приношаху жертвы за грехи, просяще отпущения им приняти, естли же что злого пред богом учинили суть ведомо или неведомо, или пак неякого доброго дела замешкали, еже могли уделати. И таковое приношение называли жертва за грех и жертва за умедление.

А иные приношения бываху за очищение прокаженных, семя источающих, месячные немощи или кровоточивые терпящих. И то именовали жертва очищения. Паки иное приношение бываше осквернившимся речми нечистыми, мертвечиною или гадом нечистым. Теже иные приношения бывали з начатков жит

и овощей. А тако имате вократце пописаны жертвы разноличьныи, еже приношаху сынове израилевы во храме божием.

Сее пак духовне разумеючи по писанию апостола Павла, глаголюща: «Стень воистинну имея закон ветхый грядущего добра, не замыкая в собѣ образу речем, на каждое убо лѣто теми ж жертвами, яже приносятся всегда, николи не могут приходящих совершеных учинити. Понѣже престали б приносить жертв, егда бы не имели совѣсти греховное единою очищены. Но в тых же воспоминание грехов на каждое лѣто бывает невозможно бо ест кровию телцев и козлов отнати грехи. Тем же, входяй в мир, Христос ко богу отцу пророком глаголетъ: «Жертвы и приношения жидовскаго не восхотел еси, тело же совершил еси мне за людские грехи пострадати. Всясозжения и о гресех не любилися тобѣ. Тогда рех: съ иду, во главизне убо книжной писано ест о мнѣ, дабых чинил волю твою, боже мой»^а.

Аще ли пак кто воспросит от вас: почто ж господь бог установил жертвы приносить и над ними грехи исповедати и кровию их кропитися, внегда невозможно ею очиститися, яко же прежде апостолом речено ест, на тое сие отвещаете — тые вси жертвы и приношения потребны бѣша на знамя убо и на притчу приидущего времени; в нем же спаситель наш Исус Христос кровию своею невинною вины наше пред богом отцем очистил. Теже на очищение толико плотѣм от бога уставлены быша тому же святому апостолу Павлу, глаголющу: «Сее было явлено духом святым, еще убо не явился был путь к небеси, донеле первый храм имелъ стоание. Он же был ест знамя нинейшего времени, в нем убо дарове и жертвы приношахуся, не могуще совѣсти совершити служащих под законом, точно приводяше к тому, дабы люди пилни были чистых покармов и пития, и различных обмыванней сосудов, и оправданней плотей, даже до времени новаго закону, он же ко болшей чистоте душевной людей приводить». И далей пишетъ: «Аще бо кровь агнеца и козля и попел юнице, окроплящій поскверненныя, освещаетъ ко плотстѣй чистоте. Многим более кровь Христова, он же духом святым сам себе принесе непорочна богу, очищая совести наша от мертвых дел, дабыхом служили богу живу и истинну»^б.

Вси бо тые жертвы во едином Христе наполнилися и его единого знаменовали, яко жертва тельца претяжкою муку его объявляла царю Давыду, вопиюще: «Ископаша руце мое и нозе мои, и сочтоша вся кости моя. Тии же смотриша и презреша мя, разделиша собѣ ризы моя, и о одежи моей меташа жребия»^в.

Жертва агнеца невинность Христову знаменовала пророку, глаголющу: «Воистинну недуги наша той принял и болести наше той понесе, мы же имели его яко трудоватого и пораженного от

^а Паслание апостала Паўла да яўрэяў, 10, 1—7.

^б Там жа, 9, 8—10; 9, 18—14.

^в Псалтыр, 21, 17—19.

бога, и смиреннаго. Он же ранен ест для беззаконней наших и сотрен ест для грехов наших. Казень покоя нашего на нем, и сицевами его уздравлены есмо. Все мы, яко овъце, блудиховъ, единый каждый путем своим уклонившеся. И положил на нем господь неправды всех нас. Предан бысть, понъже сам восхоте, и не отверзе уст своих. Яко овца на заколение ведесе и яко агнецъ пред стригущим о нем и не отворил устен своих»^г.

Жертва козельца правую а смертельную плоть нашего избавителя преобразовала иному пророку божию пишущу: «По дву и шестидесяти неделех убит будетъ Христос, и не будутъ людие его, они же имають отпретися его»^д.

Теже и доктор языков глаголетъ: «Немощная убо закону о нем же немощствоваше плотию. Бог своего сына послав в подобие плоти греха и с него учинив жертву за грех, осудил грех плотию его, да оправдание закона скончается в нас, иже не по плоти ходимо, но по духу. Сущии убо живи по плоти плотская мудръствуют, а иже по духу — духовная. Мудрость убо плотская ест смерть, а мудрость духовная — живот»^е.

Жертва пак горлицъ и голубят два естества во Христе знаменовала: божество и человечество, понеже бога со человеки сице смирити. Един убо бог, един и едначь богу и человеком — человек Христос Исус, давый себе избавление за всех.

Треба пак убогих, еже бывала з муки пшеничное, церков Христову известовала, иже из многих людей, яко из зернят, собрана ветхим законом и новым, яко двема жеръновы, плотская и духовная розделяющи, водою крещения совокуплена, олеем ласки божией покроплена и во огни духа святого спечена.

А тако имате вси жертвы Ветхаго завета, что знаменовали суть. Теже пишетъ [Моисей] в сих книгах о злых жерцех, их же попалил огонь, яко Надава и Авиуда⁷. Теже пишетъ в ней о зверех, о птицах, о рыбах чистых и нечистых. Затим пишетъ о нечистотах людских и о прокажении их, и домов и риз ею; потом о различных заповедех божих, абы люде чистоту заховали во случении телесном и послушенство ко своим старшим, и за которые грехи смертию караны имели быти. Паки пишетъ, кои от роду е[в]рейскаго не можаху приносити жертв и кои не можаху ясти от них. Потом о праздницех великих, когда и яко их святити имели; к тому о милостивом льте. На конци — о добрых речах добрым, еже слюбуетъ бог дати сыном израиловым, будут ли хранити закон и полнити приказанья его; и о речах злых, ими же грозить погубити их, естли же не соблюдутъ закону и не наполнять повеленней божних; и о слюбех людских, еже слюбуютъ пред господем богом, дабы полнили их.

^г Книга пророка Исая, 53, 3—7.

^д Книга пророка Даниїла, 9, 26.

^е Паслание апостала Паўла да римлян, 8, 3—6.

А тако положены вси речи краткими словы, еже замыкають в собе третне книги Моисеевы, рекомые Леувит.
Конѣць предсловню.

* * *

Доконаны суть трѣтти книги Моисеевы, рекомые от еврей Ванкра, по-грѣчески — Леувитикос, по-латине — Оферториус, а по-русски — Леувит, божним преизволением, працею и пилностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франѣциска Скорины из славнаго града Полоцка во великом месте Празском людем посполитым к доброму навчению.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНѢЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО КНИГИ ЧИСЪЛА МОИСЕОВЫ

В сих четвертых книгах, рекомых Числа, пишет Моисей-законодавецъ, яко людие израилевы, вышедши из Египта и поставивши храм Сведения, сочли воины и, розделившесе на дванадесеть полков, стоиваху и хоживаху около храму божия.

Три поколения с хоругвями своими, Иудино¹ и Захарово² и Зевулоново³ — на восток солнца пред храмом.

Иные три поколения с хоругвями своими, Даново⁴, Асерово⁵ и Нефталимле⁶, — на едином боку от полуденное страны храму божия.

Третне три поколения с хоругвями своими, Рувимово⁷, Симеоново⁸ и Гадово⁹, — на другом боку от полунощное страны храмовы.

Останочные три поколения с хоругвями своими, Ефраимле¹⁰, Манасиево¹¹ и Вениаминово¹², — на запады со заду всех опалчахуся.

А храм божий с поколением Леувиевым посреде всея силы сынов израилевых бываше.

И тако чотыредесят лет ходиша по пустыни, вышедши из земли Египетское, поколѣ не пришли до земли обетованное, знаменующе нам, христианом, иже з великим терпением из сего веку темного имама вниити во царство божие.

Сынове пак израилевы, ходящи по пустыни, имели суть чотыредесят и два станы, поколе пришли ко Иордану.

Первый стан их был ест Рамес¹³, град на конци пределов земли Египетское; ту убо наипервей собравшия вси людие израилевы, изыйдоша во пустыню зрящим на то всем египтяном. Рамес же по-русски сказуется порушение.

Вторый стан сынов израилевых — Сохот, еже исказуется кущи. Там наипервей начаша людие пребывати у куцах и пекоша опресноки с теста некваснаго.

Третий стан их — Гетан, еже исказуется крепость. Ту наипер-

первей явися столп огненный в нощи и облак водни, показуя путь людем.

Четвертый стан — Фиарот, исказуется уста славных. Ту убо видеша фараона, пригнавшего за ними с силою своею.

Пятый стан — Мараф, еже исказуется горкость. Прешедши убо сынове израилевы Чермное море¹⁴ и фараону в нем з людьми своими потонувшу, ходиша три дни по пустыни, не имеющие воды; потом в Марафе знашли воду горку, юже ослади им бог.

Шестый стан — Гелим, еже исказуется овни силнии. Там знайдоша дванадесет кладезей и шестьдесят древ фуниковых.

Седмый стан их бѣ подле лукоморья, еже от еврей называется Тамъсуф, то ест море Чермное. Пришедши убо от Гелима, ополчишеса у моря Чермнаго. А то было пятинадесятого дня втораго месеца, вышедшим им из Египта.

Осмый стан их был ест во пустыни Син, еже исказуется купина. А ест пустыня сия недалеко от горы Синай; в ней же имели суть сынове израилевы три станы.

Девятый стан — Водафеку, еже исказуется толчение. Ту роптаху людие на Моисея, не имеющие что ясти.

Десятый стан — Галус, еже исказуется квас. А в той пустыни дал бог людем крастеле и манну на пищу.

Одиннадесятый стан — Рафидим, еже исказуется здравие силных. Там Исус Наувин поразил Амалеха. Там из скалы Орев выплынуша воды. Там пришел Етро¹⁵, тесть Моисеев, со женою его и со обема сыны к нему.

Дванадесятый стан их был ест во пустыни Синай, еже исказуется купин множество. Там Моисей возшел на гору Синай, бог с ним глагола и десятеро приказание людем израиловым дал, права, судьбы и закон им уставил, храм Сведения и все сосуды его чинити указал, ризы жреческия, чины жертвовные, службы леувитския уставил, людей счести повелел. И то вократце исповем, елико же во задней половине книг Исхода и во всих книгах Леувита и во передней части сее предложеное книги Числ пишется, то все на сем дванадесятю стану деалося ест.

Тринадесятый стан их был Кивароф гатаве, то ест гробове похотей. Ту помроша мнози люди для обжарства. Ту семьдесят старейшин от людей выбрано к помощи Моисееве.

Четыренадесятый стан — Асероф во пустыни Фарани, еже исказуется сень. Там Мария¹⁶, сестра Моисеева, роптания для своего поражена баше проказою.

Пятнадесятый стан — Ригма во пустыни Фарани, еже исказуется шумение. В сей пустыни Фарани имели суть сынове израилевы осмнадесеть станов, от четыренадесятаго стану даже до тридесеть втораго. А в тых станех суще посылали 12 мужей согледати земли обетованное. Они же принесоша грозен вина. Людие роптаху на Моисея, боящися волотов. Бшеся со Амалехом и с Ханансем. Снем Дафанов¹⁷ и Авиронов и сынове Хореевы¹⁸ погибоша. Аарон с кадильницею гнев божий укроти.

Жезл Ааронов процвите. Чины жреческие и жертвы их уставил, яловицу рижую для очищения на попел спалил.

Шестнадцатый стан — Ремонфарес, еже исказуется яблоко зернатое. 17 стан — Лъвно, исказуется плиты. 18 стан — Ресса, исказуется узды. 19 стан — Коалеф, исказуется собрание. 20 стан у горы Сафер, еже исказуется гора красоты. 21 стан — Араад, исказуется чудо. 22 стан — Мазелоф, исказуется снем. 23 стан — Каат, исказуется боязнь. 24 стан — Харе, исказуется злоба. 25 стан — Метха, исказуется сладкость. 26 стан — Гасмон, исказуется прудкость. 27 стан — Мосероф, еже исказуется оковы. 28 стан — Венеакан, исказуется сынове потребнии. 29 стан — Гадгад, исказуется посол. 30 стан — Вефевата, исказуется добротливость. 31 стан — Еврон, исказуется хождение. 32 стан — Азонгабер, исказуется язык мужев. Сие вси станы сынов израилевых были суть во пустыни Фарани.

Тридесеть и третий стан был ест во пустыни Цин, иже ест Кадис, еже исказуется заповѣдь светая. Там умре Мария, сестра Моисеева. Там роптаху людие на господа у воды пререканя. Моисей и Аарон розгневаша бога, для того заповѣдал им ити в землю обетованную. Там посылал и до царя Едомля¹⁹, абы их пустил скрозе землю свою.

Тридесеть и четвертый стан у горы Ор, еже исказуется верх. Ту умре Аарон, жрецъ великий, и погребен ест на верху горы Ор.

Тридесеть и пятый стан в Селмоне, еже исказуется образец. Там роптаху людие на бога, не хотяще манны. И пустил [бог] на них зме.

Тридесеть и шестый стан — Финон, исказуется устька. Ту Моисей повесил змя медяного на древе на уздравление людем.

Тридесять и седмый стан — Овот, еже исказуется волстви. Тридесеть и осмый стан — Еаварим, исказуется собрание камней. Тридесеть девятый — Дивонкгад, исказуется крепкое покушение. Четыредесятый стан — Галмонъдивляфаим, еже исказуется уничижение ран. Четыредесятый первый стан — Аварим, исказуется горы идущих. Четыредесят вто[r]ый, а останочный стан, — поля Моавские над Иорданем противу Ерихону-граду.

В сих останочных станех, егда быша сынове израилевы, тогда Валак²⁰, царь моавский, посылал по Валаама, сына Веорова, дабы проклял людей израилевых. Той же во место клятвы благословил их и пророковал о нарожении Христове. Теже Финейс²¹, сын Елиазаров, убил князя Замврия²² со блудницею. Теже удругое считал людей, закон выдал о дщерах Сальфатовых²³, жертвы разных празников уставил, полутретнему поколению землю отделил, делчих земли уставил, второй закон написал, Исуса Наувина по себе над людми поставил, и сам ся Моисей преставил на горе Невоф. А тако имате вократце пописаны вси станы сынов израилевых от земли Египетское даже до Иордана. Что пак тое духовне знаменуется, для краткости на сесь час опускаем.

Конец предсловию.

Доконаны суть четвертыи книги Моисеевы, рекомые от еврей Вагдабер, по-гречески — Аритми, по-латине — Нумери, а по-русски — Числа, з божнею помощию и его пречистое матери девице Марии, всех небеских сил святых и святыць божних працею и пилностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франциска, Скоринина сына из славнаго града Полоцка, во великом месте Празском людем посполитым к доброму научению.

СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЬЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ВТОРАГО ЗАКОНУ МОИСЕОВА

Людьское естество двояким законом бывает справовано: от господа бога, то ест прироженным, а написаным.

Закон прироженный в том наболей соблюдаем бывает: то чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хочещи от иных имети. А на том, яко на уднении, вси законы писаныи заложены суть, [по] нашему спасителю Исус Христу, глаголющу: «Вся убо, елика, аще хоцетъ, да чинять вам челоуѣци, тако и вы чините им; съ бо ест закон и пророци»^а.

Съи закон прироженный написан ест в серци одного кажного челоуѣка, [по] апостолу Павлу, пишущу: «Егда бо языци, они же закона не имають, естеством законная чинять, сии, закона не имуще, сами собъ суть закон, иже являют дело закона, написано в серцех своих»^б. От зачала убо веков, егда сотворил бог первого челоуѣка, написал ест закон сей в серци его. Прото ж Адам и Евва, первии родителе наши, познали суть грех свой, иже не послушаша сотворителя своего, и для того сокрилися от лица господа бога посрѣди древа райскаго. Каин¹ теже познал ест грех свой, иже убил брата своего Авеля², прото ж и рече: «Болши ест безаконие мое, нежели бых могл милосердие умолити»^в.

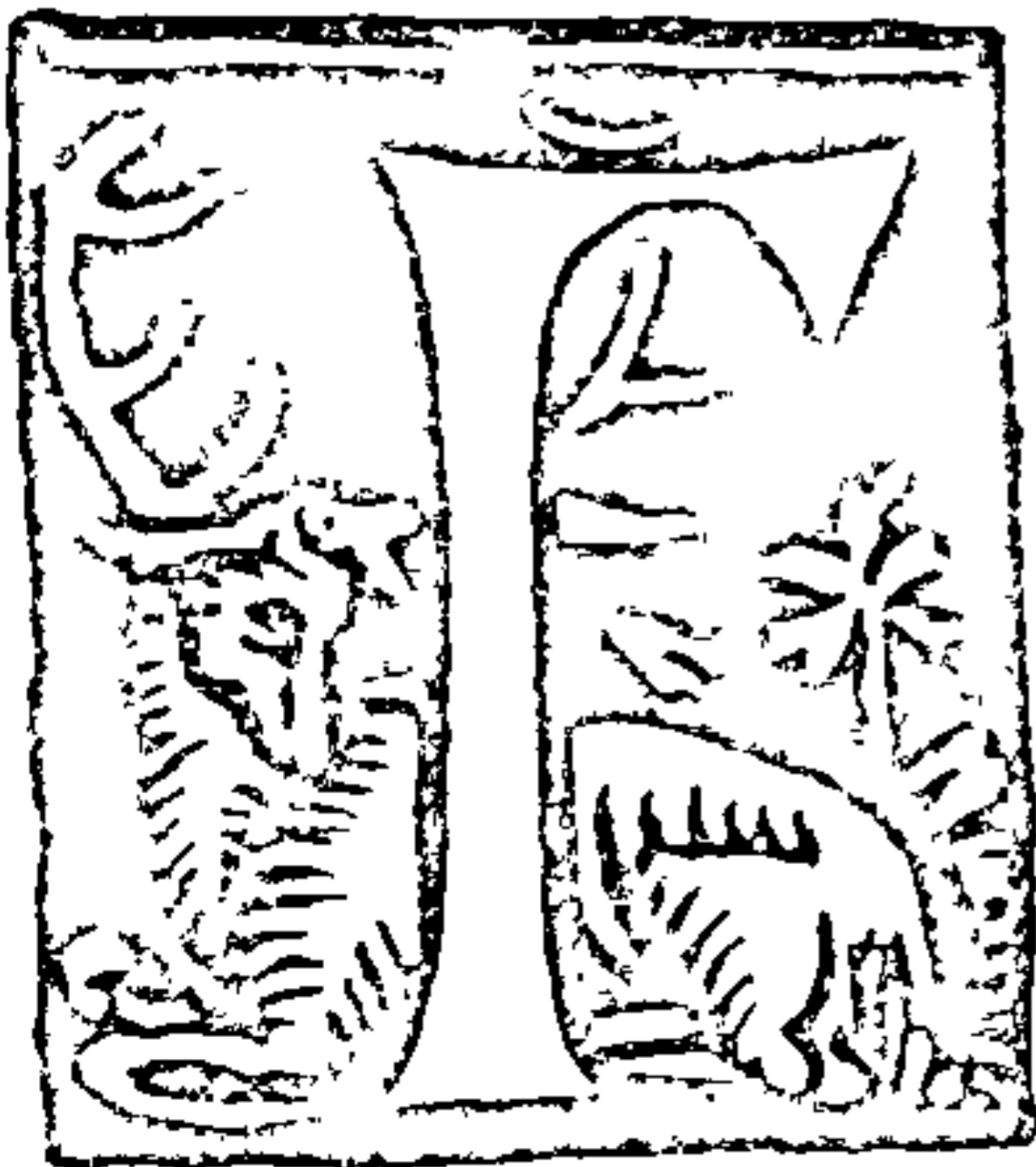
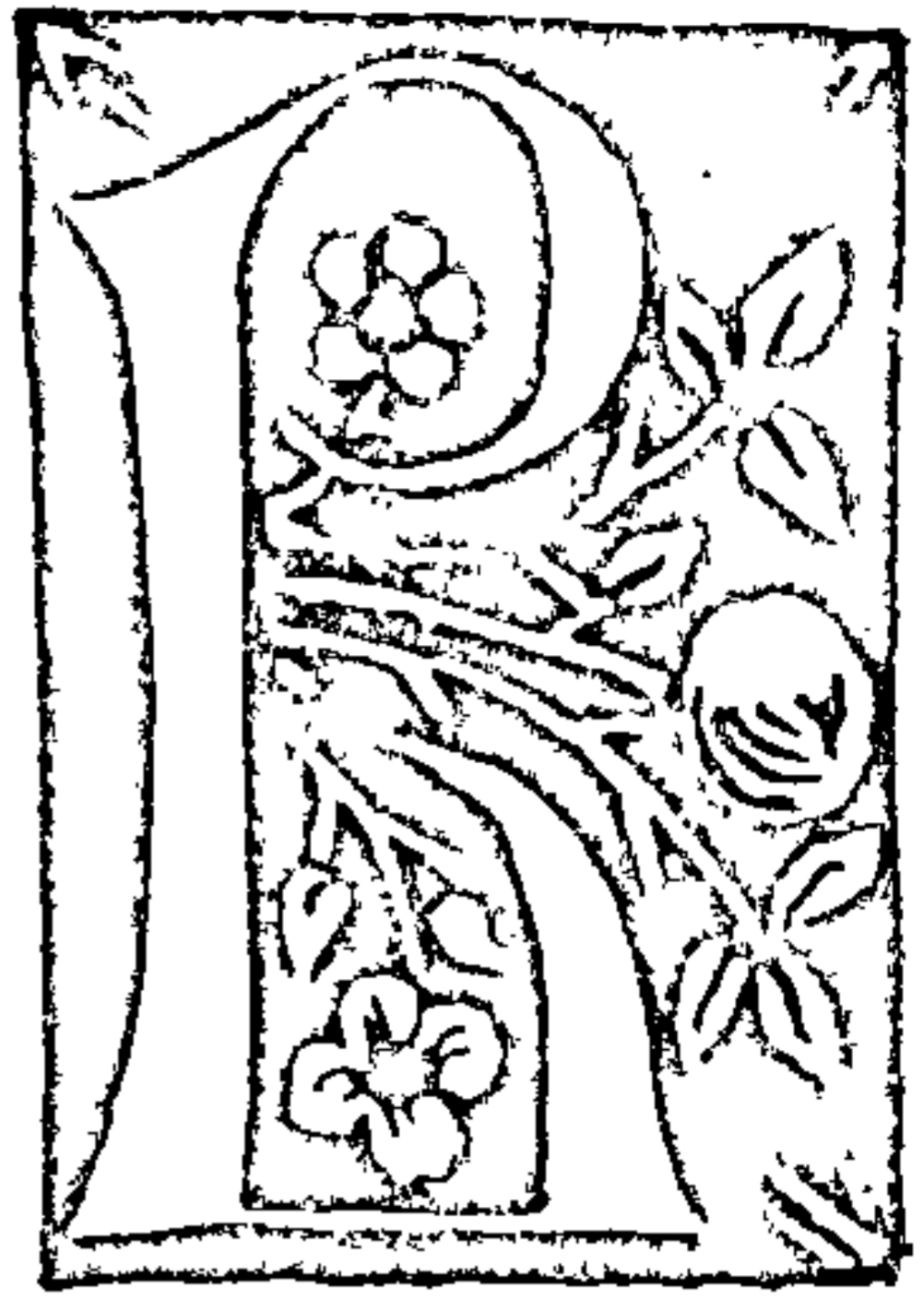
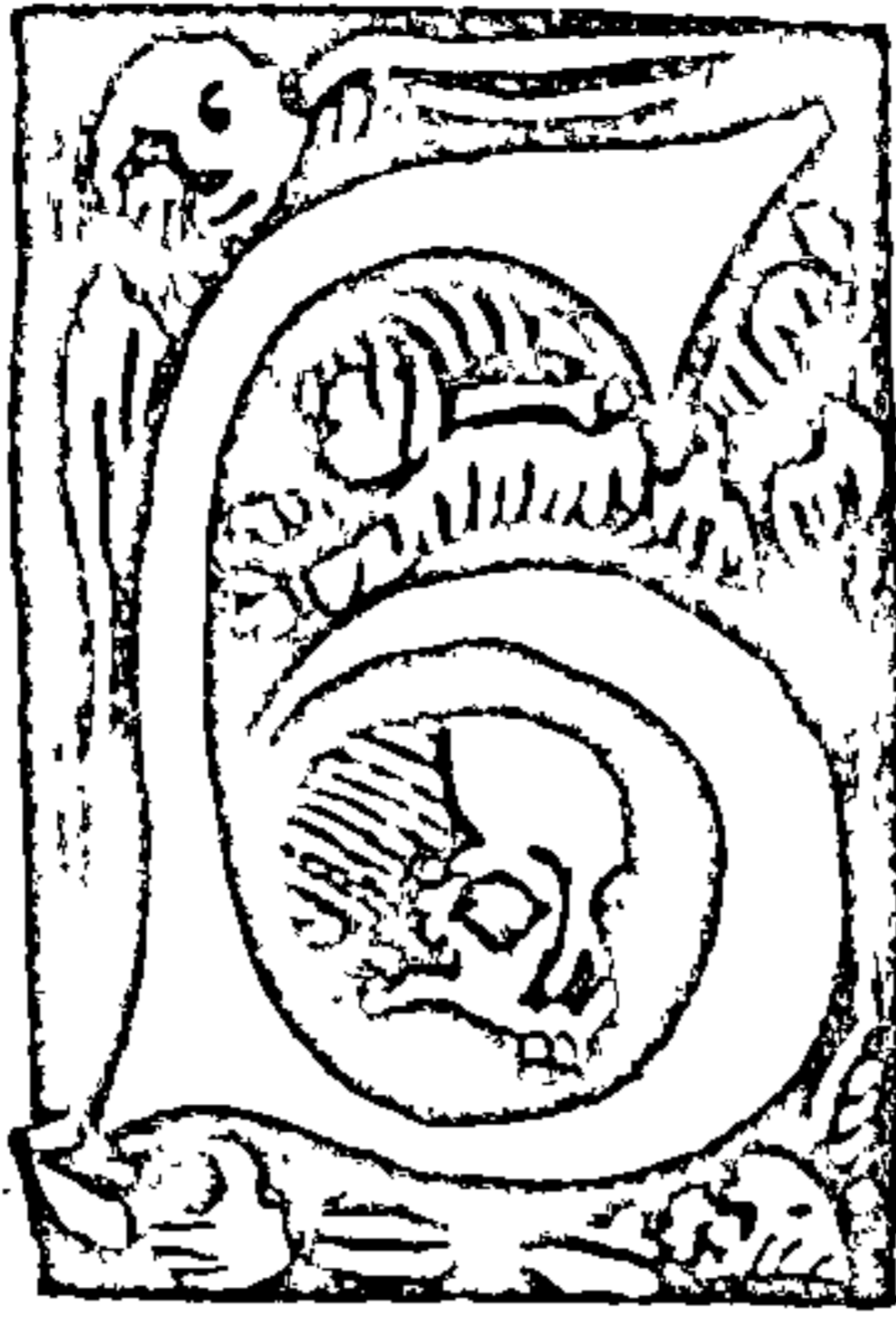
Тым же обычаем и нынѣ единый кажный человек, имея разум, познаеть, иже непослушание, убийство, прелюбыдеание, ненависть, тат[ь]ба, несправедливость, злоимание, неволя, досаждение, гордость, злоречение, нелютость, клеветание, зависть и иная тым подобная злая быти, поиѣже сам таковых речей от иных не хоцетъ терпети. А тако прежде всех законов или прав писаных закон прироженный всем людем от господа бога дан ест и весь во едином словеси скончевается: «Возлюбиши ближнего своего, яко сам себе»^г.

^а Евангелле ад Мацвея, 7, 12.

^б Паслание апостала Паула да рымлян, 2, 14—15.

^в «Быццѣ», 4, 13.

^г Евангелле ад Мацвея, 22, 39.

Закон же написанный или от бога ест данный, яко суть книги Моисеовы и светое Евангелие, или от людей уставленный, яко суть правила светых отець на сборех пописанные, и права земская, еже единый каждый народ с своими старейшими ухвалили суть подлѣ, яко же ся им налелей видело быти. А прото ж межи собою ся не сровнавають, понѣже иные, а иные иным, а иным языком ся любяты. Толико в том хотят ся згожати, абы были права их, или закон, почтивый, справедливый, можный, потребный, пожиточный, подлѣ приращения, подлуг обычаев земли, часу и месту пригожий, явный, не имея в собѣ закрытости, не к пожитку единого челоуѣка, но к посполитому доброму написанный.

Кто ж пак наипервей з людей во своих народех почал е писати, о том кратце ткнул есми во предословии своем, еже на Перъвыи книги Царств.

И вчинены суть права, или закон, для людей злых, абы боячися казни, усмирили смелость свою и моци не имели иным ушкодити, и абы добрыи межи злыми в покои жити могли, яко святыи апостол пишетъ: «Вѣмы убо, иже добр ест закон, аще кто им законне дееть. Ведяще сее, яко праведному закон не ест положен, но неправедным и непокоривым, немилостивым и грешником, неучтивым и сквѣрным, отцу досадителем и матери досадителем, убийцам и блудником, мужеложником и скотоложником, лѣгарем и кривоприсяжцем, и иным всем, они же здравому вчению противляются» д.

Потреба теж вѣдати, иже закон, или право, разноличне ся от людей называетъ. Едино — посполитое, понѣже от всех народов посполите соблюдаемо ест, яко мужа и жены почтивое слушение, детей пильное выхование, близко живущих схожение, речи позыченое навращение, насилию силою отпрение, ровная свобода всем, общее именование всех. Тым законом живяху верующии во Христа по вшествии его на небеса, яко пишетъ: «Народу же веровавшему бѣ сердце едино, и душа едина и именование едино; никто же, что от имени своего, глаголаше свое быти, но бяху им вся обѣща» е.

Другое право — языческое, от многих убо языков ухвалено ест, яко земля чужих мечем доставание, градов и мест утверждение, послов без переказы отпущение, миру до часу приреченого выполнение, войны неприятелем своим оповедание.

Иное — царское. О нем же пишетъ Самуил, глаголя: «Тое будетъ право царево — побереть сыны ваша и наделаетъ с них езцев и гонѣцев, и встановитъ себе воеводы и сотники³, и ратае поль своих, и коваче зброй своих» ж и прочая. Прото ж и апостол пишетъ: «Повинитесь убо всякому созданию челоуѣчню

д Першае послание апостала Паула Цімафею, 1, 8—10.

е «Дзяяніи святых апосталаў», 4, 32.

ж Першая книга «Царствы», 8, 11—12.

госнода ради, аще царю, яко преобладающему, или князем, яко от него посланым на отмщение злодейцем, божий убо слуга ест к доброму твоему»³. «Естьли же зле чиниши — бойся, не без ума бо мечь носить»¹. И пакы пишеть: «Воздадите ж всем долги: ему же урок — урок; ему же дань — дань; ему же страх — страх, ему же честь — честь»^к.

Некое же право — рицерское или военное, еже на войне соблюдаемо бывает, яко справовати полки, знати своя места, розумети глас труб, делити користи, давати оброки, — о сем пишеть евангелиста. «Вопрашаху же его воини, глаголюще: И мы что сътворим? И рече к ним: Никого не обидте, ни оклеветайте и довольни будете оброки вашими»^л.

Иное пак право местьское, иное морское, а иное купецькое, о тых всех и о иных писати для краткости преставаю.

А вси тые права, или уставы, божий закон в себе замыкаеть. Он же ся делить на двое: Ветхий, яко суть пятеры книги Моисеовы, а наболеи сии, рекомыи Второй закон, понъже что в первых четверых широче выписывает, то в сих кратъце завираеть. А сей Ветхий закон до воплощения слова божия держан имел быти святому Павлу, пишущу: «Егда же прииде сполнение летом, посла бог сына своего, рожающагося от жены, бывающаго под законом, да тых, они же под законом суть, искупить и вместо сынов е приметъ»^м. И ту ся почал новый закон спасительный; он же до скончания веков пребудеть; самому збавителю глаголющу: «Небо и земля мимо идеть, а словеса моя не могут проити»^н.

Ведал ест Моисей духом светым о законе новом Христовъ, иже имел по нем быти второй закон ласки, то ест светое Евангелие, и на знамя того написал книги сии втораго закона. Прото ж и поведед в них, глаголя: «Пророка з народу вашего и от братии вашей, яко мене, возбудить вам господь бог ваш, того послушати будете»^о.

Сии два законы, ветхий и новый, вси три светии патриархи⁴ пред Моисеем указовали, болшему быти последнему, нежели первому. Авраам два сына имел ест: одинаго от рабыне, а другаго от свободныя. Но той, иже от рабыне, по плоти родися, а иже от свободныя — по обетованию; еже иначе бывають сказаема — сии суть два законы. Един от горы Синай в работу ражая, еже ест Агар, Синай убо гора ест во Аравии, прилучаеть же ся к нынешнему Ерусалиму, и работает со чады своими. Вышний же Ерусалим свободън ест, и той ест мати всех нас.

³ Першае саборнае пасланне Пятра, 2, 13—14.

¹ Пасланне апостала Паўла да рымлян, 13, 4.

^к Там жа, 13, 7.

^л Евангелле ад Лукі, 3, 14.

^м Пасланне апостала Паўла да галатаў, 4, 4—6.

^н Евангелле ад Лукі, 21, 33.

^о «Дзяянні святых апосталаў», 7, 37.

Исаак, хотяй старейшему сыну дати благословѣние, и дал е младшему. О нем же речено ест: «Съ болший поработает меншему»^п. И яко же пишетъ: «Якова возлюбих, Исава же возненавидех»^р.

Иаков по тому же учинил, благославяй сыны Иосифовы: на младшего положи руку правую, а на старейшего — левую, крест Христов ими выобразуя и закон новый болший быти, нежели ветхий, знаменуя.

Теже Моисей, хранящим закон ветхий, не обещовал толико землю добрую, текущую млеко и медом. Наш же спаситель Иисус Христос обещуетъ, полнящим закон новый, светое Евангелие, отпущение грехов, ласку божню, дары духа святого, живот вечный, царство небесное, яко сам ко апостолом рече: «Аминь, глаголю вам, яко вы, шедшей по мнѣ в пакибытие, егда сядеть сын человеческий на престолѣ славы своея, сядете и вы на двенадесети престолѣх, судяще обемонадесетема коленом израильтяим»^с.

Конѣць сказанию.

* * *

Доконаны суть пятыя книги Моисеовы, еже от еврей называются Ельгадворим, а по-грѣческии — Девтерономос, по-латинне же — Секунда лекс Моиси, по-русскии пак Второй закон, божнею помощию, повѣлением и пильностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франциска Скорины с Полоцка у великом месте Празском по воплощении слова божия с пречистое девици Марии лѣтъ тысяща пятьсот и девятого на десеть.

СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА В КНИГИ РУФ, ПРАБАБЫ ДАВЫДОВЫ

В сей малой книзе, рекомой Руф¹, о великой речи пишетъ, то ест о початку родов царских; с них же потом изволил ест господь Иисус Христос нашего ради спасения народитися, яко евангелист во книзе родѣства Иисуса Христова пишетъ: «Вооз² же роди Оведа³ от Руфы»^а.

Сия ест Руф, в ней же наполнися Исаино пророчество, глаголющее: «Выпусти агнеца, господи, владыку земли из скалы^б пустыни к горе дочери Сионя»^в. Той убо «воистинну ест агнецъ

---

^п Паслание апостала Паўла да рымлян, 9, 12.

^р Там жа, 9, 13.

^с Евангелле ад Мацвея, 19, 28.

^а Там жа, 1, 5.

^б Замест «из скалы» павінна быць «из Селы в».

^в Книга прарока Ісайі, 16, 1.

божій, взявля грехи миру»^г, яко жа Іоан Предтеча вопиеть. «Тому дана ест всяка сила на небеси и на земли»^д.

Скала же пустыни ест место в земли Моавскої, в нем же родилася Руф. Гора Сион — на ней же был ест храм божій во Ерусалиме, на ню же вознесоста Ісуса, егда исполнишеса дние очищения. А то учинил ест превечный бог на знамя милости, юже имел ко всем народом, не толико к самим іюдеом.

Коньць сказанію.

* * *

Доконана ест книга Руф по летех нарожения сына божия з непорушенное девици Марии. Выложена и вытиснена повеле-нием и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцка, в лекарстве и в науках доктора, у великом месте Празском тысеци пятистех и девятинадесяти богу в троици единому и матери его со всими святыми ко чти и людем посполитым к науце.

ПРЕДОСЛОВІЕ ДОКТОРА ФРАНЦІСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА В КНИГИ ДАНИЛА-ПРОРОКА

Даниил — муж жадостей и пророк господень преславный, от племеня царей Іудиных нароженный. С того же племеня и спаситель наш господь Ісус Христос напотом изволил воплотитися. А прото ж тое племя над ыные соблюдаше, подлуг пророчества патриархи Якова, глаголющего при смерти к сыном своим: «Не отыйметя жезл от Іуды, ани князь от бедр его, дондеже придет он, же посылаем ест; и той будеть ожидание народов»^а.

Сего светого пророка взял был Навходносор, царь вавилонский, со Іоахином¹, царем ерусалимским, и заведе его во Вавилон-град, млада суца, со иными пленники. И ту ся навчил всякое науки и мудрости халдейскаго языка. И во младых летех своих выбавил Зузанну², жену Яхимову, от смерти. Сей во великой чти был ест в Навходнасора, царя вавилонскаго, и у Валтызара-царя, сына его, и у Дария, царя перскаго и мидыйскаго, и в Кира-царя, потомка его.

Сей благославеный Даниил не толико пророковал ест яко Исана, Еремиа, Ез[е]кииль и инни пророци божии, о воплощенни слова превечного бога из пречистое девы, о пострадаии и о смерти Христове, о избавлении нашем от гневу божия и от моци днавольское, о антихристе и о прельщении его, о воскресении из мертвых, о страшном суде божием, о погибели грешных, о

^г Евангелле ад Іаана, 1, 29.

^д Евангелле ад Мацвеса, 28, 18.

^а «Быцѣ», 49, 10.

царстве вечном сына божия со избранными своими, но часы и времена пописал, под которыми имелся Христос народити и за грехи наша убит быти, бог и человек, бога со человеки злучити, и яко іудеи имелся его пред Пилатом³ запрети; прото ж пришло ест на них опустение вечное.

Все же пророчество сего святого мужа замкнено ест в десяти видениях. Первое видение Навходносора-царя, еже явлено бысть Данилови,— камень без руку отсечеса от скалы и порази образ и сотре и во прах, сам же возрасте велик и наполни весь свет. Сее знаменовало зачатие нашего спасителя Ісус Христа без семени от непорученое девици Марии, стирающее силу диаволскую и наполняющее всю вселенную светым своим Евангелием, его же царство вечно ест.

Второе видение, еже бысть при Навходносоре-цари,— он же видел ангела, подобна сыну божню, в печи горящей огнем, со трети отроки, хвалящими господа бога. Сее знаменовало нарождение Христово и принятие на ся плоти человеческое и богоявление во Иордани, збавляющее нас от огня вечного, «аще бо кто не народится водою и духом, не может вниити в царство божие»^б.

Третие видение, еже бысть часов того же Навходносора-царя,— егда видел стража светого, с небеси глаголющего: «Подотните древо!» Сее знаменовало слова господня, яко сущи на земли научал нас добрым делом, глаголя: «Всяко древо, иже не творить плода добра, посекають и во огонь вьметають»^в, «яко бо тело без духа мертво ест, тако ж и вера без дел мертва ест»^г, прото ж к вере Христове потребна суть добрая дела.

Четвертое видение сталося ест при Вальтызару-цари о руце, пишущей на стене, яко имел утратити царство свое Валтызар, еже знаменовало отнятие всея мощи бесовское написанием и знаменем животворящего креста, еже наполни часу распятия нашего откупителя. Сего рады со апостолом може мы глаголати: «Мне же да не будет хвалитися токмо о кресте господа нашего Ісус Христа, им же мнѣ мир роспяся и аз мирови»^д.

Пятое видение, еже было ест часу Дария-царя, о всаженни Данилове до ямы ко львом и о избавленни его, еже знаменовало положение во гробъ господне и воскресение его. [По] Павлу глаголющу: «Предах убо вам исперва, еже и приах, яко Христос умре грех для наших по писаниах, и яко погребен бысть, и яко воста третнего дня по писанию, яко бо человеком смерть внииде в мир, тако и человеком воскресение мертвым, и яко о Адамѣ вси умирають, тако о Христе вси оживуть»^е.

^б Евангелле ад Іаана, 3, 5.

^в Евангелле ад Мацвея, 7, 19.

^г Саборнае паслание апостала Якава, 2, 26.

^д Паслание апостала Паўла да галатаў, 6, 14.

^е Паслание апостала Паўла да карыифян, 15, 3—4, 21—22.

Шестое видение о четырех зверех дивных, и о прихождении судьи, и о книгах розъгибаемых, и о сыну человеческом, приходящем на облацех. Сее знаменовало четыре царства: Вавилонское, Перское⁴, Макидонское⁵ и Римское⁶. Теже, како имать приити сын божий в теле человеческом на облацех судити живых и мертвых, яко же писано ест: «Мужи галилейстии! Что стоите, зряще на небо? Сый Исус, вознесыйся от вас на небо, тако ж и приидеть, им же образом видесте его идуща на небо»^ж.

Семое видение о дву зверех — овну и козле. Сее знаменовало пременения царств со единого в другое, еже быша пред нарождением Христовым и еще будутъ пред страшным судом, [по] нашему спасителю, глаголющу: «Востанеть язык на язык и царство на царство, и будетъ трясение земли по местом, и глады, — начало болезням сее»^з.

Осмое видение о неделях украченых и о убитии Христовъ. Сее ясне указываетъ час распятия слова божия и опустения ерусалимского, понеже рекоша іудеи пред Пилатом: «Кровь его на нас и на чада наша»¹. Сего невинного распятия господня воспоминание неизреченное будетъ потешение христианом во времена царства антихристова.

Девятое видение о мужу, исповедующем избавление людское, и о брани царя полуденнаго со царем полунощным и о побѣде единого от них, еже знаменуетъ пришествіе Илии-пророка часу царства антихристова, славу и победу Христову, ею же победить антихриста, [по] писанию глаголющу: «Тогда явится беззаконник, его же господь Исус убьетъ духом уст своих и сказитъ и явлением пришествия своего. Его бо пришествіе ест по действию сатонину во всякой силе, и знаменіих и чудесех ильживых»^к.

Десятое и останочное видение о воскресении из мертвых людьством, о похвале мужей навченных и о скончании миру. А тако скончеваетъ Даниил пророчество свое.

Потреба теже ведати, иже сия книга святого пророка божия Даниила написана ест во Іудеи халдейскимъ языкомъ, а еврейскими словами, яко и иные многие книги тымъ обычаемъ в нихъ пописаны суть, наболей Талмут⁷, то естъ учение закону или правъ Моисеовыхъ. На некихъ теже местахъ и во книгахъ Моисеовыхъ найдемъ слова языка халдейскаго, яко пишеть вьегда Яковъ, отхожаше от Лавана и могилу на знамя покоя учиниша. Яковъ назвалъ ю еврейский, а Лаван халдейский, теже и на иныхъ многихъ пишеть. Прото жъ и евреи законоученыи мусять умети языкъ халдейский.

Теже не потреба ся тому дивити, иже іудеи не имають зупол-

^ж «Дзяянні святыхъ апосталаў», 1, 11.

^з Евангелле адъ Марка, 13, 8.

¹ Евангелле адъ Мацвея, 27, 25.

^к Другое пасланне апостала Паўла да фесалонікійцаў, 2, 8—9.

на книг Данила-пророка, яко пѣсни триех отрок, хвалящих господа бога и приводящих ко благославлению его всякое створение в печи, горящей огнем; и о высвобождении от смерти Зузанны, и о скажении ідола Веля; и о убитии змия; и о принесении ангелом Аввакума-пророка⁸ со Іудей до Вавилона к Данилу, сидящему в яме со львы,— яко нижей розделне положено ест,— понеже они не взяли суть от халдей, толико само пророчество Данилово, кроме песни триех отрок и иных деаний.

Феодосій⁹ же, учитель великий греческаго языка, выложил с халдейскаго писма на греческое, и светый Ероним¹⁰ — на латинское зуполне. А подле их выкладу не толико чтеть Данила-пророка церков Христова латинским а греческим языком, но и сирским и египетским.

Аз теже, недостойный последовник их, нароженный в руском языку, с помощью божию, яко повинен сый розмножати хвалу Христову и посполитое доброе, межи иными пророки светыми выложих и Данила, мужа жадостей и преславнаго пророка господья на руский язык зуполне.

Конецъ прѣдъсловія.

* * *

Сконывается книга Данила-пророка, зуполнѣ выложена доктором Франциском Скориною с Полоцька. А толико знашол есми Данила-пророка у еврей халдейским языком писано.

* * *

Сконаваются книги Данила-пророка божию помощью. Зуполнѣ выложены и пильне вытиснены у великом месте Празском повелением и працею доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька по летех нарожения господа нашего Ісуса Христа тысеца пятистех и деветьнадесяти.

ПРЕДОСЛОВІЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ЕСЪФЕРА-ЦАРИЦИ

Сия книга Есфер¹ называется еврейским языком Мъкгиля, то ест листы или грамоты; пишеть бо в ней наболей о том, яко Аман² побрал листы от царя Асвера³ на побитие всех іудеов и теже яко царица Есфер выбавила их от побития и выпросила от царя листы противные на погубление всея родины и помощников Амановых и на избавление иудеов. А писана бысть по пленении ерусалимском Навходносором-царем, егда іудей быша в неволи вавилонской.

Потреба теже ведати, иже сия книга кратцей ест положена еврейским языком, нежели греческим а латинским, яко пишеть

во книгах Есрим въ Арба, то ест двадцеть и четырех закону их, толико до десятое главы.

А о том розделне положил есми нижей. То пак, еже за тым положено ест до конца, знашол есми во книгах греческаго и латинскаго писма выкладу посполитого. Писаны бо были сие книги наипервей халдейским языком на повѣление цареве, яко и иные летописце, потом выложены суть на еврейский язык, он же подобен ест ко халдейскому, понеже евреи вышли суть от халдей. Наипервый отець их Авраам, яко пишеть о том Моисей в первых книгах своих, рекомых Брешис, в розделении Лех лехо, глаголя: «Вайомер адонаи ель Аврам: Лех лехо меорецехо уми-молядесехо умибес авихо ель га орець ешер орееко». То ест по-русски: «Рече господь ко Авраму: Изыйди от земля твоя и от родины твоя и от дому отца твоего в землю, юже покажу тебе»^а. А ту напервей с Халдеи вышел ест до земли Ханаани, прото ж был им язык той прироженный. И вси дванадесять сынов Яковлевых, кроме единого Вениамина, породилися суть в земли Халдейской. О том ширей написал есми в предословии своем на книги Данила-пророка.

А с того можем паразумети, иже украчена ест сия книга у еврей, называютъ бо ея Мькгиля, то ест листы, а ни единого листу царева переписи зуполне в ней не пишуть, яко во грѣческих и в латинских положены суть и зуполне выписаны с халдейских книг на греческий язык часу Пьтоломея Филядельфа, царя египетскаго.

А то ся называетъ выклад книг Ветхого закону посполитый, еже выкладали седмдесят и два докторове, посланные от Елиазара, жерца великаго ерусалимскаго, яко о том более дотькнул есм в предмолве своей на [книгу] Исуса Сирахова.

Светый пак Ероним или Ерасим-прѣзвитер, он же был ест по воплощении слова божия лѣт четыреста, выложил на латинский язык с халдейскаго, еврейскаго и греческаго зуполне, чего во еврейских книгах не пишеть, положил ку концу, не рушаючи их, особнѣ и на главы розделил.

Аз теже, наследуя мужа светого, напред богу в троици единому ко чти и своему прироженому рускому языку к науце всего доброго поднялся праци тое и з божию помощию межн иными книгами выложил и сию книгу Есфер, не толико бо сами себе народихомся на свет, но более ко службѣ божней и посполитого доброго.

Конѣц прѣдслова.

Не копай под другом своим ямы,
Сам ввалишся в ню.
Не став, Амане, Мардохсю⁴ шибенице,
Сам повиснеш на ней.

---

^а «Быццѣ», 12, 1.

Доконана ест книга Есфер, нарицаемая от иудей Мьгиля, божнею помощию и его пречистое девици-матери Марии к научению людем посполитым рускаго языка. Выложена працею и вытиснена повелением ученого мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцька, в науках и в лекарстве учителя, у великом месте Празском по летех нарожения нашего спасителя господа Исуса Христа тысеца пятистех и девятинадесять.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИЖКИ ПЛАЧУ ЕРЕМИИНА

Еремия — пророк господень, в животе матки своее посвещеный, яко сам о собѣ пишет, глаголя: «И бысть слово господь-не ко мнѣ: Первей, нежели создах тя во чреве, знах тя, и прежде, нежели вышел есь с ложеши, посвятих тя»^а.

Сей божий пророк был ест родом с местечка именем Анафотита¹, еже ест недалеко от Ерусалима, от племени жреческаго. О том ширей написал есми во прѣдословии своем на книги пророчества его.

Сей почал пророковати тринадесятого лета от нарожения своего и пророковал чотырдесят лет в земли Іудине при цари Іоахиме, сыну Осиине², потом при цари Ехонии³, наболей о скажении Ерусалима, на останце при цари Седехии. А за того пришол ест з войском Навходносор, царь вавилонский, и обляже Ерусалим, и добыл его и сказал и, и заведе [в полон] царя и людей словутных. Еремия же остал ест с людми убогими во Ерусалимѣ. И тако, видячи опустение и скажение града, иже наполнилося пророчество его, плакал, гледяй на Ерусалим, и рыдал, вымолвя слова, писаная во книжце сей, прото ж и называется Плачь Еремийн.

Ведал ест святой пророк сей духом божним, иже имел по седмидесяти лѣтех опять направлен быти Ерусалим, яко сам о том пишет: «Сия глаголет господь: «Егда будутъ наполнятся во Вавилоне седмьдесят лет, навежу вас и возбужу на вас слово мое доброе и вовѣду вас паки в место сее»^б. Но более плакал опустения его вечного и знаменовал плачь господа нашего Исус[а] Христа. Он же плакал ест, едучи во Ерусалим, яко пишет во светом Евангелии: «И егда приближашеся, виде град, плакася о нем, глаголя, яко аще бы разумел и ты в день сей твой, еже к смиренню твоему ныне же сокрита суть от очию твоих, яко приидуть дине на тя и обложать врази твои острог воколо тебе, и обыйдутъ тя, и обоймутъ тя всюду, и разбьютъ тя и чада твоя, еже суть в тобѣ, и не оставятъ камня на камени в тобѣ, понѣже не разумел есь времени посещения твоего»^в. Еже и збы-

^а Книга пророка Ераміи, 1, 4—5.

^б Там же, 29, 10.

^в Там же.

лося ест по распяти [и] господьнем во времена Тита ⁴ и Беспезнана ⁵.

Потреба ест ведати, иже сия книжка замыкаетъ в себе шесть азбук еврейских. У первой главе азбука едина, яко же имена слов великим писмом роздельне межи стихами положены суть. Во второй главе азбука едина. У третьей главе азбуки три: на початку кажного стишка слово едино. В четвертой главе азбука едина, а во единой кажной азбуце суть слов двадесеть и два. Первое слово называется алеф, еже по-русскии сказуется наука; второе — бет, знаменуеть дом; третее — кгимель — полность; четвертое — далет — крижала; пятое — ге — сия; шестое — ваф — іон; седмое — заин — тая; осмое — гет — живот; девятое — тетъ — добро; десятое — іод — початок; 11 — каф — рука; 12 — ламед — сердце; 13 — мем — с них; 14 — нун — вечность; 15 — самех — помощ; 16 — аин — кладезь; 17 — фе — уста; 18 — цадн — правда; 19 — коф — возвание; 20 — реш — глава; 21 — шин — зубы; 22 — таф — знамена.

А тако имаете всю азбуку еврейт [с]кую по-русскии выложеноу для того, абы вси разумели сию книжку, они же добрым умыслом восхотять ея чести.

Конѣць предъсловня.

* * *

Доконана ест книжка Плачу Ереми, пророка господья, еже замыкаетъ в собѣ во трех главах три азбуки еврейские, а во самой третей главе три азбуки на знамя тайны живоначалное троици, божиею помощию и его пречистое матери Марии повѣлением, працею и пилностию Франциска Скорины с Полоцька, в лекарских науках доктора, у старом месте Празском для науки людей посполитых лѣта Христова тысеца пятьсот и 19.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ СУДЕЙ ИЗРАИЛЕВЫХ

Бог вседержитель пред воплощением слова своего з пречистое девици Марии, выведши сынов Израилевых із Египта, трояким обычаем справовал ест их в земли обетованной. Наипервей — судьями, поченши от Исуса Навина даже до Самуила-пророка триста лѣт, яко пишеть о том книга сия Судей ¹.

Потом справовал ест их царми поченши от Саула-царя даже до Седехни и до пленения Ерусалима Навходносором, царем вавилонским, четыреста осмдесят и четыре лѣта. О том пишеть в книгах Царств и в книгах Паралипоменона.

Наостанце же справова [л] их жерцами великими, поченши от выпущения с пленения вавилонскаго, то ест от Цира, царя перскаго, даже до нарожения слова божия лѣт пятьсот и два-

СНАБЪННІИ РАСТОУГАЛЪ ЛЬВА НАПУТИ

НИГН СЪДЕИ • ЕЖЕ ѠЕВРЕИ НЯЗЫ
ВЯЮТСЯ ШОФЪТИНЪ • ЗЪПОЛЪНЕ
ВЫЛОЖЕНЫ НЯРЪСЪКНИ ЯЗЫКЪ
ДОКТОРЪ ФРАНЦИСКЪ СКОРНОЮ
ИЗЪСЛАВНЯГО ГРАДА ПОЛОЦКА • БОГЪ КОУТИ
ИЛЮДЕ ПОСЛОУТИ КНЯЗЕ ПОЧИНАЮТСЯ :

десеть, яко пишеть о том во книгах Ездры и Нееми² и во книгах Махавейских.

Судей пак по Исусе Навине было ест дванадесеть, еже знаменовали дванадесет[ь] апостолов, бывших по Исусе, сыну божию.

Первый судья сынов израилевых был ест Офонель от поколѣния Юдина. Сей поразил Хузарсатана³, царя мезопотамскаго, и судил людей израилевых чотырдесят лѣт.

Вторый судья был ест Айоф от племени Веняминова. Той убил Еглона⁴, царя моавъска, а судил людей осмѣдесят лет.

Третий судья была ест Дельвора-пророчица от племени Ефраимля. Сня поразила ест с Варахом⁵ Зизару⁶, воеводу Явина, царя азорска⁷, и судила сынов израилевых лѣт чотыредесят.

Четвертый судья был Гедеон или Еровоаль от поколѣния Манасина. Тому дал ест бог знамя на руне волняне, и поразил со тремисты мужми сто тысецей и двадцет[ь] тысецей воин маднамлян и амелехитян. И судил Израиля чотырдесят лѣт.

Пятый судья их был ест Авимелех⁸, сын Гедеонов от меньшицы его. Сей убил братии своей, сынов Гедеоновых, седмѣдесят мужей, судил же людей три лета.

Шестый судья людей израилевых был Фоляй от плѣменя Изхарова. Он же судил двадесеть и три лѣта в покои.

Седмый судья был ест Яир от колѣна Манасина. Сей имел тридцеть сынов, ездящих на тридцети ослех и княжащих во тридесети градех, а судил сыны израилевы двадцеть и две лѣте.

Осмый судья — Епѣтай, сын жены-блудници от племени Гадова. Той поразил сынов Амоних и добыл градов их, и судил людей шесть лѣт.

Девятый судья — Авесай от Вефлиома с поколѣния Юдина. Сей был предок царя Давыдов, а имел тридесеть сынов и толико ж дочек. Их же всех сам за муже подавал и сыны поженил. И судил людей седм лѣт.

Десятый судья — Агилон от семѣня Зевулоня. Той судил людей израилевых лѣт десеть и умре в покои.

Одинѣнадесятый судья был ест Авдон от племени Ефраимля. Сей имел за живота своего чотырдесят сынов и тридесеть внуков, ездящих на седмидесети ослех. И судил Израиля осм лѣт.

Дванадесятый судья и останочный сынов израилевых был ест Самсон пресилный с поколѣния Данова. Той единою щекою ословою тысецу мужей филистымских убил и льва, поткавши на пути, расторгал, и иньи богатырскии многии дѣла чинил. И судил людей израилевых двадцеть лѣт.

А сии дванадесеть судей сынов израилевых не справовали суть их, яко цари или властели вышнии, силу имеюще над ними, но яко ровнии и товариши, раду им даючи и справедливость межи ними чинячи.

Тако бо приказал был господь бог Моисеом, рабом своим,

глаголя: «Судьи и справце уставите собѣ во всех вратах градов ваших, еже господь бог дать вам от кажного поколѣнія, да судять людей судом справедливым, и да не уклонятся ни на жадную страну, и да не зрять на лица, и не принимают даров, понѣже даровѣ ослепляют очи мудрых людей и зменяють слова справедливых. Справедливе, что справедливаго ест чините, абы есте живи были и владели землею, юже господь бог ваш дать вам»^а.

И тым обычаем справовашеся наипервей людие в земли обетованной. И егда на час отступоваша от господа бога своего и служиха ідолом и делаша грехи разноличныи, тогда предаваше е господь бог в руке вражие; они же велми обижаху их. И внегда паки навращахуся к господу богу и каяхуся грехов своих, то даяше им господь бог судью, он же избавляше их от руку вражних. И тако вся книга сия пишеть, наиболее о безаконии, и о гресех людей израилевых, и о работе их царем чуждим, и о воплю их к господу богу, и о великом милосердии божнем.

Много бо лѣтъ грех для своих работаша врагом и, скоро навращахуся, высвобождены бываша. Грехов убо ради их укрепляхуся врази, и покаания для — понижены быша.

А то дано ест к науце нам, христианом. Егда грешимо пред лицом божним, укрепляются врази наши душевныи, яко суть днаволи, и телесныи, яко суть поганы. И внегда каемся грехов своих, то посылает нам господь бог пастырей и докторов, они же научают нас противитися бесовским покусам, теже князей и воевод добрых, иже боронят нас от рук поганских, готово бо ест милосердие божие всем призывающим его в целом серци.

Конец прѣдъсловія.

* * *

Кончается книга Судей, зовемая еврейским языком Шофтим, всех сотворителю богу в троици единому и его пренасвятейшой и пренадостойнейшой и пренаяснейшой матери, всегда девици Марии ко чти и всем небесным силам, святым и святыцам божним ко славе, и людем посполитым рускаго языка к доброму научению. Выдана и выложена повѣлением и працею ученаго мужа Франциска Скорнины из славнаго града Полоцка, в науках и в лекарстве учителя, у великом месте Празском по летех нарощения нашего спасителя тысяща пятистех и деветинадесяти, месеца книжънаго декаврия, дня пятогонадесеть.

Буди богу хвала вовѣки веком. Амнь.

---

^а Другі закон, 16, 18—20.

ПРЕДЪСЛОВІЕ ВО ПСАЛТЫРЬ (1522 г.)

Всякое писаніе богом водъхненое полезно ест ко вченію и ко обличенію, исправленію, и к наказанію правды. «Да совершенъ будетъ человекъ божій и на всяко дело добро уготованъ»^а,— яко святыи апостолъ Павелъ пишеть. И сего ради святая писма уставлѣна суть к нашему навченію, исправлѣнію, духовному и телесному, различными обычаи: едины закономъ ветхымъ и новымъ, другіе святыми пророки даны суть намъ, иныя деяніемъ святыхъ отецъ, а некіе притчами премудрыхъ учителей, некоторые теже песнями и псалмы, отъ царя Давыда и отъ иныхъ божіихъ певцевъ сложенными, яко ест Псалтырь.

Тыя же вси первоменованыя писма, каждое съ нихъ токмо едину речь въ собѣ замыкаетъ: яко законъ живота вечнаго людей доступити учить; пророци приидущее доброе добрымъ, а злое злымъ проповѣдуютъ, деянія же и животы светыхъ отецъ жити насъ на светѣ въ боязни божіей и въ терпѣніи навчаютъ; притчи пакъ и приповѣсти премудрыхъ учителей добрыхъ обычаевъ младыхъ и старыхъ наставляють.

Псалтырь же сама единая вси тыя речи въ собѣ замыкаетъ и всехъ тыхъ учить и все проповѣдуетъ,— сущ[ь] бо въ ней псалмы, якобы сокровище всихъ драгихъ скарбовъ, всякыя немощи, духовныя и телесныя, уздравляютъ, душу и смыслы освѣщаютъ, гневъ и ярость усмиряють, миръ и покой чинятъ, смутку и печаль отгоняють, чувство въ молитвахъ даютъ, людей въ пріязнь зводятъ, ласку и милость укрѣпляютъ, бесы изгоняють, ангелы на помощь призывають.

Псаломъ естъ щитъ противъ бесовскимъ ношнымъ мечтаніемъ и сътрахомъ, покой деннымъ суетамъ и роботамъ, защитительъ младымъ и радость, старымъ потеха и песня, женамъ набожная молитва и покраса, дѣтемъ малымъ початокъ всякое доброе науки, дорослымъ помноженіе въ науцѣ, мужемъ мощное утверженіе.

Псаломъ естъ всея церкви единый гласъ, свята украшаетъ. Псаломъ всякую противность, еже естъ бога ради, усмиряетъ. Псаломъ жестокое сердце мякчитъ и слезы съ него, яко со источника, изводитъ. Псаломъ естъ ангел[ь]ская песнь, духовный темнанъ, въкупѣ тело пеніемъ веселитъ, а душу учитъ.

И что естъ, чего во псалмехъ нѣ знайдешъ? Нестъ ли тамъ величества божія и хвалы его?

Тамъ естъ справедливость, тамъ естъ чистота, душевная и телесная. Тамъ естъ наука всякое правды. Тамъ мудрость и разумъ совершеный. Тамъ естъ милость и друголюбовство безъ ильсти и вси иныя добрыя нравы, якобы со источника оттолѣ походятъ. Тамо естъ великая тайна о бозѣ во троици единомъ, и о воплощеніи господа нашего Ісуса Христа, и о вмученіи его невинномъ, и о воскресеніи его изъ мертвыхъ. Тамо естъ надежда востанія зъ мертвыхъ и

^а Другое посланіе апостала Паўла Цімафею, 3, 17.

вечного живота, боязнь страшного суду и вечнаго огня. Там многих сокрытых божиих таин възъявление. Все тые речи, якобы у великом сокровищи, в сей малой Псалтыри знайдеш.

И видечи таковые пожитки в так малой книзе, я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка-града, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути рускими словами а словенским языком напред ко чти и к похвале богу во троици единому и пречистой его матери Марии, и всем небесным чином, святым и светицам божним, а потом к пожитку посполитого доброго с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил.

А зовется псалтирь гудба едина подобна гусям. Яко сам царь и пророк поеть, глаголя: «Хвалите господа во псалтыри и в гуслах!»^б И сего для поставил ест царь Давыд четырех великих ереов, иже избрал от всех людей, Азафа, и Емана, и Ефана и Идитума, абы гудли на псалтыри пред кнотом завета господьня и псалмы абы припевали по вся часы, яко о том в первых книгах Паралипомена пишетъ. А имать псалтыр 10 струн, яко же повѣдает: «Хвалите господа во псалтыри десятиструнной!»^в

А была сия гудба уставльна духом святым на знамя десятерого божего приказанья, еже дал господь Моисеови на горе Сиан, а то к нашему научению, абы мы, Псалтырю поючи, чтучи и говорячи, всегда десятеро приказане божие пред очима своими имели.

Конецъ предслова во Псалтырь.

* * *

Доконана ест Псалтырь сия з божиею помощию повелением, працею и въликою пилностью в лекарстве доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцка.

* * *

Доконан ест Часословець¹, имея денную и нощную службу, працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка у великославном мѣсте Виленском.

* * *

Доконан ест акафіст² воскресный живоносному гробу господью богу ко чти и людем посполитым к набоженству працею и пилнос[т]ию доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцка.

---

^б Псалтыр, 150, 3.

^в Там жа, 91, 4.

* * *

Сконан ест канон³ акафісту живоносному гробу и воскресенію господа нашего Ісуса доктором Франциском Скориною^а с Полоцка.

* * *

Доконан ест акафіст богу во тронци единому ко чти и светому архистратигу Михаилу⁴ со всеми небесными силами к похвале працею и пилностию доктора в лекарских науках Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон архангелом пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка.

**АКАФІСТ ЧЕСНОМУ И ВЪСЕХВАЛЬНОМУ ПРОРОКУ,
ПРЕДТЕЧИ И КРЕСТИТЕЛЮ ГОСПОДЬНЮ ІОАНЪНУ ПОЕМ**

Стих 1

Почитаем славную память твою, богом похваленый Іоанне, господень день предтече, болей всех пророков, они же словесы Христа проповедаша, ты убо показавый его перстом, глаголя: «Съ агнец божий, воземляй грех миру»; того моли подати нам велию свою милость.

Стих вторы

Иже зачатием своим отца удивил во чрѣве материне, створителя своего познал, и ко пришествию его, яко всесветнаго царя, радость с поклонением показал, тем же достоин был еси от света незаходимаго светлость принять и во утробе посвящен быти; сего ради приносим тобѣ радосная, чесный Іоанне Предтеч[e].

Стих трети

Сам ты, преблаженъ Іоанне, от ангела имя принял, нароженіем своим многих людей обвеселил, во младости единый сын великаго ерея¹ богу послужити избрал, тем же и достойне от него похвален есь, яко не воста в роженных же нами более Іоанна Крестителя; того моли подати нам на земли мир и по смерти царство небесное.

Слава

Ангельское житие явил еси въсем нам, пресвятый крестителю господень, и троицу живоначальную ясне проповедал, бога отца слыша глас с неба свидетельствуем, и глаголющъ к сыну:

^а У выданні Скарыны надрукавана: Скорину.

«Ты еси сын мой возлюбленный, в тобѣ благоизволих бога-сына крещаемая и руками осезаема показал еси, бога святого духа виде образом, яко голуба исходяща нань»; тем же вси верни навчихомся пети бога во троици едина.

І ныне

Лукавый Ирод² не хотяй оставити прелюбодейци, жены брата своего, тобою запрещен быв, пресладкий учителю Іоанне, повеле ти в темници затворену главу всекнут и тую неучтивая плясавица принесе на блюде на проклятое пирование. Мы же, видяще, яко свет сияющи, житие твое и невинное усековение святыя главы твоея, воспеваем ти, глаголюще: «Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!»

Кондак³ первы

Достойны свидетелю Христов, о тобѣ убо евангелист глаголетъ, бысть человек послан от бога, имя ему Іоанн. Сей прииде во свѣдетельство, да свѣдетельствует о свете, да вси веру имуть ему. Тем же и мы, верующие во Христа, по твоему свидетельству, поем тому вси: Аллилуйа!⁴

Ікос⁵ первы

О пречудном зачатии твоем, Іоанне, дивящися чтемы, явися убо отцу твоему ангел господень, стоя одесную олтаря кадилнаго. И той смутися, видев его, и страх нападе нань. Рече к нему ангел: «Не бойся, Захария⁶, зануж услышана ест молитва твоя, и жена твоя Елизавет⁷ родить сына тобѣ, и наречеши имя ему Іоанн, и будеть тобѣ радость и веселіе, и мнози о рожестве его возрадуются». Тем же и мы, радуящися тобѣ, радосная приносим, поюще. Радуйся, радости многим подателю! Радуйся, у печалей злых отгонителю! Радуйся, человеце, от бога посланный ко верным! Радуйся, свидетельствовав о свете истинном! Радуйся, сыну ерея по чину великого! Радуйся, плоде родителя праведнаго! Радуйся, гласе вопиющего во пустыни! Радуйся, веляй уготовати пути господьни! Радуйся, твое зачатие ангел известоваше! Радуйся, внемгда отец по ряду во храме кадяще! Радуйся, ангелѣ от бога посланный! Радуйся, пред лицом его путь устрой! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак вторы

Конце всея земли празнують твое, Іоанне, свят [о]е зачатие, во чреве убо материне просвящен еси. Пророку Еремии о тебе глаголющу, бысть слово господьне первее: «Нежели создах тя во чреве, знах тебе, и прежде выштия твоего с ложесн, освятих тя»^а. Сего ради и мы, празнующе торжество твое и хваляще тя, поем господу богу: Аллилуйа!

^а Книга пророка Еремїи, 1, 5.

Ікос вторы

Тогда богородица Марія, слышавши от архангела благовестующа о зачатіи твоём, Іоанне пресвяте, иде со дщанием во град Іудов, и вниде в дом Захарии, и целова Елизавет, и бысть, яко услыша Елисавет, целование Мариино, возрадовася млодонец во чреве ея. Тем же и мы радосне поем тобѣ. Радуйся, в животе материне посвященный! Радуйся, во втробе духа святого исполненный! Радуйся, от ангела Іоан именован! Радуйся, и тым же именем от родителей возван! Радуйся, сотворителя своего в ложеснях материных познавый! Радуйся, и пришествию того с радостию ся поклонивый! Радуйся, приняв светлость от солнца! Радуйся, сроднику господа нашего Ісуса! Радуйся, духа свята Елизавет, мати твоя, исполнена! Радуйся, благословенну в женах богородицу повѣдила! Радуйся, для тебе родители твои возвеселишеса! Радуйся, и мнози зачатію твоему во старости их дивяшеса! Радуйся, честный предтече и крестителю господень!

Кондак трети

Оуслышав Захариа от ангела о зачатіи твоём, Іоанне, достойне рече: «Почему разумею сее, аз бо есм стар, и жена моя заматеревшая во днех своих». Отвеща ему ангел и рече: «Аз есм Гавріил, предстояй пред богом, и послал есм благовѣстити тобѣ сия». Слышав же таковая Захариа воспе сердечне: Аллилуйя!

Ікос трети

Разумети людие хотяще тайну, видевши отца твоего, Іоанне, Захарию, исходяща от олтаря кадилнаго, нема помышляху, яко видение видяше; уведевши же по сих твое радосное нарожение, мнози радовахуса и тобѣ радосная приношаху, глаголюще. Радуйся, отроча добродушное и превтешеное! Радуйся, детище, всея благодати исполненное! Радуйся, пречудное нарожение свое нам являя! Радуйся, многих людей тым обвеселяя! Радуйся, яко рука господня бѣ всегда с тобою! Радуйся, яко велія пророчества быша при твоём нароженью! Радуйся, отцу своему глаголанне павративый! Радуйся, матери поношение неплодия отнявый! Радуйся, при твоём нарожении пречистая дева бяше! Радуйся, и носящи всех создателя тобѣ послужаше! Радуйся, отец твой Захариа исполнися духа свята! Радуйся и пророкуя пояше величая Христа! Радуйся, честный предтече и крестителю господень!

Кондак четверты

Слышавши же Елизавет играние твое, Іоанне, пресвяте во чреве своем, исполнися духа свята и возопи гласом велиим ко богородици. И рече: «Благославена ты в женах и благославлен плод чрева твоего, и откуда мне сее? Да приде мати господа

моего ко мне; се бо яко бысть глас привитанья твоего во ушию моих, возыграся младенец радощами во чреве моем». Тем же и мы радующеся вопием господу богу: Аллилуйа!

Ікос четверты

Когда отверзошеса уста и язык Захарии, отца твоего, по рождестве твоём, Іоанне, всеблаженне исполнися духа свята и пророчествова, глаголя: «Благословѣнъ господь богъ Израилевъ, яко посети и сотвори избавление людемъ своимъ». Радуйся, даже и сконча, тем же и мы радосная поемъ тебѣ, глаголюще! Радуйся во младости своей, на пуци господу послуживы! Радуйся, мирския похоти для бога опустивы! Радуйся, ты вина и пития упоющаго не укусил! Радуйся, ты ризу от шерсти вельблюжее на собе носил! Радуйся, многие люди ко господу богу навративый! Радуйся, разные языки житиемъ своимъ просветивый! Радуйся, ты пищу диви мед и пружи поживал! Радуйся, ты во Иордани людей приходящихъ крестил! Радуйся, фарисеев⁸ и садукеев⁹ смеле каравый! Радуйся, покаание о гресехъ чинити повелевый! Радуйся, ты исповедь греховную уставил! Радуйся, ты кающимся царство небесное обещал! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак пяты

Оу тебе вопрошаху иудеи, посланные от Ерусалима, глаголюще: «Ты кто еси?» И исповѣдал еси им, Іоанне премудре, яко «Несм азъ Христосъ, но гласъ вопиющаго во пустыни; исправте путь господень, азъ крещаю вы водою, посреди же васъ стоить, сго же вы не весте, той естъ грядый по мне, иже предо мною бысть». Мы же, познавши свѣдетельствомъ твоимъ Христа, поемъ: Аллилуйа!

Ікос пяты

Рече господь Ісусъ о тебѣ, преизбранны Іоанне, яко не воста более тебе межъ сынами, нароженными в женахъ, и како жъ недостойныи мы достойне можемъ тебѣ, богомъ хваленого, похвалити, но радостно влекомъ, тебе радосная приглашаемъ поюще. Радуйся, Ноя праведнаго предъ богомъ справедливейши! Радуйся, Авраама верна словесемъ господьнимъ вернейши! Радуйся, Ісаака ведена ко жертве послушнейши! Радуйся, Якова во чадехъ духовныхъ множайши! Радуйся Леввия во племени своемъ достойнейши! Радуйся, Іосифа во чистоте телесной краснейши! Радуйся, Іова во младости своей терпеливши! Радуйся, Моисея в законѣ божьемъ яснейши! Радуйся, Аарона в жертвномъ чину святейши! Радуйся, Елназара в божьемъ ревнованьи смелейши! Радуйся, Ісуса Наввина во бранехъ духовныхъ крепчейши! Радуйся, Калефа во согледаньи земли обетованнои хвальнейши! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак шесты

Иже послани быша от фарисей вопросити тебе, что крещаеши, аще ты не Исуси Христос, ни Илия, ни пророк. Ты же, Иоанне святе, отвещал еси им, глаголя: «Аз крещую вас водою к покаанию, греды же по мне креплей мене ест; ему же несм достоин обуви понести, той вы крестить в духу святом». Тем же и мы крещенные поем: Аллилуйа!

Икос шесты

Неизреченное воздержание жития твоего видяще дивимся, Иоанне, достойне ангела, бо ты во плоти с человеки на земли живуща разумеваем. Тем же и славяще память твою тобѣ радосная воспеваем, глаголющи: Радуйся, наставниче великий, спасенню! Радуйся, приводяй грешных к покаанию! Радуйся, чудес Христовых извесное похваление! Радуйся, душам немощным подавая здравие! Радуйся, во Иорданской реце грехи омывая! Радуйся, покаяние славное проповедуя! Радуйся, агнеца божия перстом показавый! Радуйся, возъемлющего грех миру явивый! Радуйся, крещением весь мир обновляючи! Радуйся, и тем разум наш освещаючи! Радуйся, и всю силу бесовскую сокрушивый! Радуйся, царствия небеснаго путь показавый! Радуйся, честный предтече и крестителю господень!

Кондак седмый

Иже от века не слыхано бысть: сын божий на Иордан прииде к тобѣ, Иоанне, креститися. Ты же возбраняша ему, глаголя: «Аз требую от тебе креститися, и ты грядеши ко мне». Отвещав же ти Исус и рече: «Остави ныне, тако убо ест подобно исполнити нам всяку правду». Мы же, богу крещаемому, поем радосне: Аллилуйа!

Икос седмый

Человек и бог явился еси Христе на Иордани Иоанну быти руками, бо пречистую плоть твою осязаше и глас с небеси от бога отца свидетельствуем слышаше. «Сей ест сын мой возлюбленный! О нем же благоизволих». Сего ради и мы с радостно вопием. Радуйся, крестителю господа нашего Исуса! Радуйся, крестящегося прославивый Христа! Радуйся, крещением весь мир обновивый! Радуйся, крестящему хвалу воздавый! Радуйся, крещая и во водах Иорданских! Радуйся, крестив с ним всех приходящих! Радуйся, крестився от тебе Исус во Иордани, възыиде! Радуйся, крестящуся ему дух святой на нь изыде! Радуйся, крещаема Христа глас с неба слышал! Радуйся, крестителю ему бог отец свидетельствовал! Радуйся, крещение во оставление грехом проповѣдуя! Радуйся, крестящимся райские двери отворяя! Радуйся, честный предтече и крестителю господень!

Кондак осмы

Фарисеи и садукееи видел еси, блаженне Иоанне, идущих на крещение; к ним же и глагола: «Исчадие ехидново, кто скажет вам убежати от приидущего гневу? Сотворите убо плод, достоин покаанья». Тем же и мы, кающесея о гресех, поем: Аллилуйа!

Икос осмы

Разум ангелский подай нам, хвалящим память твою, Иоанне пресвяте; ты убо еси более пророка; о тобѣ писано ест: «Съ аз пошлю ангела своего пред лицом твоим, иже уготовить путь твой пред тобою». Тем же и мы поем тебе таковая. Радуйся, смелейши смыслом Гедеона чуднаго! Радуйся, силне[й]ши духом Самсона мощнаго! Радуйся, смирене[й]ши сердцем Самуила чеснаго! Радуйся, умилнейши пением Давыда терпеливаго! Радуйся, множайши разумом Саломона мудраго! Радуйся, совершши иночеством Илли ревниваго! Радуйся, сладши друголюбством Елисея щедраго! Радуйся, яснейши пророчеством Исаи богословиваго! Радуйся болши терпением Еремии плачливаго! Радуйся, вышши видением Езекииля богозримаго! Радуйся, прозорнейши умом Данила жадостиваго! Радуйся, святейши душею Варуфа послушливаго! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак девяты

Ангельскому житию твоему дивящесея, Иоанне, чесы¹⁰ и молитвы¹¹ приносим, вси бо пророци и закон до тебе прорекоша свидетельствующу господу нашему Исусу Христу. Ему же вернии поем: Аллилуйа!

Икос девяты

Недоумеем достойне славити тя, достойный всякое хвалы божии, предтече и крестителю Иоанне. Толико любовию влекоми дерзнухом пети тобѣ таковая. Радуйся, ангелское житие нам являя! Радуйся, всякому язву отгоняя! Радуйся, взорѣ кротости! Радуйся, зеркало терпливости! Радуйся, светило неугосимое! Радуйся, солнце праведное! Радуйся, учителю божиих заповедей! Радуйся, справителю многих людей! Радуйся, истиннаго наказателю разума! Радуйся, тайнаго подателю ума! Радуйся, мирскую славу отпустивы! Радуйся, пустынную жызнь изволивы! Радуйся, чесны предтече и крестителю господень!

Кондак десяты

Царя Ирода четверовласнаго смеле карал еси, Иоанне святе, жены ради Филипа¹², брата его, ея же не подобаше ему имети, и той повѣле тя в темници затворити, и ты же седяй в ней, пояше богу: Аллилуйа!

Икос десяты

Иже прихожаху к тебе на Иордан народи креститися. И вопрошаху, глаголюще: «Что сотворим?» И ты душеполезную науку всем подаеше. Тем же и вопиаху тобѣ поюще. Радуйся, обличителю пресладки! Радуйся, наказателю преумелый! Радуйся, милостыню творить повелевая! Радуйся, и неимеющих ризами и брашном спомагая! Радуйся, мытарем начав глаголати! Радуйся, повеленная им казав чинити! Радуйся, воем давый добрые науки! Радуйся, иже доволным быти своими оброки! Радуйся, и повелев им никого не обидити! Радуйся, к тому другу друга не оклеветати! Радуйся, спаса всем показавый! Радуйся, и тому ся чесне поклонивый! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак одиннадесяты

Слышал есь, Иоанне крестителю, во темници седяй, дея Христова, и послал дву от ученик своих вопросити от него: «Ты ли еси грядый, чили иного чаем?» Отвещав Исус, и рече им: «Шедше возвестите Иоанови, яже слышасте и видесте». Мы же, уведевши сия, поем: Аллилуйа!

Икос одиннадесяты

Когда отидоша ученици твои, начат Исус народом глаголати о тебѣ, Иоанне, прехвалне, почто изыдосте во пустыню видети, пророк [ов] али Еввангелию вам, яко болши ест пророка. Тем же и мы, недостойнии, хвалим тя поюще. Радуйся, Осии¹³ пророка чеснейши! Радуйся, Иоиля¹⁴ святого славнейши! Радуйся, Амоса¹⁵ пастыря терпливши! Радуйся, Авдея¹⁶, раба господня, достойнейши! Радуйся, и оных голуба послушнейши! Радуйся, Михея¹⁷ морастена святейши! Радуйся, Наума¹⁸ втешителя умилнейши! Радуйся, Авакума война крепка силнейши! Радуйся, Софонии¹⁹ стража прозорнейши! Радуйся, Аггея²⁰ весело краснейши! Радуйся, Захарии²¹ паметнаго полнейши! Радуйся, Малаха²² ангела яснейши! Радуйся, чесны предтече и крестителю господень!

Кондак дванадесяты

Усекнувши спикуютори пречесную главу твою, Иоанне, по повелению Иродову и, принесши на блюде, дал ю девици²³ и девица дала матери своей. Слышавши же ученици твои, приидоша, и взявши тело твое и, положивше во гробѣ, возопиша ридающе к господу богу: Аллилуйа!

Икос дванадесяты

Слышавше вси людие ангелское на земли, Иоанне, житие твое, бога во троици единого хвалять и тобѣ, существу на небесах, радосная приносять, поюще. Радуйся, учителю небеснаго

жития! Радуйся, сведетелю Христова во плоти пришествия! Радуйся, пророче, более иных пророков! Радуйся, после божи, славнейши апостолов! Радуйся, пустыннику, мирскою честью и богатством погордевый! Радуйся, постнику, от младости богу послуживый! Радуйся, девственнику душою и телом! Радуйся, мученику, пресилный разумом! Радуйся, исповеднику претихий! Радуйся, иноку предивный! Радуйся, души моя радование! Радуйся, ума моего навчение! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень Иоанне!

* * *

Доконан ест акафіст богу во тронци единому ко чти и светому всехвалному пророку божию, предтечи и крестителю господню Иоанну, працею и пилностью в лекарских науках доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон акафісту светому Иоанну Предтечи пилностью доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

Доконан ест акафіст пренасветейшей богородици, всегда девици Марии, працею и пилностью доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

Доконан ест канон пречистой богородици, выложеный из гръческого на руски язык доктором Франциском с Полоцька.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и светым верховным апостолом Петру¹ и Павлу и прочим вкупе к похвале працею и пилностью ученаго мужа доктора Франциска, Скоринина сына, из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон апостолом пилностью доктора Франциска Скорины с Полоцка.

* * *

Доконан ест акафіст богу во тронци единому ко чти и великому чудотворцу Николе², архирею мирликнейских, к похвале працею и пилностью в лечебных науках доктора Франциска, Скоринина сына, из славнаго града Полоцька.

* * *

Славновеликому чудотворцу светому Николе канон акафісту сконан ест пилностию доктора Франциска Скорины.

* * *

Доконан ест акафіст чесному кресту господню працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

Доконан ест канон кресту господню пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка.

**ПОЧИНАЕТСЯ АКАФІСТ
ПРЕСЛАДКОМУ ІМЕНИ ГОСПОДА НАШЕГО ІСУСА ХРИСТА,
ГЛАГОЛЕМЫ ПО ВСЯ ДНИ**

Похвала

Стих 1

Дивное имя твое, Ісусе, спасе нашъ, недостойными усты воспоминающе, славим тя, иже ест более всякого имени. О имени убо Ісусовъ всяко колѣно поклонится небесных и земных и преисподних, и всяк язык исповестъ, яко господь Ісус Христос во славе бога отца. Тем же вси вернии поем тобѣ: Аллилуйа!

Стих вторы

Ест прѣвелико имя твое, Ісусе, на небеси от ангел почитаемо, сидящу ти одесную бога отца. Ест пресладко от человек на земли воспоминаемо, спасшему ти нас от смерти вечное. Ест прешрашно соборищу бесовскому во бездне, сокрушившу ти всю силу их. Мы же, от них избавльшеся, поем тобѣ, Ісусе: Аллилуйа!

Стих трети

Лѣпо ест нам всем хрестианом веселитися о имени твоём, Ісусе пресладкій, о нем же ангел, благовестуя пречистой девици, рече: «Не бойся, Марія, знашла убо есть благодать от бога. Се заченши во чреве и родиши сына, и наречеши имя ему Ісус». Тому и мы вси, вернии, поем: Аллилуйа!

Слава

Аввакум, пророкуя о имени твоём, Ісусе, сыне божий, сице глаголаше: «Аз же о господи возрадуюся, и возвеселюся о бозе Ісусе моем, бог господь — крепость моя»^а. Тем же и мы, славяще пресвятое имя твое, поем: Аллилуйа!

---

^а Книга пророка Авакума, 3, 18—19.

И ныне

Лекарю души и тела, Исусе предрагый, уздрави немощи телесные, исцели недуги душевные, избави муки огненное, подай отпочинные вечное всем, хвалящим прѣсвятое имя твое и поющим: Аллилуйа!

Кондак первы

Дай нам, Исусе, сыне божий, разум, и отверзи уста наша, да возможем возвестити хвалу имени твоего, яко же дал еси слух и молву глухому и гугнивому, глаголя: «Еффета», еже ест — разверзися. И абие разверзостася слуха его, и разрешися юза языка его, и глаголаше право: Аллилуйа!

Икос первы

Очи наше сердечные просвети, Исусе, светом божественаго твоего сияния, яко же просветил еси сына Тимеова¹, Вартимея² слепого, к тобѣ вопиющего: «Сынѣ Давыдов, Исусе, помилуй мя!» Тем же и мы вопием к тебе: Исусе, боже превечный! Исусе, царю пресильный! Исусе, владыко долготерпеливе! Исусе, спасе много милосиве! Исусе, просвети очи мое, да не въсну в смерти! Исусе, стверзи устие мое, да возмогу тя прославити! Исусе, вся безакония моя очисти! Исусе, вся грехи моя отпусти! Исусе, надежа моя, не остави мене! Исусе, сотворителю мой, не погуби мене! Исусе, бѣднаго споможи мене! Исусе, кающегося приими мене! Исусе великочеловеколюбче, отверзи уста моя!

Кондак вторы

К тобѣ прибегаем, Исусе, спаси нас, исцели немощи наша, яко же сотворил еси в земли Генисаритской³, в ней же принесша к тебе вся болящая, и моляху тя, да толико прикоснутся воскрилию риз твоих. И елико их прикоснушеса, спасени быша и возопиша к тебе, богу: Аллилуйа!

Икос вторы

Тещу Петрову, огнем жгому, возложеннем руки своея, Исусе, сыне божий, уздравил есь. Тобе ся молим, уздрави нас от похотением огня телеснаго и запали нас в милости своей, да возлюбим тя, поюще: Исусе, сладости сердечная! Исусе, светлости душевная! Исусе, надежо извесная! Исусе, памети превечная! Исусе, славо моя, превозносяй главу мою! Исусе, хвало моя, утвержая силу мою! Исусе, просвети душу мою светлостью вечною! Исусе, очисти сердце мое ласкою своею! Исусе, боже истинны от бога истиннаго! Исусе, просвещая всякого чловѣка в мир гредущего! Исусе, не отверзи мене от лица твоего! Исусе, не отими от мене духа светого своего! Исусе великочеловѣколюбче, услыши молитву мою!

Кондак трети

Очисти, Исусе, прокаженне души моя и отпусти грехи моя, яко же очистил еси, изшед з горы, прокаженнаго, кланяющагося тебе и глаголющего: «Господи, аще хочещи, можещи мя очистити». Ты же, спасе, простер руку и дотькнулся его, глаголя: «Хощу очистити». И абие очистися и пояше: Аллилуйа!

Икос трети

Руку имущему суху уздравил еси, Исусе, во субботу, глаголя: «Коль ми паче лучши ест человек овчати, тем же достоить в субботу добре творити». Мы теже, владыко-царю, припадаем к тебе, спасе, зовуще. Уздрави руце наше от злого имания, да воспоем славяще имя твое! Исусе, сило непобедимая! Исусе, милости бесконечная! Исусе, красо преутешная! Исусе, любви неизреченная! Исусе, сыну бога живаго! Исусе, нароженный з живота пречистаго! Исусе, помилуй мя грешнаго! Исусе, услыши во безаконии зачатого! Исусе, навчи мя и буду навчен! Исусе, освети мя и буду освящен! Исусе, благослави мя и буду благославен! Исусе, спаси мя и буду спасен! Исусе, великочеловеколюбче, очисти грешную душу мою!

Кондак четверты

Совет сотвориша фарисеи и, зшедшеся на тя, Исусе, погубити хотяще. Ты же, спасе, разумев их помышление, отшел оттоль и за тобою идоша народи мнози, исцелил есь всех. Мы теже вопнем к тобѣ: Исусе, исцели все недуги наше духовные и телесные, да здрави суще поем тебе, богу нашему: Аллилуйа!

Икос четверты

Князь некый пришед, кланяшеся тобѣ, Исусе, глаголя, яко дщи моя ныне умираеть, но пришед, возложи на ню руку свою, и оживеть. И мы, царю Исусе, припадаем тебе, оживи нас милосердием своим, да возвеличим тя поюще. Исусе, вышних создателю! Исусе, нижних откупителю! Исусе, пренесподьних побѣдителю! Исусе, всего створения украсителю! Исусе, пресладкий, души моя втешение! Исусе, предрагый, ума моего просвещение! Исусе, предобрый, сердца моего веселие! Исусе, пресилный, тела моего здравие! Исусе, спаси мя и помилуй мя! Исусе, светом вечным просвети мя! Исусе, муки всякое избави мя! Исусе, во царство небесное введи мя! Исусе, великочеловеколюбче, прости беззаконную душу мою!

Кондак пяты

О, прещедры Исусе, накормивый до сытости пятма хлебы пять тысящей мужев, и взяша избытки укрух дванадесеть кошей полных. Молимыся тебе, спасе, насыти нас алчущих хлебом небесным — пренасветейшим словом своим, да воспоем тебе, богу: Аллилуйа!

Ікос пяты

Радующеса воспеваху, Ісусе, пресвятое имя твое, множество ученик твоих о всех силах, яже видеша, глаголюще: «Благославлен грядый царь во имя господьне, мир на небеси и слава во вышних». Мы же, видяще превеликая и неизреченная дела твоя, спасе, поем славяще тя. Ісусе, царю преславны! Ісусе, агньче непорочный! Ісусе, пастырю предивны! Ісусе, питателю прегойный! Ісусе, хранителю во младости моей! Ісусе, кормителю во юности моей! Ісусе, похвало во старости моей! Ісусе, надежо при смерти моей! Ісусе, створителю всякого сотворения! Ісусе, откупителю христианского поколения! Ісусе, не воспоминай нашего прегрешения! Ісусе, отпусти наша безакония! Ісусе, великочеловѣколюбче, спаси отчаянную душу мою!

Кондак шесты

И бысть яко вхожал еси Ісусе во град Наин⁴, и яко приближашеся ко вратом, и се изношаху единароднаго сына матери своея, и та бѣ вдова. Ты же, спасе, видев ю, милосерствова о ней и рече: «Не плачи!» и приступив доткнулся одра, носящии же сташа и рекл есь: «Юноше, тобѣ глаголю, востани!» И сяде мертвый, и начат глаголати, и дал есь его матери своей. Мы же, Ісусе, боже греховною смертию умертвлены, тобѣ ся молим, избави душе наше от смерти вечное, да поем: Аллилуйа!

Ікос шесты

Некоему сотнику раб боляше зле, и той слыша о тебе, Ісусе, в Капернауме⁵, и посла старца иудейския моляй тя, да пришед спасешь раба его. И паки послал к тебе другия, глаголя: «Господи, не движися, несм убо достоин да под кров мой внидеши, но рци слово, исцелеет отрок мой». Мы же, не достойнии тобѣ, ся молим, рци слово твое и спасена будеть душа наша, и возможем достойне пети, имя твое святое глаголюще. Ісусе, свете небесны, превышая вси светлости! Ісусе, спасе истинны, переходяй вси жадости! Ісусе, царю преславный, премогая вси крепости! Ісусе, боже превечны, пребывая в милости! Ісусе, хлебе животный, насыти мя алчнаго! Ісусе, источнику обилный, напои мя жаждущего! Ісусе, одежо нагих, приодей мя тленнаго! Ісусе, покрове странных, прими мя недостойнаго! Ісусе, подателю просящим, подай плачь за грехи моя! Ісусе, обретенне ищущим, обрети сердце мое! Ісусе, отверзителю толькущим, отверзи уста мое! Ісусе, откупителю грешным, очисти безаконие мое! Ісусе великочеловеколюбче, ущедри живот мой!

Кондак седмы

Иже от века не слыхано бысть, бог Ісус на земли явися и со человеки невместивый поживе, труды и болезни наша той понесе и ранами его спасени быхом. Яко овца пред стрыгущими

онеме и яко агнецъ на заклѣние ведесе, и яко богъ изъ мертвыхъ воскресе и намъ животъ вечны даровавъ, на небеса ся вознесе. Темъ же и поемъ ему вернии: Аллилуйа!

Ікосъ седмы

Человеческій родъ дивится твоему, Ісусе, безсеменному воплощению, яко солнце убо съкло, тако девственую утробу в рожестве прошел еси, и яко видение проходить воздухъ, тако из гроба печатей не вредивъ тридневно востал еси, и апостоломъ дверемъ затвореннымъ во плоти явился еси. Сего ради вси чюдящесе поемъ тебѣ. Ісусе, слово божіе и создателю всякаго сотворенія! Ісусе, свете непостижимый и направителю Адамова паденія! Ісусе, сыну Марини и избавителю людскаго поколенія! Ісусе, премудрости вечная и исказителю адова владенія! Ісусе, сподоби мя спасенныхъ частей твоихъ! Ісусе, не воспоминай на множество греховъ моихъ! Ісусе, не отдали отъ мене превеликихъ щедротъ своихъ! Ісусе, напиши мя во книги святыхъ твоихъ! Ісусе, спаси мя, царю мой, заступи мя, владыко мой, прости мя, Ісусе, врачу мой, исцели мя! Ісусе великочеловеколюбче, не отверзи мене!

Кондакъ осмы

Филипъ^б, апостолъ твой, Ісусе, вопрошаше тя, глаголя: «Господи, покажи намъ отца и довлѣть намъ». Ты же, спасе, отвѣчалъ, глаголя: «Толико время съ вами есмъ и не познаете мене. Филиппе, видяй мене, видѣть и отца. И како ты глаголеши, покажи намъ отца, не веруеши ли, яко азъ во отцы и отецъ во мнѣ естъ». Темъ же и мы, дивящесе живоначалной троици, поемъ вси: Аллилуйа!

Ікосъ осмы

Руку свою святую простер еси, Ісусе, Петру утопающу и глагола ему: «Маловере, почто усумне[ше]ся?» И влезшу ти въ корабль, преста ветръ. Сущи же въ корабли, приступивше, поклонишесе тебе, глаголюще: «Воистинну сынъ божій еси». Мы же, владыко, вопиемъ къ тебѣ, подай намъ пресвятую руку свою и вывлечи насъ съ тменней греховныхъ и усмири ветреные помыслы наше, да восхвалимъ тя, поюще. Ісусе, пресвятый, ангеломъ удивление! Ісусе, пресилный, перъвородителемъ избавление! Ісусе пресладкий, патриархомъ величание! Ісусе прещедрый, царемъ укрепление! Ісусе прелюбый, пророкомъ жадости! Ісусе преславный, апостоломъ радости! Ісусе предобрый, мученикомъ крепости! Ісусе претихый, инокомъ сладкости! Ісусе превечный, постникомъ воздержаніе! Ісусе пречистый, девственникомъ укрепление! Ісусе предивный, всемъ вернымъ веселіе! Ісусе милосердный, всемъ грешнымъ спасение! Ісусе великочеловеколюбче, помилуй мя!

Кондак девяты

Ангели, архангели, начала силы, власти, господьствія, шестокрилатыи и многоочитые херувимы и серафимы безпрестанно твое имя, Ісусе, славятъ на небеси, вопиюще: «Свят, свят, свят господь Ісус Христос во славе бога отца». Мы же, грешнии, на земли съкверными усты поем: Аллилуйа!

Ікос девяты

Недостойные, Ісусе, молитвы приносим, прими нас кающихся, яко же принял еси мытаря и фарисея, и блудницу, умывающу шии ти нозе слезами своими и втирающу власы своими, да избавившися грехов воспоем тобѣ. Ісусе, царю царствующих! Ісусе, владыко владеющих! Ісусе, господи господствующих! Ісусе, судье живых и мертвых! Ісусе, отжени от нас темности душныя! Ісусе, просвети мысли сердечныя! Ісусе, очисти жадости умныя! Ісусе, возведи очи телесныя! Ісусе, всех грешныхъ любителю! Ісусе, всех преведныхъ укрепителю! Ісусе, всех народовъ спасителю! Ісусе, всех хрестіанъ втешителю! Ісусе великочеловеколюбче, возри на мя!

Кондак десяты

Царю превечный, Ісусе, втешителю души истинный, очисти нас ото всякое скверны, яко же очистил еси десеть мужей прокаженных, они же сташа здалече и вознесоша глас свой, глаголюще: «Ісусе, наставниче, помилуй нас!» И видев их, рекл есь им, спасе: «Шедше покажитесь священником». И бысть идущимъ им, очистишеса и пояху: Аллилуйа!

Ікос десяты

Ісусе спасе, видевы Закхея⁷ на ягодычине, рекл еси к нему: «Закхею, подщався слези; днесь убо в дому твоемъ подобаетъ ми быти». И сребролюбимую душу мытареву сцелив, владыко поведед всем, яко днесь спасение дому сему бысть. Тем же и мы безъпрестани вопием, вниди в дом сердца нашего и сотвори спасение, отжени жадость сребролюбия, да поемъ имени твоему. Ісусе, сокровище нетленное! Ісусе, богатество неизчерпаемое! Ісусе, напитая всякое сотворение! Ісусе, подай царство небесное! Ісусе, вдовамъ заступниче! Ісусе, сиротамъ защитниче! Ісусе, по морю плывающимъ кормильче! Ісусе, всемъ неимеющимъ кормильче! Ісусе, царю небеси, дай ми за грехи плакание! Ісусе, царю земли, дай ми сердечное покаяние! Ісусе, царю бездны, дай ми в добромъ сътривание! Ісусе, царю славы, яви ми свое обличіе! Ісусе великочеловеколюбче, споможи мя ныне!

Кондак одиннадесяты

Слово божіе, Ісусе, спасе наш; словомъ небо и земля сотворена суть, словомъ душа наша оживлена ест, словомъ Лазаря⁸ четверодневнаго воскресил есь Христос, глаголя: «Отче, хвалу

тобѣ воздаю, яко услыша мя. Аз же ведех, яко всегда мя послушаеши, но народа ради стояща окрест рек, да веру имуть, яко ты мя послал». И снѣ рек, гласом великим возва: «Лазаре, греди вон!» Изыде умерлый. Тем же и мы молимся тобѣ, изведи нас от смерти вечное, да поем ти вовеки: Аллилуйа!

Ікос одиннадесяты

К тобѣ прибегаем, Христе Ісусе, нас ради волею на кресте пострадавый, и смертию своею нашу смерть умертвивый, и воскресеннем живот нам нетленный даровавый, и вознесеннем путь на небеса показавый. Тем же и поем, славяще имя твое верне. Ісусе, царю крепкий и безъсмертный! Ісусе, ты сам добрый сам милосердный! Ісусе господи, святыи и прещедры! Ісусе, ты сам славный и пресилный! Ісусе, аз есмь создание руку твоею! Ісусе, услыши недостойную молитву мою! Ісусе, подай ми десницу святую свою! Ісусе, возми к себе грешную душу мою! Ісусе, прими мя, яко же принял еси на кресте разбойника! Ісусе, помилуй мя, яко же помиловал еси явного грешника! Ісусе, врачу души и телу, уздрави мя злонедужника! Ісусе, спасе мой, споможи мя отходящего сего века! Ісусе великочеловеколюбче, прости мя!

Кондак дванадесяты

Услыши, Ісусе, глас плачу моего, вопль мой к тебе да придет. Воспомяни, спасе, на дело рук твоих и не погуби мене для безаконией моих. Царю мой и боже мой, поспеши помилovati мя, яко же помиловал еси Петра отверзшегося, много бо крѣзь аз отвергохся тебе нечистѣтыми делы своими, и яко же принял еси Павла, гонившего тя, тако прими мя, свете, недостойнаго, и яко возвал еси Матфея от мытарей и вчинил его еувангелистом, тако допусти мя прославити имя твое пресвятое, Ісусе, и пети тобѣ в животе и по смерти с ними вовеки: Аллилуйа!

Ікос дванадесяты

Сотворителю мой, о Ісусе! Верую с Фомою⁹, яко ты еси господь мой и бог мой. Верую, яко седиши на небесех одесъную отца. Верую, яко оттоле приидеши судити живых и мертвых. Тобѣ ся молю, спасе, сподоби мя стати со избранными твоими и слышети глас твой, глаголющ: «Поидите благославении в дом отца моего», Да воспоем имени твоему. Ісусе, царю превечный! Ісусе, балсаме пресладки! Ісусе, цвете превонный! Ісусе, бисере прелюбый! Ісусе, явивый нам свет лица своего! Ісусе, показавый нам путь спасения нашего! Ісусе, избавивый нас от злого всякого! Ісусе, изорвавый нас от огня вечного! Ісусе, сердца моего веселне! Ісусе, тела моего здравие! Ісусе, души моя спасение! Ісусе, введи мя во царство свое! Ісусе великочеловеколюбче, да прославлю имя твое вовеки веком! Амин.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и пресладкому имену Исусову к похвале працею и пилностію доктора Скорины Франциска с Полоцька.

* * *

Сконан ест канон пресладкому имену господа нашего Исуса пилностію доктора Франциска Скорины с Полоцка.

О ПАСКАЛІ ИЛИ О ПАСЦЕ

Потреба тому наипервей ведати, кто хоцетъ паскалью¹ водить и о праздницех разуметь.

Празники суть двоякие. Одны, што не имають своего отделеного дня во святцех, но рушаються водле бегу полноты марта месеца небеснаго, яко великдень или пасха, воступление на небеса господьне, сошествие святого духа², и подлуг того менится мясопуст³ и Петров пост⁴, и зачинание дву треодей⁵. А для тых празников сложена ест паскалия, абы есмо вѣдали, в которые дни книжных месяцев их празновати имамы.

Благовещение⁶ же и Георгие⁷ и 40 мученик[ов]⁸ и Алексие⁹ имають свои особливые дни непременно во святцех месяцев книжных, и для тых не ест сложена паскалия.

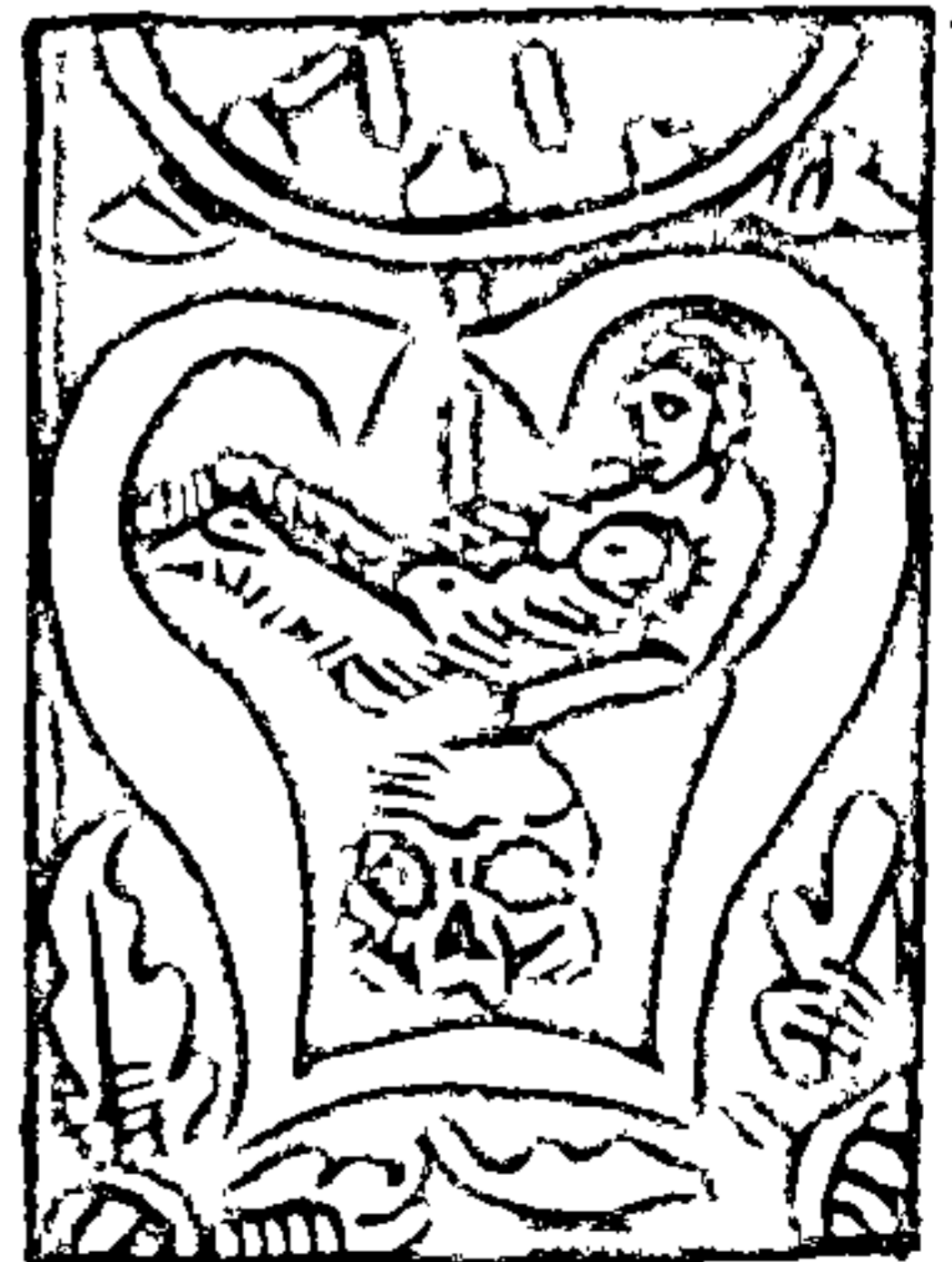
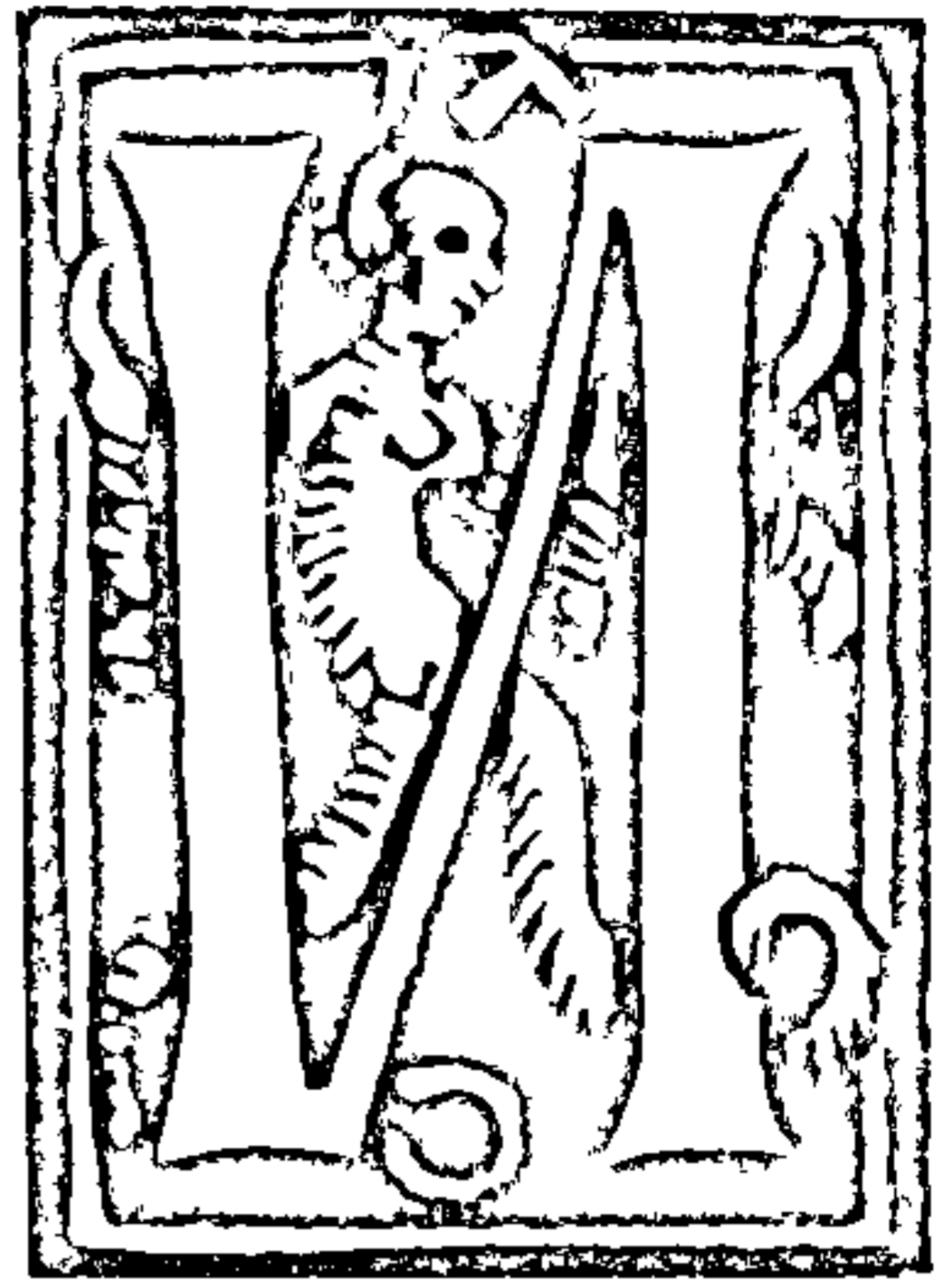
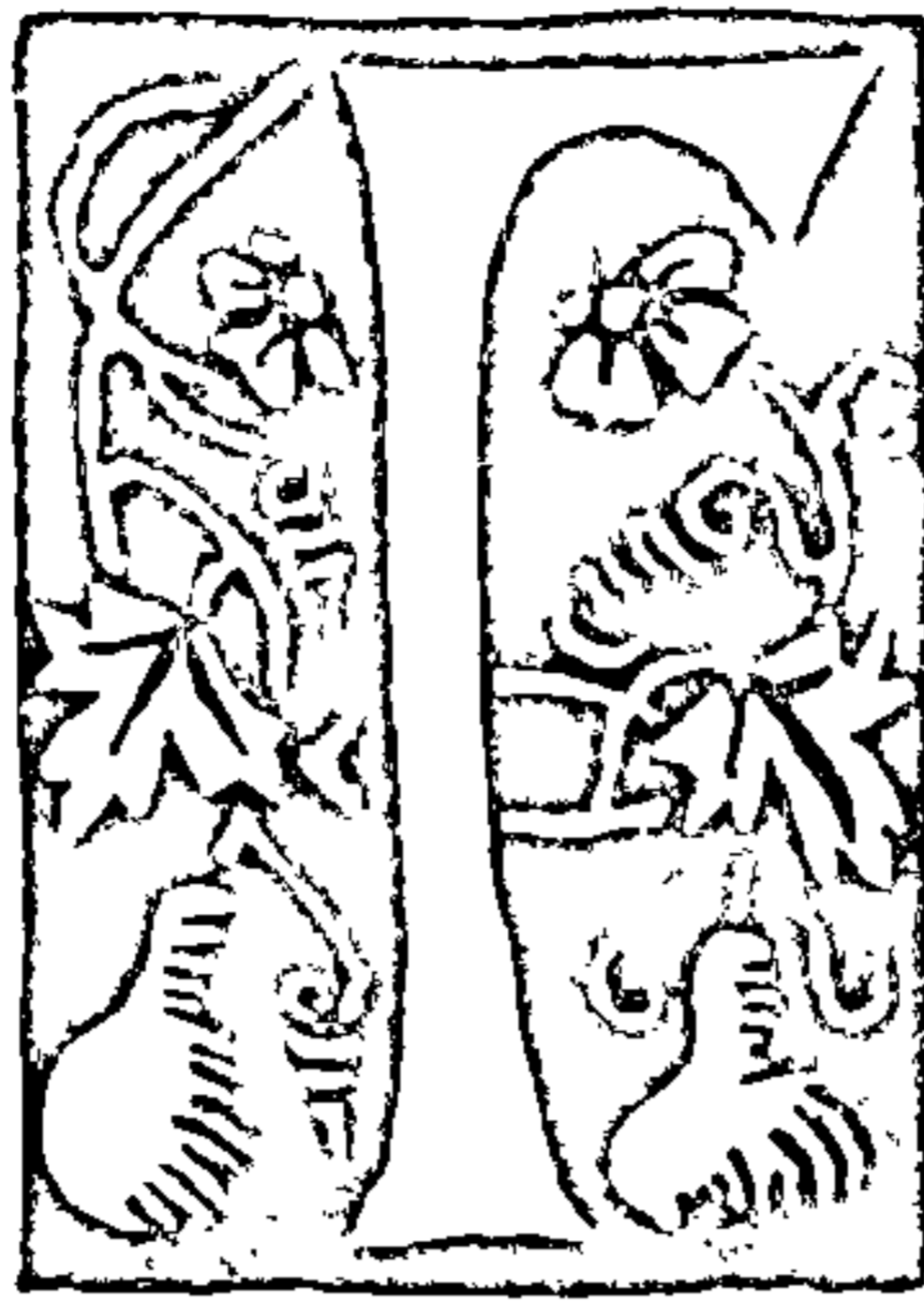
ПАСКАЛІЯ

В лѣто 7 тысячъ 31, круг солънцу¹⁰ 3, луне¹¹ 1. Рожество Христово¹² в чет[верь] лѣт по нароженіи Христове полторы тысячы 23, индик[т]¹³ 11. Мясаясти 6 недель и 4 дни. Триодь нач[ни] генъ[варя] 25. Мясопуст фев[раля] 8. 40 му[чеников] 4 недели поста в понеделок. Благовещ[еніе] в среду 6 недели поста. Хрестіан[ом] пасха апрель 5. Георгия в четверь 3 неде[ли] по пас[це]. Воступление на небеса господьне 14 майя. Сошествие святого духа 24 майя. Петров мяс[опуст] 31 майя. Петрова посту 4 неде[ли]. Петра¹⁴ в понеделок.

Гибель месеца¹⁵ всего будетъ 1 дня марта пол 9 години по полудни. Другая гибель всея луны августа 25 по полнощ[и] 3 годи[ны].

Лѣто преступное, или висекст

В лѣто 7 тысячы 32, круг солъ[нца] 4, луне 2. Рожество Христово в пяток лѣт по нароженіи Христове полторы тысячы 24, индикта 12. Мясаясти 5 недель и три дни. Триодь почни ген[варя] 17. Мясопуст ген[варя] 31. 40 мучен[иков], во среду 5 неде[ли] поста. Благовещ[еніе] в пяток 7 неде[ли] поста. Хрестіаном пасха марта 27, Георгия в субботу 4 неде[ли] по пас-

[це]. Вознесенье господьне майя 5. Сошествие святого духа 15 майя. Петров мясопуст 22 майя. Петро[ва] посту 5 недель и 2 дни. Петра во среду.

Сего году не будетъ гибели солнца ¹⁶ ани месеца, но будетъ соштие всех седми звезд, блудящих во знамени небесном, в Рибях, месеца февраля. Они же напотом, естли господь бог допустить, великое пременение царств, законов, людей и всех на земли и во водах родящихся быти знаменуютъ, яковое ж предтым не бывало.

Лѣто 1-ое по пѣреступном

В лѣто седьмое тысеци 33, круг солнцу 5, луне 3. Рожство Христово в неделю лѣта по нароженни слова божия тысеца 525, индик[т] 13. Мясa ясти 8 недель и день. Триодь начни 5 февраля[ля]. Мясопуст 19 фев[раля]. 40 мученик[ов] в четвер 2 недели поста. Благовещ[ение] в субботу 4 недели посту. Великденъ 16 апреля. Георгия 1 недели по пас[це]. Вознесение ¹⁷ господьне 25 майя. Сошествие святого духа 4 июня. Петров мясопуст 11 июня. Петрова посту 2 недели и 3 дни. Петра в чет[верг].

Гибель месеца шестое части будетъ 4 дня июля прѣд полунощю 2 години.

Лѣто 2 по переступном

В лѣто седьмое тысеци 34 круг солне[чный] 6, луне 4. Рожство Христово в понеделок лѣт по божием нарожении полторы тысеци 26, индик[т] 14. Мясa ясти 6 недель. Триодь почни 21 генъваря. Мясопуст 4 февра[ля]. 40 мученик[ов] в пяток 4 недели пост[а]. Благовещ[ение] в неделю 6 посту. Пасха хри[стиа]ном 1 апреля. Георгия в понеде[лок] 4 недели по пасце. Воступление господьне на небеса 10 майя. Сошествие втешителя 20 майя. Петров мяс[опуст] 27 майя. Петрова посту 4 недели и 4 дни. Петра в пяток.

Гибель всея луны будет 29 дня декав[рия] 2 години прѣд полунощ.

Лѣто 3 по переступном

В лѣто 7 тысеци 35, круг солнцу 7, луне 5. Рожство Христово во второк лета по нароженни Исусове полторы тысеци 27, индик[т] 15. Мясa ясти 8 недель и 6 дней. Треодь нач[ни] 10 февра[ля]. Мясопуст 24 февра[ля]. 40 мученик[ов] в субботу 1 недели поста. Благовещ[ение] в поне[делок] 4 недели поста. Пасха Христова 21 апреля. Георгия во второк святая неделя ¹⁸. Вознесение господьне 30 майя. Сошествие святого духа 9 июня. Петров мясопуст 16 июня. Петро[ва] посту неделя и 5 дни. Петра в субботу.

Гибель всего месеца будетъ 18 дня декав[ря], полутрети години пред полнощю.

Лѣто переступное

В лѣто седьмое тысеци 36, круг солнь[цу] 8, луне 6. Рожство Христово во среду лѣта по рожестве Христове полторы тысеци 28, индик[т] 1. Мясa ясти 7 недель и 5 дней. Триодь почни 2 февра[ля]. Мясопуст 16 фев[раля]. 40 мученик[ов] в понеде[лок] 3 недели поста. Благовещение во среду 5 недели поста. Христиано[м] пасха 12 априля. Георгея в четверг 2 нед[ели] по пас[це]. Воступление на небо господьне 21 майя. Сошествие святого духа 31 майя. Петров мясо[пуст] 7 июня. Петро[ва] посту 3 неде[ли]. Петр[а] в понеде[лок].

Сего году не будетъ гибели на небесех.

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седьмое тысеци 37, круг солнцу 9, луне 7. Рожство Христово в пяток, индик[т] 2, лѣта по божием нарожении тысеца пятсот 29. Триодь почни 17 генъваря. Мясa ясти 5 недель и 3 дни. Мясопус[т] 31 генваря. 40 мученик[ов] во вторник 5 неде[ли] поста. Благовещ[ение] во велики четвер. Наша пасха 28 марта. Георг[ий] в пят[ок] 4 неде[ли] по пас[це]. Вознесение господьне 6 майя. Сошествие параклита¹⁹ 16 майя. Петров мясопус[т] 23 майя. Петрова посту 5 недель и день. Петра во вторник.

Лѣто 2 по переступном

В лѣто 7 тысеци 38, круг солнцу 10, луне 8. Рожство Христово в субботу лѣта по нарожении Исусове тысеца пятсот и 30, индик[т] 3. Мясa ясти 8 недель и два дни. Треодь почни 6 февра[ля]. Мясопус[т] 8 февра[ля]. 40 мученик[ов] в среду 2 неде[ли] посту. Благовещен[ие] в пяток 4 недели посту. Христианом пасха 17 априля. Георгия в суб[оту] на святой недели. Воступление на небеса господьне 26 майя. Сошествие святого духа 5 июня. Петров мясопуст 12 июня. Петрова посту две недели и два дни. Петра во срѣду.

Гибель всего месеца будетъ октоврня 16 дня шестое години по полунощи. Другая гибель солнца, большая половина, 28 марта пол 6 години пред полудне[м].

Лѣто третее по преступном

В лѣто седьмое тысеци 39, круг солнцу 11, луне 9. Рожство Христово в неделю лѣта по божием нарожении тысеца 531, индик[т] 4. Мясa ясти 7 недель и день. Треодь почни 29 генва[ря]. Мясопус[т] 12 фев[раля]. 40 мученик[ов] в четвер 3 неде[ли] поста. Благовещ[ение] в субботу 5 неде[ли] поста. Великъдень 9 априля. Георгия 2 недели по пас[це]. Воступление на небеса господьне 18 майя. Сошествие святого духа 28 майя. Петров мясо[пуст] 4 июня. Петро[ва] посту 3 неде[ли] и 3 дни. Петра в чет[вер].

Лѣто переступное

В лѣто седмое тысеци 40, круг солне[чный] 12, луне 10. Рожство Христово в понеде[лок] лета по роженни Ісусове тысеци 532, инди[кт] 5. Мясa ясти 6 недель. Треодь начни 21 генва[ря]. Мясопус[т] 4 февра[ля]. 40 мучени[ков] в субо[ту] 4 неде[ли] пос[та]. Благовещ[ение] в понеде[лок] страстныя²⁰ недели. Пасха наша 31 марта. Георгея во второ[к] 4 недели по пас[це]. Воступление на небеса господьне 9 майя. Сошествие святого духа 19 майя. Петров мясопуст 26 майя. Петрова посту 4 неде[ли] и пять дней. Петра в субо[ту].

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седмое тысеци 41, круг солне[чный] 13, луне 11. Рожство Христово в среду лета по нароженни Ісусове тысеци 533, индик[т] 6. Мясa ясти 7 недель и 5 дней. Треодь начь[ни] 2 февра[ля]. Мясопус[т] 16 февра[ля]. 40 муче[ников] второе недели поста. Благовещ[ение] во второк пятое недели поста. Великъдень 13 апри[ля]. Георгия во среду 2 неде[ли] по пасце. Вознесе[ние] на небеса господьне 22 майя. Сошествие святого духа 1 июня. Петров мясо[пуст] 8 июня. Петро[ва] посту 2 неде[ли] и 6 дни. Петра в понеде[лок].

Лѣто 2-е по переступном

В лѣто седмое тысеци 42, круг сол[нцу] 14, луне 12. Рожство Христово в четвер, лета по нароженни Ісусове полторы тысеци 34, индик[т] 7. Мясa ясти 6 недель и 4 дни. Треодь начни 25 генва[ря]. Мясопус[т] 8 февра[ля]. 40 муче[ников] в понеде[лок] 4 недели поста. Благовещ[ение] в среду 6 недели поста. Хрестнаном пасха 5 април[я]. Георгия в четвер третее недели. Вознесение на небеса господьне 14 майя. Сошествие святого духа 24 майя. Петров мяс[опуст] 31 майя. Петров[а] посту 4 неде[ли]. Петра в понеделок.

Лѣто 3-е по переступном

В лѣто седмо[е] тысеци 43, круг солнѣцу 15, луне 13. Рожство Христово в пяток лѣта по нароженни Христове полторы тысеци 35, индик[т] 8. Мясa ясти 5 недель и 3 дни. Триодь начь[ни] 17 ген[варя]. Мясопуст 31 генва[ря]. 40 муче[ников] 5 недели посту во второк. Благовещ[ение] в чет[вер] страш[ной] недели. Хрестиа[ном] пасха марта 28. Георгия в пят[ок] 4 неде[ли] по пас[це]. Воступление на небеса господьне 6 майя. Сошествие святого духа 16 майя. Петров мясопуст 23 майя. Петро[ва] посту 5 недель и день. Петра во второ[к].

Лѣто преступное, или висекст

В лѣто 7 тысеци 44, круг сол[нцу] 16, луне 14. Рожство Христово в субот[у], лѣт по нароженни Христове полторы тысе-

щ[и] 36, индик[т] 9. Мяса ясти 8 недель и два дни. Триодь почни 6 фев[раля]. Мясопуст 20 февра[ля]. 40 мученик[ов] в четверток 2 недели поста, Благовещ[ение] в субботу 4 недели посту. Великдень 16 апреля. Георгия 1 недели по пас[це]. Вознесение господьне 25 майя. Сошествие святого духа 4 июня. Петров мясопуст 11 июня. Петрова посту 2 недели и 3 дни. Петра в чет[вер].

Лѣто 1-е по прѣступном

В лѣто седмое тысеци 45, круг солнцу 17, луне 15. Рожство Христово в понеде[лок], лѣта по нароженни слова божия тысеца 537, индик[т] 10. Мяса ясти шесть недель. Треодь начни 21 генваря. Мясопуст 4 февра[ля]. 40 мученик[ов] в пяток 4 неде[ли] посту. Благовещ[ение] в неделю 6 посту. Пасха хрестиа[ном] 1 апреля. Георгия в понеде[лок] 4 неде[ли] по пас[це]. Воступление господьне на небеса 10 майя. Сошествие втешите[ля] 20 майя. Петров мяс[опуст] 27 майя. Петро[ва] посту 4 неде[ли] и 4 дни. Петра в пято[к].

Лѣто 2-ое по переступном

В лѣто 7 тысец 46, круг солнѣ[цу] 18, луне 16. Рожство Христова во второк, лета по нароженни Исусове полторы тысеци 38, инди[кт] 11. Мяса ясти 8 недель и 6 дней. Треодь нач[ни] 10 февра[ля]. Мясопуст 24 февра[ля]. 40 мучени[ков] в субботу 1 недели поста. Благовещ[ение] в поне[делок] 4 недели поста. Пасха Христова 21 апреля. Георгия во второк святая неделя. Вознесение господьне 30 майя. Сошествие святого духа 9 июня. Петров мясопуст 16 июня. Петро[ва] посту неделя и 2 дни. Петра в субботу.

Лѣто 3-е по преступном

В лѣто седмое тысеци 47, круг солнечный 19, луне 17. Рожество Христово во среду лѣта по рожестве Христове полторы тысеци 39, индикѣ[т] 12. Мяса ясти 6 недель и 5 дней. Треодь начни 26 генва[ря]. Мясопуст[т] 9 февра[ля]. 40 муче[ников] во 4 неде[ли] посту. Благовещение во втор[ок] 6 неде[ли] посту. Хрестианом пасха шесты (день.— А. К.) апри[ля]. Георгея во среду неде[ли] 3 по пас[це]. Вознесение 15 майя. Сошествие 25 майя. Петров мясопуст 1 июня. Петрова посту 3 неде[ли] и шесть дни. Петра в неделю.

Лѣто переступное

В лѣто седмое тысеци 48, круг солнцу 20, луне 18. Рожство Христово в четверток лѣт по божием нароженни полторы тысеци 40, индик[т] 13. Мяса ясти 5 недель и 4 дни. Треодь нач[ни] 18 генва[ря]. Мясопу[ст] 1 фев[раля]. 40 муч[еников] во вто[рок] 5 неде[ли] поста. Благове[щение] в четвер страстная неде[ли]. Пасха 28 марта. Георгия в пяток 4 неде[ли] по пас-

[це]. Вознесеніе господьне 6 майя. Сошествіе святого духа 16 майя. Петров мясопуст 23 майя. Петро[ва] посту 5 недель и день. Петра во второк.

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седмое тысеци 49, круг солнцу 21, луне 19. Рожство Христово в субботу лета по божнем нарожени полторы тысеци 41, индик[т] 14. Мясa ясти 8 недель и два дни. Триодь почни 6 фев[ра]ля. Мясопуст 20 фев[ра]ля. 40 мученик[ов] во среду 2 недели поста. Благовещение в пят[ок] 4 недели поста. Христиано[м] пасха 17 априля. Георгея в субботу святое неде[ли]. Воступление на небо господьне 26 майя. Сошествіе святого духа 5 іюня. Петров мясо[пуст] 12 іюня. Посту 2 неде[ли] и 2 дни. Петр[а] во среду.

Лѣто 2-е по переступном

В лѣто седмое тысеци 50, круг солнцу 22, луне 1. Рожство Христово в неде[лю], индик[т] 15, лѣта по божнем нарожени тысеца пятсот 42. Триодь почни 29 генваря. Мясa ясти 7 недель и день. Мясопуст[т] 12 фев[ра]ля. 40 мучени[ков] в четвер 3 неде[ли] поста. Благовещ[ение] в субботу 5 (недели.— А. К.) поста. Наша пасха 9 априля. Георг[ия] второе неде[ли] по пас[це]. Вознесеніе господьне 19 майя. Сошествіе параклита 28 майя. Петров мясопуст[т] 4 іюня. Петрова посту 3 неде[ли] и 3 дни. Петра в четверь.

Лѣто 3-е по переступном

В лѣто 7 тысеци 51, круг солнцу 23, луне 2. Рожство Христово в понеде[лок] лѣта по нарожени Ісусове тысеца пятьсот 43, индик[т] 1. Мясa ясти 5 недель суполна. Треодь почни 14 ген[варя]. Мясопуст 28 генва[ря]. 40 мученик[ов] в пяток 5 неде[ли] посту. Благовещение на самый великъдень. Христианом пасха 25 марта. Георг[ия] в понеде[лок] 5 недели по пасце. Воступление на небеса господьне 3 майя. Сошествіе святого духа 13 майя. Петров мясопуст 20 майя. Петрова посту 5 недель и четырь дни. Петра в пяток.

* * *

Доконаны суть сие вократце светци и поскалня доктором Франциском Скориною во славном месте Виленском.

ПИСАНЫИ РЕЧИ В СЕИ МАЛОИ ПОДОРОЖНОЙ КНИЖЦЕ ПО РЯДУ КРАТЦЕ ПОЛОЖЕНЫ СУТЬ

Наипервей Псалтырь зуполная, на стихи статиями разделена. В ней же знайдеши стихов или припелов две тысеци и шестьсот. За каждою кафісмою заставица большая, а по каждой славе

заставица меншая для лепшого разделения чтущим положены суть.

За Псалтырею пѣсней десеть, с Ветхаго и с Новаго закону божия избраныя.

Потом Часословець, имея нощную и дневную службу. Напреды полунощница, глаголемая по вся дни, кроме собот и недель. Другая полунощница, пѣваема в суботы. Третья полунощница — по вся воскресения с канонем троичным гласа перваго, творения преподобнаго отца Іоанна Дамаскина¹ и с молитвою святей и живоначалней троици, писано на конци Шестоденца.

Затым утреня обычная по вся дни. Тропари² по вся дни писаны на заутрени. Свѣтилны по вся дни писаны на заутрени. Кондаки по вся дни писаны на первом часе. Часы все зуполна и з междочаснем. Обедница³, еже ест глаголемая на часех. Вечерня обычная, певаемая по вся дни. Стихеры на господи возвах покаяльные — глас 6 и на стиховни писаны суть на вечерни.

Павечерница великая, певаемая в посте. Павечерница малая с канонем богородици.

Акафіст живоносному гробу господьню и воскресению, глаголемый по вся недели.

Канон гробу господьню гласа 1, певаемы со акафістом и в неделю на заутрени. Молитва к господу богу, глаголемая в неделю.

Акафіст святому архангелу Михаилу и всем небесным чином — в понеделок.

Канон архангелом гласа 1, творение Іоанна Дамаскина, певаемы в понеделок со акафістом, тако ж и на заутрени. Молитва к светым архангелом господьним. Молитва к своему ангелу хранителю.

Акафіст святому Іоанну, предътечи и крестителю господьню, глаголемый во второк.

Канон Предтечи, глас 2, творение Іосифа⁴, певаемый со акафістом и на утрени. Молитва к светому Іоанну Предтечи.

Акафіст пречистой богородици, присно девици Марии, глагольмый во среду.

Канон благодарствен пренасвятейшей богородици, глас 4, творение Іосифово, — во среду. Молитва велми набожная к пречистой.

Акафіст светым верховным апостолом Петру и Павлу и прочим 12 — в четверток.

Канон светым апостолом, глас 4, творение Іоанна Дамаскина, — в четверток. Молитва ко всем светым апостолом.

Акафіст святому великому^а чудотворцу Николе, архиепископу Мирликийску.

Канон святому Николе, глас 2, творение Феоктиста^б, інока

^а У выданні Скарыны памылкова: великому.

Студийское обители. Молитва чудная святому отцу Николе.

Акафіст честному и животворящему кресту господню, глаголѣмый в пяток.

Канон кресту господню, глас 3, творение кир Іосифово, певаем в пяток. Молитва о вмученіи господа нашего Ісуса Христа, страсти или мучение господа Ісуса, еже пописал самовидецъ святой Іоанн, евангелист и наперсникъ Христов, зачало 58, а тамо имаши Евангелія святыхъ страстей Христовыхъ и честному кресту господню.

Акафіст прѣсладкому имену господа нашего Ісуса, глаголемы в субботу и по вся дни. Стихеры господу Ісусу, певаемы на заутрени на всяк день, глас 6, творение Феоктиста.

Канон господу Ісусу, певаемый на заутрени по вся дни, глас 2, творение Феоктиста. Молитва к господу нашему Ісусу Христу.

Шестоденець краткій на всу неделю, поченши от вечера субботы. Наипервей стихеры воскресные, глас 1, и на стиховни, потом заутрени неделная, гласа перваго седалня, степенна, антифон⁶. Евангеліе воскресное. Канон воскресный и богородици, творение святого отца Іоанна Дамаскина. Таж светилна на хвалите стихеры. На обедни — блаженна воскресная, апостол неделный, другой богородицы. Евангеліе воскресное, другое — прѣчистой. В неделю вечер стихеры ангелом.

В понѣделок по тому же служба зуполная светым ангелом господним.

Во второк по тому же служба преславному во пророцех Іоанну, предтечи господню.

Во среду по тому ж служба пренасвятейшей богородици и животворящему кресту господню.

В четверток служба светым апостолом и великому чудотворцу святому Николе.

В пяток служ [б] а честному и животворящему кресту и вмучению господню.

В субботу служба всем светым и за душе родителей наших преставльшихся.

Затым канон покаяльный по вся дни. Другы канон, глаголемы по вся субботы.

Светѣци краткие, имеющи в собѣ разделены времена на нашу землю, колико которые дни в году или нощи держать часов и дробных, и яко година прибудеть которому дню или нощи, — все написано ест.

На конци положена ест поскалія на многа лѣта, замыкаючи справу празников. К тому, естли бы которого году была гибель месецева или затемнение солнѣцево, то при поскалі [и] найдеш того ж году месец, день и годину несомылно написану тое гибели месецевы или затмения солнѣца.

ДЕАНИЯ СВЕТЫХ АПОСТОЛ : КНИГ
ПРЕДМОВА БОГУ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЕ

Вѣликий Лука Анѣтиохійскій, в лекарских науках доктор пренавченый и евангелист Исус Христов предивный, товариш славнаго всех народов учителя и апостола господья Павла, он же, будучи лекарем тѣлесным досконалым, видяи вси речи телесныя, иже суть сустны и минуци, возжеле быти лекарем душ наших, еже на образ и на подобенство прѣвечнаго бога створеных. Знал убо, иже не толико жив ест человек хлебом или лекарством, но боле [е] всяким словом, еже походить из уст божіих ^а, которым же небеса утвердишеса, земля основана бысть, водам пределы положены суть и вси видимые и невидимые речи сотворены быша, еже мимо идуть. Слово толико само господьне пребывает во вся веки. Про то святой Лука писал ест о слове божием навышшей, нанстей и нарядней, нежели иные, яко сам о том на початку Евангелия своего пиши ко Феофилу ², светчить, глаголя: «Изволися и мнѣ последовавшу выше всех испытно по ряду писати» ^б.

Почал бо от бывших прежде нарожения слова божия, яко о дивном зачатіи Іоанна Предтечи, о нароженіи его, та [к] же о благовествованіи архангела Гаврила ко девици, матери божией Маріи. О них же ни единый евангелиста писал ест.

Потом о нароженіи нашего спасителя Исуса Христа, сына божія, о принесеніи его во храм божій и о гаданіи со докторы во церкви истее, нѣжели иные, выписуеть. Таж по ряду о житіи, о навченіи, о добродееании, о страданіи, о вмученіи и о воскресеніи его из мертвых, яко и иніи евангелисты, кажетъ.

В сей пак книзе Деаній апостольских на початку их великую часть свѣтого Евангелия Христова выписуеть. По чем быхом ведали, яко господь уступовал на небо, нам путь за собою указуя, которого часу четыредесятого дня по востаніи его из мертвых, на котором месте на горе Елеон ³ версту от Ерусалима, суботен имущи путь, занеж іудеи не можаху дале в субботу ходити, толико тысецу ступеней, иже ест верста едина. Кто при том был, святыя апостоли и множество мужей от Галилеи, кто сведетельствовал о нем, яко имать пріити судити живых и мертвых; два мужа в одежди белой.

Теже о святом духу, како на апостола во огненных языцех бысть прежде обещаный сошедл и яко начаша разными языки слово божие проповедати, и яко ся почала вера Христова размножати. Про то, яко же писал ест первей во святом чтеніи от начала нарожения господа нашего Исуса Христа. Тако ж и се зде [сь] даж [е] до вознесения на небеса житие его всѣ ширей, ясней и досконалей, нежели иные евангелисты выписуеть.

За тым починаеть жития или деяния светых апостол, а набо-

^а Евангелле ад Мацвея, 3, 4; Другі закон, 8, 3.

^б Евангелле ад Луки, 4, 4.

лей дву верховных, святого Петра и святого Павла, ему же товаришем был, доводне сказывати. А тако иматъ в сей хвалебной книзе о початку, о розмноженіи и о утверженіи церкви христианское. И яко ся наперед почали называти христиане, то ест помазанъники божіи и цари будущего века. Теже яко ся почали праздники господьские, яко великъдень и неделя на нѣбо воступление и пятьдесятница. Яко бо по выштіи сынов ізраилевых з неволи египетское пятдесятого дня дан ест ветхый закон, тако по выкупленіи нашем из моци бесовъское пятдесятого дня сослан ест дух святыи.

Ту знайдеш о церковной службе, еже ест во преломленіи посвещеного хлеба. Ту знайдеш о церковной науце, еже вся обща христианом имети. Ту знайдеш о церковной единоте, иже всем с любовию молитися вкупе. Тут ест о первоепископех, о перводиаконех, о первомученикох, о первоучителех, о первосветителех, о первочудотворъцех и о всех иных веры Христовы розмножителех.

А тако святыи Лука-евангелиста во первых книгах своих о зернети сокровѣнном в земли писал ест. Во сих же других пишетъ о том же возрастающем, процвѣтающем и плодъ безчисленный выдающем; яко на первом казаніи святого Петра приступиша ко вере Христове и крестисеша мужев боле[e] трех тысяч, што ж пак потом наболей епистолами и проповеданіем святого Павла и иных светых апостол, они же всю вселенную навратиша.

Пророком убо дан был дух единым языком еврейским или халдейским ко людем глаголати. Апостолом же и верующим во Христа дан бысть дух святыи всеми языки, еже суть под солнцем, правду божию, слово избавления и царство небесное проповѣдати. Они же нас от тяжкостей и от бремени вѣтхаго закона вызволили суть; нового жития небесного на земли живущих навчили суть; веру, надежу, любовь проповѣдали суть, дабы иные на свете збирали сокровища, иные крепости, иные богатства, иные премудрости, не наследующы сего суетнаго и отменнаго веку, не боячися мучителей, ни смерти, ни диавола, не гневаючи, ни злореччи, ни обидечи ближнего своего. И к тому, яко ся имама заховати ко братіи своей, яко к родителем, яко ко старейшим, яко ко младшим, яко ко немощным, яко ко иновѣрком и яко ко всякому человеку.

Наболей пак святыи Лука в сей книзе ку концу пишетъ о навращеніи дивном ко вере Христове святого апостола Павла, о проповѣданіи его, о хоженіи и плаваніи его по морю даже до Рима. И тако скапчеваетъ книгу сию.

Конецъ сказанію.

* * *

Доконаны суть книги Деаніи апостольскихъ выкладом, пиллностію и працею доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

**ІАКОВЛЕВА СОБОРЪНАГО ПОСЛАНИЯ
СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
З БОЖИЮ ПОМОЩІЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Іаков, апостол Ісус Христов, будучи епископом во Ерусалиме, пишеть сие послание ко всем верующим во Христа, различными заповед [ь] ми наставляя нас всех христиан.

Наипервей учить, абыхом для веры господа нашего Ісуса Христа всякое искушение претерпели и от бога помощи жадали, он убо никого же [не] искушаетъ, но сами от себе бываем злые. Теже, будет ли что доброе в нас от бога дано, не имамы о собѣ много глаголати, ни на иных гневатися.

Затым не только словом, але и делом показати веру христианскую, к тому обуздовати язык свой, убогими не гордети, милостыню недостаточным чинити, вера бо без дел мертва ест.

Немногим учителем бывать, но более умети язык свой справовати; от него же все злые и добрые речи походятъ.

Потом пишеть о премудрости земной и о премудрости вышней христианской, и яко мы на сем свете не можем имети покою, не отдадим ли от себе жадостей плотских, дружба убо мира сего отводитъ нас от милости божіи. Не велит быти гордым, но к богу во смиреніи приближатися, от злога бежати, друга не оклеветати, ни осужати. Бог един судия ест всех нас.

Таж являеть краткость и неуставичность жития нашего, и яко богатіи, обидяще убогих, примут отмщение. Велит все до часу терпети и на бога въскладати и блуднаго брата на путь прав наворачевати.

Конец сказанию Іаковлева послания.

**ПОСЛАНИЯ ПЕРЪВАГО ПЕТРОВА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
З БОЖИЕЮ ПОМОЩІЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Симон Перт ^а, сын Іонин, от галилей из Вефзаиды ¹, брат Андреев ², — старейшій апостол Ісус Христов. Сей по вознесеніи на небеса господьнем, бывши епископом во Антиохіи ³ и проповедав слово божие во Асиі, втораго лѣта Клавдія-кесаря ⁴ приде в Рим на облечение Симона-чародейника ⁵ и тамо двадцеть и пять лет церков Христову справоваше даже до последнего лѣта Неронова ⁶. Он же повеле его стремглав на кресте распяти. И тако мученическій венець приял.

Сей написал двое послание соборъное. Первое пишеть ко іудеом, веровавшим во Христа, розъсеаным во языцех, живущим в разных местех, словами краткими, мудрости же и богословия исполненными. Напоминаеть ко терпению речей противных для

^а Памылка ѱ таксе: замест Перт трѣба Петр.

душного спасения. О нем же и пророци прежде возвестиша. Сего ради и мы, возваны к таковой достойности, житие свое во страхе божием и во друголюбїи скончаем, ведущи сее, яко хрестіанство наше не толико именем и крещением, но братолюбием и незлобием совершается. К тому навчаеть повиноватися всем старейшинам и рабом господе своей, и женам мужем своим, и мужем велить в почтивости имети жены своя.

Затым добрых обычаев наставляет, терпение хваляй для Христа. На конци учить презвитеры, яко имають пасти в смиренїи стадо Христово.

Конец сказанія перваго Петрова посланія.

* * *

Конец первому соборному посланію светого верховнаго апостола божія Петра.

Выложено и вытиснено з великою пильностію доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька.

ПОСЛАНІЯ ВТОРАГО ПЕТРОВА СКАЗАНІЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖИЕЮ ПОМОЩІЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Сие второе соборное посланіе пишетъ святойъ Петр во старости своей, ведый близко быти конецъ житія своего, напоминая нас к душному спасенію. О нем же пророци превозъвестиша не от себе сами, но от духа свята.

Потом кажетъ, иже прїидуть ильжи учителя, хотяще некия прел[ь]стити, их же не имамы послухати, яко бог отмститель ест злым. И приводитъ нас к доброму житію приповестями книг, и страхом судного дня отводит от злых дел, и велитъ святого Павла епистолы часто чести.

Конецъ сказанію Петрова втораго посланія.

ІОАНОВО ПЕРВАГО СОБОРНАГО ПОСЛАНІЯ СКАЗАНІЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖІЮ ПОМОЩІЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Пишетъ сию епистолу святойъ Іоан-апостол, наперстникъ Христов, ко асийскимъ епископом. К ним же и святое Евангеліе написал ест. Тым же и обычаемъ часто припоминаеть о слове божием, о свете и о тме, о животе и о смерти, о любви и о ненависти. Пишетъ же ко всякому возрасту: к детем, ко младенцем и ко старцем. Теже поведаетъ, по чемъ познати чада божїи и чада дяволя, и о различности духов, и о трехъ сведетелех, еже живоначалныя тронца, и о лю[б]ьви божией и своего ближнего.

Конецъ сказанія Іоаннова перваго посланія.

ІОАНОВА ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ СОБОРЪНАГО СКА[ЗАНИЕ]

Сие богослов пишетъ ко некоей жене-вдовици и сыном ея, хвалячи их и навчаючи, дабы во любви прѣбывали, от илъжи учителей ся выстерегали, и тех в дома своя не прінмали. И на конци вымолвється, иже во кратце написал ест.

ПОСЛАНИЯ ТРЕТЕГО СКАЗА[НИЕ]

Пишетъ Гаіевн¹, хвалечи его, иже приемлетъ приходящую братню, Днотрефа² же для злости его караетъ и Димитрею³ доброе сведетелство из братнею выдает.

ІУДИНА ПОСЛАНИЯ СКАЗА[НИЕ]

Іуда Фаддей¹, сын Алфеев, брат Іаковлев, апостол Ісус Христов, пишетъ ко всем верующим во Христа, укрепляя нас у вере и повелевая выстерегаться от прелести еретыческое, сведетелствуя от писма и от речей прироженных о погибели их. На конци верныя в добром житіи наставляет.

* * *

Доконано ест Іудино соборное послание Франциском Скориною с Полоцка, в лекарстве и в науках вызволенных доктором.

ПОСЛАНИЯ К РИМЛЯНОМ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ ИЗ СЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА

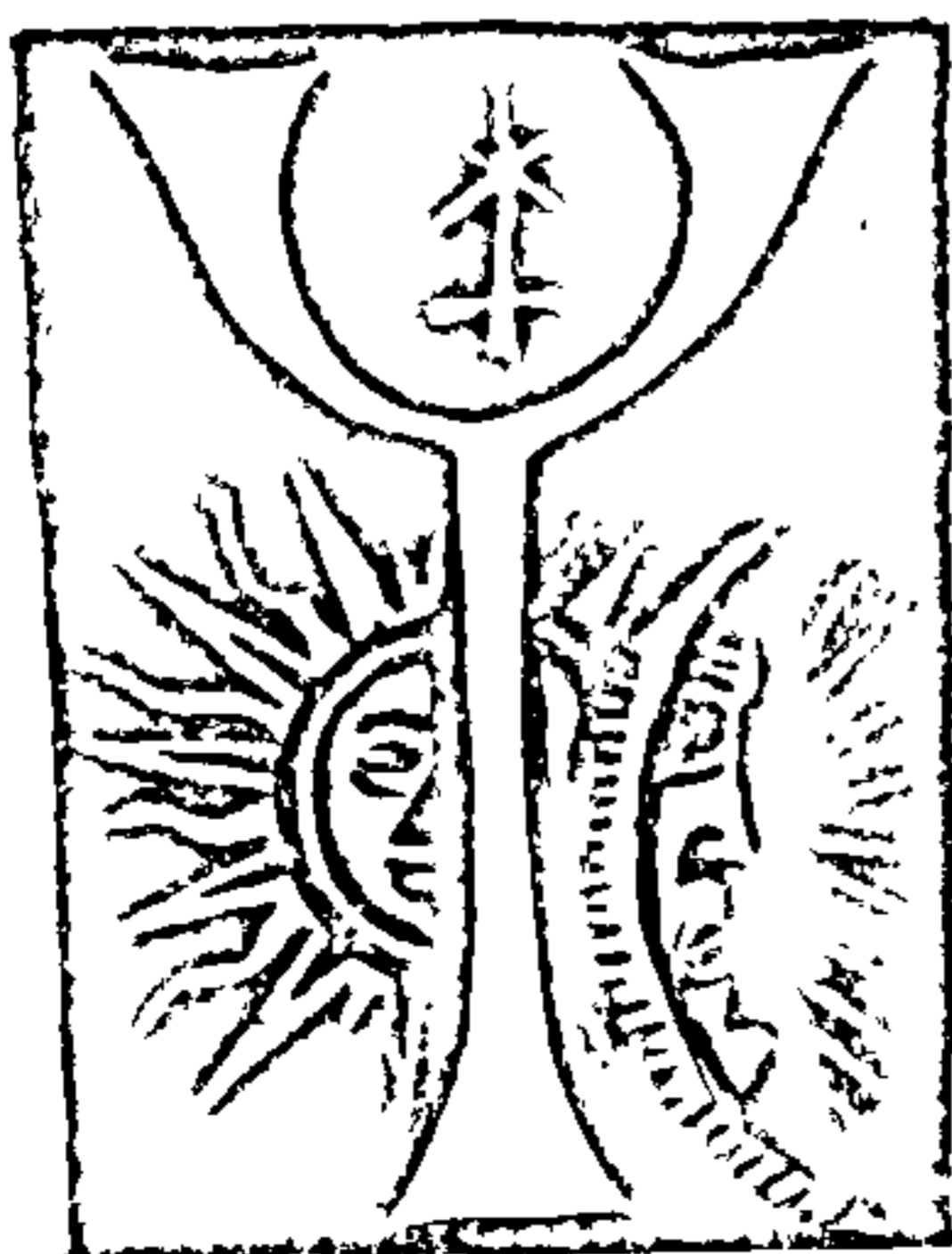
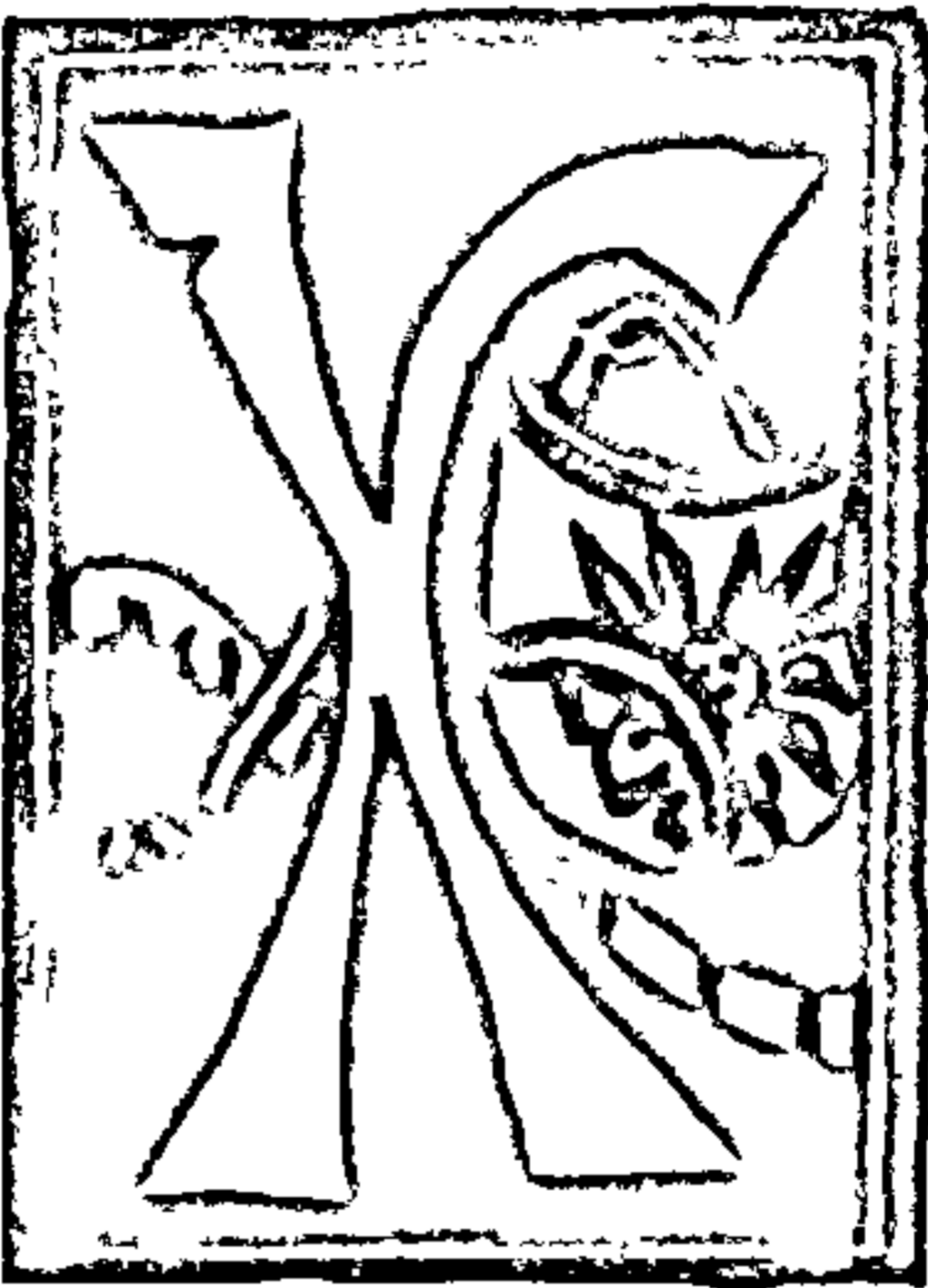
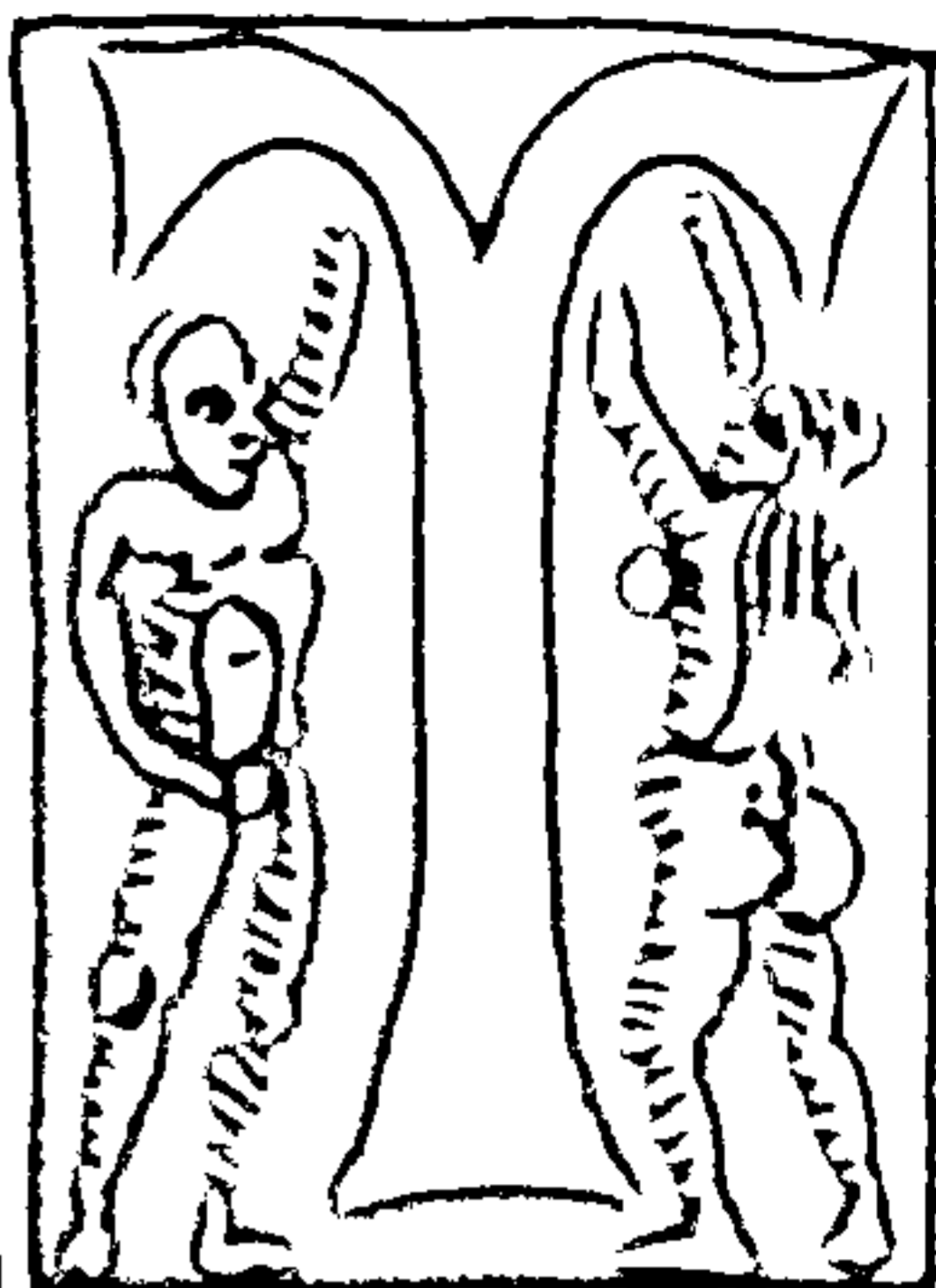
БОГУ ВО ТРОИЦИ ЕДИНОМУ КО ВЕЧНОЙ СЛАВЕ ПОЧИНАЕТСЯ

Сие посылаетъ до Рима от Коринѣфа¹. Их же (римлян.— А. К.) не виде первее сам апостол Павел, толико слышал о вере их, еже во Христа Ісуса, быша бо в Риме не толико іелліни² любомудрци, науками и законом прироженным справующесе, но к тому и множество вѣλικое іудей от Помпеія³ и от иных воевод римских заведеные, владаху бо тогда римляне странами іудейскими. Сие Моисеовым законом хвалящесе, глаголаху: «Мы есмо людие избранныи божіи, обрезани от семени Авраамова. Нас вывел ест бог з неволи египетское през море чудесы великими. Нам закон дал с небеси и манну ясти 40 лѣт во пустыни. Толико нам самем обещан ест Христос, яко и сам во Евангеліи о том сведетелствуя, глаголетъ: «Несм послан токмо ко овцам погыбшим дому Израілева»^а. Ко иным пак языком рече: «Нестъ добро отняти хлѣба чадом и поврещи псом»^б.

^а Евангелле ад Мацвея, 10, 6.

^б Евангелле ад Марка, 7, 27.

Сня слышаще, іелліни сваряхуся с ними, глаголюще: «Чим болшая добродѣянія божія воспоминате вы, іудей, тым болший суд злого на собе показуете. Во всех убо тых были есте невдячии, прото и в неволи египетской бывше четыреста лѣт. Оттоле вышедши, вси во пустыни, кроме дву, погыбоша. Закон прие[м]ши, богу не веровасте, Моисею спротивистеся, манною погордесте, во Египет навратитися хотесте. Сами вы, яко же кажете, к вам посланого Христа распясте. Мы же скоро слышахом о благовѣствованіи его уверихом». И тым подобными словы препирахуся.

Таковая слышав, апостол пишеть до них, поведая, яко обои тяжко согреша. Іудей, прежде знающе бога и прѣступующе закон его, невчѣтиша и. Іеллини пак, поразумевше от речей сотвореных сотворителя быти бога, дашеся во идолослужения. Тем же обои ради пострада Христос. Обои от него благодать приаша. Обоим убо пророки святыми обещан бысть. И тако обои навчая, во смирение приводить.

Наіпервей, приемля вѣру их, возвѣщаему по всем свѣте, хотяй к ним сам приити и устне навчити е. Таж кажетъ о гнѣве божіем на языки неверныя и грешныя, иных судящия. Они же и сами справедливыи суд от бога приимуть, а добротыищне — славу и мир.

Потом караетъ іудей, хвалящихся законом Моисеовым и непольнящих его. И кажетъ, иже не проспеетъ им обрезание. А тако вси народи, буди іудей или еллини, уклонишесе на зло и под грехом быша, и вси оправдаются верою сына божія. Занеже и Авраам не от дел, но от веры оправдася и прежде закона обрезанія принял обетования. Сих же тако зровнав. Потом сказуетъ, яко не можетъ быти избавление языком и іудеом, аще не разрешитсѣ первый грех Адамов, иже на всех бывшій, и иным никим, токмо самим Христом-богом. Им же значала и клятва бысть. А сее не могло ся стати законом тем, бо грех познан ест, но воплощением сына божія да себе привед на смерть, всех [о]свободить от смерти. Яко бо едином челоуѣком грѣх в мир вниде, тако и едином челоуѣком благодать умножисѣ.

Затим, яко добрый строитель, іудей утешает, глаголя, иже не будут прѣступници закону, аще во Христа вверують. Сущим пак от язык повелеваетъ не возвышатся на[д] людей ізраилевых, занеж яко ветви на корени, тако на оных ко вѣре Христове присадишесе.

Промежду же того кладеть розмантая навченія: о прежде прозрѣных от бога, о прежде разумных, о прежде нареченых, о призванных, о оправданных и о просла[в]ленных, о любви божіей, о преложеніи божіем, о воли божіей, о делех закона, о вере Христове, о благовѣствованіи господьнем, о благодати, о делех и о доброволенствѣ челоуѣческом, о глубине богатства нам неисведомых судов божіих.

К тому знайдеши о многих разделех, яко о законе прирождением, о законе Моисеове и о законе греха. Теже двоякого Адама

или отца кажетъ: одинаго, от него же родимся тѣлесне во смерть; другаго, от него же родимся духовне в живот. Двоякого человека: внутренаго, он же разуму і духу поддан ест; зовнутреный, он же похотем и грехом повинися. Троякую смерть: духовную, тѣлесную и ею же умираем греху и похотем его. Тако ж и троякій живот: духовный, тѣлесный и им же живемы правде во добрых делах. Двоякую работу и свободу, еже [о]свободившеся от грехов, работаем правде, или свобод[н]и будучи правде, поработаем грехом. Двоякое жидовство и двоякое обрезание сердца и плоти. Двоякое семя Авраамлѣ. Двоякіи заповеди закона: телесные и духовные. Двоякое крещение: едино, им же омываем грѣхы, другое, еже облачимся во дарования Христова. Двоякое погребение: телесное, им же тридневно погребен бысть Христос, и духовное, еже мы отдаляющеся грѣхов, погребаемся в нем. Двоякое воскресение: телесное, яко Христос воста и мы по нем востанем, и духовное, еже мы от злого ко доброму воставаем. Двоякая правда: божия и человечия. Двоякій суд: божій и человечій. Двоякая похвала: от бога и от человек.

И тако различне о сих написа, иже трудно ест не толико нам простым, но и доктором навченым ко зрозумению. Затим, навчая добрых обычаев, со целованіи конает послание.

Конецъ сказанія в предивную к римлянѣм епистолю светого апостола Христова Павла.

* * *

Доконано ест чудное к римлянѣм послание светого, верховнаго в небе, навченаго учителя, Христова апостола и мученика Павла богу во троици единому ко славь, людем посполитым к навчению. Выложено доктором Франциском Скориною [из] славнаго града Полоцька.

**КОРИНФОМ ПЕРВАГО ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ К НАВЧЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Коринф бѣ негда во Ахайи¹ главъное место близко моря, там убо была ест пристань славная со всея Асиі, в нем же прежде живяше святыи апостол Павел, полтора годы проповедавая Евангеліе Христово. И тако навратил коринфяи к верѣ христіанской. И по вышті его с Коринфа посполите пріходяху различные людие, яко к таковому граду, более приносяще злые обычаи, нежели добрые. Перве — іудеи лжеапостоли, ко ветхому закону Моисееву их намолвяючи. Второе — еллини мудролюбъци и краснословци, смиренное а простое благовествование Христово быти повѣдаючи. Третее — распря межи их самих бываше: неци бо

глаголаху — мы Павлови, нниі — мы Петрови, а нниі — мы Аполосови².

И для тых речей святыи Павел писал к ним послание сее. Ведя бо, иже не толико родители имають похвалу о чадах зродивших, но повинни суть стеречи и навчати их. А понеже он породил был коринфян Христу в духу святом, яко сам о собѣ во епистолии сей свѣтчить, тако ж и, остерегая их от злого, ко доброму навчаеть.

Наипервей пишет о згоде, с нея же все доброе всякому граду и всякому собранию приходит, незгода бо и наибольшие царства разрушаеть. А понеже распря посполите для гордости бываеть, а гордость походит от мирское прѣмудрости, прото апостол отводит их от гордомудрования сего света и приводит ко смиренному вѣмучению Христову, им же быс[ть] всех нас спасение. Поведа, яко и сам не пришол ест к ним во прѣмудрости века сего, но во сведетелстве божием и во прѣмудрости духа святого, абы, тое паметаючи, выстерегалися от неверия и от прекословия еллинскаго.

Второе пишет, яко мудрыи строитель, основание положив верѣ христианьской, Евангелие Исус Христово, дабы на нем сооружалися, в нем пребывали, а илжеапостолов не послушали, и от них иное науки противное вѣре Христове не приимовали.

Третее пишет, яко ласкавыи отець, жада, да не погордят им противная для Христа терпящим, и да не отступают от смиреннаго вчення его, и да не поддаются опять в моць пестуном, от жидовьскаго закона к ним приходящим.

А о сих наболей пишет во предних четырех главах. Во пятой пак главе караеть явного любодейца, и от таковых велит ся выстерегати, да не една овца кростава все стадо заразить.

Таже во шестой дает науку о судех, естли бы ся пригоділа между ними прѣ, да с obu сторон свою братию христиан посадят, и что тые найдут, да терпят, а пред иноверки да не тяжутся.

Во седмой главе учит о житии мужа со женою, о вдовъцах, о неровном слученіи, о распущеніи, о девичестве, еже выхваляет над иные чины сего суетнаго жития, не хулячи женатых; но в чем кто изволит, в том да прѣбываеть.

По сем не кажеть ясти мяс идоложертвенных, ачьколве идоли и жертвы их ничто суть, но для соблазнения брата своего. Потому же и от иных грѣхов отдалятися велит, писма Ветхаго закону ко сведомію приводяи. И само себе им залецаеть, яко коринфяном во благовествованіи Христове поработаше. А о тых в осмой, во девятой и во десятой главах знайдеши.

Затым пишет, яко имають приходити во церковь — мужи непокровенными главами с почтивостию, а жены до покривают главы своя для повиновения и да молчат во церкви, и яко имають причастятся господьския вечеры или тайн Христовых, и да не сходятся до храму божия ясти или пити, но послушати слова божия, воспевати и молитися, дома же да ядят и пнют.

Потом заповедаеть единому каждому не хвалитися самому в

собѣ божественными духовными дарованиями, но яко уды разно
имущи в теле деание, вси вкупе собѣ суть помощни, тако каждый
христианин, свое имея дарование, к посполитого доброго размно-
жению да уделяетъ, наиболее любовь ко всем да соблюдаетъ, еже
ест совершена над все иные дарования, без нея же ничто про-
спешно ест.

Затым вера, таже надежа; потом проречение или выклада-
ние светых божественных писм. А при таком выкладани велить
ряд сохранить, единому или двема сказывать, а иным всем по-
слушати, женам во церкви и въ вопрошати, но дома мужей своих.
О тях пишетъ во главе одиннадцатой, дванадцатой, тринадцатой
и четырнадцатой.

Во пятнадцатой же главе о воскресени из мертвых, писмы
и разумом прироженным яко имать быти являет.

В останочной пак главѣ о собраніи милостыни братіи во Еру-
салим и о навращени своем в Коринф пишетъ.

Напоследы же Тимофея им с некоею братиею залецаетъ.

Конец сказання.

* * *

Доконано ест первое послание коринѣфом светого апостола
Павла працею доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

**КОРИНФОМ ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА
СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА
БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ
К ДОБРОМУ НАВЧЕНИЮ**

У сем вътором послани к коринѣфом пишетъ святыи апостол
Павел наипервей, поведая вину для чего к ним не пришол, яко же
обещался был в первом послани, являя им о скорбех своих, еже
терпел ест для Евангелія Христова, и яко господь бог избавил и.
Затым скоро приемлетъ покаявшегося, его же был в первой
епистоле велел предати сатане согрѣшающего, дабы ласкаве при-
няли его коринѣфяне. А сия повѣдасть во первой и во другой
главе.

Таж кажетъ о своей пилности, юже имаше во благовестовани
Христове и о лжеапостолах, они же поведаша о ветхом законе,
яко потребно ест соблюдать его. И противу тым пишетъ, прекла-
дая светлость благодати Христовы над тень закону Моисеова, не
во оправданих бо закона душеное спасение, залежит, но во насле-
довани Евангелія Христова. Для него же и многа противенства
претерпел ест. А то кажет во третей, во четвертой и в пятой главе.

Потом пишетъ, абы, что наиболее отлучалися от неверных, и
с ними не товаришили. Таж хвалить коринѣфан, иже послушны
были послання его перваго, в нем же был засмутил их, но той

смуток обратися всем в радость. А о том во шестой и во седмой главе знайдеши.

Затым припоминаеть макидонян, яко склонни суть ко даванию милостыни. Теже от писма сведетелство приводить, дабы и коринфяне единый каждый водле можности своея давали милостыню на споможенне братиам, живущим во Ерусалиме. И на тое дело послал к ним Тита¹ и инога брата, его же похвалу кажетъ быти во Евангеліи Христове. А с тых слов можем поразумети, иже бѣ святой Лука евангелист. А о том во осмой и во девятой главе.

Таже явне караетъ лъжеапостолы, их же прежде сокрите напоминал, они бо, Павла понижающе, сами хваляхуся. На тых самих коринфян во свѣдетельство приводит, яко проповѣдаше в них Евангеліе Христово не своего ради пожитку, но для божней хвалы. Потом вымолвьяется пред ними, иже мусить хвалити сам себѣ, прировняся к прѣвышним апостолом Христовым, а то в том, иже он навернул коринфян на веру Христову, иже далей проповедал Евангеліе Христово, иже болей терпел для Христа, иже ни в чем не отяжил сам, а ни от него посланные всея страны Ахайское, и хотя в речи невымовный, но в писме навченный. А тако повинни суть более послухати его, нежели лъживых апостолов. Они бо и видениями лестными хваляхуся. Павел же правдивое и прѣславное воспоминает видение, иже восхищен бѣ до трѣтего неба, потом до раю и там слышал тайны божия, еже суть над разумъ человечій. О сих пишетъ во десятой, во первойнадесеть и во другойнадесеть главе.

На конъци остерегаеть коринфян, дабы воздержалися от грехов, и яко умыслил ест к ним приити, да не знаидеть их прельщенных, яко же не хочет, и сам да не явится им не щадяй, яко же и они не въсхотят. Таже, учай их, скончеваеть послание.

Конецъ сказанию.

* * *

Доконано ест первое и второе послание к коринфом светого славного и верховнаго апостола Христова и избраннаго сосуда божия Павла. Выложены и вытиснены працею доктора Франциска Скорины с Полоцка богу во троици единому и пречистой матери его Марии ко славе со всеми светыми вовеки веком. Аминь.

**К ГАЛАТОМ ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦЬКА
БОГУ КО ЧЪТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ К НАУЦЕ ПОЧИНАЕТСЯ**

Радующеся галати¹ прежде от Павла приняли были благовествование божіе и веру Ісус Христову. Потом же, пришедши лъжеапостоли от іудей, развращеваху их и поведлаху, яко потреба

ест во Христа верующим обрезатися и все обычае закона хранити. Слышав же сия, апостол пишет к ним епистоу сию. В ней же вельми смеле карает их, иже тако скоро преложилися во иное благовествование, проклиная лжеапостолы, они же прѣльщевашу галатян, и поведая о собе, яко Евангелие, еже проповедаша в них, от самого Христа, несмертельнаго на небеси, явлением принял ест, а не от человек смертельных на земли слышанием, яко лжеапостолы прияли суть. Прото годно ест его болей послушати, нежели онѣх.

Тажде пишетъ, яко по избрании его от бога на апостольство не шол с Дамаску² во Ерусалим ко предним апостолом о вере Христове пытатися, но яко от самого Христа навченный смеле шол проповедати веру его во Аравию, потом паки навратися в Дамаск. Затим по трех лѣтах возышол во Ерусалим на мало дней согледати толико апостолы Христовы, а не вчншеса от них. Таже чотыренадесят лѣт во странах сирских и киликских проповедаша Евангелие Христово. Потом пришед божиим явлением во Ерусалим ко старейшим апостолом, положил пред ними Евангелие свое, еже тако много лѣт проповедаше во языцех. Они ж ничего не приложиша, дабы потреба была языком обрезатися или иныя уставы ветхаго закону хранити. Потому же и Петру во Антиохии, хотящу языки во жидовство уводити, слышый отпор дал. А то все даже до тых мест обычаем деания писал, даючи разумети галатом, иже бы не слухали лживых апостолов, занеже не от дел закона сталося ест душъное спасение, но от веры Исус Христовы. А о сем во первой и во друго[й] главе знайдеши.

Таж доводитъ от писма, иже закон Моисеов до часу толико дан бысть и вся обетования во Христе наполнена суть. Ветхий закон ест телесный, а новый — духовный. Во ветхом — стень, а во Евангелии — истинна. Во ветхом — неволя, а во благовествовании Христове — свобода. Прото несмыслеными зоветь галатян, они же, познавши правду, не повинишеса ей, искусивъше лепшего, яшеса за горшее, бывши у свободе, поддахуса в работу, сущи во благословении, въпадаху во клятву, дая приподобление обуду законов на дву сынех Авраамовых, их же имаше — една от рабы, другаго ж от свободныя. А о сих пишетъ во третей и во четвертой главе.

Затим повѣдаеть, естли же кто обрезается, то повинен будетъ и весь закон полнити. Но верою во Христа [о]свободихомся от тех. Таж являеть, иже хрестиянъская свобода не во грехочинение дана ест, но во друголюбие, еже не законом, но верою Христовою совершается. Потом кажетъ о делех плотских и о плодах духовных, и науку даеть, яко имамамы вкупе жити. А на конци карает лжеапостолы и, свою похвалу поведая, скончеваеть послание.

Конецъ предсловню.

Богу во троици прещедърому выложено и выбито доктором Франциском Скориною из града Полоцька светого славного апостола Павла к галатом послание dokonano est.

**КО ЕФЕСИЕМ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ
С БОЖИЕЮ ПОМОЩЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Иефес¹ град старейший был ест во Асии меньшей. В нем же прежде бѣ святыи апостол Павел три лѣта, проповедавая в них слово божие и препирая жида на сонъмищех и еллины во училищех, и чуда великая чиняй, яко же пишетъ святыи Лука во Деяниех апостолских.

В сем граде были суть мнози идолослужители, занеже в нем был ест злославный всея Асии храм Артемидии-богынни². К тому жили в нем и чародейци, бо часу одного при апостолах, уверивши во Христа, сожгли суть чародейных книг своих, им же цена бѣ пятьдесят тысячей сѣбрѣник³. Прото и святыи Павел великую працу имел, нежели навернул их на веру Христову, яко сам о том во первом послании ко коринфом пишет, глаголя, иже во Ефесе со зверми боряшеся^а. И для великое любви, юже имаше к ним, внигда шол мимо Ефес во Ерусалим, от Милита⁴ послал к ним, и призвав старейшины церковныя^б, велми ласкаве навчаше их, яко и о том светчить Лука-евангелист во Деяниех апостолских.

Там же и проповедаше им духом светым, иже повстануть в вас мужи, глаголющие развращение, абы се выстерегали от них. Потому же и послание сие пишет к ним, седяй во оковах.

Наипервей приводит им на память превеликую и неизреченную ласку Христову, о нем же вси мы имами избавление и кровню его грехом омытие и верою в него святого духа приятие.

Затым повѣдаетъ, иже въставичне о них бога молить, да подасть им разум, мудрость, просвещение сердца, откровение тайн познати, яже содея бог во единородном сыне своем. Таж являеть, якови прежде они быша, внигда во гресех духом лукавым служиша в гнѣве божием, и якови нынѣ вчинены суть благодатию божиею спасени бо суть от веры Исус Христовы, а не от своих дел. И яко господь наш Исус Христос, смилив іудей с ыными народы своим благовествованием, и приведе обонх во един дух ко отцу. И того благовествования, еже обещано бысть всем людем, дана ест благодать Павлу проповедати во языцех неиследимое богатество Христово. А о сих пишетъ во предних трех главах.

Во задних же трех главизнах пишетъ святыи апостол Павел ко ефесием, яко имама жити во добрых обычаех, во соединеніи

^а Першае пасланне апостала Паўла да карынфян, 15, 32.

^б «Дзяянні святых апосталаў», 20, 16—17.

веры, спомогающе друг друга со всякою любовію, яко разными уды вси едину главу имуще Христа.

Затым кажетъ, которыхъ речей злыхъ имама ся выстерегати, и конхъ добрыхъ наследовати.

Тажъ учить, яко мужи съ своими женами имають во любви жити, приводечи на память тайну великую, како Христосъ возлюбилъ церковь свою, то ест собрание християнское.

Потомъ наказуетъ чада, абы слухали и чествовали родителейъ своихъ. Родители же дабы питали и навчали чада своя; по тому же и слуги абы верни были господе своей и господа не обидели слугъ своихъ.

На конци остерегаетъ всехъ, иже имеемъ брань со духы лукавыми, поведая брони духовныя, ими же съ божіею помощію возможемъ победити козни ихъ. Тажъ конаетъ послание.

Конецъ сказанію.

* * *

Доконано ест ко ефиснемъ послание свѣтото апостола Павла працею доктора Франциска Скорины съ Полоцька-града.

КЪ ФІЛИППИСИЕМЪ ПОСЛАНІЯ АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ КЪ БОЖІЕЙ ХВАЛѢ ПОЧИНАЕТСЯ

Наипервъшая часть Макидоніи суть Филиппусы¹, яко пишеть во Деаніехъ апостольскихъ, глава 16. Къ нимъ же былъ пришолъ первее божіимъ проявленіемъ свѣтый апостолъ Павелъ. И тамо пребываше дни некия во граде Колоніа², и много въ немъ пострада Христоса ради, биша бо его палицами, вкупѣ и Силу³ съ нимъ, и вовергоша ихъ во темницу. Тамо стража темницы со всемъ домомъ его и Лидію⁴, жену, и многы ины навернулъ на веру Христову. О семъ ширей во Деаніи знайдеши.

Сне, слышавше Павла, поиманото въ Римѣ, послаша къ нему Епафродитомъ⁵ потребности на поживленіе его. Они же первее и во Селунѣ⁶ послаху ему, яко самъ о томъ на конци епистола сее свѣтчитъ.

Прото же и пишеть къ нимъ, хвалячи ихъ, и свою любовь являючи и къ лепшему е приводячи, дабы множилися, пребывающе во верѣ Христовѣ.

Тажъ кажетъ имъ, иже для Евангелія божія ят бысть въ Римѣ и готовъ естъ проповѣданія ради Христова не только беды терпети, но и умрети.

Затымъ напоминаетъ ихъ, абы во згодѣ и въ любви пребывали, сже промежду гордыми быти не можетъ. Сего ради ко смиренію образомъ господьнимъ е приводить. Обещаетъ теже къ нимъ послати Тимофея, а за нимъ хоцетъ и самъ вскоре пріити, но первее шлетъ

до них Епафродита, его же з великое немощи бог воздиже. О сих пишеть во первой и во другой главе.

Во тре[ти]й пак утверждаеть філипписиан напротиву лже-апостолом, они же повелеваху обрезатися и закон ветхій хранити. Сих зовѣтъ апостол псы, делатели злыми, отрезатели веры, врагы креста Христова, иже чрево имеютъ в бога место; их же конъчина ест погибель; и многа иная на них кажетъ.

Во останочной же главе пишеть, залеца и поздравуя некїи во Філиппусе. Таж ко добрым делом науку им во кратьких словахъ даетъ. И на конци дякуеть за многая добродееания их, еже сылаху потребы многожды к нѣму. Затѣмъ скончеваеть свое послание.

Конецъ сказанию.

* * *

Доконано ест послание светого славнаго апостола Христова Павла, еже написал ко филипписием из божиею помощію.

ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА, ЕЖЕ КО КОЛАСАЕМ, СКАЗАНИЕ

Апостол Павел посылаетъ сию епистоу к коласаем¹. Они ж жили суть в меньшей Асіи возле Лаодікии². Сих не видел сам, но слышал о них, иже Епафрас³ и Аръхиппа⁴ проповѣданием в них слова божия навратиша е на веру Христову, яко же и воспоминаеть их во посланіи сем.

Потом пак пришедши лжеапостоли разъвращеваху, глаголюще, яко Ісус Христос, сын бога живаго, не приде в мир спасти нас, но анъгели, посылаеми от бога, справоваху наше спасение. К тому повелеваху жидовствовати и врѣмена языческим обычаемъ соблюдати. Сия уведев, апостол пишет к ним.

Наипервей благодарить бога, яко слышал ест о вере их, еже во Христа Ісуса. Таж молить о них господа бога, да подасть им дары духовныя. Потом являет, иже вси речи добрыи сталися суть нам, сыном божіим, наболей отпущение грехом и душеное спасение, и о нем создани суть ангели и вся тварь видимая и невидимая. И той ест глава церкви. И тѣмъ единымъ бысть сомирение и к богу отцу всех нас приведение.

Затѣмъ поведаеть о служеніи своем во откровеніи тайн божих и велми их выстерегаеть от ильжеапостолов, от них же неціи во жидовство, а иніи во еллинъскія мира сего мудрости прельщеваху е. А о сих пишеть во преднихъ дву главахъ. Таже науку даетъ о добрыхъ обычаех и чего ся имамаы отдаляти, яко суть злая дела, и добрыхъ последовати, яже по ряду вычитаетъ, мужу со женою како жити, родителемъ со чады, господе со служащими им и о иныхъ добрыхъ нравехъ казав.

На конци сам себе и иных со целованіи прѣдпоручаетъ. А то во заднихъ дву главахъ пишетъ. Велитъ теже прочитати сию епистолу и в лаодикиской церкви. Таж напоменувши Архиппу, дабы былъ пиленъ служения Христова, скончеваеть послание.

Конецъ сказанію.

* * *

Доконано ест к коласаем послание светого верховнаго апостола Христова Павла богу ко чти и людемъ всемъ к навченію.

**К СЕЛУНЯНОМЪ ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА ПЕРВАГО СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ ЩАСНЕ ПОЧИНАЕТСЯ**

До селунянъ пишетъ сие первое послание свое святой апостолъ Павелъ отъ Афин¹. В нихъ же первее самъ, проповедавая слово божіе, навернулъ е на веру Христову. Потомъ посылалъ к нимъ Тимофея, хотяи утвердить ихъ в вере. Тимофей пакъ навернувся, поведаше Павлу, яко крѣпци суть в вере и яко для Христа много пострадаша отъ своихъ суседовъ, и яко вельми плачуть по умерълыхъ, не веряще воскресенію быти. Таковыя речи слышавъ, апостолъ пишетъ послание сее.

Наипервей благодаритъ бога о вере ихъ и хвалитъ е, яко подобни ему быша во терпеніи и во доброй славе. Таже приводитъ имъ на память, яко, будучи в нихъ, любезне а верне ихъ навчалъ и яко много для Христа терпелъ, да воспоминающе на него будутъ крѣпци в вере и да не чюдятся тому, иже отъ своихъ преследования терѣпять, занеже и церковь Христова, еже во жидо[в]стве отъ своихъ терпитъ, и самъ Христосъ, нашъ збавителъ[ь], отъ своихъ же терпелъ.

Затымъ поведаетъ, иже радъ бы самъ былъ ихъ наведилъ, но возвращено ему ест. Прото жъ и посылалъ к нимъ Тимофея. Онъ же, пришедъ великою утехою поведая о вере и о любви селунянъ, потешилъ Павла. О сихъ пишетъ во преднихъ трехъ главахъ.

Во останочныхъ пакъ дву главизнахъ навчаеть ихъ, како имають жити во повеленіихъ божіихъ, отдаляющися отъ нечистоты и отъ блуда, отъ лихоимства и отъ празнования. Пребывати же велитъ во святости, во чистотѣ, во любви, во деланіи руками своими. Тажъ по умерлыхъ не велитъ скорбити, яко неціи неверящие воскресенія мертвымъ быти. И поведаетъ словомъ господьнимъ, каково будетъ востаніе изъ мертвыхъ. Ини пакъ хотяху ведати о лѣте и о дни пришествія господня. Симъ кажетъ, иже яко тать в ноци безъ всякого ведома скоро а нагль приидеть, прото жъ на каждую годину имама быти готови, ожидающе, яко сыновѣ света, живота вечнаго Христа, другъ друга утешающе и навчающе.

На конци послания наказуетъ селунянъ, моляи ихъ, яко ся имають соблюдать ко старшимъ своимъ, ко равнымъ и ко младшимъ, никому

зла за зло воздающе. Богу велить молиться безпрестанно, да соблюдет душу и тѣло всякого непорочно ко дню пришествия господня. Таж со цѣлованием конает епистолю.

Конец сказанию.

* * *

Доконано ест послание перъвое к селуняном светого славного апостола Христова Павла.

**К СЕЛУНЯНОМ ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ
ПАВЛА, ХРИСТОВА АПОСТОЛА, СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ КО ВЕЧНОЙ ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ**

О селунянех апостол слышав, яко пріхожаху до них неціи, зовущеса апостолы Христовы, быти и празнующе, страшаху братню для своея користи, поведаючи, иже близко настоить день пришествия господня. Они же роздаваху им имения своя.

Сня уведев Павел, зануж не можашь сам к ним пріити, епистолю сею утверждает их. Наипервей благодарить бога о розмноженіи веры и любви селунян, и яко много для Христа претерпеша, и о возданіи, еже пріимуть за тое во царствіи божем, кажетъ. И о помсте, иже скоро имать пріити на обидящих е, проповедаеть.

Потом о пришествіи Христове, яко и первее писал к ним, иже несть явлено кому, потому же и всем пишеть, дабы не двизалися во уме, ни ужасалися, ни веровали прельщающим их человеком, ни духом, ни словам или епистолам, якобы от Павла посланым. Но да ведают, иже прежде имать быти отступление от веры Христовы, и пріидеть антихрист, сын погибели, творяй чуда по действию сатонину, его же убьет господь духом уст своих.

На конци приказуетъ селуняном отлучати от себе таковых, иже суть безчинни и празнующе, яко и сам в них празно хлеба не яде, и кто не хочет делати, да не ясть и к делу приставлен да будетъ. Таж своею рукою с целованием скончевает послание.

Конец сказанию.

* * *

Доконано ест второе послание к селуняном светого славного апостола Христова Павла.

**ПОСЛАНИЯ ПЕРЪВАГО КО ТІМОФЕЮ
СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ К ПОХВАЛЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Ко Тимофею пишет апостол, иже был ест родом из отца еллина, а от матки жидовки, приступившей ко вере Христове. Сего млада суца, навчена добре в писме, принял был святой Павел. Его же и обрезал сам для нестовъства іудейскаго, яко пишет о том святой Лука во Деяниях апостольских. Сего оставил ест во Ефесе, идяй в Макидонію. И, будучи в Лаодикіи, слышал неких, прельщающих ефесян закона Ветхаго уставами и хулящих закон Христов. Сего для утверждаетъ его и навчаетъ посланием сим, яко власного сына.

Наипервей, абы не слухал и иным не велел басен и родов жидовских, но навчал веры, еже ко богу и любви, еже ко ближним. Сие бо полнящим закон не ест наложен. Потом сам о собѣ кажетъ, яко был гонителем церкви Христовы и како бог помилова его, показуя образ, да и Тимофей воуетъ для веры Христовы. Затѣм навчаетъ, како и за кого богу молитися, яко мужем и женам во молитве подоба [е]ть учтивѣ пребыти. Таже о епископех и о служителях у храме божіем, якови имають поставлени быти, и о женах их, и о домех их, и како во церкви божіей им жити, выписуетъ. О сем во предних трех главах знайдеш.

Далей остерегаетъ, дабы не послушал льстивых учений бесовских, возбраняющих ясти брашна и женитися.

Затѣм навчаетъ Тимофея, яков иматъ быти ко богу и ко всем человеком, яко ко старым, яко к младым, яко ко старицам, яко ко девицам, яко ко вдовицам, богатым и убогим, и старым, они же трѣбують церковнаго споможения. Младые пак вдовице замуж да идуць.

Потом о попех науку даетъ. Таж о господарех, о рабех и о людех богатых, они же яко ничего на свѣт не принесоша, тако и [с] себою не воз [ь]мутъ. Прото, покинувши сребролюбие и гордость, велить чинити добрая дела и в них богатитися.

На конци, упоминая уклонятися от тѣщеглаголанія, конаетъ послание.

Телос ^а.

**ВТОРАГО КО ТІМОФЕЮ ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ МИЛОСТИВОМУ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ**

Тое второе послание пишет апостол ко Тимофею, будучи пойман в Риме от Нерона-царя и не можай потом приити к нему во Ефес, яко же обещался был во первой епистоле своей. Прото утверждаетъ и во вере Христове.

^а У перакладзе з грѣчаскай мовы: Канец.

Наипервей, приводяй ему к памяти прародителей его, таж самого себе и добродейство божие и любовь Онъсифорову¹.

Потом велить ему готову быти муку принять для веры Христовы, яко и сам терпитъ избранных ради, и всякия слова празныя и похоти юношскія отдаляти.

Затим проповѣдаетъ, иже настануть врѣмена люта, в них же будутъ человеци велми зліи. Отъ таковыхъ кажетъ отвращатися и добрыхъ делъ во терпении наследовати, а не послухати поглубныхъ словъ ихъ, понеже законъ Христовъ не во словахъ любыхъ, но во делехъ чистыхъ поставленъ ест.

На конци о приближении смерти своея, и како инни вси оставили его, пишетъ. Прото жъ велить Тимофею с Марком прийти к себе.

Тажъ конаетъ послание.

* * *

Доконано естъ второе послание ко Тимофею светого апостола божия Павла.

**КО ТИТУ ПОСЛАНИЯ
СВЕТОГО СЛАВНОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ**

Островъ преславный Критскій¹, иже естъ в мори Посредеземномъ, имея въ собѣ градовъ сто. Въ немъ же святой апостолъ Павелъ поставилъ архиепископомъ Тита, возлюбленнаго ученика своего, его же имееше вмѣсто сына для превеликаго доброты, иже бѣ въ немъ. Къ нему и пишетъ епистолию сию.

Наипервей поведаетъ вѣру Христову не нову быти, но прежде вѣкъ обетовану отъ бога. Потомъ велить поставляти попы и епископы, а яковыхъ имать на тотъ достойный чинъ, выбирати. Тажъ кажетъ обличати ильжеучителей, отъ жидовства приходящихъ и уставы ветхаго закона хранити учащихъ, поведая вся чиста быти чистымъ.

Затимъ старыхъ мужей и женъ наказуетъ, и яко имають навчати младыхъ, и како подобаетъ рабомъ господу своею покарятися, вспоминая, иже мы не отъ своихъ делъ, но благодатию божиею спасены быхомъ. Таже велитъ княземъ властелемъ повиноватися, празныхъ и суетныхъ въ законѣ прени [й] ихъ отметатися.

На конци кажетъ самому Титу прийти къ собѣ въ Никополь², яко скоро пришлетъ къ нему Артему³ и Тихика⁴. Тажъ конаетъ послание.
Конецъ сказанию.

* * *

Доконано естъ ко Титу послание светого славного учителя, апостола Христова Павла.

**ПОСЛАНИЕ КО ФІЛИМОНУ
СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА, ЕЖЕ ПОСЫЛАЕТЬ ОТ РИМА,
СЕДЯ ВО ОКОВАХ, ОНИСИМОМ, СКАЗАНИЕ**

Той Онисим¹ был ест раб Філимонов² и, втекли от него, приде в Рим, и послуговаше Павлу и бысть его велми плен. Павел пак, занеже любляше Філимона яко брата, не хоте оскорбити и, прото ж и отсылает к нему раба его. Дивным же обычаем и дивными прімолвами пишет за ним, дабы не толико гнев отпу[с]тил ему, но к тому, яко брата возлюбленнаго принял его, хотяй сам во всем за него досыть учинити, скончивает послание. Конец сказанию.

* * *

Доконано ест послание ко Філимону светого верховнаго апостола Христова Павла.

**ПОСЛАНИЯ КО ЕВРЕОМ
СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ
ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА
БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ
К НАВЧЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ**

Разумно ж да будеть, яко сию епистоу пишет апостол от Италіи ко евреом, веровавшим во Христа, сущим во разсеаніи. Они же многа злая от своих претерпеша, наболей во Ерусалиме. Тамо убо имения их розъграбляху, а самих мукам прѣдаваху и Евангелію Христову, законом Моисеевым хвалящися, противляхуся.

Сего ради, потешая их во скорбех и утвержая во вере, пишет напервей о сыне божием, обещаном в законе светыми патриархи и пророки. Он же ест равен богу отцу в вечности, во сияніи и в составе, а вышшій всех духов ангельских. Того же доводит многими писмы Ветхаго закону.

К тому кажет, яко предкове их послушали ангел божних, прото ж они болей повинни суть послушати самого сына божия, непослушніи бо приемлють помсту.

Затым поведает многим болшего быти Христа, сына божия, в дому своем, обещающего царство небесное верующим в онь, нежели Моисея, раба божия, в дому чуждем, слюбующего землю обетованную. А тако болши да послушают Евангелія Христова, нежели закону Моисеова. О них знайдеши во предних четырех главах.

Таже отписание исказуеть вышшего первоосвещенника быти Христа, сына божія, он же сам себѣ единова на кресте за всех

богу отцу принесе и кровию своею очисти все грехы, по чину Мелхиседекову¹ воступив на небеса, бысть ерей о нас вовеки, не-жели Аарон и инии первосвященници. Они же на каждое лѣто крови козлие и телчне приношаху, николи же грехи очистяюще. О сем широче узриши, почен [ши] от пятое главы даже до конца десятое.

Потом во первойнадесеть кажетъ о высокости веры Христовы и яко много святыя для веры божіи претерпеша. В том науку им дасть, дабы и они терпеливи были во скорбех своих, понеже за тое мзду приимуть во небесном Ерусалиме со т [ь] мами ангел светых.

На конци повѣдаеть о добрыхъ обычаяхъ хрестіанскихъ, яко ся имають заховати ко своимъ ближнимъ, сами ку собѣ и к своимъ старшимъ. Таж со цѣлованіи конаеть послание.

Конецъ сказанію.

* * *

Доконано ест ко евреомъ посланіе светого славного апостола и мученика Христова Павла.

* * *

Доконана ест сия книга, зовемая Апостолъ, еже замыкаетъ в себе наипервей Деанія апостольская, потомъ посланіемъ светыхъ апостолъ соборныхъ седмъ, таж епистолъ светого Павла 14, лѣта по нароженіи нашего спасителя Ісуса Христа, сына божіа, тысящнаго пятьсотого и двадесеть пятого, мѣсеца марта, при держаніи наласкавшего господаря Жикгымонта Казімировича¹, короля полского и вѣликого князя литовскаго, и рускаго, и жомойтскаго и иныхъ, во славномъ мѣсте Виленскомъ. Выложена и вытиснена працею и великою пильностию доктора Франциска Скорины с Полоцка богу во троици единому и пречистой матери его Маріи со всеми светыми ко чѣти и людемъ посполитымъ к доброму навченію.

Имашь пак в сей книзе, мой любимый приятелю, хто ж будеши ея чести, зачала каждого посланія чорнымъ вызнаменованы. Початки и конци всякому апостолу, яко во церкви божіи чтеться, к тому и дни мѣсецей в нихъ же прочитаются. Главы же, яко и во всехъ книгахъ Бівліи, Ветхаго и Новаго закона, мною на руськи языкъ выложеныхъ, што которая в собѣ кратце замыкаетъ, ко знайдению скоро всякое речи потребное во бож [е] ственыхъ писаніяхъ. К тому и светки по страницахъ, яко одно писмо на другое свидетельствуетъ и во едино ся згожають, чорнымъ исправлены розделне узриши. Совершился в дому почтивого мужа Якуба Бабица², наипервей бурмистра славного и великаго мѣста Виленскаго.

* * *

Сборник всех двенадесетъ месяцевъ собраннымъ светымъ и праздникомъ, собранные епистола и Евангелія докторомъ Францискомъ Скориною зъ божию помощію, доконанный ест.

* * *

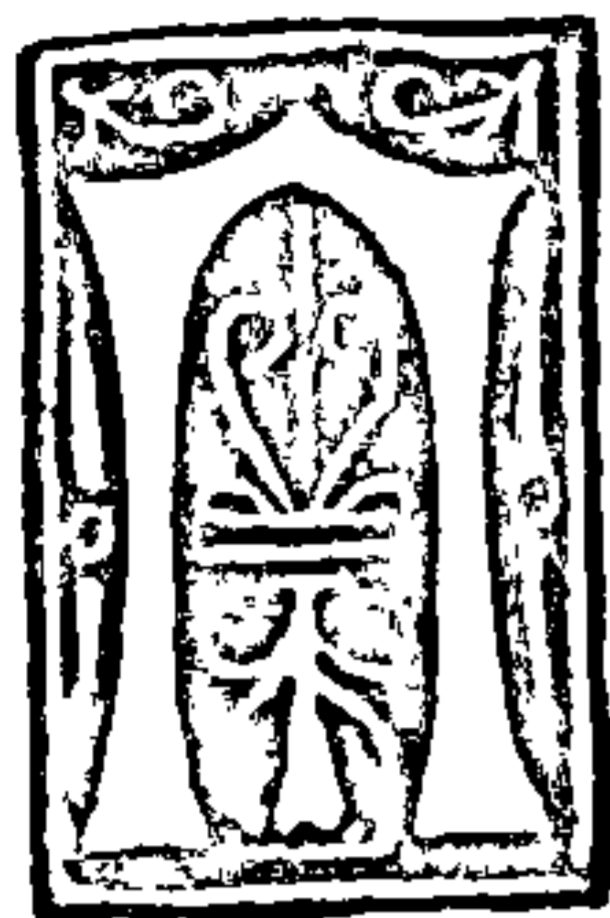
Доконанъ естъ Сборникъ всемъ презъ цалый годъ, днемъ и праздникомъ, зачала епистоламъ и Евангеліемъ. Собранны во единомъ мѣсто докторомъ Францискомъ Скориною изъ града Полоцька.

КАМЕНТАРЫШ

ОЧИНЯЮТЬСЯ

ЭПИТОЛЫ БВЕ

ТОГО БЛАВНОГО ИВЕ

РХОВНЯГО БНЕБЕ НА

БЧЕНЯГО ИПОТОЛ

ХРЪВЯ ПЯВЯ

Новае выданне зборніка літаратурна-публіцыстычнай спадчыны Францыска Скарыны змяшчае ў сабе амаль поўны збор тэкстаў яго ўласных твораў, якія прадстаўлены прадмовамі, пасляслоўямі, сказаннямі, кніжнымі вершамі і гімнамі. У аснову зборніка пакладзены тэксты Ф. Скарыны з найбольш поўнага збору Ленінградскай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, а таксама з экзэмпляраў іншых айчынных і замежных кнігасховішч. Спасылкі на кожны экзэмпляр іх захавання ў гэтым перавыданні не даюцца, а робіцца адсылка да выданняў: Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі (с. 199—232); Начало книгопечатания в Белоруссии и Литве: Жизнь и деятельность Франциска Скорины. Описание изданий и указатель литературы. М., 1978 (с. 5—20); Кніга Беларусі: Зводны каталог. Мн., 1986 (с. 37—55), дзе такія спасылкі падаюцца.

У адрозненне ад выдання 1969 г. у перавыданні каменціруюцца біблейскія імёны і геаграфічныя назвы. Пры складанні каментарыяў выкарыстаны розныя энцыклапедычныя даведнікі, навуковыя даследаванні, пяцітомны «Опыт библейского словаря собственных имен» П. Салярскага (Спб., 1879, 1881, 1883, 1884, 1887), асобныя выпускі дарэвалюцыйнага «Православного палестинского сборника» і інш.

Псалтыр

¹ *Псалтыр, або Кніга псалмоў* — адна з біблейскіх кніг Старога завету, якая змяшчае 150 розных па зместу і жанру твораў і ўяўляе сабой зборнік рэлігійнай лірыкі. Яе аўтарства прыпісваецца старажытнайўрэйскаму цару Давыду, які жыў у XI ст. да н. э. Гэты зборнік лірыкі ў сваім канчатковым выглядзе быў складзены для патрэб іерусалімскага храмавага культу, відаць, у паслявавілонскую эпоху, г. зн. не раней VI ст. да н. э. Як калектыўны паэтычны зборнік, які на працягу доўгага бытавання дапаўняўся і рэдагаваўся, Псалтыр параўнаўча позна ўвайшоў у канон яўрэйскіх «свяшчэнных» кніг храмавага песнапесня. Менавіта гэтай паэтычнай кнігай псалмоў адкрываецца трэці раздзел старазапаветнага канона царкоўнай Бібліі. Як кнігу рытуальна-культурнага прызначэння Псалтыр ад старажытных яўрэяў запазычылі прыхільнікі хрысціянства і таксама пачалі ўжываць яго на сваіх малітоўных сходах. Ужо з III ст. н. э. Псалтыр пачаў пашырацца ў перакладзе на грэчаскую мову. У IX ст. кнігу псалмоў для патрэб славянскіх хрысціян пераклалі з грэчаскай мовы заснавальнікі славянскай пісьменнасці, браты-асветнікі Кірыла і Мяфодзій. З часу прыняцця хрысціянства на Русі ў 988 г. Псалтыр стаў адной з папулярных кніг Бібліі. Як кніга, якая пастаянна ўжывалася пры богаслужэнні, яна была вядома і ў пашырэнным варыянце, дзе тэкст кананічнага Псалтыра падаваўся ў спалучэнні з тэкстам «Часаслоўца» і меў характар зборніка малітваў і псалмоў, неабходных для пэўнага часу царкоўнага богаслужэння, у якім падаваліся кароткія тлумачэнні на тыя або іншыя яго псалмы. Шырока бытаваў таксама тлумачальны Псалтыр. Гэтыя каментары да псалмоў, як правіла, належалі такім вядомым аўтарытэтам хрысціянскай царквы, як Іаан Златавуст, Амвросій, Аўгустын і інш.

У эпоху сярэднявекі Псалтыр быў адной з галоўных кніг навучання грамаце. Вывучэнне гэтай кнігі лічылася дастатковым для таго, каб быць падрыхтаваным да выканання царкоўнай службы, бо той, хто ведаў Псалтыр, успрымаўся тады грамадствам як асоба адукаваная, здольная чытаць

усялякія іншыя кнігі. Псалтыр у далёкім мінулым служыў не толькі настольнай кнігай кожнага адукаванага чалавека, але нярэдка быў і яго неразлучным спадарожнікам у часы розных доўгатэрміновых паездак і падарожжаў. Таму невыпадкова, што Скарына, улічваючы такую вострую практычную патрэбу ў гэтай кнізе, пачаў сваю кнігадрукарскую дзейнасць менавіта з Псалтыра і выдаў яго двойчы: у Празе ў 1517 г. і ў Вільні ў 1522 г. у складзе так званай «Малой падарожнай кніжкі».

У Псалтыры веруючыя бачылі магічны сродак лячэння і ачышчэння чалавека, папярэджання розных бед, своеасаблівае «лекарство душевное». Гэтую кнігу нярэдка чыталі над хворым, які пакутаваў ад цяжкіх і працяглых, асабліва псіхічных, хвароб, прычыну якіх вытлумачвалі шкодным уплывам нячыстай сілы. Успрыняцце магічнай сілы ўздзеяння Псалтыра выяўлялася і ў звычаі чытання яго над нябожчыкам. Па Псалтыру на Русі таксама варажылі. Усе гэтыя факты сведчаць аб вялікай папулярнасці Псалтыра ў даўнія часы і важнай яго ролі ў духоўным жыцці сярэдневяковага чалавека.

² *Павел* — адзін з легендарных хрысціянскіх апосталаў, прапаведнікаў хрысціянства. Паводле хрысціянскага падання, ён жыў у I ст. н. э. Хрысціянская царква прыпісвае яму аўтарства 14 пасланняў, якія ўвайшлі ў звод т. зв. Новага завету Бібліі. У сапраўднасці ж гэтыя пасланні былі напісаны рознымі асобамі і ў розны час, але не раней чым у першай палавіне II ст.

³ *Псалмы* — творы рэлігійнай лірыкі, якія атрымалі назву ад грэчаскага слова *псалмос* 'пахвальная песня, урачыстае рэлігійнае песнапенне, малітва'. Яны выконваліся пад музычны акампанемент арфы. Тэрмін «псалмы» песна звязаны з назвай лірыка-паэтычнага зборніка Псалтыр. У сваім першапачатковым выглядзе псалмы да нашага часу не захаваліся. Яны вядомы толькі ў старажытнагрэчаскіх кананізаваных перакладах-апрацоўках, якія спяваліся ў раннехрысціянскіх храмах папераменна двума хорамі ва унісон. Іх паэтычная форма і метрычная арганізацыя трымаюцца на сінтаксічным паралелізме, які аб'ядноўвае або сінанімічныя варыяцыі адной і той жа думкі, або агульную думку і яе канкрэтызацыю, або дзве супрацьлеглыя думкі, ці, нарэшце, два выказванні, пададзеныя па ўзрастаючай градацыі. Псалмы вызначаюцца жанравай разнастайнасцю. Побач з культавымі ўсхваляннямі яўрэйскага бога Яхве у Псалтыры сустракаюцца пранікнёныя скаргі і пракляцці, гістарычныя агляды і нават шлюбныя песні. Некаторыя псалмы вылучаюцца сваім медытатыўным характарам. Так, у прыватнасці, псалом 8 — гэта глыбокі роздум аб вялікасці чалавека. Аднак у цэлым Псалтыру ўласцівы адзінства жыццёўспрыняцця і светапогляду, агульнасць тэм і матываў, эмацыянальнага ўздыму лірычнага героя.

Псалмы аказалі прыкметны ўплыў на фальклор, для якога яны служылі крыніцай шматлікіх прыказак, а таксама на літаратуру і музычную культуру. У часы сярэдневякоўя псалмы паслужылі асновай і стымулам для стварэння рэлігійных гімнаў, трапароў, якія ўрачыста спяваліся ў гонар таго або іншага царкоўнага свята ці кананізаванага царквой святога, і іншых музычна-паэтычных апрацовак. Ужо ў XIV ст. на псалмы пачалі ствараць прафесійную музыку. Лепшыя ўзоры гэтага лірычнага жанру, цесна звязанага з вусна-паэтычнымі фальклорнымі традыцыямі, увайшлі ў народны побыт. У эпоху еўрапейскага Адраджэння (XVI ст.) у непасрэднай сувязі з развіццём пратэстанцкага руху склалася так званая псалмічная песня. Так, у Францыі вялікай папулярнасцю карысталіся гугенотскія псалмы кампазітара К. Гудымеля, у Рэчы Паспалітай — пратэстанцкія паэтычныя псалмы Яна Каханоўскага ў музычнай апрацоўцы М. Гамулкі. У Расіі ў XVII ст. В. П. Цітоў паклаў на музыку «Псалтыр рыфмаваны», які ў 1690 г. напісаў Сімяон Полацкі па ўзору польскага паэта Яна Каханоўскага (1530—1584). Музычныя творы на тэксты псалмоў стваралі многія замежныя і рускія кампазітары. Паэтычную апрацоўку псалмоў у рускай паэзіі пасля Сімяона Полацкага ў XVIII—XIX стст. працягвалі М. В. Ламаносаў, Г. Р. Дзяржавін, Ф. М. Глінка, М. М. Языкаў, А. С. Хамякоў.

⁴ *Давыд* — другі цар Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы XI ст. да н. э.,

малодшы сын міфічнага Іясея, жыхара палесцінскага г. Віфлесема. У юнацтве пасвіў авечак і вылучаўся выключным дарам ігры на арфе, дзякуючы гэтаму быў запрошаны ў царскі двор Саула для судзяння цара сваёй ігрой у час яго сумнага настрою. Тут ён стаў царскім збраяносцам, а неўзабаве і зяцем цара Саула. Перамога, атрыманая Давыдам у адзінаборстве з філісцімлянскім волатам Галіяфам, зрабіла яго народным героем, але стала прычынай варожых да яго адносін цара Саула, які схільны быў бачыць у ім свайго заклятага ворага і некалькі разоў імкнуўся яго знішчыць. Гэта вымусіла Давыда хавацца ад праследаванняў Саула на поўдні Палесціны, дзе ён стаў атаманам вольніцы, а потым паступіць на службу да філісцімлян. Пасля гібелі ў бітве з філісцімлянамі Саула і яго сыноў Давыд быў абвешчаны царом Іудзеі, да якой ён потым далучыў тэрыторыю ізраільскіх плямён, захапіў хананейскі г. Іерусалім, куды перанёс з Хеўрона сваю сталіцу, і стварыў моцную цэнтралізаваную Ізраільска-Іудзейскую дзяржаву. У мэтах павелічэння аўтарытэту сталічнага горада Давыд перанёс у Іерусалім так званы каўчэг завету і ўвёў пры ім «правільнае» богаслужэнне. Ён аднавіў парушаную ў часы цара Саула сістэму грамадзянскага кіравання краінай, стварыў пад сваім старшынствам дзяржаўны савет з найбольш адданных яму людзей. Правёўшы рад пераможных войнаў з непакорнымі суседзямі, Давыд значна пашырыў тэрыторыю сваёй дзяржавы, якая дасягнула межаў Егіпта. У выніку краіна і яе сталіца значна ўзмацнелі і ўзбагаціліся. Іерусалім стаў упрыгожвацца палацамі. Давыд меў яшчэ намер пабудаваць у сталіцы пышны храм у гонар Ісгавы, аднак міжусобіцы паміж яго шматлікімі шлюбнымі і пазашлюбнымі нашчадкамі перашкодзілі яму ажыццявіць да канца свае намеры. Ён пры жыцці толькі паспеў сабраць у Іерусалім для пабудовы храма вялізныя сумы грошай у золаце і срэбры, адмысловых рабочых і каменячосаў, нарыхтаваць шмат жалеза, медзі і кедравых дрэў. Пабудаваў жа храм яго сын Саламон, які нарадзіўся ад Вірсавіі, якую Давыд захапіў у свайго доблеснага воіна Урыі.

⁵ *Ісус Хрыстос* (у перакладзе з грэчаскай азначае памазанік, месія) — міфічная асоба, «богачалавек», які, паводле новазапаветных легенд, прыняў пакутніцкую смерць, каб выкупіць людскія грахі і збавіць усё чалавецтва. Хрысціянская царква лічыць Ісуса Хрыста заснавальнікам свайго веравызнання і стварыла даволі грунтоўную біяграфію яго жыцця і дзейнасці, якая выкладзена ў тэкстах кананічных евангелляў ад Мацвея, Марка, Лукі і Іаана. Паводле гэтай легенды, нарадзіўся ён у палесцінскім г. Віфлесема ў часы панавання рымскага імператара Аўгуста. У дзяцінстве быў вывезены ў Егіпет, потым вярнуўся ў Палесціну і быў хрышчаны Іаанам Хрысціцелем. Сабраў вакол сябе 12 вучняў-апосталаў, з якімі хадзіў па Палесціне, прапаведуючы сваё вучэнне і творачы цуды. У Іерусаліме яго вучань Іуда прадаў свайго настаўніка за 30 срэбранікаў. Ісус быў асуджаны рымскім намеснікам Понціем Пілатам на пакаранне смерцю, распяты на крыжы і пахаваны. Аднак поччу, як сцвярджаецца ў Бібліі, ён уваскрэс і ўзніёс на неба. Насуперак гэтай евангельскай легендзе існавала іншая (яна пададзена рымскім пісьменнікам II ст. Цэльсамі ў Талмудзе), паводле якой Хрыстос з'яўляўся сынам Марыі і рымскага салдата Паітэры або Пандзіры, а не Іосіфа, і за сваё чараўніцтва быў забіты камянямі. Хрысціянскае багаслоўе II—IV стст. развіло евангельскую легенду аб Хрысце як сыне божым, у якой аб'яднала рысы чалавска і боскую прыроду.

У сувязі з існаваннем гэтых дзвюх легенд аб паходжанні Хрыста сярод рэлігіяведаў разгарэліся вострыя спрэчкі наконт гістарычнасці асобы Хрыста, у выніку чаго ўзніклі два асноўныя напрамкі: міфалагаў і гісторыкаў. Прадстаўнікі міфалагічнага напрамку лічаць асобу Хрыста міфічным вобразам, нахштальт егіпецкага Асірыса. Некаторыя ў міфе пра Хрыста схільны бачыць своеасаблівы варыянт легенды пра Буду. Доказам міфалагічнай прыроды Хрыста для міфалагаў служаць галоўным чынам супярэчнасці ў евангельскіх апавяданнях пра яго, непраўдападобнае мноства прыпісваемых яму цудаў, адсутнасць звестак пра Хрыста ў грэка-рымскіх аўтараў I ст. і інш. Гістарычную ж сапраўднасць звестак пра Хрыста, якія ёсць у Іосіфа Флавія і Тацыта, яны ставяць пад сумненне. Прыхільнікі ж другога напрамку

прызнаюць Хрыста рэальнай гістарычнай асобай. Свае сцверджанні яны аргументуюць не толькі гістарычнымі дадзенымі Іосіфа Флавія і Тацыта, але і наяўнасцю антылегенды Цэльса, у якой апошні абвяргаў прыпісваемы Хрысту арэол святасці, але не адмаўляў існавання самой асобы Хрыста. Незалежна ад гэтых спрэчак трэба падкрэсліць, што вобраз Хрыста займаў надзвычай важнае месца ў сярэдневяковай літаратуры і мастацтве. Ён быў у цэнтры ўвагі многіх мастакоў эпохі Адраджэння, нават у значна пазнейшы час разглядаўся як маральны ідэал чалавека (Л. Талстой), як рэвалюцыйна-нер-бунтар (К. Кауцкі), як герой-пакутнік (Э. Рэнан).

⁶ *Полацк* — радзіма Францыска Скарыны, старажытны беларускі горад на р. Заходняя Дзвіна. Згадваецца яшчэ ў скандынаўскіх сагах. Першае летапіснае ўпамінанне аб ім адносіцца да 862 г. У 980 г. тут быў ужо свой самастойны князь Рагвалод. У XI—XII стст. — сталіца асобнага княства, буйны цэнтр культуры. У другой палавіне XIII ст. трапіў пад уладу літоўскіх князёў. У канцы XIV ст. Вітаўт ліквідаваў у Полацку княжацкі трон. У часы Скарыны — цэнтр ваяводства ў Вялікім княстве Літоўскім.

⁷ *Марыя* — міфічная асоба. У хрысціянскай міфалогіі яна лічыцца маці Ісуса Хрыста. У евангеллях пра яе сказана, што яна была дачкою Іякіма з Назарэта і ў 14-гадовым узросце заручана са старцам Іосіфам. У выніку бязгрэшнага зацяця ад бога Марыя нарадзіла сына Ісуса Хрыста. Яна прысутнічала пры пакаранні яго смерцю і ва ўзросце 48 год памерла, а потым была забрана на неба. Культ маці-багіні, «заступніцы» чалавецтва, складаўся ў хрысціянстве пад уплывам язычніцкіх традыцый. У IV ст. яна была аб'яўлена хрысціянскімі багасловамі вельмі чыстай, вечна цнатлівай дзеваю, а на ўсяленскім саборы 431 г. афіцыйна прызнана багародзіцай. У яе гонар хрысціянская царква ўстанавіла рад рэлігійных свят і прысвяціла некалькі ікон. Вобраз маці-багародзіцы з дзіцем на руках быў шырока распаўсюджаны ў сярэдневяковым мастацтве і ў эпоху Адраджэння.

⁸ *Асаф* (у Скарыны — Азаф) — адзін з першых спевакоў часу цара Давыда. Паводле Бібліі, быў сынам Левія, кіраваў хорам і нават ствараў псалмы. Так, у прыватнасці, яму прыпісваецца аўтарства псалмоў 49, 70—80 і 82. Пасада начальніка пеўчага хору пры цару Давыдзе, відаць, заставалася спадчынай у родзе Асафа, бо пра яе ўпамінаецца і пасля смерці апошняга.

⁹ *Еман* — славуты спявак часоў цара Давыда, кіраўнік пеўчага хору. Паводле біблейскай легенды, паходзіў з левітаў роду Каафа, быў сынам Іоля і ўнукам Самуіла.

¹⁰ *Ефан* — адзін з галоўных спевакоў у часы Давыда. У некаторых кнігах Бібліі яго і Іудзіфуна прымаюць за адну асобу.

¹¹ *Іудзіфун* (у перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: той, хто хваліць, услаўляе, слаvasловіць) — паводле біблейскай легенды, левіт з роду Мярары, вядомы спявак і празорлівец часоў Давыда, кіраўнік і заснавальнік пеўчага хору цара Давыда.

¹² *Ківот* — прадмет царкоўнага ўжытку, бажніца, якая ў грэчаскай праваслаўнай царкве ўяўляла сабой упрыгожаную драўляную скрыню або шафу.

¹³ *Майсей* — міфічны прарок, якому прыпісваецца вызваленне старажытна-яўрэйскіх плямён ад прыгнёту іх егіпецкімі фараонамі. У Бібліі яму створана драматычная легенда, напоўненая шматлікімі жыццёвымі выпрабаваннямі, якія спадарожнічалі на ўсім шляху яго 120-гадовага жыцця. Паведамляецца, што нарадзіўся ён у Егіпце ў сям'і Амрама, праўнука Левія і прабаючыся размнажэння яўрэяў пасля іх 200-гадовага знаходжання ў Егіпце, выдалі загад павіральным бабкам знішчыць народжаных яўрэйскіх хлопчыкаў, а іх трупы скідаць у р. Ніл. Маці Майсея Іахаведа доўгі час хавала яго, а калі далей хваць дзіця дома стала немагчыма, паклала свайго сына ў засмаленым кошыку на беразе Ніла ў трыснягу. Тут яго знайшла дачка фараона і вырашыла захаваць яму жыццё. Яна аддала падкідыша на выхаванне сваёй маці, а пасля ўсынавіла яго. Атрымаўшы добрае выхаванне, Майсей з цягам часу ўзначаліў егіпецкае войска супраць эфіопаў, здабыў бліскучую над імі перамогу і заключыў выгадны для Егіпта дагавор. Гэта

адкрывала яму прамы шлях да царскага трона. Але аднойчы ён, не ведаючы свайго сапраўднага паходжання, заступіўся за пакрыўджанага яўрэя і забіў егіпцяніна, які здзекаваўся над сваёй ахвярай. Баючыся адказнасці за гэты ўчынак, які пагражаў яму смерцю, Майсей пакінуў двор фараона і знайшоў сабе прытулак у арабскага свяшчэнніка Іафара. Ажаніўшыся на дачцы апошняга Сапфоры, ён каля 40 гадоў праслужыў пастухом у свайго цесця. Калі бог заклікаў яго вызваліць яўрэйскі народ з егіпецкай няволі, Майсей спачатку адмовіўся ад такога даручэння, спасылаючыся на розныя цяжкасці і сваю нявартасць для выканання такой гістарычнай ролі. Але атрымаўшы ад бога запэўненне ў дапамозе, згадзіўся выканаць яго волю. Пераадольваючы ўсе цяжкасці і выпрабаванні, Майсей вывеў яўрэяў з Егіпта і павёў іх праз Чырвонае мора ў напрамку Палесціны. Аднак бог не дапусціў яўрэяў у абяцаную ім зямлю Палесціны за іх непаслушэнства і нараканні на Майсея, якога ён зрабіў для іх сваім заканадаўцам. Яны вымушаны былі разам з Майсеем на працягу 40 гадоў блукаць па пустынных месцах Сінайскага паўвострава, дзе і скончыўся яго жыццёвы шлях. Біблейскае паданне прыпісвае Майсею напісанне першых пяці кніг Бібліі («Быццё», «Выхад», «Левіт», «Лічбы» і «Другі закон»). Аднак археалагічныя адкрыцці цалкам адверглі біблейскую канцэпцыю «выхаду яўрэяў з Егіпта», а навуковая крытыка Бібліі даказала, што т.зв. Пяцікніжжа Майсея складалася на працягу стагоддзяў з розных частак і таму, зразумела, не магло быць напісана адным чалавекам.

¹⁴ *Сінай* — горная частка паўднёвай тэрыторыі Сінайскага паўвострава, утворанага Суэцкім і Акабскім залівамі. Яна ўяўляе сабой скалісты краж, прарэзаны вузкімі бязводнымі цяснінамі.

¹⁵ *Места Пражскае* — горад Прага — размешчана на берагах р. Влтавы. Як горад узнік на мяжы VIII—IX ст. на базе чатырох пасадаў. З X ст. Прага стала сталіцай Чэшскай дзяржавы, рэзідэнцыяй чэшскіх князёў і каралёў. У часы Скарыны яна была цэнтрам гусіцкага руху, чэшскай культуры, кнігадрукавання.

Кніга псалмоў Псалтыр, з якой пачынаецца серыя пражскіх выданняў Скарыны, у нашых айчынных кніжных фондах захавалася толькі ў 2-х экзэмплярах. Адзін знаходзіцца ў Ленінградзе ў адзеле рэдкай кнігі Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына (VIII. 2. 62 інв. № 3091), другі — у Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве (фонд Хлудова, 4). Найбольш поўны маскоўскі экзэмпляр, аднак і ў ім няма двух лістоў — 1 і 130. У ленінградскім жа экзэмпляры захавалася толькі прыкладна каля 60% друкаванага тэксту кнігі, астатняя частка рукапісная.

У абодвух экзэмплярах ёсць прыпіскі такога зместу: «А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци мѣста Виленского». Відаць, надпісы былі зроблены ў хуткім часе пасля выхода кнігі з друку.

На л. 1, які захаваўся толькі ў ленінградскім экзэмпляры, змешчана тэматычная гравюра з наступным подпісам: «Сій ест корень Исеов, с него же изыде царь Давыд и Саломон и иные цари Израилевы, и господь наш Исус Христос».

Адваротная старонка л. 1 у Псалтыры, выдадзеным Скарынам, тытульная. На ёй злева ў верхнім вугле ў чорнай рамцы змешчан невялікі партрэг легендарнага цара Давыда ў манты з каронай на галаве і прасцёртымі ўгору рукамі. Пад гравюрай заглавак кнігі: «Песни царя Давыда, еже словуть Псалтыр». Прадмова Скарыны пачынаецца з л. 2 і заканчваецца на л. 4 адв.

Тэкст Псалтыра пачынаецца з л. 5, на якім зверху змешчана сімвалічная застаўка ў выглядзе літары «П». У левай частцы застаўкі намалявана галава мужчыны, а ў правай — галава жанчыны, абкружанай вянкамі. Пасярэдзіне гравюры над праёмам намаляван збан з кветкамі, а ўнізе ў светлым праёме застаўкі змешчан спецыфічны друкарскі знак Скарыны — сонца з месяцам. Мастацкае афармленне ўсёй застаўкі выканана ў т.зв. тэраталагічным стылі. З левага боку пад заглаўкам да тэксту псалмоў паўторана гравюра цара Давыда з л. 1 адв.

Кніга «Іоў»

¹ Кніга «Іоў» — адна з кніг Бібліі, якая атрымала сваю назву па імені яе галоўнай дзеючай асобы, міфічнага прапаведніка Іова. Як помнік старажытнай літаратуры яна ўяўляе сабой своеасаблівы рэлігійна-філасофскі трактат, напісаны невядомым аўтарам у форме мастацкага твора дыдактычна-павучальнага характару. У кнізе змешчаны самыя разнастайныя звесткі, па якіх можна меркаваць аб поравах і звычаях людзей першабытнаабшчыннага ладу, аб стане іх ведаў і рамёствах той далёкай ад нас эпохі. Так, у прыватнасці, яна змяшчае ў сабе звесткі пра іх знаёмства з гарнаруднай справай і ўмельства здабываць золата, срэбра, медзь і жалеза непасрэдна з руды, што з'яўляецца сведчаннем даўнасці гэтага віду промыслаў. Кніга «Іоў» сведчыць і аб веданні яе аўтарам міжнародных гандлёвых зносін, дзякуючы якім наладжваліся ўзаемасувязі паміж Індыяй, Фінікіяй, Егіптам і іншымі краінамі Блізкага Усходу. Тут падаюцца неабходныя для арыентацыі ў час далёкіх падарожжаў астранамічныя звесткі пра нябесныя сузор'і Вялікай Мядзведзіцы, Сірыуса, Арктура, Плеяд і інш. На старонках гэтай кнігі можна таксама сустрэць жывыя малюнкi розных з'яў прыроды, апісанні прадстаўнікоў жывёльнага царства і птушак. Кніга «Іоў» хутчэй за ўсё ўзнікла ў перыяд т. зв. вавілонскага палону, г. зн. у VI ст. да н. э.

Галоўная ідэя кнігі, што пранізвае ўвесь вобраз шматпакутнага Іова, які цярпліва перанёс усе пасланыя яму жыццёвыя выпрабаванні і не згубіў веру ў магутную сілу, дабравольнасць і справядлівасць «творцы», — гэта тэзіс аб неабходнасці пакарацца лёсу. Выключную вытрымку, нягледзячы на ўсе насланыя на яго няшчасці, праяўляе Іоў: арабы-качэўнікі забралі ў яго ўсю жывёлу, маланкай пабіла яго авечак і пастухоў, халдзеі захапілі яго вярблюдаў і пасеклі мячамі паганяных, а вецер разбурыў яго дом і пахаваў пад развалінамі яго семярых сыноў і трох дачок. Гэта рабская пакорлівасць лёсу, звышцярплівасць галоўнага героя найбольш адпавядалі і адпавядаюць ідэалагічным задачам духавенства і царквы, якія імкнуліся і імкнуцца навязаць працоўным масам класавы мір і паслухмянасць. Апалагеты артадаксальнага хрысціянства адводзяць кнізе «Іоў» важную ролю ў выхаванні паслухмянага ім насельніцтва.

² *Якаў* — у новазапаветных легендах Бібліі адзін з апосталаў, вучань Ісуса Хрыста, старэйшы брат евангеліста Іаана Багаслова, сын галілейскага рыбака Завадзея. Ён быў сведкам здзейсненых Ісусам Хрыстом розных цуды даў і яго пакут. За ўзначальванне ў Іерусаліме хрысціянскай абшчыны Якаў прыняў пакутніцкую смерць ад цара Ірада Агрыпы, унука Ірада Вялікага: яму адсеклі галаву. Хрысціянская традыцыя прыпісвае гэтаму апосталу аўтарства аднаго саборнага паслання.

Кніга «Іоў» захавалася да нашых дзён у значна большай колькасці экзэмпляраў, чым Псалтыр Францыска Скарыны. Яна дайшла да нас у 12 экзэмплярах, якія зберагаюцца ў розных кнігасховішчах Савецкага Саюза. Перад прадмовай да гэтай кнігі змешчана віньетка, а тэматычная граўюра з тытульнага ліста паўторана перад пачаткам тэксту самой кнігі, які, важна адзначыць, адкрываецца ў Скарыны раздзелам «О житии светого Иова и о роде его выписуется», што адсутнічае ў кананічным «Іове». У якасці эпіграфа да гэтага выдання Скарына змясціў наступны свой верш:

Богу в троици единому ко чти и ко славе,
Матери его пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам и святым его к веселію,
Людем посполитым к доброму наученію.

Кніга «Прытчы Саламона»

¹ *Іаан Багаслоў* — біблейскі апостал, сын галілейскага рыбака Завадзея і Саламіі, адзін з самых блізкіх і любімых вучняў Ісуса Хрыста, яго давераная асоба. Яму Хрыстос даручае апеку над сваёй пакутуючай маці. Леген-

дарную біяграфію гэтага апостала хрысціянская царква ўзмацніла радам цяжкіх выпрабаванняў, якія яму давалася перанесці за час свайго доўгага жыцця. Іаан церпіць розныя праследаванні, зняволенні, ссылкі, спробы атруціць і нават зварыць у катле з кіпячым маслам, з якога ён выйшаў «цэлым і здаровым». Гэта драматызацыя рабілася для таго, каб падкрэсліць яго выключную стойкасць і вернасць вучэнню свайго настаўніка. Гэтаму «жывому сведку» зямнога жыцця, пакутлівай смерці і «ўваскрэсення» заснавальніка хрысціянскага веравучэння прыпісваецца аўтарства аднаго з кананічных тэкстаў Евангелля, трох саборных пасланняў і тэкст «Апакаліпсіса», нібыта створанага ім у час зняволення на востраве Патмас у Эгейскім моры, хоць у сапраўднасці яны — творы розных аўтараў.

² *Евангелле* — у перакладзе з грэчаскай мовы азначае: добрая вестка. Як царкоўна-рэлігійны тэрмін ужываецца да твораў новазапаветнага зводу кананічных кніг Бібліі, у якіх апавядаецца пра зямное жыццё і выкладаюцца дагматы Ісуса Хрыста — легендарнага заснавальніка хрысціянства. Навуцы вядома значная колькасць твораў гэтага тыпу, якія царква падзяляе на дзве групы. Да першай з іх яна адносіць тэксты чатырох апосталаў, а іменна: Евангелле ад Мацвея, з ліку 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста; Евангелле ад Марка, з ліку 70 меншых апосталаў, які быў спадарожнікам вялікага апостала Пятра; Евангелле ад Лукі, з ліку меншых апосталаў, спадарожніка вялікага апостала Паўла; Евангелле ад Іаана, з ліку вялікіх апосталаў. Тэксты гэтых евангелляў яна прызнала і ўнесла ў канон кніг Новага завету Бібліі. Тэксты іншых евангелістаў (назарэяў, іудзеяў, Нікадзіма, Фамы, Якава і інш.) царква адваргае і лічыць іх апакрыфічнымі, г. зн. ерэтычнымі, не маючымі права на існаванне ў новазапаветным зводзе Бібліі.

Навуковая крытыка, заснаваная на грунтоўным тэксталагічным даследаванні кананічных кніг Евангелляў, пераканаўча паказала, што скарбніцай царкоўных легенд пра «цуды» Ісуса Хрыста былі самыя разнастайныя крыніцы, скампанаваныя ў II—III стст. у перыяд узнікнення самой хрысціянскай царквы і афармлення яе веравызнання. Галоўнай жа крыніцай евангельскага апісання жыцця месіі Хрыста паслужылі шматлікія міфы усходніх язычаскіх рэлігій аб паміраючых і ўваскрэсаючых багах, якія ў значнай частцы былі разбаўлены запазычанымі з біблейскіх сказанняў пра Майсея, Ісуса Навіна і іншымі старазапаветнымі прароцтвамі, а некаторыя эпизоды былі спецыяльна прыдуманы для таго, каб даказаць, што жыццё Ісуса Хрыста было нібыта здзяйсненнем месіянскіх прароцтваў Старога завету Бібліі.

Прасочваючы зямную «гісторыю» жыцця Ісуса Хрыста, навуковая крытыка звярнула асаблівую ўвагу на розныя супярэчнасці, недарэчнасці і выдумкі, якімі напоўнены тэксты кананічных евангелляў, змест якіх хрысціянскія багасловы выдаюць за гістарычную праўду і ісціну ў апошняй інстанцыі. Яна пераканаўча паказала, што аўтары кананічных евангелляў праявілі дрэннае веданне гісторыі і геаграфіі Палесціны пачатку н. э. Так, евангелісты сцвярджаюць, што нараджэнне Ісуса Хрыста нібыта адбылося ў часы панавання іудзейскага цара Ірада, хоць апошні памёр у 4 г. да н. э. Недарэчнымі з'яўляюцца і ўпамінанні евангелістамі Назарэта, Капернаума і іншых гарадоў і мястэчак, якіх яшчэ не было ў I ст., калі, паводле сцвярдвання хрысціянскіх багасловаў, ствараліся тэксты кананічных евангелляў.

Самыя розныя факты даюць падставу сцвярджаць, што кананічныя евангеллі ствараліся ў розны час і адлюстравалі адрозненні ў тэндэнцыях розных палітычных і этнічных груп насельніцтва, што яны з'яўляюцца вынікам шматразовых перапрацовак, якія рабіліся ў працэсе барацьбы паміж рознымі сектамі і плынямі ў розных месцах. Самым раннім па часе свайго ўзнікнення, відаць, трэба лічыць тэкст Евангелля ад Марка, паколькі ў ім ёсць намёкі на іудзейскае паўстанне 66—70-х гадоў. Час яго стварэння можна аднесці на 70-я гады. Кароткі тэкст гэтага Евангелля паслужыў крыніцай для евангелляў ад Мацвея і Лукі. Наяўнасць у яго тэксце значнай колькасці лацінізмаў дала падставу хрысціянскаму багаслову Кліменту Александрыйскаму (II—III стст.) меркаваць, што напісана яно было за межамі Палесціны, магчыма, у Рыме. Узнікненне ж Евангелля ад Мацвея навуковая літаратура звязвае з Сірыяй, як і тэкст Евангелля ад Іаана, які, паводле цар-

коўнай традыцыі, чамусьці прывязасца да Эфеса. Запісы ж Евангелля ад Лукі адносяцца да розных месц ад Кесарыі да Рыма. Тэксты кананічных евангелляў не былі перакладамі з арамейскай мовы, бо пісаліся на т. зв. кайнэ грэчаскай мовы эпохі элінізму. Самае апошняе па часе свайго напісання Евангелле ад Іаана адлюстравала ў сабе пэўныя рысы агнастыцызму, якія не ўласцівыя тром іншым кананізаваным у IV ст. хрысціянскай царквою евангеллямі. Яно пазбаўлена шматлікіх грубых «цудаў» і больш рацыяналізавана.

³ *Прытча* — старажытны дыдактычна-алегарычны жанр фальклору і літаратуры, вельмі блізкі да байкі. Характэрныя асаблівасці — бытаванне толькі ў пэўным кантэксце, адсутнасць развітага сюжэту і цяга да глыбокай «прамудрасці» павучальнага характару. Яна можа рэдуцыравацца, г. зн. спрашчацца, да звычайнага параўнання, але захоўваць пры гэтым сваю змястоўнасць.

Найбольшае развіццё прытча атрымала ў краінах Блізкага Усходу, дзе была надзвычай папулярным жанрам і адкуль разам з Бібліяй аказалася перанесенай у раннехрысціянскія і сярэдневяковыя еўрапейскія літаратуры. Яе дзеючыя асобы не маюць ні сваіх знешніх рыс, ні характару і паўстаюць перад чытачом не як аб'екты мастацкіх назіранняў, а як суб'екты этычнага выбару пісьменніка. Прытчы былі папулярным жанрам і ў старажытнаруускай літаратуры, сведчаннем чаго з'яўляюцца зборнікі «Пчала», «Ізмарагд», «Рымскія дзеі», перакладная аповесць пра Варлаама і Іасафа, дыдактычныя творы Кірылы Тураўскага і інш. На Беларусі бытавалі розныя пісьмовыя і вусныя прытчы. На сюжэт вядомай евангельскай прытчы Сімяон Полацкі напісаў «Камедыю пра блуднага сына». Лаканізм, прастату і выразнасць адлюстравання рэчаіснасці праз алегорыю, этычны дыдактызм гэтага жанру выкарыстоўвалі розныя пісьменнікі новага часу.

⁴ *Саламон* — (стараж. яўр. Шалома) трэці цар Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы ў перыяд яе найвышэйшага росквіту, сын цара Давыда і Вірсавіі. Спачатку быў суправіцелем бацькі (у 967—965 гг. да н. э.), а потым стаў пераемнікам трону і кіраваў да 928 г. Пры ім старажытнаяўрэйская рабаўладальніцкая дзяржава дасягнула свайго росквіту. Ажыццявіў адміністрацыйна-тэрытарыяльную рэформу і замест былога племяннога падзелу краіны ўвёў у ёй сістэму акруг, дзякуючы якой стварыўся разгалінаваны адміністрацыйны апарат. Устанавіў цвёрдую сістэму падаткаў, працоўную і воінскую павіннасці, ажыццяўляў шырокае будаўніцтва гарадоў, умацаваў сталічны Іерусалім, а для ўзвышэння яго дзяржаўна-палітычнага значэння і цэнтралізацыі культу бога Яхве пабудаваў у сталіцы пышны храм, які быў задуманы яшчэ яго бацькам Давыдам. Пабудова гэтага храма мела вялікі ўплыў на развіццё навукі, мастацтва, рамёстваў і грамадскага жыцця, бо цэнтралізацыя культу Яхве пацягнула за сабой рост культуры і грамадскага дабрабыту. Пры ім пачалі пашырацца распрацоўка медных руднікоў і развіццё самых разнастайных і прафесійна разгалінаваных промыслаў.

Заклучэнне дыпламатычных саюзаў з суседнімі дзяржавамі забяспечыла Саламону і краіне мірныя ўмовы жыцця, а яго шлюб з дачкой егіпецкага фараона садзейнічаў умацаванню міжнароднага становішча дзяржавы і шырокаму развіццю знешняга гандлю. Але марнатраўны і далёка не пурытанскі вобраз жыцця самага кіраўніка, які клапаціўся толькі аб тым, каб праславіцца сваёй мудрасцю і раскошай, ваеннымі калясніцамі і вялізнымі гарнізонамі коннага войска, шматлікімі целаахоўнікамі, побач з шырокімі фронтам будаўнічых работ, сістэмай абавязковых падаткаў, працаёмкіх і знясільваючых працоўных павіннасцей прывялі да росту незадаволенасці насельніцтва, асабліва сярод паўночных плямён Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы. Ужо пры жыцці цара Саламона пачаліся паўстанні эдаміцяў і арамеяў, а пасля яго смерці выбухнула паўстанне, у выніку якога адзіная Ізраільска-Іудзейская дзяржава спыніла сваё далейшае існаванне і на яе тэрыторыі ўзніклі два незалежныя царствы — Ізраільскае і Іудзейскае.

Біблейскія прытчы, аўтарства якіх традыцыя прыпісвае Саламону, у многіх выпадках былі на самай справе запазычаны са старажытнаегіпецкіх крыніц.

⁵ «Эклезіяст» — у перакладзе са стараяўрэйскай мовы — прапаведнік. Назва адной з кніг Бібліі старазапаветнага зводу, аўтарам якой традыцыйна лічыцца цар Саламон. Асноўны змест кнігі — роздум аб сэнсе, марнасці і нікчэмнасці жыцця, якое характэрна сваім непастаянствам і зменлівасцю. Яно, сцвярджаецца ў творы, у адрозненне ад вечнага і нязменнага нябеснага жыцця не можа прынесці чалавеку душэўнага супакаення і задаволасці, не можа даць шчаслівай асалоды, бо ў ім пануюць няпраўда і злачынствы, якія выклікаюцца спрадвечнай пагоняй чалавека за ўяўным і карыслівым шчасцем на зямлі і забыццём безумоўнага выканання боскіх заветаў. Адсюль абавязак кожнага чалавека, на думку аўтара «Эклезіяста», не захапляцца празмерна зямнымі клопатамі, справамі, інтарэсамі і не шукаць у іх сваё шчасце. Яму трэба быць шчырым і пакорлівым выканаўцам боскай волі, не грашыць, не абурацца нягодамі жыцця і не наракаць, а пасіўна аддацца на волю лёсу, пастаянна слухацца бога, глыбока верыць у яго ўсмагутнасць і справядлівасць, жыць са страхам божым, каб заслужыць «вечнае збавенне». У гэтым і заключаецца рэакцыйная сутнасць галоўнай ідэі кнігі «Эклезіяст», якую царква імкнецца выдаць за «Свяшчэннае пісанне». Разам з тым «Эклезіяст» змяшчае і рад цікавых і дасціпных філасофскіх афарызмаў, мудрых выказванняў.

⁶ *Езекія* — імя гэтага біблейскага героя ў перакладзе са старажытнаўрэйскай мовы азначае: моц, сіла боская. Паводле біблейскага падання, быў адным з найбольш мудрых і набожных цароў іудзейскіх, які рупліва працягваў дзяржаўныя і царкоўна-рэлігійныя справы свайго продка цара Давыда. У прыватнасці, ён аднавіў «праўдзівае богаслужэнне» і зрабіў традыцыйнай святкаванне вялікадня не толькі сярод іудзеяў, але і ў асяроддзі ізраільцянаў. Пры ім гэта свята адбывалася з такім бляскам і ўрачыстасцю, якіх не ведаў Іерусалім з часоў панавання цара Саламона. У імя адноўленай традыцыі ён знішчыў усе існаваўшыя помнікі ідалапаклонства і не пашкадаваў нават меднага змея Майсея, які стаў прадметам забабоннага пакланення. Езекія ўмацаваў таксама абарону Іерусаліма і зрабіў яго непрыступным для знешніх ворагаў, заснаваў у горадзе водаправод. А калі назапасіў мноства зброі і падрыхтаваў восначальнікаў, ён адмовіўся прызнаваць уладу асірыйскага цара. Па сцверджанню Бібліі, панаванне Езекіі было адным з выдатных перыядаў у гісторыі Іудзейскага царства.

⁷ *Iscop (iscopф)* — род шматгадовых травяністых раслін або паўкустоў сямейства губакветных з вострым бальзамічным пахам. Распаўсюджан па ўсёй тэрыторыі Палесціны. Яшчэ ў старажытныя часы гэта расліна ўжывалася для акраплення пасхальнага ягняці, вушакоў і парогаў жытла, для ачышчэння пракажонных людзей, розных рэчаў і г. д.

⁸ *Ісус Сірахаў* — пад гэтым імем у Бібліі вядомы дзве асобы. Першы з іх — пісьменнік, які жыў у Іерусаліме і пакінуў пасля сябе на стараяўрэйскай мове зборнік мудрых жыццёвых выслоўяў — «Кнігу премудрости Ісуса, сына Сірахова». Зборнік гэты ў арыгінале не захаваўся, а да нас дайшоў толькі ў перакладзе на грэчаскую мову, зробленым яго ўнукам, таксама Ісусам Сіраховым, які жыў у Егіпце, у Александрыі ў III ст. да н. э. Гэта кніга, хоць і носіць сляды несумненнага грэчаскага ўплыву, разам з тым выяўляе даволі блізкую сувязь з іншымі часткамі Старога завету, асабліва з «законамі» Майсея і кнігамі прарокаў, прасякнута іх духам і імкнецца ўнесці гэты дух строгіх правіл для ўсіх саслоўяў на розныя выпадкі асабістага, сямейнага і грамадскага жыцця. У складзе праваслаўнай Бібліі гэты зборнік выслоўяў Ісуса Сірахова падаецца ўслед за кнігамі Саламона.

⁹ *Іерусалім* — старажытны горад Палесціны, размешчаны на захад ад Мёртвага мора і р. Іардан. Першыя звесткі аб ім адносяцца да XV ст. да н. э. Да пачатку X ст. стаў сталіцаю старажытнаўрэйскай дзяржавы Ізраіль, а каля 935 г. да н. э. — сталіцай Іудзеі. У часы панавання Давыда і Саламона горад перажываў свой росквіт, славіўся сваімі палацамі і культавымі будынкамі, добра ўмацаванымі крапаснымі сценамі і вежамі. Найбольш выдатным з гэтых помнікаў быў храм Саламона (X ст. да н. э.), які вызначаўся багаццем дарагога мастацкага аздаблення. Вытанчанай раскошай славіўся і сам палац Саламона, які ўяўляў сабою комплекс будынкаў і два-

роў, аб'яднаных рознымі пераходамі. У 586 г. да н.э. Іерусалім быў захоплены і разбураны вавілонскім царом Навухаданосарам II. Аднаўленне яго пачалося праз паўстагоддзе, пасля заваявання горада ў 538 г. персідскім царом Кірам. У 320 г. ён быў заваяваны Пталамеем Лагам, военачальнікам славутага Аляксандра Македонскага, а ў 63 г. да н.э.— рымлянамі. Новы ўздым будаўніцтва тут прыпадае на часы панавання цара Ірада (другая палавіна I ст. да н.э.). У часы Іудзейскай вайны (66—73 гг. н.э.) горад зноў быў разбураны, а ў 70-х гадах — рымлянамі. Ад славутага калісьці храма Саламона захавалася толькі знешняя сцяна, т.зв. сцяна плачу. У IV ст. у часы панавання візантыйскага імператара Канстанціна Іерусалім стаў хрысціянскім «свяшчэнным цэнтрам». У 614 г. горад быў заваяваны персамі, а ў 638 г.— арабскім халіфам Амарам, пасля якога стаў другім пасля Меккі «свяшчэнным» месцам мусульман, горадам трох вераванняў — іудзейскага, хрысціянскага і мусульманскага, месцам паломніцтва шматлікіх веруючых.

Трэцяя па парадку выхаду з друку кніга Скарыны «Прытчы Саламона» захавалася ў 14 экзэмплярах. Яна адкрываецца тэматычнай гравюрай, змешчанай на тытульным лісце. Пад ёю подпіс: «Первый суд, еже судил Саломон царь две жене блудьницы о двоих детех». Прадмова ў кнізе ўпрыгожана дзвюма віньеткамі, адна з іх размешчана гарызантальна, другая вертыкальна на ўсю даўжыню старонкі з левага боку ліста. Гравюра тытульнага ліста паўторана Францыскам Скарынам на л. 5 кнігі і суправаджаецца словамі: «Саломон хвалить пожиток деля того, абы послухати мудрости, наказывает, абы есмо за грешными не ходили, и мудрость к нам вопиеть».

Кніга «Ісус Сірахаў»

¹ *Пталамей III, па мянушцы Евергет*, што ў перакладзе азначае дабрадзей,— прадстаўнік эліністычнай дынастыі цароў Лагідаў, якая панавала ў Егіпце з 305 да 30-х гадоў да н.э. Егіпецкі трон займаў з 246 да 221 г. У час яго панавання да Егіпта зноў былі далучаны Сірыя, Кілікія і рад гарадоў. Толькі мяцеж ў Егіпце прымусіў яго закончыць трэцюю сірыйскую вайну з Селеўкідамі, якая дала яму вялікую здабычу, мноства каштоўных рэчаў, у ліку якіх былі і свяшчэнныя відарысы егіпцянаў, захопленыя Камбірам пры заваяванні Егіпта. За вяртанне іх Пталамей III і атрымаў мянушку Евергета (Дабрадзеля). Пераможная вайна забяспечыла Егіпту першыства сярод іншых краін таго часу, вывела яго ў гегемоны на марскіх шляхах. Аднак пад канец панавання Пталамея III Евергета Егіпет паступова стаў губляць частку сваёй магутнасці.

² *Елеазар* — у перакладзе са старажытнайўрэйскай мовы азначае: боская дапамога. Па версіі, выкладзенай у трэцяй кнізе Макавеяў, на якую тут абазіраецца Францыск Скарына,— гэта іерусалімскі першасвяшчэннік часоў нашэсця на Іудзею егіпецкага цара Пталамея Філапатара, сына военачальніка і зводнага брата Аляксандра Македонскага Пталамея Лага, па мянушцы Сотэра (Збавіцеля), які заклікаў насельніцтва Іудзеі шукаць выратавання ад непрыяцеля ў малітве да бога, што нібыта і прынесла ім цудоўнае выратаванне ад Пталамея Філапатара.

³ *Пталамей II Філадэльф*, празваны так за выключную любоў да свае жонкі-сястры,— егіпецкі цар, які з 285 да 283 г. да н.э. спачатку кіраваў дзяржавай сумесна з бацькам Пталамеем Сотэрам, а потым да 246 г. кіраваў самастойна. Для свайго часу меў бліскучую адукацыю. У знешняй палітыцы імкнуўся пазбягаць барацьбы і дзейнічаў шляхам перагавораў і шлюбаў. Так шлюбам сына Пталамея Евергета з дачкою свайго брата Мага яму ўдалося набыць уладу над Кірэнай, якой кіраваў Маг, стварыць магутны флот, а потым далучыць да Егіпта рад тэрыторый у Малой Азіі ў басейне Эгейскага мора. Пасля другой сірыйскай вайны (266—263 гг.) ён утрымліваў пад сваёй уладай ужо Фінікію, Лікію, Карыю і шмат прыбярэжных гарадоў, умешваўся ў дзяржаўныя справы Грэцыі. Пры ім сталічны г. Александрыя стаў буйнейшым гандлёвым, рамесніцкім і культурным цэнтрам элінізаванага Міжземнамор'я. Царскі двор Пталамея II Філадэльфа быў месцам прытулку

для многіх вядомых тагачасных грэчаскіх вучоных і паэтаў, сярод якіх былі Калімах, Фсакрыт, Манефон, Эратасфен, Заіл і інш. Сам цар з'яўляўся вялікім бібліяфілам. Менавіта ў часы яго панавання ўзнялася слава Александрыі-Філадэльф быў вымушаны пабудаваць для яе новы будынак. Ён узводзіў багатыя і пышныя палацы, будаваў гарады, рэстаўрыраваў і аздабляў храмавыя пабудовы. Толькі забойства яго дачкі Веранікі, выдадзенай замуж за Антыёха II, прымусіла яго развязаць трэцюю сірыйскую вайну (247—239 гг. да н. э.), якую паспяхова завяршыў Пталамей III Еввергет, яго сын.

⁴ *Александрыя* — важнейшы гандлёвы і культурны цэнтр Егіпта на беразе Міжземнага мора ў дэлье р. Ніл, зараз адміністрацыйны цэнтр губернатарства. Пабудаваны быў Аляксандрам Македонскім у 332—331 гг. да н. э. Дзякуючы свайму зручнаму размяшчэнню горад хутка развіваўся і пасля смерці свайго заснавальніка стаў сталіцаю грэка-егіпецкай дзяржавы Пталамеяў і цэнтрам эліністычнай культуры. З 30-х гадоў да н. э. у складзе Рымскай імперыі. Надзвычай вялікае значэнне Александрыя іграла ў культурным і рэлігійным жыцці антычнага свету. У першыя стагоддзі ранняга сярэднявекі яна яшчэ прадаўжала заставацца адным з цэнтраў грэчаскай навуковай думкі, буйным гандлёва-прамысловым цэнтрам Візантыйскай імперыі, пад уладай якой яна знаходзілася з канца IV ст. н. э. Александрыя разам з тым была і адным з галоўных цэнтраў ранняга хрысціянства і манаства. Менавіта тут у IV ст. патрыярх Афанасій Александрыіскі ўзначаліў рэлігійную барацьбу супраць вучэння Арыя. А мясцовыя манахі-хрысціяне ў помсту за разбурэнне храма спалілі славетную Александрыіскую бібліятэку з усімі яе велізарнымі для таго часу кніжнымі фондамі. У VII ст. Александрыя была заваявана арабамі, а пасля заснавання імі ў 969 г. Каіра наступіў яе заняпад.

⁵ *Аляксандр Македонскі* (21. VI 356—13. III 328 гг. да н. э.) — адзін з найвялікшых палкаводцаў і дзяржаўных дзеячаў старажытнага свету, сын македонскага цара Філіпа II і Алімпіі, дачкі эпірскага князя Неапталема. Атрымаў добрае выхаванне і выдатную адукацыю (яго настаўнікам быў славетны грэчаскі філосаф Арыстоцель), ваеннай жа падрыхтоўкай здольнага юнака займаўся сам бацька. Свае ваенныя здольнасці і мужнасць Аляксандр упершыню праявіў у 338 г. у бітве пры Херанеі (дзе разграміў войска фіванцаў), якой завяршылася заваяванне Грэцыі Македоніяй. Пасля гібелі бацькі, забітага ў 335 г., заняў царскі трон. Кіраўніцтва дзяржавай пачаў ваеннымі паходамі супраць суседніх паўночна-заходніх плямён (ілірыйцаў, трыбалаў, гетаў і інш.), якіх разбіў і прымусіў прызнаць македонскае панаванне. Вясной 334 г. яго грэка-македонская армія пад камандай вопытных і здольных палкаводцаў пераправілася праз Гелеспонт (сучасныя Дарданелы) у Малую Азію на вайну з Персіяй (Іранам) і пры адноснай сваёй малалікасці ў парананні з персамі, але дзякуючы сваім высокім баявым якасцям, арганізаванасці, вопытнасці і тэхнічнай аснашчанасці нанесла паражэнне войску персідскага цара Дарыя III (336—330 гг.), самога цара прымусіла ратавацца ўцекамі з месца бітвы. Спробы Дарыя III узяць рэванш у 338 г. закончыліся беспаспяхова. Грэчаскія гарады, якія імкнуліся вызваліцца ад персідскай няволі, без супраціўлення здаваліся Аляксандру Македонскаму.

Пасля гэтай перамогі над персамі дваццацічатырохгадовы палкаводзец хутка пакарыў Фінікію і захапіў парты ўсходняга пабярэжжа Міжземнага мора, што забяспечыла яму панаванне на моры. Зімой 332—331 гг. без бою заняў Егіпет, дзе мясцовыя жрацы афіцыйна абвясцілі Аляксандра Македонскага сынам бога Амона і прызналі яго сваім фараонам. У гонар такога поспеху ён у дэлье Ніла заснаваў горад Александрыю. З Егіпта Аляксандр Македонскі накіраваў сваё войска ў Месапатамію, дзе ў бітве пры Гаўгамелах зноў перамог значна большыя сілы персаў. Гэта перамога прывяла да забойства Дарыя III у 330 г. адным з сатрапаў апошняга, а вялікую персідскую дзяржаву Ахеменідаў — да канчатковага развалу. У выніку гэтага Аляксандр заняў сталіцы персідскіх цароў Вавілон, Сузы, Персепаль, Эктабазу, захапіў вялізныя багацці і аб'явіў сябе законным пераемнікам Дарыя III на персідскім троне. На працягу 329—328 гг. ён з цяжкасцю пакарыў

Сярэдняю Азію, пасля чаго вясной 327 г. пачаў свой індыйскі паход, у час якога разбіў войска кіраўніка Пенджаба Пора і меў намер пайсці далей у даліну р. Ганг. Але зморанае паходамі і знясіленае хваробамі войска запырэчыла, і ён вымушаны быў вярнуцца ў Вавілон, які зрабіў сталіцай сваёй дзяржавы. У час падрыхтоўкі да новага паходу раптоўна памёр: па адной версіі ад малярыі, па другой стаў ахвярай палітычнай змовы.

Створаная ім у выніку паспяховых ваенных паходаў дзяржава была самай вялікай у старажытным свеце, яе межы працягваліся ад р. Дунай да р. Інд. Аднак пазбаўленая цесных унутраных сувязей, яна хутка развалілася пасля смерці цара-заваёўніка і на яе тэрыторыі ўзнік рад эліністычных дзяржаў. Незвычайны вобраз Аляксандра Македонскага яшчэ ў старажытнасці паслужыў пісьменнікам для розных гісторыка-прыгодніцкіх твораў, якія былі шырока распаўсюджаны ў літаратуры Грэцыі, Рыма, Блізкага Усходу і Кіеўскай Русі. Сярод іх асаблівай папулярнасцю карыстаўся раман «Александрыя», які чытаў і Скарына.

⁶ *Іардан* — галоўная рака Палесціны, якая бярэ свой пачатак з падножжа горнага масіву Хармон, працякае па паўпустынным упадзіне Гхор праз азёры Хула і Тыверыядскае і ўпадае ў Мёртвае мора, узровень якога па 394 м ніжэй за Міжземнае мора. Моцнае падзенне вады і нязначная яе глыбіня робяць раку несудаходнай. З гэтай ракой у Бібліі звязаны шмат якія падзеі «Свяшчэннай гісторыі».

⁷ *Арыстоцель* (384—322 да н. э.) — славуты грэчаскі філосаф і вучоны, якога К. Марк называў найвялікшым мысліцелем старажытнасці. Нарадзіўся ў Стагіры, грэчаскай калоніі ў Фракіі. Каля 20 гадоў правёў у Афінскай акадэміі, філасофскай школе Платона, спачатку вучнем, а пасля паўнапраўным членам. Тры гады быў настаўнікам Аляксандра Македонскага. Пасля смерці Платона (347 г. да н. э.) адкрыў у Афінах сваю філасофскую школу. Напісаў шмат твораў, у якіх ахапіў усе галіны тагачасных філасофскіх і навуковых ведаў: логіку, філасофію, прыродазнаўства, гісторыю, палітыку, этыку, літаратуру, эстэтыку. Ф. Энгельс лічыў яго самым універсальным сярод старажытнагрэчаскіх філосафаў мысліцелем, які даследаваў «істотныя формы дыялектычнага мыслення», аднак паводле агульнага светапогляду хістаўся паміж матэрыялізмам і ідэалізмам. У эстэтычных поглядах падкрэсліваў пазнавальнае значэнне і сацыяльную функцыю мастацтва. У сацыялогіі і палітыцы ён быў выразнікам інтарэсаў сярэднезаможных класаў рабаўладальніцкай дзяржавы, якую лічыў вечнай, а падзел людзей на рабоў і рабаўладальнікаў — адпавядаючым законам прыроды. Найлепшай формай дзяржавы лічыў умераную дэмакратыю. Арыстоцель з'явіўся заснавальнікам фармальнай логікі, стваральнікам сілагістыкі, якія паслужылі філасофскай асновай схаластыкі. Пасля смерці Аляксандра Македонскага, якога ён вучыў палітыцы і філасофіі, Арыстоцель вымушаны быў пакінуць Афіны, ратуючыся ад праследавання па абвінавачванню ў злачынстве супраць рэлігіі. Памёр ён у 322 г. да н. э. у Халкідзе на Эўбеі. На тэрыторыі Беларусі Арыстоцель быў вядомы яшчэ з часоў Кіеўскай Русі, а яго папулярнасць асабліва вырасла ў часы рэфармацыйнага руху, пашырэння гуманістычных ідэй, узмацнення класавай і нацыянальна-рэлігійнай барацьбы, калі тагачасныя ідэолагі надавалі вялікае значэнне яго сацыяльна-палітычнаму вучэнню, і ўслед за ім С. Будны, А. Волан і іншыя разглядалі чалавеча як разумную і дзейную сілу ў грамадскім жыцці.

Кніга «Ісус Сірахаў» захавалася ў 11 экзэмплярах. Яна адкрываецца тэматычнай тытульнай гравюрай. Пад загалоўкам кнігі маецца прыпіска: «А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци места Виленского». Тэкст кнігі адкрываецца застаўкай тэраталагічнага стылю. На л. 82 Францыск Скарына падаў уласны партрэт, на якім зверху ў прадаўгаватай рамы выгравіравана літарамі дата 1517, а ў ніжняй — тры словы славянскай вязю: «Доктор Франциско Скорица». Прымаючы пад увагу такую нязвычайную для Скарыны форму подпісу, можна меркаваць, што гравюра яго партрэта была зроблена італьянскім майстрам гравёрнай справы.

Кніга «Эклезіяст»

«Эклезіяст» захаваўся ў 15 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання Францыска Скарыны змешчана тэматычная гравюра, зверху якой ёсць надпіс: «Царица Савва беседует с царем Саломоном». Тэкст кнігі адкрываецца гравюрнай застаўкай, упершыню змешчанай у кнізе «Ісус Сірахаў», а перад пасляслоўем Скарыны паўторана віньетка з прадмовы да кнігі «Іоў».

Кніга «Песня песняў»

¹ «Песня песняў» — адна з біблейскіх кніг Старога завету, якая ўяўляе сабой зборнік старажытнай яўрэйскай лірыкі. Аўтарства гэтай кнігі царкоўнае паданне прыпісвае цару Саламону, які выступае тут галоўным лірычным героем. Па канону іўдзейскай Бібліі яна падзяляецца на 8 раздзелаў, а ў хрысціянскай рэдакцыі — на 6. Кніга займае такое ж выключнае і загадкавае месца ў Старым заавеце, як «Апакаліпсіс» у Новым заавеце. Будучы неад'емнай часткай старажытнаяўрэйскага канона Бібліі, гэты помнік быў уключаны і ў канон хрысціянскай царквы, трактаваўся і трактуецца тэолагамі ў рэлігійна-містычным плане як алегарычнае выяўленне любові веруючых да бога, хоць па зместу «Песня песняў» — выключна свецкі твор, у ім нідзе нават не ўпамінаецца імя бога. Гэта дае падставы разглядаць яго як помнік фальклорнага паходжання, у аснове якога ляжаць старажытнаяўрэйскія вясельныя абрадавыя песні.

Вусна-паэтычная, фальклорная ў сваёй аснове і літаратурна апрацаваная не пазней III ст. да н. э., «Песня песняў» адлюстравала шчаслівы перыяд жыцця мудрага цара Саламона, калі ён быў моцна закаханы ў дачку егіпецкага фараона Суламиф, якая стала яго жонкай. Свежасць паэтычных вобразаў, лірычны пафас услаўлення кахання, якое пераадольвае ўсе перашкоды, услаўленне прыроды, чалавечай прыгажосці, шчырасць і глыбіня пачуццяў, выключная эмацыянальнасць і паэтычнасць мовы аказалі моцны ўплыў на развіццё лірычнай паэзіі як на іўрыце, так і на мовах хрысціянскіх народаў.

² *Ева* (у Скарыны — *Евга*) — імя міфічнай першай жанчыны на зямлі, якое ў перакладзе азначае жыццё. Паводле біблейскай міфалогіі, жонка Адама, створаная ў раі з яго рабра богам. У іўдзейскай, хрысціянскай і мусульманскай міфалогіі яна разглядаецца як крыніца жыцця, як пачынальніца ўсяго чалавечага роду. Толькі за тое, што Ева першая парушыла забарону бога і паспытала плод з «дрэва пазнання добра і зла», а потым і спакусіла на гэта Адама, бог пракляў іх абодвух, выгнаў з раю, а іх «грэх» перанёс на ўсё чалавецтва як пажыццёвае пакаранне. Так міфам пра паходжанне і грэхападзенне Евы царква апраўдвала і апраўдвае бяспраўнае становішча жанчыны ў грамадстве.

³ *Адам* — у перакладзе азначае: чалавек, які, паводле біблейскага міфа, быў створаны богам у эдэмскім райскім садзе і з'яўляецца пачынальнікам роду чалавечага. Міф надзяляе яго ўсімі здольнасцямі і розумам для ажыццяўлення свайго высокага прызначэння. У гэтым міфе пра Адама знайшло адлюстраванне найўнае ўяўленне першабытных людзей пра паходжанне чалавека.

Кніга «Песня песняў» захавалася ў 10 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання Францыска Скарыны змешчана тэматычная гравюра рэлігійнага зместу. Агульны заглавак самой кнігі, заглавак прадмовы, апошні сказ прадмовы і заглаўкі па ўсёй кнізе набраны чырвонай фарбай. Кніга «Песня песняў» пачынаецца застаўкай, якая даволі часта сустракаецца ў іншых выпусках скарынаўскай Бібліі. У канцы самой кнігі змешчана застаўка, якая ўпершыню была ўжыта друкаром у кнізе «Ісус Сірахаў».

Кніга «Прамудрасць божая»

¹ *Філон Александрыіскі* (21 або 28 г. да н. э. — 41 або 49 г. н. э.) — антычны філосаф-эклектык, прадстаўнік іудзейска-грэчаскай філасофіі ў Александрыі (Егіпет). Лічыў Біблію крыніцай і крытэрыем не толькі рэлігійнай, але і ўсякай іншай ісціны, а Майсея сапраўдным выразнікам боскага адкрыцця. Бог у Філона выступае адзінай актыўнай і вечнай сілай свету. Ідэі Філона шмат у чым адрозніваліся ад хрысціянскіх, але ў цэлым яны былі блізкі да хрысціянства і таму забяспечылі Філону надзвычайную папулярнасць у патрыстыцы. Ф. Энгельс невыпадкова назваў Філона хросным бацькам хрысціянства. Апошняе адчула моцны ўплыў яго александрыіскай школы. На першым усяленскім саборы ў Нікеі (325 г.) філасофскае вучэнне Філона было адхілена як язычніцкае і пантэістычнае, аднак яно адыграла важную ролю прамежкавага зв'язна паміж язычніцтвам і хрысціянствам.

² *Герасім* (330—419) — свецкае імя далмацкага славяніна, які, стаўшы манахам, атрымаў імя Ераніма; перакладчык на лацінскую мову тэксту Бібліі. Тэкст яго перакладу, вядомы пад назваю Вульгаты, на Трыенскім царкоўным саборы 1545 г. быў прызнаны кананічным, а сам Еранім лічыцца адным з вялікіх айцоў хрысціянскай царквы, якога каталіцкі касцёл кананізаваў у лік святых. Біяграфічныя звесткі пра Ераніма гл. у каментарыях да кнігі Данііл «Прарок».

³ *Пталамей IV Філапатар* — прыняў егіпецкі трон і манархію ў 221 г. да н. э. пасля Пталамея III Еввергета (246—221). Пры ім Егіпет страціў свой бляск, а ў выніку няўдалай вайны з селеўкідскім царом Антыяхам III у 219 г. — амаль усе свае ўладанні ў Сірыі. Быў жорсткім і разбэшчаным царом, за што атрымаў мянушку «распешчаны», бо знаходзіўся пад вялікім уплывам любоўніцы Агатэклеі і іншых гетэр. Як пісьменнік вядомы па трагедыі «Адоніс». У гонар Гамера пабудаваў храм. Нягледзячы на тое што Егіпет пры ім яшчэ не зусім страціў чароўнасць сваёй магутнасці, Пталамей працягваў пасылаць хлеб у Рым і ўмешвацца ў справы Грэцыі. У канцы яго панавання ў краіне пачаліся масавыя хваляванні, у выніку якіх абвастрылася барацьба сярод знаці. У 204 г. да н. э. Пталамей IV Філапатар быў забіты, а на егіпецкі трон быў узведзены чатырохгадовы яго сын Пталамей V Епіфан.

Выдадзеная ў 1518 г. у Празе кніга «Прамудрасць божая» захавалася ў 9 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравюра рэлігійнага зместу. Л. 7 пачынаецца застаўкай, якая была ўжо выкарыстана ў кнізе «Песня песняў». Перад пасляслоўем змешчана віньетка, аналагічная той, што і ў кнізе «Іоў», а пасля яго пададзена застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў».

Кніга «Царствы»

¹ *Фараней* — міфічны заснавальнік Аргоскай дзяржавы ў Грэцыі на Пелопанесе. Яму прыпісвалі ўвядзенне на Пелопанесе першапачатковай культуры, грамадскага ўпарадкавання і рэлігійных абрадаў, у прыватнасці культу багіні Геры. Падобна Праметэю, ён лічыўся першым чалавекам, які перанёс агонь з неба на зямлю. Яго паважалі як нацыянальнага героя і на яго магіле ўчынялі абрад ахвярапрынашэння. Яго дачка Ніоба, паводле падання, была першай з жанчын, у якую закахаўся сам Зеўс.

² *Меркурый Трымегіст* (Гермес тройчы вялікі) — легендарны пісьменнік, заканадавец, дзейнасць якога Францыск Скарына адносіць да невядомых часоў гісторыі Егіпта. Яму прыпісвалася аўтарства рада багаслоўскіх твораў, што быццам бы былі запісаны з вуснаў самаго бога Гермеса.

³ *Салон* (каля 638 — каля 559 г. да н. э.) — вядомы грэчаскі палітычны дзеяч, славы афінскі сацыяльны рэфарматар і заканадавец, элегічны паэт. Находзіў са збяднелага знатнага роду. У канцы VII ст. праславіўся як военачальнік у вайне Афін з Мегарай за востраў Саламін, які апеў у сваёй элегіі і такім чынам набыў шырокую вядомасць. У 594 г. да н. э. быў абраны ў Афінх архонтам і пасрэднікам для ўладкавання грамадскіх спрэчак. Зай-

маючы гэтую высокую дзяржаўную пасаду, Салон правёў рад сацыяльна-палітычных рэформ. Ён ліквідаваў даўгі сялян і забараніў даўгавое рабства, паставіў палітычныя правы грамадзян у залежнасць ад іх даходаў з зямельных участкаў. На аснове маёмаснага ценза ўсё насельніцтва незалежна ад паходжання падзяліў на 4 разрады, у адпаведнасці з якімі і вызначалася ступень іх палітычных праў і абавязкаў у дзяржаве. Рад яго рэформ былі праведзены ў інтарэсах гандлёва-рамесных слаёў грамадства, правёў уніфікацыю мер, вагі і валюты. Яго рэформы нанеслі моцны ўдар па родавай зямельнай арыстакратыі і стварылі перадумовы для развіцця афінскай рабаўладальніцкай дэмакратычнай дзяржавы, для кіравання якой стварыў Савет 400 і найвышэйшы судовы орган — суд прысяжных (гелія). Ён рэфармаваў усе віды афінскага права, апрача крымінальнага, унёс змены ў сямейнае і родавае права, дазволіў кожнаму пакрыўджанаму прыносіць скаргі на несправядлівасць. Разам з тым Салон быў адным з першых антычных паэтаў, які пісаў элегіі, ямбы і павучальныя вершы.

⁴ *Лікур* — легендарны спартанскі заканадавец Грэцыі IX—VIII ст. да н. э., з імем якога спартанцы звязвалі свае асноўныя і найбольш старажытныя законы і звычаі. Грэчаскія аўтары V—IV стст. да н. э. (Плутарх) прыпісвалі яму стварэнне асноўных інстытутаў спартанскага грамадства і дзяржаўнага ладу, сапраўднае афармленне якіх было вынікам доўгага пераходу ад першабытнага ладу да класавага грамадства ва ўмовах упартай сацыяльнай барацьбы. Паводле распаўсюджанай версіі падання, Лікур, будучы дзядзькам і апекуном маладога спартанскага цара, фактычна кіраваў Спартай, увёў у жыццё запазычаныя ім на востраве Крит законы, якія быццам бы прадвызначылі эканамічны і палітычны лад Спарты.

⁵ *Нума Пампіль* — легендарны, другі пасля Ромула цар старажытнага Рыма канца VIII — пачатку VII ст. да н. э., з імем якога грэчаскія і рымскія гісторыкі звязвалі правядзенне прававых і рэлігійных рэформ у Рыме. Вылучаўся сваёй справядлівасцю, глыбокай набожнасцю і добрым веданнем грамадзянскага права. Разумеючы, што культура народа трымаецца не на ваяўнічасці, а на праве, Нума Пампіль паставіў сваёй задачай змякчыць норавы ваяўнічага племя рымлян і даць яму рэлігійна-маральныя асновы. Сваё панаванне пачаў з заключэння міру з усімі суседнімі плямёнамі, які падтрымліваў на працягу свайго доўгага панавання. Ён заснаваў мноства храмаў і алтароў, павялічыў колькасць багоў, устанавіў простыя, але строга вызначаныя абрады богаслужэння, пастаянныя святы, заснаваў рад жрэчаскіх калегій і калегій рамеснікаў. Паданне прыпісвае Нуме Пампілью рэформу календара, паводле якога год падзяляўся на 12 месяцаў замест былых 10 і складаўся з 355 дзён. У галіне грамадзянскіх рэформ лічыцца першым рымскім царом, які надзяліў жыхароў участкамі зямлі і прывучыў іх да земляробства. Для падтрымкі гандлю і промыслаў спецыяльна ўвёў культ бога Фідаса як увасабленне сумленнасці ў справах. Легендарная біяграфія Нумы Пампілья надзвычай багата міфамі, якія надавалі яго асобе свяшчэнны аўтарытэт.

⁶ *Ромул* — легендарны заснавальнік Рыма і першы рымскі цар. Жыў у VII ст. да н. э. Паводле легенды, ён і яго брат Рэм былі дзецьмі бога Марса і вясталкі Рэі Сільвіі, нашчадкамі міфічнага Энея, якіх Амулій (таксама нашчадак Энея) укінуў у р. Цібр з мэтай знішчыць магчымых прэтэндэнтаў на царскі трон. Аднак Ромул і Рэм былі цудам выратаваны ваўчыцаю і выкармлены яе малаком, а калі іх адабралі ў ваўчыцы, іх выхоўвала жонка царскага пастуха Фаустула. Легенда прыпісвае Ромулу апрача заснавання Рыма падзел рымскіх грамадзян на патрыцыяў і плебеяў, заснаванне сената як дарадчага органа пры цару, арганізацыю войска. Сярод сваіх равеснікаў Ромул і Рэм, як сцвярджае паданне, вылучаліся мужнасцю, розумам, прыгажосцю і высакароднасцю, што сведчыла аб іх боскім паходжанні.

⁷ *Мацвей* — адзін з легендарных хрысціянскіх апосталаў, прапаведнікаў хрысціянства. Паводле хрысціянскага падання, уваходзіў у лік 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста і з'яўляўся аўтарам першага кананічнага тэксту Евангелля. Да апостальскай дзейнасці быў закліканы з пасады зборшчыка пошліны (мытара) — самай зневажальнай у іудзеяў пасады. Стаўшы апос-

талам, ён сваё першапачатковае імя Левій замяніў на Мацвей. Як сцвярджаюць хрысціянскія багасловы, Мацвей на працягу 15 гадоў пасля «ўзнясення Хрыста на неба» вёў прапаведніцкую дзейнасць сярод яўрэяў у Іерусаліме, а потым падарожнічаў па Эфіопіі, Македоніі, Персіі і іншых краінах. Тэкст яго Евангелля лічыцца хрысціянскай царквою адным з самых старажытных і аўтарытэтных. Яно прызначалася для іудзеяў, якія схіляліся да хрысціянства. У Евангеллі Мацвей імкнуўся даказаць, што Хрыстос быў заветны месія. Падзеі евангельскай гісторыі тут падаюцца як выкананне старажытных біблейскіх прароцтваў. Па складу і зместу гэты твор падзяляецца на тры часткі. У першай з іх (1—4 раздзелы) падаецца гісторыя паходжання Хрыста і пачатак яго пропаведзі, у другой (раздзелы 5—18) апісваецца яго дзейнасць у Гамілеі; у трэцяй (раздзелы 19—28) выкладаецца гісторыя яго дзейнасці ў Іудзеі, якая заканчваецца пакараннем смерцю, уваскрэсеннем і ўзнясеннем яго на неба. Напісана гэта Евангелле дзесьці ў другой палавіне I ст. н. э.

⁸ *Марк* — адзін з чатырох легендарных евангелістаў, па паходжанню быў іудзеем. Паводле біблейскага падання, нарадзіўся ў Іерусаліме. Яго маці Марыя была гарачай паслядоўніцай Ісуса Хрыста, і яе дом служыў месцам сходак для веруючых хрысціян. Тут будучы евангеліст далучыўся да хрысціянскай абшчыны і першапачатковае імя Іаан замяніў на Марка. Яшчэ ў юнацтве прымаў удзел у месіянскай дзейнасці апосталаў Паўла і Варнавы. Належаў да 70 меншых вучняў Хрыста і з'яўляўся «відавочцам» некаторых падзей з евангельскай гісторыі. Будучы спадарожнікам апосталаў Паўла і Варнавы, вёў прапаведніцкую дзейнасць у Антыёхіі (Сірыя), а потым з Варнавай наведаў востраў Кіпр. Пасля стаў неразлучным спадарожнікам апостала Пятра, які ў першым пасланні называе яго сваім духоўным сынам. Калі апостал Пётр знаходзіўся ў рымскім зняволенні, Марк служыў яму як верны і шчыры вучань. Аб ім пахвальна адзваецца і апостал Павел у сваіх пасланнях. Пасля пакутніцкай смерці Пятра і Паўла ў Рыме Марк пасяліўся ў егіпецкай Александрыі, дзе заснаваў хрысціянскую епархію і быў яе першым епіскапам. Там жа ён і памёр пакутніцкай смерцю. Хрысціянская царква ўзвяла яго ў ранг святых. Яна лічыць яго аўтарам аднаго з чатырох кананічных евангелляў. Гэты твор вылучаецца сярод іншых сваёй выразнасцю, маляўнічасцю апісання падзей і арыгінальнасцю выкладу зместу. Евангелле ад Марка прызначалася для рымскіх хрысціян з язычнікаў. Наяўнасць у яго тэксце лацінскіх слоў давала падставы некаторым сцвярджаць, што Евангелле стварылася ў рымскім асяроддзі. Аднак з гэтым вывадам не пагаджаўся Іаан Златавуст, які лічыў, што яно было напісана ў Александрыі. Спрэчным застаецца і час яго напісання. Найбольш верагодна, што яно ўзнікла ў другой палавіне I ст. н. э.

⁹ *Лука* — легендарная асоба. Біблейская легенда называе яго апосталам, прапаведнікам хрысціянства, папличнікам апостала Паўла, адным з 70 малодшых вучняў Ісуса Хрыста, якому хрысціянская царква прыпісвае аўтарства кананічнага тэксту Евангелля і «Дзяянняў апостальскіх». Яго ўласнае імя сведчыць, што па паходжанню ён быў грэкам, які да свайго пераходу ў хрысціянства, будучы добра знаёмы з тагачасным становішчам іудзейскага насельніцтва, яго звычаямі і нормамаі, прыняў іудзейскае веравызнанне, а пасля стаў адным з першых язычнікаў, прыняўшых вучэнне Хрыста. Па сведчанню Яўсевія, аўтара «Царкоўнай гісторыі», Ераніма і іншых старажытных пісьменнікаў, Лука жыў у Антыёхіі сірыйскай і па роду сваіх заняткаў быў урачом. Там ён пазнаёміўся з апосталам Паўлам, пасля чаго стаў яго адданым паслядоўнікам, папличнікам і супрацоўнікам у справе распаўсюджвання хрысціянства. Разам з Паўлам хадзіў у Іерусалім для рашучы міласціны галодным, суправаджаў яго ва ўсіх іншых падарожжах, у тым ліку і ў марскім падарожжы ў Рым, у час якога адбылося так падрабязна і маляўніча апісанае ім караблекрушэнне. Пасля пакутніцкай смерці Паўла ў Рыме Лука, па сцвярджанню царкоўных гісторыкаў, усё сваё далейшае жыццё да 80-гадовага ўзросту прысвяціў місіянерскай дзейнасці, якая праходзіла ў Італіі, Далмацыі, Македоніі, Грэцыі і нават у Афрыцы. Паводле версіі, ён памёр уласнай смерцю, паводле другой, быў павешаны на аліўкавай

пальме ў Ахайі ў Грэцыі. Хрысціянская царква надзяліла Луку дарам жы-
запісца і лічыць яго таксама аўтарам іконы багародзіцы.

Выдадзеныя Францыскам Скарынам у 1518 г. чатыры біблейскія кнігі
«Царствы», у якіх падаецца гісторыя старажытнайўрэйскай дзяржавы з мо-
манту яе ўзнікнення аж да часоў падзення пад ударамі Асірыі і Вавілоніі ў
VI ст. да н. э., легендарныя сюжэты пераплецены з рэальнымі фактамі гіста-
рычнага жыцця яўрэяў і іх суседзяў, даволі шырока прадстаўлены ў нашых
айчынных кнігасховішчах. Гэтыя кнігі маюць агульную нумарацыю лістоў.

У кожнай з гэтых кніг ёсць тэматычныя гравюры на тытульных лістах. У
першай кнізе тэматычная гравюра мае надпіс: «Самуил, пророк господень,
помаза Давыда на царство». На л. 5 змешчана гравюрная застаўка, упершы-
ню ўжытая ў кнізе «Ісус Сірахаў». Ёй папярэднічаюць вялікая прадмова і
«Сказаніе в первыи книги Царьств», напісаныя Францыскам Скарынам. У
айчынных кнігасховішчах захоўваецца 18 экзэмпляраў першай кнігі «Цар-
ствы».

Першая кніга «Царствы»

¹ *Самуїл* — легендарны прарок ізраільскага народа. Вымалены, паводле
біблейскага падання, малітвамі ў бога набожным левітам з роду Каафа і
яго жонкай Ганнай, якая доўгі час не магла зацяжарыць, ён яшчэ ў дзяцін-
стве быў прызначаны сваімі бацькамі да духоўнай службы і сваё выхаванне
праходзіў пад наглядам першасвяшчэнніка і суддзі ізраільцяні Ілы. З імем
Самуїла Біблія звязвае гісторыю ўзнікнення яўрэйскай дзяржавы. Тут сцвяр-
джаецца, што ў часы судзейства Ілы пры ўсёй яго набожнасці і лагоднасці,
якая даходзіла да бязвольнасці, рэлігійнае і грамадскае жыццё ізраільцяні
прышло ў заняпад і не аддавала правілам «боскага завету», за што сам
«творца свету» вырашыў падвергнуць іх самаму цяжкаму выпрабаванню. За
пакланенне іншаземным язычніцкім багам і непавагу да сябе ён дараваў
ваяўнічым філісцімлянам перамогу над ізраільцянамі ў час іх міжусобнай
вайны, а суддзю Ілью і яго сыноў пакараў смерцю. Самуїла ж як вернага і
паслухмянага свайго служку зрабіў прарокам і пераемнікам Ілы на пасадзе
суддзі ізраільскага народа. Да глыбокай старасці Самуїл мудра кіраваў
народам і высока ўзняў яго дабрабыт. Але не такімі былі яго сыны, у вы-
ніку чаго народ, баючыся, каб пасля смерці Самуїла не аднавілася былое
пры Ілы бязладдзе, стаў прасіць Самуїла, каб ён паставіў над імі цара.
Самуїл пэўны час хістаўся, але пасля настойлівых просьбаў суайчынікаў
пагадзіўся і прызначыў царом Саула. Калі ж памазаны ім цар не апраўдаў
даверу, Самуїл быў вымушаны яшчэ пры жыцці Саула тайна памазаць у
цары Давыда. Легенда адвяла прароку Самуїлу 88 год жыцця, якое апісана
ў першых раздзелах першай кнігі «Царствы». Яму біблейская традыцыя
прыпісвае складанне кнігі «Суддзі».

² *Офній і Фініес* — сыны першасвяшчэнніка і суддзі Ілы, загінулі ў бітве
з філісцімлянамі, абараняючы каўчэг боскага завету, які быў захоплены
апошнімі як ваенная здабыча. Бацька ж іх Ілья, калі даведаўся аб гэтым,
раптоўна памёр.

³ *Філісцімляне* — у перакладзе азначае: прышэльцы, іншапляменнікі.
Старажытны народ, які насяляў паўднёвую частку ўзбярэжжа Міжземнага
мора. Іх паходжанне Біблія выводзіць ад нашчадкаў міфічнага Хама, род
якога засяляў Егіпет. Упершыню згадваюцца ў егіпецкіх крыніцах XIII ст.
да н. э. у ліку плямён усходняга Міжземнамор'я, якія разбурылі Хецкае
царства. Яны ўварваліся ў Сірыю, Фінікію і Палесціну і ўтварылі тут ра-
баўладальніцкі племянны саюз умацаваных гарадоў-дзяржаў. Успрыняўшы
хананейскую мову і рэлігію, філісцімляне прынеслі ў гэты раён познамікен-
скую культуру жалеза і асіміляваліся з навакольным хананейска-ізраільскім
насельніцтвам. У XII—XI стст. да н. э. дамагліся гегемоніі ў Палесціне і
папавалі там да ўзвышэння ў X ст. да н. э. царства Ізраіль. Часта непакоілі
ізраільцяні, ваявалі з імі і доўгі час прыгняталі іх, пакуль Самуїл не супакоіў
іх. На працягу двух стагоддзяў філісцімляне яшчэ імкнуліся вярнуць сабе
лануючае становішча ў Палесціне, але сталага поспеху не мелі і неаднаразо-

ва становіліся самі аб'ектам нападаў з боку суседніх дзяржаў, пакуль у VIII ст. да н. э. не былі заваяваны асірыйцамі, а ў канцы VI ст. — вавілонскім царом Навухаданосарам. Асноўнымі іх заняткамі былі земляробства, вінаробства і жывёлагадоўля. Ад філісцімлян паходзіць грэчаская назва краіны — Палесціна, у якой з часоў панавання рымскага імператара Канстанціна Вялікага (306—337 гг.) і да нашэсця арабаў (VII ст.) квітнела хрысціянская царква, а яе гарады служылі месцам знаходжання хрысціянскіх епіскапаў.

⁴ *Саул* — заснавальнік і першы цар Ізраільска-Іудзейскага царства (XI ст. да н. э.). Упершыню праявіў сябе як палкаводзец у час вайны з плямёнамі амавіян, што паслужыла падставаю для абрання яго царом на сходзе ізраільскага племяннага саюза. Пад яго кіраўніцтвам ізраільскія плямёны пазбавіліся панавання пад імі філісцімлян. Далей біблейская легенда сведчыць, што Саул прыйшоў да ўлады пры падтрымцы Самуіла-прарока і пэўны час прытрымліваўся яго практычных парадаў. Але калі ён стаў кіраваць самастойна і незалежна ад уплыву Самуіла, гэта прыйшлося не даспадобы сінкліту жрацоў і прарокаў. Яны стварылі сваю апазіцыю і ў барацьбе за ўладу падтрымалі кандыдатуру важака іудзейскага ваенна-разбойніцкага атрада Давыда, якога Самуіл патаемна ад Саула памазаў у цары. Калі ж ізраільскае войска пацярпела цяжкае паражэнне ў чарговай бітве з філісцімлянамі, у якой загінулі ўсе тры сыны цара Саула, а сам ён, будучы паранены стрэламі і не жадаючы пераносіць здзекаў філісцімлян над сабою, закалоў сябе мячом, да ўлады прыйшоў Давыд. Так, каб даказаць перавагу жрэцкаскага кіравання перад свецкай уладай, якая супрацьстаяла жрэцтву, Біблія ў першай кнізе «Царствы» тлумачыць прыход да ўлады цара Давыда, якога яна малюе ў ружовых фарбах, падкрэслівае яго літасцінасць, набожнасць і гэтым самым супрацьстаўляе яго «злоснай і панурай» асобе цара Саула.

⁵ *Галіяф* — герой біблейскай міфалогіі, філісцімлянскі волат, чалавек незвычайнага росту і сілы. У час вайны з ізраільцамі ён, улічваючы свае выключныя фізічныя здольнасці, смела выклікаў на адзінаборства каго-небудзь з прадстаўнікоў варожага стану. На яго выклік адгукнуўся юны пастух Давыд, які выступіў з пастуховым посахам, прашчай з пяццю камянямі, стрэламі з якой забіў волата Галіяфа і стаў пасля пераемнікам цара Саула. Легендарнае сказанне пра Галіяфа, відаць, спачатку было эпизодам з цыкла старажытнайўрэйскіх эпічных паданняў, у якіх адлюстравалася барацьба ізраільцаў са сваімі суседзямі філісцімлянамі, а пазней было перанесена ў Біблію на старонкі першай кнігі «Царствы». Гэты старажытны літаратурны сюжэт адзінаборства знайшоў сваё адлюстраванне на старонках «Аповесці мінулых гадоў», дзе старажытнарускі летапісец расказвае пра змаганне князя Уладзіміра з нашэсцем печанегаў. Апісаннем трагічнага самазабойства першага ізраільскага цара Саула завяршаецца змест першай кнігі «Царствы».

Другая кніга «Царствы»

¹ *Хеўрон (Хеброн)* — адзін са старажытных гарадоў паўднёвай Палесціны, размешчаны ў 31 км на паўднёвы захад ад Іерусаліма ў гістарычнай зямлі Хапаанскай, у арабаў называецца Эль-Халіль, што ў перакладзе азначае: друг або любімец божа. Калі верыць сцверджанням Іосіфа Флавія, змешчаным у яго творы «Аб іудзейскай вайне», гісторыя горада налічвае каля 4500 г. Да заваявання хеўронскай пладароднай раўніны яўрэямі тут жыло племя енакіяў, якое было выцеснена Халебам і яго нашчэдкамі. Будучы цар Давыд застаў Хеўрон у руках моцнага і ваяўнічага роду халебітаў, з якімі ён увайшоў у дружбу і з іх дапамогай стаў царом над усёй тэрыторыяй паўднёвай Палесціны. На працягу 7 гадоў Хеўрон быў сталічным горадам Давыда, які пасля гібелі цара Саула перанёс сваю рэзідэнцыю ў Іерусалім. У часы панавання Раваама Хеўрон быў адным з важнейшых добра ўмацаваных гарадоў Палесціны. Пасля вавілонскага палону яго зноў занялі яўрэі, а потым траніў пад уладу ідумеяў. У 164 г. да н. э. Іуда Мака-

вей вызваліў Хеўрон ад ідумеяў. Пазней горад аднавіўся і ў часы крыжаносцаў служыў рэзідэнцыяй епіскапа (1167—1187). Для веруючых іудзеяў, хрысціян і магаметаў Хеўрон лічыцца свяшчэнным горадам, які прыцягваў сюды шматлікіх багамольцаў на пакланенне грабіцы «патрыярхаў і прарокаў».

² *Авесалом* — трэці сын цара Давыда, нарадзіўся ў Хеўроне. Выступіў супраць свайго бацькі, жадаючы авалодаць яго тронам, і адкрыта абвясціў сябе царом у Хеўроне, але ў бітве быў разбіты. У час уцёкаў яго захапіў военачальнік Давыда Іааў і, нягледзячы на загад Давыда захаваць яму жыццё, забіў. Як паведамляецца ў Бібліі, Авесалом яшчэ пры сваім жыцці збудаваў сабе помнік у царскай даліне Кедронскай на беразе р. Іардан.

Другая кніга «Царствы» ў выданні Скарыны пачынаецца з л. 65 і суправаджаецца тэматычнай гравюрай з надпісам: «Царь Давыд играет в гусле, неся кивот господень. Царица же Михоль, видя и, погорде и бе неплодна». Л. 65 адв. займае тэкст прадмовы Скарыны да гэтай кнігі. На л. 66 паўтора на гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Захавалася 16 экзэмпляраў гэтага выдання.

Трэцяя кніга «Царствы»

¹ *Раваам* — сын і пераемнік цара Саламона. На царскі трон узышоў ва ўзросце 41 года і, па сцверджанню Бібліі, панаваў 17 год. Пры ім адбыўся падзел яўрэйскага царства на Ізраільскае і Іудзейскае. Панаваў у Іерусаліме, сталіцы Іудзеі. Нягледзячы на ператварэнне гэтай рэзідэнцыі і 15 іншых гарадоў у непрыступныя крэпасці, на пятым годзе свайго царавання пацярпеў паражэнне ад егіпецкага цара Сусакі. Біблія падае яго прадаўжальнікам разбэшчанага вобраза жыцця свайго бацькі Саламона, які меў шмат жонак і наложніц і мноства дзяцей ад іх. Любімай жонкай Раваама была Мааха, дачка ці ўнучка Авесалома. Сваім пераемнікам на царскі трон ён прызначыў свайго сына Авію.

² *Авія* — сын Раваама ад Маахі, цар іудзейскі. У час яго панавання прадаўжалася вайна з ізраільскім царом Ераваамам, у якога ён захапіў некалькі гарадоў. Вобраз жыцця наследаваў у свайго бацькі і дзеда.

³ *Аса* — сын і наследнік Авіі. Паводле Бібліі, панаваў 40 год, быў набожным царом, разбураў язычніцкія ахвярнікі і капішчы, знішчаў статуі язычніцкіх багоў Ваала і Астарты. Аса займаўся ўмацаваннем гарадоў і войска, сабраў пад сваю ўладу шмат яўрэйскіх плямён. За прыхільнасць да службы Астарце пазбавіў сваю маці царскай улады і спаліў яе куміра — статую гэтай багіні.

⁴ *Іасафат* — сын Асы, цар іудзейскі. Стаў царом у 35-гадовым узросце, унаследаваў добрыя якасці свайго бацькі і панаваў 25 гадоў. Для захавання мірнага жыцця ў краіне ўмацоўваў гарады і размяшчаў войскі ўздоўж граіцы. Мірнае жыццё дзяржавы стварала спрыяльныя ўмовы для паступлення ў скарб багатых ахвяраванняў. Філісцімляне прыносілі яму розныя дары і давалі даніну. Ва ўсіх падуладных яму гарадах Іасафат устанавіў правасуддзе, а ў самой рэзідэнцыі Іерусаліме заснаваў вышэйшы суд са свяшчэннікаў левітаў пад наглядом першасвяшчэнніка і аднаго свецкага саноўніка, якія павінны былі сачыць, каб у судах не было месца хабарніцтву і несправядлівасці.

⁵ *Ераваам* — раб цара Саламона, пры якім быў наглядчыкам над чыншавымі. Карыстаючыся непрыхільнасцю народа да Саламона, ён яшчэ пры яго жыцці дамагаўся царскага трона, але вымушаны быў уцячы ў Егіпет. Пасля смерці Саламона ўзначаліў незадаволеных домам Давыдавым і, калі 10 плямён адкалолася ад Раваама, сына Саламона, стаў іх царом. Будучы царом ізраільскім, увёў язычніцкае ідалапаклонства, замяніў левіцкіх свяшчэннікаў жрацамі з простага люду, пабудаваў капішчы, увёў спецыяльнае свята ў гонар свайго ідала. Яго панаванне працягвалася 22 гады. Месцам сваёй рэзідэнцыі спачатку абраў Сіхем, а потым перанёс яе ў Фірцу. У час вайны з іудзейскім царом Авіяй Ераваам страціў некалькі сваіх гарадоў і

згубіў вялікую колькасць войска, пасля чаго ён ужо не мог аднавіць сваю былую моц.

⁶ *Нават (Надаў)* — сын Ераваама, цар ізраільскі. Панаваў толькі два гады, бо быў забіты змоўшчыкам Ваасам у час асады філісцімскага г. Гавафона. Пасля гэтага забойства быў знішчаны ўвесь род Ераваамаў.

⁷ *Ваас* — чалавек нязнатнага паходжання, военачальнік цара Навата. Пасля здрадніцкага забойства свайго цара заняў яго трон, на якім панаваў на працягу 24 гадоў. У час свайго праўлення вёў вайну з іудзейскім царом Асаем, які пазбавіў яго асабістай улады над некаторымі гарадамі.

⁸ *Іла* (у Скарышы: Геляй) — сын Вааса, чацвёрты па ліку цар ізраільскі. Яго панаванне працягвалася толькі два гады ў Фірцы. Там ён стаў ахвярай змовы свайго военачальніка Замрыя і быў забіты ў палацы пасля баявання.

⁹ *Замрый* — военачальнік над палавінай калясніц забітага ім цара Ілы. Панаваў на царскім троне толькі адзін тыдзень. Калі народ і ізраільскае войска, якое асаджала філісцімскі Гавафон, даведалася пра забойства Ілы, яны абралі сабе ў цары ізраільскага военачальніка Амрыя і асадзілі замак Замрыя ў Фірцах. Бачачы бязвыхаднасць свайго становішча, ён спаліў сябе ў царскім палацы.

¹⁰ *Амрый* — цар ізраільскі пасля Замрыя. Паходзіў з военачальнікаў. Умацаваўся на троне пасля смерці свайго саперніка Фамнія, якога другая частка ізраільскага народа таксама абрала царом. Пасля 6-гадовага панавання ў Фірцы перанёс сваю рэзідэнцыю ў іншае месца, на Самарыйскую гару. 12-гадовае панаванне Амрыя вызначалася рэлігійнай непаслядоўнасцю, перавагу брала яго прыхільнасць да язычніцкага ідалапаклонства.

¹¹ *Ахай* — сын Амрыя, цар ізраільскі, зяць цара сідонскага, які насаджаў язычніцтва, пакланяўся Ваалу і Астарце, праследаваў ізраільскіх прарокаў. Царскі трон займаў на працягу 22 гадоў. Памёр ад цяжкіх ран у бітве з сірыйцамі.

¹² *Самарыя* (сучаснае пасяленне Себастыя) — старажытны біблейскі горад цэнтральнай Палесціны, заснаваны каля 880 г. да н.э. ізраільскім царом Амрыем, пазней служыў сталіцай Ізраільскага царства. У перыяд персідскага валодання (VI—IV стст. да н.э.) Самарыя была адміністрацыйным цэнтрам персідскай правінцыі ў Палесціне. У 332 г. да н.э. заваявана Аляксандрам Македонскім, заселена македонцамі і сірыйцамі і стала развівацца як эліністычны горад. У 20—30-я гады да н.э. цар Іудзеі Ірад I атрымаў Самарыю ад рымскага імператара Аўгуста, пабудаваў у ёй храмы, тэатр, стадыён і назваў яе Себастыяй. У I ст. н.э. горад з'яўляўся адным з відных цэнтраў актыўнай раннехрысціянскай прапаганды. На працягу II і III стст. Самарыя перажывала найбольшы свой росквіт. У перыяд жа панавання Візантыі яна канчаткова страціла сваё былое значэнне.

¹³ *Нафан* — паводле біблейскай легенды, прарок часоў панавання Давыда і Саламона. Па сведчанню біблейскіх летапісаў, вядомых пад назвай Параліпаменон, Нафан вёў гістарычныя запісы аб справах цароў Давыда і Саламона. Разам з іншымі запісамі яны паслужылі крыніцай і асновай для складання кніг «Царствы». Разам з тым Біблія прыпісвае Нафану самы непасрэдны ўдзел у справе наладжвання богаслужэння ў старажытных яўрэяў, якое было заснавана яшчэ легендарным Майсеем, але атрымала асаблівае ўпарадкаванне ў часы царавання Давыда і Саламона.

¹⁴ *Ілья* — міфічны прарок, які, паводле біблейскай легенды, нарадзіўся ў галілейскім горадзе Фесві і быў начальнікам таварыства сыноў прароцкіх. Жыццянні гэтага героя падасца ў Бібліі ў прыгодніцкім ключы. Ён паказаны грозным выкрывальнікам бязбожнага ідалапаклонства ў часы панавання ізраільскага цара Ахава і яго жонкі Іезавіліі. Надзелены ад бога дарам празарліўца, Ілья прадказаў трохгадовую засуху і голад у царстве Ізраільскім. Самаго ж Ілью бог цудоўным чынам пазбавіў голаду, пасяліўшы яго каля ручая, куды вароны насілі хлеб і мяса. Пасля яго карміла набожная ўдава са сваіх мізэрных, але «невычэрпных», па волі бога, харчовых запасаў. Ва ўдзячнасць за гэта Ілья сваімі малітвамі ажывіў яе паміраючага сына. Пазней, калі Ілья вымушаны быў ратавацца ўцёкамі ад пра-

следаванняў царыцы Іезавіліі, у пустыні яго не пакідалі анёлы і забяспечвалі ежай. Тады ж за сваю непахісную вернасць богу ён на гары Харыў быў удастоены гонару весці непасрэдна з самім усявышнім гутарку і слухаць яго настаўленні. Нарэшце, пры пераходзе праз Іардан бог у прысутнасці прарока Елісея за верную службу ўзяў Ілью яшчэ пры жыцці на неба на вогненнай калясніцы. У такім арэоле паўстае вобраз Ілы-прарока са старонак біблейскіх кніг. Хрысціянская царква ў прапагандысцкіх мэтах ўвяла яго імя ў канон сваіх святых.

Трэцяя кніга «Царствы» ў выданні Скарыны пачынаецца з л. 119. На ім змешчана тытульная тэматычная гравюра з надпісам: «Царь Саломон ставит храм господу богу в Ерусалиме». На адваротным баку тытульнага ліста кнігі падаецца тэкст прадмовы Скарыны. На л. 120 паўтараецца гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Гэта кніга, як ні адно з іншых выданняў Скарыны, багата аздоблена. Так, на л. 133 у ёй змешчана гравюра трохпавярховага дома з надпісам: «Взор храму господня, от Саломона деланого». На л. 135 змешчана гравюра з надпісам: «Образ дву херувимов в молитовнице», якая суправаджаецца тлумачальным тэкстам: «И сделал тежь царь Саломон в молитовнице два херувимы з древа оливнаго десеть локтей в вышню. И было ест крило единого херувима пять локтей в должину и другое крило того же херувима пять локтей, то ест десеть локтей имели суть должини оба...» На л. 136 адв. пададзены малюнак двухпавярховага драўлянага дома з надпісам: «Взор дому древяна царя Саломона», а на л. 137 адв.— малюнак двух слупоў з надпісам: «Взор дву столпов, иже пред храмом». На л. 139 змешчан яшчэ адзін тлумачальны малюнак з надпісам: «Взор моря или умывальници медяное». На л. 140 іншы малюнак з надпісам: «Взор десяти подъястиков и баней их». На л. 149 змешчана апошняя ў трэцяй кнізе «Царствы» гравюра. Яна паўтарае гравюру з тытульнага ліста кнігі «Эклезіяст», толькі з некалькі змененым надпісам: «Саломон беседует с царицею Саввою», у «Эклезіясце» — «царица Савва беседует с царем Саломоном».

Усяго захавалася 16 экзэмпляраў гэтага выдання Францыска Скарыны.

Чацвёртая кніга «Царствы»

¹ *Елісей* — асоба міфічная, адзін з біблейскіх прарокаў. Стаўшы стараным вучнем і паслядоўнікам прарока Ілы, займаўся больш 65 гадоў прароцтвам пры 5 ізраільскіх царах, пачынаючы ад Ахозіі да Іяаса, і ўсім ім смела казаў праўду, выкрываючы іх схільнасць да язычніцкага ідалапаклонства. З яго імем Біблія звязвае мноства «цудаў» — ад пераходу посуху р. Іардан да ажыўлення сына адной удавы. Ва ўсіх шматлікіх апавяданнях пра яго дзейнасць Елісей выступае чалавекам глыбока празорлівым, моцным духам і верай у сілу сваіх магчымасцей. Перыяд яго дзейнасці падаецца ў Бібліі як час актыўнага развіцця так званых прароцкіх школ, своеасаблівых рэлігійна-асветных абшчын, у якіх маладыя людзі праходзілі выхаванне пад кіраўніцтвам умудроных вопытам і вядомых сваёй дзейнасцю прарокаў. Ён быў адзіным «сведкам» узнясення прарока Ілы на неба. Імя Елісея было надзвычай папулярным у творах старазапаветнай царкоўна-рэлігійнай літаратуры таму, што ён, па сведчанню Ісуса Сірахава, заўсёды казаў толькі праўду і ніколі не адступаў перад уладай сучасных яму цароў. «Аўтарытэт» гэтага прарока быў узяты на ідэалагічнае ўзбраенне і хрысціянскай царквою ў Евангеллі ад Лукі.

² *Седэкія* — сын Іасіі, апошні цар іудзейскі (599—588 гг. да н. э.), пры якім быў разбураны Іерусалім, а яго народ выведзены ў палон. Узвядзены на царскі трон Навухаданосарам II, ён вырашыў выкарыстаць саюз з Егіптам, каб сумеснымі дзеяннямі вызваліцца ад вавілонскай няволі. Калі аб гэтым даведаўся Навухаданосар, ён сам з'явіўся ў Іудзею, каб пакараць здрадзіўшага васала і блакіраваў Іерусалім. Горад абараняўся на працягу больш трох гадоў і нават меў надзею на вызваленне, бо на дапамогу яму выступіў егіпецкі фараон. Але Навухаданосар разграміў егіпцяна і лёс Іеру-

саліма быў вырашаны. Седэкія спрабаваў уцячы, але ў дарозе быў схоплены і прыведзены да Навухаданосара. Дзеці Седэкіі былі забіты ў прысутнасці бацькі, а яго самага асляпілі, закавалі ў кайданы і адвезлі ў Вавілон, дзе ён і памёр у цямніцы. Біблія выстаўляе яго адступнікам ад «разумных парад прарокаў», бо ён на працягу 11 гадоў свайго панавання прытрымліваўся язычніцкага ідалапаклонства.

³ *Ахозія* — сын Ахава, цар ізраільскі (893—892 гг. да н. э.). У Бібліі ён паказаны заўзятым прыхільнікам язычніцкага бажства Ваала, за што яго «бог пакараў» смерцю на другім годзе царавання ва ўзросце 19 гадоў.

⁴ *Осіі* — сын Ілы, апошні цар ізраільскі, які панаваў з 730 да 722 г. да н. э., калі Самарыя была захоплена і разбурана асірыйскім царом Саргонам. Царскага трона Осіі дасягнуў праз царазбойства свайго папярэдніка. Пры ім царства Ізраільскае дажывала свае апошнія гады. Каб вызваліцца ад асірыйскай залежнасці, Осіі пайшоў на саюз з егіпецкім фараонам Сігарам. Тады, апераджаючы далейшы ход падзей, асірыйскі цар Салманасар захапіў Осію і пасадзіў у турму, а сам прайшоўся па ўсёй яго дзяржаве і ўзяў у аблогу Самарыю, якую трымаў у асадзе 3 гады. На 9-м годзе панавання Осія Самарыя была захоплена Саргонам, а яе жыхары пераселены ў розныя месцы Асірыйскай дзяржавы, дзе многія з іх падвергліся асіміляцыі язычнікамі і прынялі іх веравызнанне. Пасля гэтага Ізраільскае царства спыніла сваё існаванне.

⁵ *Навухаданосар II* — сын Набапаласара, вавілонскі цар (604—562/561 гг. да н. э.), адзін са славетных заваёўнікаў антычных часоў, яго імя ў перакладзе азначае: Набу, абарані карону. У 605 г. нанёс жорсткае паражэнне егіпцянам і захапіў Сірыю і Палесціну. Гэта перамога вырашыла лёс Блізкага Усходу на карысць Навухаданосара. Спробы егіпцянаў аднавіць актыўную палітыку ў Сірыі шляхам стварэння кааліцыі мясцовых царкоў выклікалі яго новыя ваенныя паходы. У выніку аднаго з іх ён захапіў і разбурыў у 586 г. Іерусалім, вывез у Вавілон нарабаваныя багацці і значную частку іерусалімскага насельніцтва. На працягу 13 гадоў (585—573) неаднойчы асаджваў Цір, пакуль гэты горад не прызнаў яго ўладу. У часы доўгага панавання Навухаданосара Вавілонскае царства дасягнула эканамічнага і культурнага росквіту. Нягледзячы на няспынныя паходы і войны, ён клапаціўся аб адбудове і ўмацаванні і ўпрыгожанні сталіцы, якую ператварыў у непрыступную крэпасць. Пры ім у Вавілоне былі пабудаваны славетая вежа, рад цудоўных палацаў і храмаў, разведзены на штучна зробленых земляных тэрасах здзіўляючыя «сады Семіраміды», якія антычная традыцыя далучала да «сямі цудаў свету». Паколькі пісьмовыя біблейскія крыніцы (кнігі прарокаў Ісайі і Данііла) выстаўлялі і трактавалі Навухаданосара выключна ў негатыўным плане, як жорсткага заваёўніка, разбуральніка «святога горада» Іерусаліма, яго імя доўгі час выклікала ў нашчадкаў жах, нянавісць і нават агіду. Такі погляд на гэтага цара замацаваўся і ў літаратуры больш позняга часу.

⁶ *Ісайя* — адзін з т. зв. вялікіх прарокаў, які жыў у VII ст. да н. э. Паводле біблейскага падання, яго бацька Амос быў сынам Іяса і родным братам Амасіі, цароў іудзейскіх. Ісайя жыў і прарочыў у Іерусаліме. Ужо з першых крокаў сваёй дзейнасці ён, нягледзячы на знатнасць свайго паходжання, выступіў рэзкім выкрывальнікам сацыяльнай няроўнасці, прыгнёту немаможных, як настаўнік і прапаведнік маралі ў той час, калі царства Іудзейскае яшчэ знаходзілася ў адносна квітнеючым стане. Яшчэ большую сілу яго дзейнасць набыла ў часы панавання Ахама і Езекіі. Прадаўжаючы традыцыі папярэдніх прарокаў, ён смела выступаў перад царамі аракулам праўды, абараняў сацыяльную справядлівасць, прадказваў вялікія бедствы, за што па загаду цара Манасіі прыняў пакутніцкую смерць: яго распілавалі паміж кедравымі дошкамі. Ісайя быў аўтарам гісторыі свайго часу, апісанай ім у другой кнізе «Параліпамена» (Летапісу), і прароцкай кнігі, якая носіць у Бібліі яго імя. У гэтай кнізе яму належаць раздзелы 1—33 і 36—39, раздзелы ж 34, 35, 40—66 належаць яго ананімнаму сааўтару, які жыў пасля Ісайі. Яна заключае ў сабе багаты матэрыял па гісторыі не толькі сучаснага Ісайю яўрэйскага, але і іншых народаў Блізкага Усходу. Асаблівую славетасць Ісайя набыў у хрысціянскай царкве сваім прароцтвам пра месію, у якім яна ўбачыла

«дакладны і наглядны малюнак зямнога жыцця» яе міфічнага куміру Ісуса Хрыста, таму гатова была назваць Ісайю пятым евангелістам.

⁷ *Ерамія* — другі з чатырох т. зв. вялікіх біблейскіх прарокаў побач з Ісайем, Езекіілем і Даніілам. Паводле Бібліі, сваю прароцкую дзейнасць пачаў у 626 г. да н. э., калі яму было каля 15 гадоў, і прадаўжаў яе на працягу 45 гадоў у смутны, цяжкі час, калі царства Іудзейскае прыходзіла ў заняпад. Значная частка пропаведзей Ераміі была прысвечана палітычнаму становішчу Іудзейскага царства. Сваім пранікнёным словам прапаведніка ён энергічна падтрымліваў рэфарматарскі рух цара Іасіі, які, імкнучыся ачысціць краіну ад уплываў язычніцтва, знішчаў капішчы Ваала і Астарты. Смерць Іасіі выклікала ў дзяржаве палітычныя смугі, якія вялі да аб'ясільвання царства перад знешняй небяспекай з боку найбольш магутнага ворага Іудзеі Вавілона. Адаючы перавагу залежнасці ад Вавілона перад пагрозай знішчэння ім Іудзеі, Ерамія сваімі пропаведзямі заклікаў народ і цараў да міру з Вавілонскім царствам. Але ніхто не хацеў верыць у яго прароцтвы, у выніку чаго сам прарок неаднаразова падвяргаўся як парушальнік грамадскага парадку турэмнаму зняволенню. Іудзейскія цары насуперак парадам Ераміі заводзілі палітычныя інтрыгі і шукалі пагаднення з егіпецкімі фараонамі, каб знайсці ў іх абарону ад месапатамскіх заваёўнікаў. А гэта выклікала гнеў з боку апошніх, і лёс Іудзейскага царства быў вырашаны. Пасля захопу Іерусаліма Навухаданосарам ў 586 г. да н. э. у часы панавання цара Седэкіі, разбурэння горада і паланення яго жыхароў прароку заставалася толькі аплакваць папалішчы і руіны «свяшчэннага горада», што ён і зрабіў у сваіх глыбокажалобных песнях, якія захаваліся ў кнізе «Плач Ераміі». Быў вывезены ў Егіпет, дзе ён і загінуў, пабіты камянямі сваімі суайчыннікамі, якіх ён і там не пераставаў выкрываць. Апрача «Плача Ераміі» яго пярэ належаць яшчэ адна кніга Бібліі, у якой падаецца гісторыя жыцця гэтага прарока і аснову складаюць пропаведзі і афарызмы, пададзеныя часткова ў яго ўласных запісах, а таксама ў запісах яго папличніка Варуха, які ўключыў у гэту кнігу і свае пераказы пра Ерамію. Кніга «Прарок Ерамія» з'яўляецца важнай крыніцай для гісторыі Блізкага Усходу VII—V стст. да н. э.

Чацвёртая кніга «Царстваў», якая змяшчае ў сабе 25 раздзелаў і ахоплівае перыяд ад пачатку панавання Ахозіі да забойства Гадоліі, вавілонскага намесніка Навухаданосара II у Іудзеі, у выданні Францыска Скарыны пачынаецца з л. 183, на якім пададзена яго тлумачальная тытульная гравюра на ваенную тэму з надпісам: «Навходносор, царь вавилонский, добывает Ерусалима». На л. 184 у чацвёрты раз паўторана гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Апрача свайго пасляслоўя да чацвёртай кнігі Скарына змясціў яшчэ і агульнае пасляслоўе да ўсіх чатырох кніг, перад якім падаў віньетку, перанесеную з прадмовы да «Прытчаў прамудрага Саламона». Усяго захавалася 16 экзэмпляраў гэтага скарынаўскага выдання.

Кніга «Ісус Навін»

¹ *Ісус Навін* — асоба міфічная. У біблейскіх паданнях выступае як непасрэдным пераемнік Майсея-заканадаўца. Першапачаткова называўся Осіем. Яго Майсей назваў Ісусам у знак таго, што ён выратуе свой народ ад цяжкага вандравання па пустыні і прывядзе ў зямлю заповітную. Калі пасля 40-гадовага падарожжа па пустыні Майсей памёр, Ісус Навін, будучы яго галоўным памочнікам, стаў правадыром, перайшоў Іардан і ў радзе бітваў на тэрыторыі Палесціны перамог хананеяў і заваяваў гэту краіну. Пасля ён авалодаў умавійскай пустыні да Лівана. Як сівярджаецца ў Бібліі, ён памёр ва ўзросце 110 гадоў ад нараджэння і быў пахаваны на гары Яфрэмавай. Традыцыя прыпісвае Ісусу Навіну аўтарства аднайменнай кнігі, якая ўяўляе сабою зборнік рэляцый з поля бітваў, вылучаецца багаццем апавяданняў фальклорнага паходжання, па сваіх стылістычных прыкметах вельмі блізкая да пяцікніжжа Майсея.

² *Амалех* — паводле падання, сын Еліфаза, роданачальнік амелікян, старажытнага арабскага племені, якое качавала ў пустынях Аравіі і паўднёвай

Палесціны і было роднасным ідумеям. Імя Амалеха служыць у Бібліі часта назвай ўсяго племені, як і імя Ізраіль нярэдка азначае ўвесь народ ізраільскі. З прычыны вэкавой варожасці, якая панавала паміж яўрэямі і амелікянамі, імя Амалех стала ў пазнейшых яўрэйскіх рэлігійна-містычных тлумачальнікаў «Свяшчэннага пісання» сінонімам зла і нячыстай сілы.

³ *Рафадзім* — месца ў Аравійскай пустыні, дзе, паводле падання, амелікяне напалі на ізраільцянаў, але былі пераможаны апошнімі.

⁴ *Зямля абетаваная* (г. зн. *запаветная*) — паводле Бібліі, уся Палесціна, заселеная рознымі хананейскімі плямёнамі і філісцімлянамі, але якую бог быццам бы абяцаў навечна аддаць толькі «абранаму народу» — яўрэям.

⁵ *Ерыхон* — адзін са старажытных гарадоў Палесціны. Узнік ля р. Іардан на тэрыторыі сучаснай Іарданіі ў 22 км на паўночны ўсход ад Іерусаліма яшчэ ў неалітычны перыяд на плодарадной, багатай садамі раўніне. Гэта быў сталічны горад хананеяў, умацаваны шырокай сцяной, які ляжаў на перакрываўні гандлёвых шляхоў. Ён першы падвергся нападу яўрэяў пры іх уварванні ў Палесціну, і непрыступныя яго сцены, паводле біблейскага падання, самі рассыпаліся ад гукаў «свяшчэнных труб». Адсюль пайшоў выраз «ерыхонская труба». За доўгую гісторыю свайго існавання неаднаразова разбураўся і аднаўляўся. Яго разбуралі не толькі ізраільцяне, але і асірыйцы, вавілонскі цар Навухаданосар, персы і іншыя. Пасля заваявання Іудзеі рымлянамі Ерыхон яшчэ лічыўся ў ліку яе галоўных гарадоў, у якім Ірад пабудаваў шмат прыгожых будынкаў і свой пышны палац. У часы панавання Візантыі з цягам часу горад стаў занепадаць і ў рэшце рэшт на яго месцы вырасла толькі невялікая арабская вёска Эр-Рыха.

⁶ *Зямля Ханаан* — пад гэтым тэрмінам выступае малаазіяцкая тэрыторыя паўночнай часткі Палесціны, заселенай плямёнамі хананеяў, якіх грэкі называлі фінікійцамі.

⁷ *Хам* — у біблейскай міфалогіі выступае як адзін з трох сыноў (Хам, Сім і Яфет) казачнага, фальклорнага героя Ноя, які нарадзіўся ў апошнім стагоддзі да «сусветнага патопу». Паводле легенды пра Ноя і яго нашчадкаў, выкладзенай у першай кнізе Майсея («Быццё»), у Хама было чатыры сыны: Хуш, Міцраім, Фут і Ханан, патомкі якіх засялілі Егіпет, Эфіопію, частку Вавілоніі, Палесціны і іншыя краіны. Але ўсе гэтыя народы былі «праклятыя богам» і асуджаны на рабства за тое, што Хам асмяяў перад братамі свайго бацьку, якога ўбачыў голым, калі той спаў п'яны ў шатры. Гэты міф пра Хама служыў іудзейскаму жрэчаву і рабаўладальнікам для апраўдання палітыкі рабства. У пераносным сэнсе імя Хам раней ужывалася для абазначэння чалавека з прастанароддзя. Пазней яно стала агульным вызначэннем грубага, нахабнага чалавека.

⁸ *Ной* — міфічны дзесяты і апошні з біблейскіх «дапатопных» патрыярхаў. Па яўрэйскаму тэксту Бібліі нарадзіўся ў 1056 г. ад «стварэння свету», а па славянскай Бібліі — у 1662 г. Паводле біблейскага міфа, ён жыў у часы, калі ўсё чалавецтва паддалася разбэшчанасці, за што бог вырашыў знішчыць яго «сусветным патопам», за выключэннем праведнага Ноя і яго сям'і. У выніку чаго Ной стаў родапачынальнікам новага, «пасляпатопага» чалавецтва, а праз сваіх сыноў зрабіўся родапачынальнікам рас, якія вядуць сваё паходжанне ад імя яго сыноў (семіты, яфеты, або арыіцы, і хаміты). Ад «патопу» 600-гадовы Ной выратаваўся дзякуючы пабудаванаму ім па загаду бога каўчэгу даўжынёю ў 300, шырынёю ў 50 і вышынёю ў 30 локцяў, на які былі таксама ўзяты прадстаўнікі ўсіх відаў жывёл і птушак. Гэты дзівосны карабель вандраваў па вадзе 40 дзён, пакуль не спыніўся нябесны лівень. Апаўданне пра міфічнага Ноя трапіла на старонкі Бібліі, відаць, з запазычаных яе аўтарамі больш старажытных шумерскіх і вавілонскіх міфалагічных сказанняў.

⁹ *Іудзея* — старажытнаяўрэйскае царства, якое ўзнікла пасля смерці цара Саламона ў выніку распаду Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы, выкліканага ўварваннем егіпцянаў і працяглай вайною з імі (923—911 гг. да н. э.) на два самастойныя царствы — Ізраільскае і Іудзейскае. Сваю самастойнасць яна захоўвала да захопу яе сталіцы Іерусаліма вавілонскім царом Навухаданосарам II у 586 г. да н. э. Яго першым царом, вакол якога групаваліся яўрэйскія плямёны быў сын Саламона Раваам (928—911 гг. да н. э.). Нягледзячы на сваю

слабасць, Іудзея праявіла сваю жывучасць і праіснавала даўжэй, чым царства Ізраільскае. Значнай вяхой у гісторыі Іудзейскага царства было панаванне Іасіі, калі яно вызвалілася ад асірыйскай няволі і нават далучыла да сябе значную частку былога Ізраільскага царства. Тады было аблегчана становішча рабоў-даўжнікоў і праведзена цэнтралізацыя культу Яхве ў Іерусаліме. Толькі праз 70 гадоў пасля вавілонскага палону Іудзея аднавіла сваю дзяржаўнасць, якая праіснавала да 70-х гадоў н. э., калі яна канчаткова заняпала пасля разгрому Рымскай імперыяй.

¹⁰ *Аўрам (Абрам)* — міфічны родапачынальнік яўрэяў і арабаў. Ён, паводле біблейскай міфалогіі, нарадзіўся ў Месапатаміі ў халдзейскім горадзе Ур і з'яўляўся малодшым сынам Фары, дзесятага патрыярха па прамой лініі ад Сіма, сына Ноя. Жывучы сярод язычнікаў, гаворыцца ў Бібліі, Аўрам пазнаў ілжывасць іх службы паганскім ідалам і веру ў «адзінага бога», апосталам якога ён стаў. Паследуемы за гэта сваімі суайчынікамі, ён на 75-м годзе жыцця мусіў пакінуць Радзіму і цераз Еўфрат накіраваўся ў зямлю Ханаанскую, абяцаную богам яму і яго нашчадкам. Там Аўрам быў празваны «гагіўры», што азначала: прыбыўшы з таго берага ракі, адкуль і пайшла назва — яўрэй. Разам з ім сюды перасялілася яго жонка і пляменнік Лот. Доўга ён качаваў па розных краях, пакуль не пасяліўся ў Хеўроне. У біблейскім міфе Аўрам падаецца як узор чалавекалюбства, лагоднасці, цярыплінасці, міралюбства, бескарыслівасці, цвёрдай і непахіснай веры ў бога, пакоры і глыбокай павагі да яго. Але пры ўсіх сваіх станоўчых якасцях яму доўгі час не шанцавала мець ад шлюбу з Сарай нашчадка. Толькі пад старасць, калі Сары было ўжо 90, а яму 100 гадоў у іх нарадзіўся сын Ісак, які, па сцверджанню Бібліі, стаў прадаўжальнікам роду яўрэйскага племені. А калі Сара памерла, Аўрам ажаніўся ў другі раз і меў яшчэ 6 сыноў, якія разам з Ізмаілам, яго пазашлюбным сынам ад служанкі Агар, сталі родапачынальнікамі розных арабскіх плямён. Сам жа Аўрам, як падаецца ў Бібліі, пражыў 175 гадоў і памёр у Хеўроне, дзе і быў пахаваны. Магаметане — арабы, якія лічаць Аўрама сваім родапачынальнікам і ў Каране называюць яго Ібрагімам, яшчэ ў старажытнасці пабудавалі над яго магільным склепам сваю мячэць і аберагалі яе як святыню. Вобраз старазапаветнага міфічнага патрыярха Аўрама (Ібрагіма) карыстаўся асаблівай павагай у хрысціян і мусульман, для якіх служыў прыкладам найвялікшай набожнасці і праведнасці. Вобраз гэтага біблейскага героя аброс самымі разнастайнымі міфічнымі паданнямі і легендамі. Паводле іх, Аўрам займаўся прыродазнаўствам, ведаў хімію, астраномію і іншыя навукі, якія ён унаследаваў на радзіме ў халдзеяў, а потым распаўсюджваў сярод фінікійцаў і егіпцян. Сцвярджалі нават, што ён быў вынаходцам літарнага шрыфту і календарных вылічэнняў. У сувязі з гэтымі легендамі некаторыя старажытныя багасловы атаясамлівалі вобраз Аўрама (Ібрагіма) з Зараастрам.

¹¹ *Міжрэчча (Двурэчча, Месапатамія)* — гістарычная тэрыторыя ў заходняй Азіі ў сярэднім і ніжнім цячэнні Еўфрата і Тыгра, якая ахоплівала сучасны Ірак, Сірыю і частку Ірана і Турцыі. Гэта быў адзін з найбольш буйных ачагоў культуры старажытнага Усходу, цэнтраў тагачаснай цывілізацыі. На тэрыторыі Месапатаміі ў IV—III тысячагоддзі да н. э. сфарміравалася ранняя класавая дзяржава, у выніку гістарычнага развіцця якой узнік рад іншых дзяржаў (Асірыйская, Акад, Ур). У пачатку II тысячагоддзя да н. э. у паўднёвай частцы Месапатаміі складалася Вавілонская дзяржава. У IV ст. гэта гістарычная вобласць увайшла ў склад імперыі Аляксандра Македонскага, а пасля яго смерці спачатку падпарадкоўвалася дзяржаве Селяўкідаў, потым знаходзілася ў складзе імперыі Сасанідаў, а ў VII ст. падпала пад уладу арабскага халіфата.

¹² *Аравія* — у тыя далёкія гістарычныя часы, пра якія ідзе гутарка ў біблейскай кнізе Ісуса Навіна, ахоплівала вялікую тэрыторыю, заселеную рознымі качавымі плямёнамі, у якую ўваходзілі ўвесь Аравійскі паўвостраў і паўднёвая частка сучаснага Ірака.

¹³ *Сірыя* — у тыя далёкія часы ахоплівала значную тэрыторыю, якая выходзіла за яе сучасныя межы. Ужо ў першай палавіне II тысячагоддзя да н. э. на яе тэрыторыі існавала шмат раннякласавых гарадоў-дзяржаў, якія размяшчаліся на гандлёвых шляхах з Месапатаміі ў Егіпет і былі аб'ектам увагі

знешніх заваёўнікаў: старажытнага Егіпта, Ізраільска-Іудзейскага царства, Асірыі, Вавілоніі, імперыі Аляксандра Македонскага, старажытнага Рыма. У VII ст. н. э. яна была заваявана арабамі, а ў 1516 г. — туркамі і стала часткай Асманскай імперыі.

¹⁴ *Галілея* — гістарычная вобласць на поўначы Палесціны, якая прымыкае да Міжземнага мора. Гістарычныя яе межы былі досыць неакрэсленыя. Вядома толькі, што на поўначы яна межавала з Сірыяй і ліванскімі гарамі, на захадзе — з Фінікіяй, на усходзе яе граніцай служыла рака Іардан, а на поўдні судакраналася з Самарыяй. Заселеная хурытамі і хананеямі, яна яшчэ ў часы Іосіфа Флавія (I ст. н. э.) вызначалася багатымі нівамі, вінаграднікамі і садамі, якія абумовілі гушчыню яе засялення. Ужо ў XIII—XII стст. да н. э. Галілея была захоплена ізраільцамі. Яе жыхары, па сведчанню І. Флавія, славіліся храбрасцю і былі заўзятымі ворагамі рымлян. Грэчаская адукацыя, да якой з недаверам ставіліся іудзеі, у галілеянаў карысталася гарачай прыхільнасцю. Вось чаму ў некаторых гарадах Галілеі, найбольш значныя сярод якіх былі Кана, Капернаўм, Назарэт і Тыверыяда, аддавалася перавага грэчаскай мове. Галілея адыгрывала важную ролю ў распаўсюджванні хрысціянства, таму ранніх хрысціян называлі «галілеянамі». У I ст. н. э. тут адбылося паўстанне супраць іудзейскай рабаўладальніцкай арыстакратыі, цесна звязанай з Рымам, і супраць рымскіх стаўленікаў — цароў Ірада Агрыпы II і інш. Для прыхільнікаў хрысціянскага веравызнання Галілея мела асаблівае значэнне, паколькі з ёю легенда звязвала галоўнае месцапрабыванне і дзейнасць Ісуса Хрыста.

¹⁵ *Ідумея (Эдом)* — назва гістарычнай часткі Палесціны на поўдзень ад Мёртвага мора. Першапачатковымі яе жыхарамі былі харэі, якія потым змяшаліся з заваёўнікамі і стварылі магутную дзяржаву. Пазней, калі сфарміравалася Іудзейскае царства, ідумеі, нягледзячы на падтрымку аманітаў і маавіцянаў, былі разгромлены іудзеямі. Спрадвечная варожасць да іудзеяў дасягнула найвышэйшага накалу ў часы аслаблення яўрэйскай манархіі, калі Навухаданосар II асадзіў Іерусалім: ідумеі адразу перайшлі на бок халдзеяў і прымалі ўдзел у грабяхах і забойствах сваіх былых заваёўнікаў, садзейнічаючы разарэнню Іудзейскага царства. Пасля разгрому Іудзеі і вываду яе жыхароў у вавілонскі палон, ідумеі авалодалі спустошанай зямлёю. Гэта племя і гістарычная назва іх зямлі канчаткова сышлі з гістарычнай арэны пасля разбурэння Іерусаліма рымлянамі ў I ст.

¹⁶ *Фінікія* — старажытная краіна Блізкага Усходу, размешчаная ва ўсходнім Міжземнамор'і, займала ўзбярэжжа сучасных Сірыі і Лівана. У пачатку II тысячагоддзя да н. э. тут пачало складвацца грамадства, узніклі рабаўладальніцкія гарады-дзяржавы, важнейшымі з якіх былі Угарыт (Гас-Шамра), Арвід (Арад), Берута (Бейрут), Гебал (Бібл), Сідон (Сайда), Цір (Сур), яны вялі паміж сабой барацьбу за гегемонію ў Фінікіі. Сама ж тэрыторыя Фінікіі знаходзілася пад уладай егіпецкіх фараонаў. У пачатку XIII ст. да н. э. барацьба за авалоданне ёю паміж егіпцянамі і хеттамі скончылася падзелам краіны на дзве сферы ўплываў. У пачатку XII ст. да н. э. гарады Фінікіі падвергліся апусташэнню розных блізкаўсходніх плямён. Аднак пасля аслаблення Егіпта і знішчэння Хецкай дзяржавы фінікійцы набылі сваю незалежнасць і заснавалі свае калоніі ў шмат якіх месцах Міжземнамор'я, у тым ліку слаўты Карфаген. Рамяство, гандаль і мараходства Фінікіі дасягнулі высокага развіцця і атрымалі сусветнае значэнне. Фінікія стала радзімай стварэння першай сістэмы алфавітнага пісьма. На працягу VIII—IV стст. да н. э. яна з перарывамі падпарадкоўвалася Асірыйскай дзяржаве, Вавілоніі, персам і, нарэшце, Аляксандру Македонскаму. Нягледзячы на гэта, у эліністычныя і рымскія часы яе гарады захоўвалі самакіраўніцтва, чаканілі манету і захоўвалі сваё гандлёва-эканамічнае значэнне аж да часоў ранняй Візантыі.

¹⁷ *Кесарыя* — палесцінскі горад на ўсходнім беразе Міжземнага мора паміж Яфай і Дорай, які быў пабудаваны Ірадам Вялікім у другой палавіне I ст. да н. э. і названы так у гонар рымскага імператара (ад лац. цэзар, кесар). Кесарыя хутка расла, багацела і стала адным з галоўных гарадоў Палесціны. Яна служыла рэзідэнцыяй рымскіх пракуратараў і цэнтрам грамадска-палітычнага жыцця краіны, адыгрывала важную ролю ў гісторыі рас-

паўсюджання хрысціянства. Пасля падзення і разбурэння Іерусаліма Навухаданосарам Кесарыя стала сталіцай Палесціны. У часы крываваых паходаў Кесарыя іграла важную ролю як адна з крэпасцей краіны. Але з XIII ст. пасля яе разбурэння ў 1265 г. султанам Бібарсам стала занепадаць і зараз ад яе засталіся толькі руіны, за якімі захавалася старажытная назва даўняга горада.

¹⁸ *Ісак* — адзін з легендарных біблейскіх патрыярхаў, сын Аўрама і Сары, якая нарадзіла яго ў глыбокай старасці. Цікавым і драматычным момантам біблейскай біяграфіі Ісака з'яўляецца славага ахвяраванне Аўрама, яго бацькі. Бог загадаў апошняму прынесці ў ахвяру свайго любімага сына Ісака. Каб даказаць сваю вернасць усявышняму, Аўрам вырашыў выканаць яго волю, аднак у самы апошні момант, апавядаецца ў Бібліі, рука анёла адвяла занесены Аўрамам нож ад звязанага ім Ісака. Гэта апавяданне з'яўляецца сведчаннем пачатку працэсу адмены чалавечага ахвярапрынашэння і замены яго прынясеннем у ахвяру прадстаўнікоў жывёльнага свету ў першабытных плямёнаў.

¹⁹ *Якаў* — патрыярх, міфічны роданачальнік ізраільскага народа. Паводле біблейскага падання, быў малодшым сынам-блізнюком Ісака і Равекі, падрабязны «жыццяпіс» якога падаецца ў першай кнізе Бібліі «Быццё». Купіўшы абманым чынам у свайго брата-блізнюка Ісака яго права першародства, Якаў, каб пазбегнуць у будучым яго помсты, накіраваўся ў Месапатамію, дзе наняўся служыць пастухом да свайго дзядзькі па маці Лавана за права ажаніцца на яго меншай дачцы Рахілі. За гэту згоду ён мусіў адслужыць Лавану сем гадоў. Але Лаван парушыў сваё слова і замест Рахілі аддаў яму ў жонкі старэйшую дачку Лію, а каб атрымаць права на шлюб з Рахіляй, ён патрабаваў ад Якава далейшай службы на працягу яшчэ сямігадовага тэрміну. Якаў пагадзіўся. Пасля 20-гадовага знаходжання ў Месапатаміі ён вярнуўся на радзіму ў зямлю Ханаанскую і па дарозе атрымаў ад бога другое для сябе імя — Ізраіль. Маючы ад чатырох жонак 12 сыноў, Якаў (Ізраіль), паводле Бібліі, стаў роданачальнікам 12 каленаў (плямён) яўрэйскага народа і пражыў 147 гадоў.

²⁰ *Езекііль* — трэці вялікі старазапаветны прарок, належаў да жрэчаскага роду. Нарадзіўся ў часы панавання Іасіі, цара іудзейскага. Юнацкія гады правёў у Іудзеі. Калі яму было 25 гадоў ад нараджэння, яго вывезлі як палоннага ў Вавілон. Там на пятым годзе свайго паланення, як падаецца ў Бібліі, быў «закліканы богам» на прароцкую службу, якой аддаў больш чым 22 гады свайго жыцця. Будучы сучаснікам прарока Ераміі і цяжкіх выпрабаванняў ізраільскага народа, ён пільна сачыў за жыццём у Месапатаміі палоненых суайчыннікаў. Сваімі прароцтвамі Езекііль імкнуўся аблегчыць іх лёс, засцерагаючы ад бяды палоннага жыцця і канчатковай гібелі сярод язычнікаў. Ён суцяшаў суайчыннікаў надзеяй на вызваленне з палону, умацоўваў іх волю і веру ў надыход лепшых часоў. Біблейскае паданне сцвярджае, што ён быў выдадзены на смерць адным з іудзейскіх палонных князёў, якога ён выкрываў за яго ідаласлужэнне і амаральнае жыццё.

²¹ *Сёлы Кедарскія* — арабскія пасяленні, заселеныя, паводле Бібліі, нашчадкамі Кедара, Аўрамавага сына Ізмаіла, якія вялі качавы вобраз жыцця ў Аравійскай пустыні і вылучаліся храбрасцю, воінскім майстэрствам, хітрасцю і варажасцю да ізраільцянаў.

²² *Архангел Гаўрыіл* — у іудзейскай, хрысціянскай і мусульманскай міфалогіі адзін з вышэйшых анёлаў, які карыстаецца асаблівым даверам у самога бога. Паводле хрысціянскай легенды, Гаўрыіл паведаміў дзеве Марыі, што ў яе народзіцца Ісус Хрыстос, сын божы.

²³ *Нікадзім* — паводле біблейскага падання, славыты фарысей, член сінедрома, або вярхоўнага іудзейскага савета, настаўнік ізраільцянаў, князь яўрэйскі, які меў таемную начную гутарку з Ісусам Хрыстом, пасля якой стаў яго шчырым вучнем. Ён адкрыта выступіў супраць першасвяшчэннікаў і фарысеяў, якія пасылалі сваіх служак захапіць Ісуса Хрыста. Пасля пакут і ўкрыжавання Ісуса Хрыста прыняў хрышчэнне ад апосталаў, за што быў выгнаны іудзеямі з сінедрома і з Іерусаліма. Яму прыпісваецца апакрыфічнае евангелле.

²⁴ *Назаранін* — так у старазапаветнай частцы Бібліі называўся чалавек,

які даваў абяцанне адмовіцца ад віна, стрыжкі валасоў. За дзяцей такое абяцанне давалася бацькамі, і яно насіла характар свяшчэнства. Абяцанне мела дабравольны характар і давалася або пажыццёва або на пэўны час. У перыяд ранняга хрысціянства назарэямі называлі ўсіх хрысціян з іудзеяў, якія верылі ў Ісуса Хрыста, пазней сталі называць іудзействуючых хрысціян, умераных прыхільнікаў закону Майсея. Хрысціянская царква адносілася да назарэяў паблажліва, не лічыла іх ерэтыкамі. У іудзеяў жа, наадварот, назарэі — жыхары Назарэта, дзе, паводле біблейскага міфа, значную частку свайго жыцця правёў Ісус Хрыстос, не карысталіся элементарнай павагай, да іх ставіліся з адкрытай пагардай.

Кніга «Ісус Навін» у выданні Францыска Скарыны пачынаецца тэматычнай гравюрай, змешчанай на тытульным лісце. Зверху яе надпісана: «Ісус Навін вядзе людзей Ізраілевых через Іордан». З адваротнага боку тытульнага ліста пачынаецца вялікая прадмова Скарыны. Перад пасляслоўем да гэтага выдання змешчана віньетка з прадмовы да «Прытчаў прамудрага Саламона», а на першым лісце тэксту самой кнігі пададзена гравюрная застаўка, выкананая ў тэраталагічным стылі.

Гэта выданне Скарыны захавалася да нашага часу ў 11 экзэмплярах.

Кніга «Юдзіф»

¹ *Царства Асірскае (Асірыя)* — старажытная дзяржава Блізкага Усходу, якая існавала на тэрыторыі сучаснага Ірака ад пачатку II тысячагоддзя да канца VII ст. да н. э. Ядром яе быў горад Ашур, а пераважную масу насельніцтва складалі акадцы, мова якіх адносілася да семіта-хаміцкай моўнай сям'і. У XVIII ст. да н. э. Ашур з суседнімі гарадамі падпарадкоўваўся вавілонскаму цару Хамурапі. У канцы XV—пачатку XIV ст. кіраўніку Ашура Ашурбаліту ўдалося стварыць моцную дзяржаву і падпарадкаваць свайму ўплыву Вавілонію. Яго пануючыя нашчадкі пачалі называць сябе царамі асірыйскімі. На працягу двух наступных стагоддзяў ім удалося падпарадкаваць Паўночную Месапатамію і захапіць шляхі ў Вавілон. Значнага дзяржаўнага ўздыму Асірыя дасягнула ў часы панавання Тыглатпаласара I (канец XII — пачатак XI ст.), які вёў паспяховыя войны з Вавілоніяй, Сірыяй, Фінікіяй і іншымі краінамі. Пры Тыглатпаласары III (745—727 гг. да н. э.) Асірыя ператварылася ў магутную ваенную дзяржаву. У VII ст. да н. э. пачала занепадаць, пакуль пасля цяжкай і працяглай барацьбы (626—605 гг.) супраць кааліцыі Вавілоніі і Мідыі не пацярпела паражэнне і канчаткова не перастала існаваць як дзяржава.

² *Нініва (Ніневія)* — самы старажытны горад Асірыі на левым беразе р. Тыгр. Як пасяленне вядзе сваю гісторыю з V тысячагоддзя да н. э. і ўжо ў другой палавіне III тысячагоддзя стала адным з галоўных палітычных і рэлігійных цэнтраў Асірыі. У часы панавання Ашурбаніпала (VII ст. да н. э.) — сталічны горад Асірыйскай дзяржавы і важнейшы гандлёвы пункт на перакрываванні дарог з поўначы на поўдзень і ад Міжземнага мора да Персідскага заліва. Менавіта тады ў горадзе быў пабудаваны багаты царскі палац і заснавана вялікая бібліятэка, якая налічвала 30 000 гліняных таблічак, пакрытых клінапісам. У 612 г. да н. э. Нініва была захоплена, а ў 607 г. разбурана персідскім царом Кіясарам і вавілонскім царом Набапаласарам і ў далейшым ужо не аднаўлялася.

³ *Сарданапал* — міфічны, апошні асірыйскі цар, на якім закончылася панаваўшая на працягу амаль чатырнаццаці стагоддзяў асірыйская дынастыя цароў. Паводле легенды, ён у сваім жыцці вылучаўся схільнасцю да раскошы, любіў закрывацца ў сваім палацы і праводзіў час ва ўцехах. Гэты вообраз яго жыцця выкарысталі халдзейскі жрэц Беліс і мідзянін Арбак. Падняўшы паўстанне, яны закрылі Сарданапала ў Ніневіі і трымалі яго ў блакадзе на працягу двух гадоў. Тады Сарданапал, бачачы безвыходнасць свайго становішча, спаліў сябе ў палацы разам са сваімі жонкамі і багаццем. Гэта легендарнае апавяданне пра Сарданапала яшчэ ў старажытныя часы выклікала падзрэненне. У выніку гістарычных пошукаў аказалася, што апошнім асірыйскім царом

быў Сінашкун (Сарак). Рысы характару гэтага цара і лёс яго былі перанесены на міфічнага Сарданапала, імя якога стала хадзячай назвай, а сам вобраз, як ён пададзены ў легендзе, паслужыў асновай сюжэта аднайменнай трагеды Байрана.

⁴ *Арба* — міфічны герой, які ў аповесці выступае ў ролі мідыйскага ваяводы.

⁵ *Мідыя* — старажытная краіна ў паўночна-заходніх абласцях Іранскага нагор'я. Першае ўпамінанне аб мідыйцах у асірыйскіх летапісах адносіцца да другой палавіны IX ст. да н. э. У IX—VIII стст. мідыйцы вялі барацьбу з Асірыяй. Паводле тых жа летапісных крыніц, Мідыйскае царства ўзнікла ў VIII ст. да н. э., яго сталіцай была Эктабама. У часы панавання цара Кіясара (625—584 гг. да н. э.) Мідыя ператварылася ў вялікую дзяржаву Старажытнага Усходу. У саюзе з Вавілоніяй яна разграміла Асірыю, потым заваявала Урарту і іншыя краіны, а ў 559—549 гг. да н. э. была заваявана персамі і ўвайшла ў склад Персідскай дзяржавы.

⁶ *Кір II Вялікі* (? — 530 г. да н. э.) — старажытнаперсідскі цар, якога Скарына ў сваёй прадмове называе Цірам, быў заснавальнікам дынастыі Ахеменідаў. У 558 г. узначаліў саюз персідскіх плямён, якія паўсталі супраць панавання мідыйцаў. У 550 г. заваяваў Мідыю, а пазней грэчаскія гарады ў Малой Азіі і значную частку Сярэдняй Азіі. У 538 г. захапіў Вавілон і далучыў яго да Персідскай дзяржавы. Імкнуўся ператварыць Іудзею ў плацдарм супраць Егіпта, выпусціў з вавілонскага палону іудзеяў, аднавіў Іерусалім, а таксама некаторыя фінікійскія гарады. У 530 г. да н. э. загінуў у бітве ў час свайго чарговага паходу ў Сярэднюю Азію.

⁷ *Вавілонскае царства* — старажытная дзяржава часткі Месапатаміі (тэрыторыя сучаснага Ірака), якая ўзнікла ў пачатку II тысячагоддзя да н. э. і праіснавала да сярэдзіны VI ст. да н. э. Сваю назву атрымала ад сталічнага горада, пабудаванага, паводле біблейскай легенды, Німродам, адным з нашчадкаў міфічнага Хама. Пануючым насельніцтвам у ім было племя халдзеяў. У часы цара Хамурапі (1792—1750 гг. да н. э.) гэта дзяржава ператварылася ў буйную рабаўладальніцкую дэспатыю. У XV ст. трапіла пад уладу егіпецкіх фараонаў, а з 1300 г. — асірыйскага цара Ніна і на працягу многіх стагоддзяў была правінцыяй Асірыі. У 626 г. да н. э. асірыйскі намеснік Набапаласар, які па паходжанню быў халдзеем, аддзяліўся ад Асірыі і аб'явіў сябе вавілонскім царом. У часы панавання Навухаданосара II (604—562 гг. да н. э.) Вавілон дасягнуў найвышэйшага росквіту. У 538 г. пры Валтасары Вавілон быў заваяваны персідскім царом Кірам II. Пасля паходаў Аляксандра Македонскага Вавілонскае царства прыйшло ў заняпад, а яго сталіца паступова страціла сваё гістарычнае значэнне.

⁸ *Дарый I* — старажытнаперсідскі цар (522—486 гг. да н. э.). На царскі трон уступіў у выніку падаўлення падуладных Персіі народаў. Каля 518 г. заваяваў паўночна-заходнюю частку Індыі, а ў 512 г., па сцверджанню Герадота, зрабіў няўдалы паход супраць скіфаў у Прычарнамор'е. У часы свайго панавання правёў рад ваенна-адміністрацыйных рэформ: падзяліў краіну на сатрапіі, рэарганізаваў армію, упарадкаваў падатковую сістэму, устанавіў адзіную залатую грашовую манету «дарык», вёў будаўніцтва гандлёвых дарог, храмаў і палацаў у розных гарадах царскай рэзідэнцыі ў Персепалі. Часы яго панавання былі перыядам найвышэйшай магутнасці дзяржавы Ахеменідаў і старажытнаперсідскай культуры.

⁹ *Валтасар* — апошні вавілонскі цар (сярэдзіна VI ст. да н. э.). Імкнуўся аказаць персам супраціўленне, ён закрыўся ў вавілонскай крэпасці, дзе аднойчы наладзіў багаты банкет. Персам удалося авалодаць крэпасцю і забіць Валтасара. У біблейскай кнізе прарока Данііла змяшчаецца маляўнічае апісанне банкету гэтага вавілонскага цара.

¹⁰ *Алаферн* — вымыслены літаратурны герой, у біблейскай аповесці пра Юдзіф выступае ў якасці ваяводы вавілонскага цара Навухаданосара II.

¹¹ *Вефулія (Ветулія)* — назва горада Палесціны, не засведчанага гістарычнымі крыніцамі.

¹² *Юдзіф* — галоўная гераіня аднайменнай гістарычнай аповесці. У час

нападу на Палесціну вавілонскіх войск яна здзейсніла гераічны ўчынак — забіла іх военачальніка Алаферна. Аўтар гэтай чыста свецкай аповесці «Юдзіф», якая дайшла да нас у перакладзе на грэчаскую мову, невядомы.

¹³ *Ездра* — адзін з галоўных іудзейскіх свяшчэннікаў, які пабываў у вавілонскім палоне. Паводле біблейскай легенды жыў у часы панавання іудзейскага цара Іасіі. Будучы ў Вавілоне, ён звярнуў на сябе ўвагу цара Артаксеркса і заслужыў яго асаблівы давер. Цар зрабіў яго сваім упаўнаважаным па справах іудзеяў. Ад Артаксерса ён атрымаў паўнамоцтвы вывесці ў Палесціну іудзеяў, якім не ўдалося вярнуцца на радзіму з першай часткай перасяленцаў, даставіць у Іерусалім дары і прынашэнні ад цара і народа для храма, назіраць за захаваннем закону і парадку сярод насельніцтва. Сваю дзейнасць на радзіме ён пачаў з правядзення рада неабходных рэформ, якія мелі на мэце адраджэнне іудзейскага народа пасля вавілонскага палону. Па яго даручэнню іудзейскія кніжнікі сталі рабіць пераклады кніг Майсея на арамейскую мову і суправаджаць іх тлумачэннямі. Імем бога Яхве і персідскага цара Кіра ён сумесна з Неяміем дамогся скасавання змешаных шлюбаў і выгнання з Палесціны іншапляменных жонак іудзеяў з іх дзецьмі, якім забараняўся доступ у Іерусалім. Гэтану іудзейскаму рэфарматару прыпісваецца ўвядзенне ў літаратурны ўжытак халдзейскай (арамейскай) мовы замест забытай у палоне старажытнайўрэйскай, аб'яднанне ў адзіны звод «свяшчэнных кніг» Старога завету Бібліі, выпраўленне пашкоджаных спісаў, а таксама аўтарства трэцяй і чацвёртай кніг «Царствы», двух кніг «Параліпамена» і адной кнігі Бібліі, вядомай пад яго імем. Што ж датычыцца другой і трэцяй кніг «Ездра», якія дайшлі ў грэчаскім і лацінскім перакладах і прыпісваюцца па традыцыі гэтану аўтару, то яны не лічацца кананічнымі, не з'яўляюцца арыгінальнымі і ўзніклі значна пазней жыцця самога Ездры.

¹⁴ *Нікея* (цяпер Ізнік) — старажытны і сярэдневяковы горад Малой Азіі, размешчаны ў паўднёва-заходняй частцы сучаснай Турцыі. У IV ст. да н. э. тут кіраваў македонскі цар Антыгон I, які заснаваў гэты горад і назваў яго сваім імем. Пазней палкаводзец Аляксандра Македонскага Лізімах авалодаў большай часткай Малой Азіі і перайменаваў Антыгонію ў Нікею ў гонар сваёй жонкі. З таго часу Нікея становіцца важным пунктам, які віфанскія цары робяць сваёй рэзідэнцыяй. У I ст. да н. э. горад падпаў пад уладу Рымскай імперыі, але захаваў права аўтаноміі. У 325 г. тут быў скліканы першы ўсяленскі царкоўны сабор, на якім разглядалася справа аб ерасі прасвітара Арыя. З канца IV і да пачатку XIII ст. Нікея была буйным гандлёва-рамесніцкім цэнтрам Візантыі.

¹⁵ *Данііл* — адзін з чатырох вялікіх прарокаў, які яшчэ ў маладосці быў вывезены ў Вавілон у час першага захопу Іерусаліма Навухаданосарам II. Там пры двары гэтага цара ён выхаваўся ў халдзейскім духу і, паводле вавілонскага звычаю, быў перайменаваны ў Валтасара. За час навучання Данііл праявіў выключныя поспехі і здольнасці і быў прызначаны старшынёй вавілонскіх мудрацоў, што дало яму магчымасць адыгрываць важную ролю пры двары Навухаданосара і яго пераемнікаў па трону. Пасля падзення Вавілона ён карыстаўся выключнай павагай у намесніка персідскага цара Кіра ў Вавілоне мідыйца Дарыя, які зрабіў яго адным са сваіх бліжэйшых суправіцеляў. Такое выключнае становішча прыдворнага служкі Данііла выклікала зайздрасць туземных князёў, якія дамагаліся знішчэння яго, дзеля чаго прыдумвалі розныя прычыны. Але ва ўсіх неверагодных здарэннях яго, сцвярджаецца ў Бібліі, выратаўваў сам бог. Валодаючы вялікай сілай уздзеяння на цара Дарыя, Данііл правёў апошнія гады свайго жыцця ў прароцкіх сузіраннях будучых лёсаў свайго іудзейскага народа і, паводле біблейскай легенды, нават вылічыў час вызвалення іудзеяў з вавілонскага палону, які адбыўся ў часы панавання Кіра ў 536 г. да н. э. У той жа год састарэлы прарок Данііл і памёр у Вавілоне.

¹⁶ *Халдзейская мова* — дыялект, якім карысталася насельніцтва старажытных Сірыі і Палесціны. Яна выцесніла з літаратурнага ўжытку старажытнаўрэйскую мову пасля падзення Іудзеі ў 586 г. да н. э. і па сваіх рысах адносілася да сям'і семіцкіх моў, у якую ўваходзяць арамейская, хананейская, фінікійская, ўрэйская, арабская, абісінская і іншыя мовы.

Кніга «Юдзіф» друку Францыска Скарыны захавалася ў 9 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравюра з надпісам: «Іудиф-вдовіца отсече главу Олоферну-воеводе». Прадмова Скарыны заканчваецца віньеткай, запазычанай з прадмовы да кнігі «Прытчы прамудрага Саламона». На першай старонцы тэксту змешчана гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Навін».

Біблія

¹ *Біблія* ўяўляе сабой зборнік старажытных рэлігійных легенд, гістарычных паданняў, розных літаратурных і фальклорных твораў, складзеных у розныя часы многімі асобамі. Нягледзячы на мноства змешчаных у ёй гістарычных памылак, фантастычных звестак і шматлікіх супярэчнасцей, яна выдаецца царквой за «свяшчэннае пісанне» і складаецца з дзвюх частак. Першая носіць назву Старога завету і ўключае творы, у якіх апавядаецца пра дахрысціянскія часы, г. зн. пра часы да н. э. Другую частку Бібліі, Новы завет, складаюць кнігі, у якіх апісваецца зямное жыццё і дзейнасць міфічнага Ісуса Хрыста і пашырэнне яго вучэння пасля яго «зямной» смерці.

² *Грыгорый Вялікі (Дваяслоў)* — царкоўны пісьменнік (каля 540—604 гг.), папа рымскі з 590 да 604 г. Паходзіў з сям'і патрыцыя. Будучы рымскім прэтарам, пакінуў пасаду, сваё багацце аддаў на заснаванне 7 манастыроў і сам стаў манахам. Пасля смерці папы Пелагія II быў абраны на папскі трон. Будучы папай, пашыраў сферы ўплываў рымскай царквы, дзеля чаго пасылаў сваіх месіянераў у Брытанію да англа-саксаў, у Іспанію да вестготаў, умешваўся ў царкоўныя справы Францыі і Афрыкі, заяўляў аб сваім выключным праве выступаць вярхоўнай апекальнай інстанцыяй для ўсёй каталіцкай царквы. З яго дзейнасцю ўзмацняюцца прэтэнзіі рымскіх пап на сусветнае духоўнае панаванне. Рэфармаваў царкоўнае песнапенне і пакінуў пасля сябе рад твораў багаслоўскага і рэлігійна-маральнага зместу, у тым ліку «Пастырскае правіла», якое на працягу многіх гадоў было сапраўды кодэксам для духавенства. Разам з тым ён ваража ставіўся да свецкай адукацыі, знішчаў многія антычныя літаратурныя помнікі. Вёў змаганне з канстанцінопальскім патрыярхам за першыняствуючае становішча ў хрысціянскай царкве. За свае рэлігійныя «подзвігі» быў далучаны хрысціянскай царквой да ліку святых. Яго творы ў свой час былі надзвычай пашыраны ў краінах Еўропы, былі таксама вядомы і на землях усходніх славян. Вось чаму ў сваёй «Прадмове... ва ўсю Біблію» Ф. Скарына невыпадкова называе Грыгорыя Вялікага «учыцелем вселенскім».

³ *Макавейскія кнігі*, вядомыя ў яўрэйскай пад назвай кніг Асманеяў, — гэта чатыры кнігі, напісаныя рознымі аўтарамі ў розны час, якія мелі на мэце сфальсіфікаваць гістарычныя факты ў інтарэсах іудзейскага жрэчства. Першыя тры кнігі Макавеяў увайшлі ў хрысціянскі канон Бібліі, а чацвёртая адкінута з прычыны апакрыфічнасці зместу. Першая з іх была напісана на рубіяжы II—I стст. да н. э. на яўрэйскай мове, але захавалася толькі ў грэчаскім перакладзе. У ёй пасля кароткіх заўваг пра заваяванні Аляксандра Македонскага і паказу страшнага ганення сірыйскага цара Антыёха IV на яўрэйскай і іх рэлігію далей паведамляецца аб паўстанні іудзейскага свяшчэнніка Матафі ў абарону сваёй веры і бацькаўшчыны, а потым апісваюцца подзвігі яго сыноў Іуды, Іанафана і Сімона Макавеяў. Аўтар гэтай кнігі быў выразнікам інтарэсаў найбольш агрэсіўнай групы іудзейскіх рабаўладальнікаў, якія падтрымлівалі заваёўніцкую палітыку Макавеяў.

Другая кананічная кніга Макавеяў не працяг першай кнігі, а толькі больш падрабязнае, пашыранае апісанне некаторых падзей часоў Іуды Макавея. Першыя два раздзелы змяшчаюць два пасланні палесцінскіх іудзеяў да аднаверцаў у Егіпце, у якіх яны паведамляюць аб перанесеных імі ганеннях і пакутах ад Антыёха IV і аб выратаванні іх ад ворагаў подзвігамі Іуды Макавея. Далей паведамляецца пра крывавае міжусобіцы рада іудзейскіх першасвяшчэннікаў і падаецца малюнак жахлівай лютасці сірыйскага цара да іудзеяў. У канцы прыводзяцца прыклады высокай маральна-рэлігійнай доблесці і самаадданасці веравызнанню сваіх бацькоў. Прымаючы пад увагу, што арыгінал

гэтай кнігі дайшоў на грэчаскай мове, можна меркаваць, што яе аўтарам быў іудзей, які паходзіў з элінізаванай егіпецкай Александрыі.

Трэцяя кніга Макавеяў мае мала агульнага з дзвюма першымі кнігамі, пададзеныя ў ёй падзеі адносяцца да іншага часу і мясцовасці. Зместам яе служыць апісанне ганенняў егіпецкага цара Пталамея IV Філапатара на егіпецкіх іудзеяў. Узнікла яна, верагодна, у Александрыі на грэчаскай мове ў I ст. да н. э., але аўтарства яе таксама не высветлена.

Чацвёртая кніга Макавеяў, якая не ўвайшла ў біблейскі канон, была напісана на грэчаскай мове ў I ст. да н. э. Асноўны яе змест — паказ пакутніцкай смерці старца Елезара і Саламоніі з усімі яе сямю сынамі. Гэта кніга прыпісвалася Іосіфу Флавію, і яна нават падавалася ў ліку яго твораў. Але ні каталіцкая, ні праваслаўная царква не ўключылі яе ў кананічны звод Бібліі, бо іудзейскае багаслоўе спалучаецца ў ёй з ідэалістычным вучэннем філосафаў-стоікаў.

⁴ «Александрыя» — помнік сусветнай літаратуры, прысвечаны апісанню жыцця і подзвігаў Аляксандра Македонскага. Арыгінал твора з'явіўся ў II—III стст. на грэчаскай мове ў Егіпце і атрымаў шырокае распаўсюджанне ў сярэднія вякі на Захадзе і на Усходзе. У цэнтры твора ідэальны вобраз Аляксандра, які паказаны выдатным палкаводцам, чалавекам высокіх фізічных сіл і духоўных якасцей, мудрым і знаходлівым, мужным і высакародным. Сюжэт твора займальны, драматычна напружаны, багаты прыгодніцкімі і казачна-фантастычнымі элементамі. Усходнім славянам «Александрыя» стала вядома ў часы Кіеўскай Русі XI—XII стст. На Беларусі бытвала ў дзвюх рэдакцыях — сербскай і лацінскай. Першыя пераклады на беларускую мову былі зроблены ў XV ст. Як сведчаць розныя крыніцы, гэты твор карыстаўся вялікай папулярнасцю ў беларускіх чытачоў XVI—XVIII стст. Раман пра Аляксандра Македонскага добра ведаў і Францыск Скарына, сведчаннем чаго служыць згадка яго ў «Прадмове... ва ўсю Біблію».

⁵ «Троя» — адзін з найбольш ранніх помнікаў перакладной літаратуры Беларусі, сюжэтам для якога паслужыў трагічны лёс малаазіяцкага г. Троі, зруйнаванага грэчаскімі плямёнамі ў час Траянскай вайны каля 1184 г. да н. э. Гераічнае змаганне грэчаскіх і траянскіх герояў, якія не адзін раз ваявалі пад сценамі Троі, дала багаты матэрыял для народных паданняў і легенд. Пазней частка іх была выкарыстана Гамерам у слаўтых эпічных паэмах «Іліяда» і «Адысея». Але мноства разнастайных варыянтаў аб траянскіх падзеях засталася за рамкамі гамераўскіх паэм і прадаўжала бытаваць у вуснай перадачы, падвяргаючыся творчым апрацоўкам. Гэты фальклорны матэрыял служыў багатай крыніцай і для пазнейшых антычных пісьменнікаў і гісторыкаў, якія ў сваіх творах закраналі і па-свойму адлюстроўвалі падзеі Траянскай вайны, акружанай у народных паданнях рамантычным арэолам.

Першыя звесткі аб Траянскай вайне ўсходнія славяне атрымалі па паўднёва-славянскаму перакладу Хронікі Іаана Малалы (VI ст.) яшчэ ў часы Кіеўскай Русі. У XVI ст. апавесць пра Трою, як сведчыць Скарына, была ўжо шырока вядома на Украіне і Беларусі. Але найбольшую папулярнасць на ўсходнеславянскіх землях «Троя» атрымала дзякуючы перакладу праз балгарскае пасрэдніцтва грэчаскай апрацоўкі, якая была змешчана ў Хроніцы Манасіі (XIV ст.). У гэтым творы паядынкі траянскіх герояў нярэдка напамінаюць рыцарскія турніры, а сама асаджаная Троя нагадвае феадальны замак. Аўтар асуджае жорсткасць на вайне.

⁶ «Быццё» — кніга, якой адкрываецца кананічны звод Старога завету. Створана ў V ст. да н. э. на старажытнаўрэйскай мове, у II ст. да н. э. перакладзена на грэчаскую мову і названа «Генезіс», г. зн. «Паходжанне». У гэтай кнізе выкладаецца фантастычная гісторыя «стварэння» свету і чалавека богам, апісваецца міфічная гісторыя чалавецтва да так званага патопу і пасля яго, а таксама сам патоп. Падзеі даведзены да часоў легендарных патрыярхаў Аўрама, Ісака і Якава. Смерцю апошняга і яго сына Іосіфа завяршаецца апавяданне ў кнізе «Быццё». Цесна звязаная сваім зместам з усім так званым Пяцікніжжам Майсея, яна ўяўляе сабой своеасаблівыя ўводзіны да наступных біблейскіх кніг («Выхад», «Левіт», «Лічбы» і «Другі закон»), змест якіх прысвечаны апісанню станаўлення і развіцця легендарнага жыцця шматпля-

меннага старажытнаўрэйскага народа і зараджэнню ў ім прыкмет арганізаванага грамадскага ладу з уласцівай яму сістэмай светапогляду, традыцый і законадаўства, прасякнутых міфалагічнымі уяўленнямі, характэрнымі не толькі яму, але і іншым старажытным народам тагачаснага Блізкага Усходу. Змест, вобразы, сюжэты кнігі «Быццё» шырока выкарыстоўваліся ў фальклоры, літаратуры і мастацтве.

⁷ *Аарон* — асоба міфічная. Паводле біблейскай легенды, першасвяшчэннік ізраільскага народа, сын Амрама і Іахаведы, левіт, старэйшы брат міфічнага прарока Майсея, дзейсны яго супрацоўнік і памочнік у справе «вызвалення сваіх суайчыннікаў ад егіпецкай няволі». Быў закліканы да гэтай дзейнасці самім богам, які адвёў яму 123 гады зямнога жыцця і надзяліў яго род правам першасвяшчэнства. Менавіта ад яго першасвяшчэнніцкай сан зрабіўся спадчынным і перадаваўся да старэйшага прадстаўніка ў яго родзе. Астатнія прадстаўнікі гэтага жрэчаскага роду выконвалі абавязкі свяшчэннікаў. Аб велізарным значэнні гэтай жрэчаскай касты ў тагачасным грамадскім жыцці сведчыць той факт, што першасвяшчэннікі прымалі самы дзейсны ўдзел як у рэлігійных, так і грамадска-палітычных справах. Яны служылі ў войску ў якасці кіраўнікоў, пісцоў і простых воінаў. Амаль усе ізраільскія суды былі запоўнены свяшчэннікамі, якія судзілі народ па закону Майсея. Але галоўным і важнейшым іх абавязкам была служба алтару, вывучэнне закону і навучанне народа. Апрача іх ніхто не меў права набліжацца да алтара, запальваць свяцільні, курыць фіміям, прымаць ахвярапрынашэнні і ажыццяўляць розныя іншыя «свяшчэнныя» дзеянні. Галоўным жа начальнікам над свяшчэннікамі і над усім племенем левітаў з'яўляўся сам першасвяшчэннік, які прадстаўляў народ свайго племя, насіў спецыяльнае адзенне, быў кіраўніком судовых спраў, тлумачальнікам «волі боскай» і вестуном ісціны ў апошняй інстанцыі. Ён абвешчаў будучы лёс краіны і народа, карыстаўся выключнымі правамі і адыгрываў выдатную ролю ў яго гісторыі, таму нярэдка здаралася, што вярхоўная ўлада і годнасць першасвяшчэнніка спалучаліся ў адной асобе. Падзенне Іерусаліма ў часы Рымскай імперыі паклала канец існаванню іудзейскага першасвяшчэнства.

⁸ *Валаам* — міфічны месапатамскі вяшчун, прарок. Паводле легенды, выкладзенай у Бібліі, Валаам, спакушаны багатымі дарами, пагадзіўся прыняць прапанову маавіцянскага цара Валака — магічнымі сродкамі перашкодзіць пранікненню яўрэяў у Палесціну, нягледзячы на перасцярогу і ўнушэнне з неба. Аднак задума Валака не здзейснілася. Калі пасля багатага піру вяшчун быў выведзены на гару, з якой добра бачыў ізраільцянаў, каб пракласці іх і забяспечыць маавіцянам перамогу, кожны раз з яго вуснаў замест пракляцця зрывалася велічнае благаслаўленне «богам абранага» народа. Валаам загінуў у час агульнага вынішчэння ізраільцянамі маавіцянаў.

⁹ *Самсон* — старажытнаўрэйскі міфічны герой, біблейскі суддзя, які праславіўся сваімі подзвігамі ў барацьбе з філісцімлянамі і вылучаўся звышнатуральнай адвагаю і сілай. Паводле легенды, паходзіў з яўрэйскага племя Дана, якое найбольш падвяргалася прыгнёту з боку філісцімлян. Крыніцай казачнай магутнасці Самсона цудадзейна служылі яго валасы, якія ён ніколі не павінен быў стрыгчы. Калі Самсон стаў дарослым, ён закахаўся ў філісцімлянку Далілу і, насуперак волі бацькоў, пажадаў яе мець за жонку. Гэта стала прычынай розных няшчасцяў і прыгод. Адноўчы ў дарозе да сваёй нявесты Самсон сустрэўся з львом, які напаў на яго і якога ён разарваў уласнымі рукамі. Неўзабаве пасля вяселля Самсон на пэўны час пакінуў сваю жонку і накіраваўся ў дом сваіх бацькоў, а калі вярнуўся, аказалася, што яе выдалі замуж за другога чалавека, які быў яго шлюбным сябрам. Скупляючы сваю віну перад зяцем, цесць прапанаваў Самсону ў жонкі меншую дачку, але Самсон, не зважаючы на яе выключную прыгажосць, адмовіўся ад яе і пачаў помсціць філісцімлянаў за такую здраду. Для гэтага ён злавіў 300 лісіц, звязаў іх папарна хвастамі, паміж хвастамі прывязаў па факелу і выпусціў на тэрыторыю філісцімлян. Пачаўся знішчальны пажар. Тады, спаганяючы зло на віноўніку прычынёных ім бедстваў, філісцімляне схпілі цесця Самсона і спалілі яго разам з двойчы выдадзенай замуж дачкою. Але гэта яшчэ больш абурала магутнага волата, і ён, як апісваецца ў біблейскай кнізе

«Судзі», узброены толькі адною сківінай асліцы, знішчыў 1000 філісцімлян. Аднойчы філісцімляне імкнуліся знішчыць Самсона, які заначаваў у зачыненым імі горадзе Газе, але ён, прагнуўшыся анаўночы, разбурыў гарадскую браму і вынес яе разам з касякамі на вяршыню суседняй гары.

Давер Самсона да пакаханай ім філісцімлянкі Далілы ў рэшце рэшт абярнуўся для яго самога трагедыяй. Скванная да абяцаемага суайчынікамі дарагога падарунка крывадушная Даліла паабяцала выведаць у Самсона, у чым сакрэт яго неверагоднай сілы, і гэта ёй удалося. Выкарыстаўшы зручны момант, філісцімляне абстрыглі соннага Самсона, потым асляпілі і закавалі ў ланцугі. Калі аднойчы сляпога Самсона прывялі ў храм, каб прынесці яго на пацеху прысутных у ахвяру богу Дагону, ён напросіў правадніка падвесці яго да апорнага слупа храма, каб можна было да яго прытуліцца. Праваднік выканаў просьбу. Тады Самсон, абмацаўшы апору, адчуў сваю былую сілу і з усёй моцы так штурхнуў гэты слуп, што храм рухнуў і пад сваімі абломкамі пахаваў Самсона, а разам з ім і мноства прысутных у храме філісцімлян. У гэтым міфічным паданні пра Самсона знайшлі сваё адлюстраванне гістарычныя падзеі XII—XI стст. да н. э., звязаныя з барацьбой старажытнаўрэйскіх плямён з філісцімлянамі. Відаць, на гэтай біблейскай легендзе ляжыць яўны адбітак уплыву вавілонскай, а магчыма, і грэчаскай міфалогіі, у прыватнасці міфаў пра Гільгамеша і Геракла.

¹⁰ *Кніга «Товіт»* — адна з найбольш павучальных біблейскіх кніг. Час і месца ўзнікнення дакладна невядома. Першапачатковым тэкстам яе прызнаецца грэчаскі, напісаны кімсьці з 70 тлумачальнікаў Бібліі. Галоўным яе героем выступае Товіт, які сваё дзяцінства правёў у строгім захаванні закона Майсея. У часы панавання асірыйскага цара Салманасара трапіў у палон, быў выведзены з роднага горада і паселены ў сталіцы Асірыйскага царства Ніневіі. Вылучаючыся сваёй рэлігійнай праведнасцю на радзіме, ён не адмовіўся ад засвоенага ім набожнага вобраза жыцця і ў палоне, дзе праяўляў свае дабрачыннасці да гаротных аднапляменнікаў, за што падвяргаўся праследаванням з боку асірыйскіх улад і перажыў рад цяжкіх выпрабаванняў (пазбавіўся зроку і інш.). Паддзена ў гэтай кнізе гісторыя жыцця Товіта вылучаецца сваёй выключнай павучальнасцю, узорам самаадданай грамадскай дзейнасці, падпарадкаванай неабмежаванай любові да гаротных і прыгнечаных сваіх суайчынікаў, прыкладам захавання старых патрыярхальных сямейных узаемаадносін і нораваў, народных традыцый.

¹¹ *Кафізма* — грэчаскі царкоўны тэрмін, які абазначае назву кожнага з 12 раздзелаў, на якія падзелен Псалтыр ва ўжытку праваслаўнага богаслужэння.

¹² *Фаран* — пустынная паўночная гарыстая частка Сінайскага паўвострава паміж Палесцінай, Егіптам і Ідумеяй, дзе, паводле біблейскай легенды, пасялілася міфічная Агар са сваім сынам Ізмаілам, пасля таго, як яна была адпушчана з дому Аўрама і заблудзілася каля Вірсавіі, дзе спыняўся Майсей і хаваўся будучы цар Давыд ад праследаванняў Саула.

¹³ *«Апакаліпсіс»* — апошняя кніга Новага завету Бібліі, якая змяшчае ў сабе прароцтвы аб канцы свету. Яе аўтарства хрысціянская царква прыпісвае пярэму Іаана Багаслова. Напісаны хрысціянінам з яўрэяў на востраве Патмас, гэты твор уяўляе сабой выклад сусветнай і царкоўнай гісторыі, пачынаючы ад праследаванняў хрысціян імператарам Неронам і да мяркуемага «канца свету». Узнікшы дзесьці паміж 67 і 69 гг. у часы панавання рымскага імператара Гальбы, ён з'яўляецца адным са старажытнейшых твораў хрысціянскай літаратуры, які захаваўся да нашага часу. Па свайму характару «Апакаліпсіс» цесна прымыкае да прароцкіх кніг Бібліі Старога завету і нават часткова з'яўляецца прамым запазычаннем з іх. Тут у форме самых фантастычных прывідаў, нібы адкрытых аўтару самім богам, аўтар вядзе гутарку пра шырокае кола пытанняў, звязаных з будучым лёсам свету і чалавечства, а іменна пра хуткі прыход на зямлю Хрыста, сына боскага, і з'яўленне Антыхрыста, пра непрымірымую паміж імі барацьбу, пра страшны суд для ўсіх жывучых на зямлі, пра канец свету і ўстанаўленне на зямлі вечнага «тысячагадовага царства». У гэтай рэлігійна-містычнай кнізе адбіўся пачатак працэсу адпачкавання хрысціянства ад іўдзейскай рэлігіі, нягледзячы на тое што ў ёй

яшчэ даволі моцны іудзейскі элемент, які пераважае над хрысціянскім. Ф. Энгельс падкрэсліваў, што «Апакаліпсіс» адлюстроўваў незадаволенасць і бунтарскія настроі народа, які знаходзіўся пад прыгнётам Рымскай імперыі, а таму і з'яўляецца каштоўнай крыніцай па гісторыі ранняга хрысціянства. Рэлігійны змест «Апакаліпсіса» прасякнуты метафарычнай сімволікай, паводле якой Рымская імперыя асацыіруецца з міфічным вобразам Антыхрыста, сталічны Рым — з вялікай блудніцай, а рымскі імператар хаваецца пад «звярыным лікам» 666. «Апакаліпсіс» паслужыў асноваю хрысціянскай эсхаталогіі — вучэння аб «канцы свету». Містычныя і запалохваючыя малюнкi страшнай будучыні чалавецтва, пададзеныя ў гэтай кнізе, служылі і служаць адным з ідэалагічных сродкаў уздзеяння на псіхалогію веруючых у руках рэакцыйных сіл грамадства, царквы і сектантаў.

Кніга «Быццё»

Францыск Скарына, не адступаючы ад свайго прыцыпу, не абмежаваўся напісаннем і падачай тэксту публіцыстычна-праграмнай прадмовы да ўсяго зводу біблейскіх кніг, бо лічыў, што яна дае толькі яго агульны погляд на ўсю Біблію, але спецыяльна не закранае яе першай кнігі «Быццё», з якой пачынаецца Стары завет. Таму ў дадатак да агульнай прадмовы да ўсёй Бібліі ён падрыхтаваў і змясціў яшчэ «Сказание во первые книги Моисеовы, рекомые Бытья», якое, па сутнасці, з'яўляецца своеасаблівай анатацыяй зместу прапануемай чытачу кнігі.

¹⁴ *Ісаў* — першы сын міфічнага Ісака і Равекі, брат-блізнюк Якава, міфічны родапачынальнік ідумеяў. Паводле біблейскай легенды, быў выдатным паляўнічым і любімым сынам Ісака. Пасля таго як у яго абманым шляхам Якаў купіў за сачыўкавую поліўку права першародства, быў празваны Эдомам. За вераломны ўчынак свайго брата-блізнюка спачатку нават пагражаў знішчыць Якава, але потым змірыўся са сваім лёсам і пасяліўся ў гарыстай і пустыннай зямлі на поўдзень ад Палесціны, якая потым атрымала назву Ідумеі.

¹⁵ *Лаван* — арамеец (сірыец), паводле біблейскай легенды, даводзіўся родным братам Равецы, жонцы Ісака. Гэта ў яго знайшоў прытулак вераломны Якаў, калі ратаваўся ад праследаванняў свайго брата Ісава.

¹⁶ *Іосіф* — адзін з легендарных персанажаў біблейскай кнігі «Быццё», першы і любімы сын міфічнага патрыярха Якава ад Рахілі, якога зненавідзелі ўсе яго браты і прадалі яго ў рабства праходзячаму гандлёваму каравану, а той у сваю чаргу перапрадаў яго ў Егіпет царадворцу фараона. Там Іосіф дасягнуў досыць высокага становішча пры двары фараона, стаў фактычна кіраваць эканамічным жыццём Егіпта. Калі ганімыя голадам прыбылі ў Егіпет за хлебам яго браты, ён прапанаваў ім і ўсяму роду Якава перасяліцца на жыхарства ў Егіпет і выклапатаў у фараона для іх правінцыю Гесем, дзе яны і пасяліліся. Празыўшы 110 год, ён завяшчаў братам, каб па выхаду з Егіпта яны перанеслі яго прах на радзіму і пахавалі яго там разам з бацькам. Гэты біблейскі сюжэт пра Іосіфа пазней шырока распрацоўваўся ў сусветнай літаратуры і мастацтве эпохі сярэднявекі, Адраджэння і новага часу (напрыклад, вядомая тэтралогія Т. Мана «Іосіф і яго браты»).

¹⁷ *Гесем* — тэрыторыя, якая, паводле Бібліі, размяшчалася ў Ніжнім Егіпце, дзе жылі яўрэі ад часоў патрыярха Якава да свайго выхаду пры Майсею. У гэтай акрузе працай катаржан былі пабудаваны пагранічныя гарады Піфан і Рамсес, якія служылі для егіпецкіх фараонаў апорнымі пунктамі, адкуль яны пачыналі свае ваенныя паходы ў Азію.

Чатырнаццатая кніга Бібліі выдання Францыска Скарыны — «Быццё» захавалася да нашага часу ў 16 экзэмплярах.

Кніга адкрываецца тытульным лістом да ўсіх асобна выдадзеных выпускаў Бібліі. На ім у аздобленай гравюрнай рамцы пададзены чырвонай фарбай загаловак: «Бівлія руска выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка, богу ко чти и людем посполитым к доброму научению». Наступны ліст займае тэматычная гравюра, зробленая на біблейскую тэму:

пра выгнанне з неба і знішчэнне анёлам і д'яблаў. За ёй пачынаецца тэкст вялікай праграмнай прадмовы Скарыны «во всю Бивлію», за якой ідзе «Сказанне во первые книги Моисеовы, рекомые Бытия». Пасля гэтага тэксту змешчана другая тэматычная гравюра, у якой у шасці рамках адлюстравана біблейская легенда аб стварэнні богам зямлі і чалавека.

Уласны тэкст кнігі «Быццё» адкрываецца ілюстрацыйнай застаўкай, на якой паказаны бог у акружэнні шматлікіх істот, «створаных» ім. У канцы кнігі перад тэкстам пасляслоўя змешчана вінетка, якая ўпершыню была выкарыстана ў прадмове да «Прытчаў Саламона». Апрача пералічаных ілюстрацый у некаторых экзэмплярах гэтай кнігі ёсць яшчэ гравюрны партрэт самога Францыска Скарыны, які па яркасці і выразнасці бадай самы лепшы, аднак ён больш позняга паходжання.

Кніга «Выход»

¹ *Херувім* — у іудзейскай і хрысціянскай міфалогіі — вышэйшы чын сярод анёлаў.

² *Алтар* — так у старажытныя часы называлася месца, на якім жрацы прыносілі богу ахвяраванні. Пазней, калі сталі будаваць пастаянныя культавыя храмы, так называлася галоўная ўсходняя частка гэтага будынка, у якой здзяйснялася богаслужэнне. У яўрэяў алтары адрозніваліся паміж сабою па сваёй форме і архітэктуры ў залежнасці ад тых мэт, дзеля якіх яны служылі. У іх былі алтары для спальвання жывёлы і алтары бяскроўныя, на якіх спальвалі хлебныя дары і курылі фіміям. У хрысціянскім царкоўна-рэлігійным кульце алтары з'явіліся толькі ў часы панавання рымскага імператара Канстанціна Вялікага (IV ст.), з V ст. пачалі ўпрыгожваць алтар крыжам, а з часоў папы Грыгорыя VI у каталіцкай царкве стала звычай будаваць у касцёле па некалькі алтароў, адзін з якіх з'яўляўся галоўным. У праваслаўнай жа царкве алтаром прынята называць частку культавага храма, прызначаную для свяшчэннаслужыцеляў і адзеленую ад сярэдняй часткі храма высокім іканастасам.

³ *Фіміям* — ароматычнае рэчыва, якое выкарыстоўваецца для акурвання ў царкоўным храме.

⁴ *Прытвор* — прыбудова да паўночнай або паўднёвай сцяны храма. Прытворы асабліва былі распаўсюджаны ў смаленска-полацкім і пскоўскім дойлідстве, а таксама ў драўлянай архітэктуры Рускай Поўначы.

⁵ *Трэбнік* — богаслужбовая кніга, па якой здзяйсняюцца розныя царкоўныя абрады: хрэсьбіны, вячанне шлюбаў, адпяванне нябожчыкаў.

Другая кніга так звананага Пяцікніжжа Майсея — «Выход» паводле свайго міфічнага зместу з'яўляецца лагічным працягам папярэдняй ёй біблейскай кнігі «Быццё». У ёй апісваецца далейшы лёс 12 плямён яўрэйскага народа. Паказваюцца надзвычай жорсткія ўмовы іх паднявольнага жыцця ў Егіпце пасля смерці Іосіфа і прыходу да ўлады новага фараона, які, незадаволены хуткім ростам яўрэйскага насельніцтва, выдаў загад для павівальных бабак, каб яны, прымаючы роды ў цяжарных ізраільцянак, бязлітасна знішчалі яўрэйскіх немаўлят мужчынскага полу. Галоўны герой гэтай кнігі — міфічны Майсей. У «Выходзе» падаецца надзвычай складаная, поўная неверагодных прыгод і драматызму гісторыя яго жыцця ад нараджэння і да таго часу, калі ён стаў правадыром свайго народа і вывеў яўрэяў з егіпецкай няволі. Толькі на другі год іх блуканняў па пустыні, апавядаецца ў Бібліі, бог на адной з гор Сінайскага паўвострава даў ім праз Майсея свой «закон», паводле якога яны павінны былі жыць і ўсталёўваць свае ўзаемаадносіны з богам. Захаванне гэтага дагавору-запавету стала ўмовай заступніцтва ўсявышняга за яўрэяў, іх будучага лёсу і выратавання. Майсей з гэтага часу стаў фактычным заканадаўцам свайго народа, складалікам маральнага кодэкса, асноўная сутнасць якога сфармулявана ў славутых 10 заповедзях. Далей у творы падаецца падрабязны пералік самых разнастайных і дэтальных настаўленняў і правіл, якія датычаць быту яўрэяў, іх звычайў і рэлігійных абрадаў. Кніга «Вы-

хад» завяршаецца апісаннем будаўніцтва свяцілішча і асвячэннем яго «па даручэнню бога» заканадаўцам Майсеем.

Другая кніга скарынаўскага выдання Пяцікніжжа Майсея захавалася ў 17 экзэмплярах.

Кніга «Выхад» скарынаўскага друку адкрываецца тытульным лістом, на якім змешчана ілюстрацыйная тэматычная гравюра з надпісам: «Дщеря фараонова знашла отроча Моисея у воде». На яго адвароце пачынаецца прадмова Скарыны. Пасля яе ідзе тлумачальны тэкст наступнага зместу: «Кто бы пак межн простыми людьми братни моей захотел яснее разумети, яковым обычаем был храм уделан, кивот, стол, требник и ризы жреческии, тое все вымалеванное нижей найдеть». Перед самім тэкстам кнігі «Выхад» Скарына падае застаўку, якая ўжо была ім выкарыстана ў кнізе «Песня песняў». Апрача гэтых гравюр у кнізе пададзена яшчэ пяць ілюстрацый: у раздзеле 25 на л. 45 адв. з надпісам — «Взор кивота или скрини завета господня», на л. 46 адв.— «Взор стола, на нем же бѣ хлеб посвященный», на л. 47 адв.— «Взор светильника золотого с ветием его», у раздзеле 27 на л. 50 адв.— «Взор требника, на нем же приношаху жертвы» і на л. 52 адв.— партрэтная гравюра Аарона з надпісам «Взор риз жреческих, еже быша на Ароне». Апошнія дзве гравюрныя ілюстрацыі Францыск Скарына паўтарыў у наступнай кнізе «Левіт» з некаторымі адрозненнямі тэксту да гэтых ілюстрацый і асобных дэталей фону ў малюнку Аарона.

Кніга «Левіт»

¹ *Левій* — паводле біблейскай міфалогіі, сын патрыярха Якава, які стаў пачынальнікам асобага класа свяшчэннаслужцеляў старажытнаўрэйскага культу — левітаў. Да гэтага класа належалі ўсе нашчадкі Левія, яны атрымалі выключнае права на свяшчэннаслужэнне. Левітаў Біблія падзяляе на тры групы: першасвяшчэннікаў, свяшчэннікаў і простых левітаў. Да апошняй групы адносіліся тыя нашчадкі Левія, якія выконвалі ніжэйшыя абавязкі свяшчэннаслужцеляў. З іх асяроддзя, як правіла, выходзілі і летапісцы. У матэрыяльных адносінах левіты як племянная каста, не надзеленая зямлёю, знаходзіліся ў залежнасці ад сваіх больш багатых суайчынікаў. Левіты праіснавалі да часоў узнікнення хрысціянства, у асяроддзі якога яны пераходзілі ў якасці хрысціянскіх пастыраў.

² *Ладан* — у перакладзе з грэчаскай мовы азначае араматычную смалу, якую атрымліваюць пры падсечцы кары дрэва баскевіля, што расце на тэрыторыі усходняй Афрыкі, Азіі і ў паўднёва-заходняй частцы Аравійскага паўвострава. Састаў ладана, які ўключае ў сабе густы слізисты сок (т. зв. камедзь), эфірныя масла і іншыя рэчывы, часткова раствараецца ў вадзе. Пры награванні і спальванні яго выдзяляецца араматычны пах, які выкарыстоўваецца ў час рэлігійных абрадаў.

³ *Амвросій* (каля 430—4.IV 397) — адзін з айцоў хрысціянскай царквы. Нарадзіўся ў Трыры ў сям'і ўрадавага чыноўніка. Выхаванне атрымаў у Рыме, дзе вывучаў літаратуру і юрыспрудэнцыю, рыхтуючыся стаць адвакатам. У 369 г. імператар Феадосій зрабіў яго сваім намеснікам паўночнай Італіі з рэзідэнцыяй у Мілане. Займаючы пасаду прэфекта Лігурый і Эміліі, Амвросій заслужыў высокую любоў і павагу да сябе з боку народа і таму ў 374 г. быў адзінагалосна абраны епіскапам. Займаючы гэту высокую пасаду, Амвросій вывучаў багаслоўе і філасофію, шмат энергіі аддаваў арганізацыйнаму ўмацаванню хрысціянскай царквы, змагаўся за захаванне чысціні царкоўных дагматаў, раўніва клапаціўся аб незалежнасці царквы ад дзяржавы. Хітры і лоўкі дыпламат, ён ніколі не пераставаў быць юрыстам, рашуча выступаў супраць растаўшчыкоў і яўрэяў, да якіх быў вельмі ваража настроены, праслаўляў аскетызм. Амвросій Міланскі — аўтар 8 кніг па царкоўнай экзаге-тыцы (г. зн. каменціраванню), 84 лістоў і пропаведзей. Ва ўсіх яго творах вельмі прыкметна празмерная схільнасць да алегарызацыі, адчуваецца моцная залежнасць ад грэчаскіх і рымскіх пісьменнікаў. Асноўнай крыніцай яго твораў служылі працы Філона Александрыйскага, за што пазней Амвросія празвалі хрысціянскім Філонам.

4 *Пасха* — слова арамейскае, якое адпавядае яўрэйскаму: песах, азначае: скакаць, танцаваць, весяліцца. Паводле біблейскай міфалогіі, гэта першае з трох галоўных нацыянальных свят яўрэяў, якое было ўстаноўлена ў сувязі з вялікай гістарычнай падзеяй — днём «выхаду» іх з егіпецкай няволі і святкавалася на працягу васьмі дзён, пачынаючы з вечара 14 да 21 чысла асірыйскага месяца нісана, што адпавядае еўрапейскаму сакавіку — красавіку. Сама пасха, па Бібліі адносілася толькі да вечара з 14 на 15 нісана, калі ў памяць аб «выхадзе з няволі» патрабавалася пасля абеду зарэзаць ягнё, падсмажыць і есці мяса з апраснакамі і горкімі травамі, есці абутым, падпярэзаным поясам і з посахам у руках у знак хуткага выхаду з Егіпта. Астатнія сем дзён пасля пасхі займала свята апраснакоў (г. зн. мацы). Апраснак у культавым рытуале яўрэяў азначаў спешнасць выхаду з Егіпта, калі цеста не паспявала скіснуць. З цягам часу, калі ў нетрах іўдзейскага веравызнання зарадзілася і пачало развівацца хрысціянства, яно перанесла гэта яўрэйскае свята ў свой рэлігійны рытуал і дастасавала яго сімваліку да свайго міфічнага Ісуса Хрыста, паводле якой велікоднае ягнё стала правобразам Хрыста, які прыняў пакутніцкую смерць на крыжы, а потым уваскрэс, як і сама прырода пасля зімовай спячкі. Так аграрнае свята яўрэяў у хрысціянскіх святцах набыло псеўдагістарычны характар і стала адным з дванаццаці вялікіх свят веруючых як свята ачышчэння ад зямных грахоў. Час абавязковага святкавання пасхі, па-беларуску вялікадня, афіцыйна быў устаноўлены ў 325 г. на Нікейскім хрысціянскім саборы.

5 *Пяцідзсятніца* — другое з вялікіх свят старажытнаяўрэйскага народа, якое было ўстаноўлена ў знак даравання народу праз Майсея «боскага закона» на гары Сінай. Гэта свята «Адкрыцця» адзначаецца іўдзеямі ў 50-ы дзень пасля вялікадня і прыпадае у краінах Блізкага Усходу на час жніва і збірання пладоў. Паводле біблейскага міфа, у дзень пяцідзсятніцы нібы адбывалася «зыходжанне святога духа» на апосталаў, таму гэта свята было перанесена ў хрысціянскую царкву з захаваннем яго назвы. Пазней яно атрымала іншую назву — дзень святой тройцы, або «зыходжанне святога духа», па-беларуску сёмуха. Храмы і дамы веруючых перад гэтым аграрным святам упрыгожваліся галінкамі розных дрэў, травы і кветак, якія сімвалізавалі абнаўленне і росквіт прыроды з надыходам цёплага лета.

6 *Свята кушчаў (шатроў)* — адно з трох галоўных яўрэйскіх свят, якое пачыналася па іх календару 15 тышра (сёмага месяца) і працягвалася 8 дзён. Устаноўлена яно было ў памяць «40-гадовага падарожжа яўрэяў» па пустынях Сінайскага паўвострава. Свята адзначалася пасля заканчэння ўборкі і палявых работ. На час свята людзі пасяляліся ў шатрах, пабудаваных з драўляных галінак, і кожны дзень прыносілі ў ахвяру цялят. Народ з галінкамі пальмаў і іншых дрэў у руках спяваў хвалебныя псалмы.

7 *Надаб (Надаў) і Абігу, або Абівуд* — сыны міфічнага Арона і яго жонкі Элішэбы (Елізаветы), якія разам са сваім бацькам былі далучаны да сану свяшчэннікаў. Але пры асвяшчэнні скініі яны, паводле біблейскага міфа, былі спалены «нябесным» агнём за ўскурэнне свяшчэннага састава «чужым» агнём, а не ўзятым з алтара.

Біблейская кніга «Левіт» цалкам прысвечана апісанню шматлікіх абрадавых інструкцый і настаўленняў. Галоўнае месца сярод іх займаюць настаўленні, якія адносяцца да богаслужэння і культу. У прыватнасці, даюцца дакладныя ўказанні, як здзяйсняць абрад ахвярапрынашэння, прычым гэта гаворыцца па кожнаму з відаў ахвяры. Далей ідуць шматлікія прадпісанні, якія адносяцца да ежы: што і калі можна есці, а чаго нельга. Дазваляецца есці толькі мяса жвачных і парнакапытных жывёл. Вялікая колькасць відаў жывёл аб'яўляецца Бібліяй нячыстымі, і ўжыванне іх мяса ў ежу прызнаецца богам цяжкім грахам. Падаюцца таксама розныя санітарна-гігіенічныя правілы. Многія з іх адлюстроўваюць накопленую вякамі народную мудрасць і самі па сабе з'яўляюцца мэтазгоднымі.

Апавяданне пра падзеі далёкага мінулага яўрэяў у кнізе «Левіт», як і ў іншых кнігах Пяцікніжжа Майсея, увесь час пераплятаецца з павучаннямі, як паводзіць сябе, каб заваяваць і захаваць прыхільнасць бога, а таксама павучаннямі на самыя разнастайныя гаспадарчыя, санітарна-гігіенічныя, юрыдыч-

ныя, богаслужбовыя, маральна-этычныя і іншыя тэмы. Жыццё веруючага было да дробязей рэгламентавана ўмовамі боскага завету і трымала яго ў страсе перад усявышнім. Тых жа, хто парушаў «святыя» заведзі, палохалі самымі рознымі пакараннямі і жахамі. Апрача гэтага, у ёй змяшчаецца багата пазнаваўчага матэрыялу этнаграфічнага характару з жыцця старажытнайўрэйскага народа.

Кніга «Левіт» у выданні Скарыны захавалася ў 15 экзэмплярах. На тытульным лісце змешчана тэматычная гравюра, зверху якой надпіс: «Господь бог глаголеть к Моисею у храму Свѣдения». Прадмова пачынаецца на адваротным баку тытульнага ліста і заканчваецца на л. 6 віньеткай, а на л. 6 адв. зноў паўторана гравюра трэбніка. Пад ёй тлумачальны тэкст: «То ест образ трэбника, на нем же приношаше Арон жертвы господу богу. Он же стоиваше во притворе храмове. И на той крате, еже виситъ посреди его, паляху жертвы; огонь же всегда горяше зысподу на огнищи его».

Перед пачаткам тэксту кнігі «Левіт» паўтараецца застаўка з кнігі «Песня песняў». На л. 42 адв. паўтораны і гравюрны партрэт Аарона з надпісам: «Сей ест Аарон, архиерей найвышший сынов израилевых, брат Моисеев, правнук Леувиев. От него же называется книга сия — «Леувит». Сама гравюра тут адрозніваецца ад першага варыянта, змешчанага ў кнізе «Выхад», светлымі прасветамі паміж рукамі Аарона і слупамі аркі, а таксама чорна-белымі квадратамі падлогі, на якой ён стаіць.

Кніга «Лічбы»

¹ *Іудзіна пакаленне*, паводле біблейскай міфалогіі, сваю радаслоўную вядзе ад Іуды, чацвёртага сына патрыярха Якава ад Ліі. Іуда (Іегуда) у перакладзе азначае пахвала або слава богу. Імя гэта было надзвычай папулярным у яўрэйскай гісторыі. Першапачатковыя звесткі пра Іуду ў Бібліі надзвычай скупыя. Вядома толькі, што хоць ён і падзяляў з іншымі сваімі братамі нянавісьць да Іосіфа, сына сваёй цёткі Рахілі, другой жонкі Якава, аднак быў больш памяркоўны і спагадлівы і параіў братам лепш прадаць Іосіфа праезжым купцам, чым знішчыць яго фізічна. З яго племені ў Бібліі выводзіцца радаслоўная Ісуса Хрыста. Калі пасля смерці цара Саламона адбыўся падзел яго манархіі, Іудзіна пакаленне стварыла асобнае царства Іудзейскае, якое займала паўднёвую Палесціну са сталіцай Іерусалімам і праіснавала да заваявання зго Навухаданосарам II у 586 г. да н. э.

² У дадзеным выпадку Скарына памылкова называе біблейскае пакаленне Ісахарава пакаленнем Захаравым, якое вяло сваю радаслоўную ад Ісахара, сына патрыярха Якава. Пры падзеле Палесціны гэтаму пакаленню была адведзена яе паўночная частка.

³ *Зевулонава пакаленне*, паводле Бібліі, вяло сваю радаслоўную ад Зевулона, шостага і апошняга з сыноў патрыярха Якава. Пры падзеле Палесціны яно атрымала ад Ісуса Навіна лепшую частку зямлі на яе паўночным захадзе паміж Галілейскім возерам і Міжземным морам з плодараднай раўнінай і гарадамі Віфлеем, Назарэт, Кана, Тыверыяда і інш. Племя вылучалася ваяўнічасцю і храбрасцю.

⁴ *Данава пакаленне*, паводле Бібліі, паходзіла ад Дана, пятага сына патрыярха Якава. Племя гэта вылучалася ваяўнічасцю і па колькасці ўступала толькі пакаленню Іудзіну. Займала невялікую па памерах тэрыторыю Ханаана па суседству з філісцімлянамі, таму часта падвяргалася нападам з боку апошніх. Пасля панавання цара Саламона ў далейшай біблейскай гісторыі род Дана больш не згадваецца.

⁵ *Асірава пакаленне*, паводле Бібліі, сваю радаслоўную вяло ад Асіра (што ў перакладзе азначае: шчаслівы), другога сына патрыярха Якава. Яму належала самая плодарадная паўночная частка зямлі Ханаанскай (Фінікійскай). Задаволенае сваім геаграфічным становішчам, яно не праяўляла ваяўнічасці і мірна жыло з суседзямі. Пасля падзелу Ізраільскай дзяржавы на два самастойныя царствы яно падтрымлівала сувязі з іудзейскім Іерусалімам.

⁶ *Нефілімава пакаленне*, паводле Бібліі, вяло сваю радаслоўную ад імені

аднаго з сыноў Якава. Пры падзеле Палесціны заняло самую паўночную частку зямлі Ханаанскай, з прычыны чаго больш за ўсіх падвяргалася знешнім нападам і ўплывам і адно з першых было выведзена асірыйцамі ў палон. Прадстаўнік гэтага пакалення Товіт называецца ў Бібліі аўтарам адной з яе кніг.

⁷ *Рувімава пакаленне* паходзіла, паводле Бібліі, ад Рувіма, першага сына патрыярха Якава. Як старэйшы сярод сваіх братоў, ён мог спадзявацца на асаблівае бласлаўленне бацькі. Аднак за тое, што ён апаганіў жола свайго бацькі распуснай сувяззю з наложніцай апошняга, патрыярх пазбавіў яго гэтага права першародства. Пры заняцці Палесціны пакаленне Рувіма атрымала ў сваё валоданне плодародныя землі за ракой Іардан.

⁸ *Сімяонава пакаленне*, паводле біблейскай міфалогіі, паходзіла ад Сімяона, другога сына патрыярха Якава. Яго роданачальнік падаецца як чалавек надзвычай жорсткі. Разам са сваім братам Левіем ён учыніў крывавае знішчэнне жыхароў горада Сіхем за абразу сваёй сястры Дзіны сынам сіхемскага князя. У час прыезду братоў Іосіфа ў Егіпет Іосіф пакінуў Сімяона ў якасці заложніка і пасадзіў яго ў цямніцу да вяртання братоў у Егіпет разам з любімым братам Веніямінам. Племя Сімяона вяло пастухоўскі спосаб жыцця ў паўднёва-заходняй частцы Палесціны і не іграла значнай ролі ў гісторыі яўрэйскага народа, а таму паступова змяшалася з суседнімі арабскімі плямёнамі і знікла з гістарычнай арэны. Прадстаўніцай гэтага племені выступае ў Бібліі легендарная Юдзіф, гераіня некананізаванай царквой аднайменнай кнігі на гістарычную тэму.

⁹ *Гадава пакаленне* сваю радаслоўную вяло ад Гада, сёмага сына Якава. Пры заняцці Палесціны яно, валодаючы мноствам статкаў жывёлы, атрымала разам з пакаленнем Рувіма і палавінай пакалення Манасіі тэрыторыю на ўсходнім беразе ракі Іардан. Нягледзячы на пастухоўскі спосаб жыцця, вылучалася сваёй ваяўнічасцю. Будучы пярэднім краем ізраільскага народа за Іарданам, яно актыўна дапамагала сваім супляменнікам заваёўваць палесцінскія землі, вяло паспяхова і пераможныя войны з агаранамі, ізмаіліянамі і іншымі арабскімі плямёнамі таго часу. Пакаленне Гадава раней за іншыя ізраільскія плямёны стала аб'ектам нападаў сірыйскіх цароў. У часы прароцтва Ераміі яго тэрыторыя была заваявана аманітамі, а ў 733—732 гг. да н. э. далучана да Асірыі.

¹⁰ *Ефраімава пакаленне* паходзіла, як падаецца ў Бібліі, ад малодшага сына Іосіфа, які нарадзіўся ў Егіпце. Пры падзеле Палесціны яно атрымала цэнтральную, багатую і ўраджайную паласу зямлі ад ракі Іардан да Міжземнага мора на поўнач ад Іерусаліма. Прасякнутае духам самабытнасці і адчуваючы сваю сілу, яно ўступіла ў саперніцтва з пакаленнем Іуды і пастаянна працягвала свой сепаратызм і гегеманізм, матывуючы тым, што з яго асяроддзя паходзіў пераемнік Майсей і правадыр ізраільскага народа Ісус Навін, што ў іх уладаннях знаходзіцца яго бацькаўшчына і месца пахавання. Нашчадкі Ефраіма, паводле біблейскіх паданняў, адыгралі вялікую ролю ў гісторыі ізраільскага народа, прымалі чыны ўдзел у вырашэнні яго гістарычнага лёсу. Менавіта з іх асяроддзя паходзіў Самуіл, вядомы прарок і суддзя ізраільскі. Калі пасля смерці цара Саламона яго дзяржава распалася на два царствы, палітычную вагу ў новаствораным Ізраільскім царстве набыло пакаленне Ефраіма. Яно абрала царом прадстаўніка свайго племя Ераваама, а яго рэзідэнцыяй зрабіла свой горад Самарыю, якая была сталіцай Ізраільскага царства да канца яго гістарычнага існавання.

¹¹ *Манасіева пакаленне* вяло сваю радаслоўную ад Манасіі, старэйшага сына Іосіфа. Яшчэ ў часы Майсея пакаленне Манасіі колькасна пераўзыходзіла пакаленне Ефраіма і таму пры падзеле Палесціны атрымала землі па абодвух баках Іардана. З цягам часу заіарданская частка гэтага пакалення стала аб'ектам нападаў з боку асірыйцаў, а ў перыяд панавання цара Осія была заваявана асірыйскім царом Салманасарам.

¹² *Веніямінава пакаленне*, паводле Бібліі, паходзіла ад малодшага і апошняга сына патрыярха Якава і яго любімай жонкі Рахілі, для якой нараджэнне гэтага сына мела смяротны зыход, таму бацька называў яго «сынам смутку», а часцей «сынам сваёй старасці». Як адзінаго роднага брата па маці Ве-

ніяміна вельмі любіў Іосіф. Калі Веніямін пакідаў Егіпет, яму было крыху больш трыццаці гадоў, ён меў ужо дзесяць сыноў. За час свайго саракагадовага падарожжа па сінайскіх пустынях яго род, дзякуючы сваёй высокай пладавітасці вырас да 45 600 чалавек. Пры падзеле Палесціны яму дасталася невялікая, але затое цэнтральная і пладаючая мясціна на поўнач ад Іерусаліма побач з племенем Іуды і зямельнымі абшарамі Ефраіма і Манасіі. Гэта пакаленне вылучалася надзвычайнай ваяўнічасцю і мужнасцю. З яго асяроддзя, паводле біблейскага падання, выйшаў першы ізраільскі цар Саул. Племя Веніяміна валодала вялікімі воінскімі сіламі і прымала ўдзел у стварэнні самастойнага Іудзейскага царства. Пасля сямідзесяцігадовага вавілонскага палону яно разам з іудзеямі складала галоўную частку яўрэйскага насельніцтва. Менавіта з гэтага пакалення хрысціянская традыцыя выводзіць паходжанне свайго славутага апостала Паўла.

¹³ *Рамес* — верагодна, галоўны горад Гесемскай зямлі ў Егіпце.

¹⁴ *Чэрмнае (г. зн. Чырвонае) мора* — вялікі вузкі заліў Індыйскага акіяна, які аддзяляе Аравію ад Егіпта і Азію ад Афрыкі. Гэта самае салёнае і цёплае мора на зямлі, абодва залівы якога амываюць гарысты Сінайскі паўвостраў.

¹⁵ *Іафор* (у Скарыны: Етро) — свяшчэннік, у якога, ратуючыся ад гневу фараона, міфічны Майсей знайшоў сабе прытулак і на дачцы якога Сапфоры, або Цыпфоры, ажаніўся.

¹⁶ *Марыя* — паводле Бібліі, дачка Амрама, сястра Майсея і Аарона. Упершыню ўпамінаецца ў апавяданні пра ранняе дзяцінства Майсея. Калі яе маці, паводле жорсткага загаду фараона, не магла далей трымаць у сябе трохмесячнага Майсея і вымушана была пакінуць яго ў карзіне на беразе Ніла, Марыя (Марыям) назірала за сваім братам. Пасля са згоды дачкі фараона, якая знайшла Майсея, яна прывяла сваю маці пакарміць яго. Пасля выхаду ізраільцянаў з Егіпта і «незвычайнага» пераходу Чырвонага мора яна ўзначаліла жаночы хор. За нараканні на шлюб Майсея з іншаземкай Марыям была пакарана богам праказай. У Бібліі сцвярджаецца таксама, што яна была прамаці ізраільскага цара Давыда і памерла ў глыбокай старасці.

¹⁷ *Дафан і Авірон* — паводле біблейскага міфа, унукі Рувіма, першынца патрыярха Якава, якія былі ўдзельнікамі змовы супраць Майсея і Аарона, за што іх бог жорстка пакараў: зямля праглынула іх жывымі.

¹⁸ *Сыны Карэевы* (у Скарыны яны называюцца сынамі Харэевымі) — паводле Бібліі, паходзілі ад роду Левія, які ім даводзіўся прапрадзедкам. Калі іх бацька Карэй, дамагаючыся вышэйшай для сябе ўлады, арганізаваў сумесна з Дафанам і Авіронам змову супраць Майсея і Аарона, за што і паплаціўся ўласным жыццём, яны пазбеглі боскага пакарання, бо не прымалі ўдзелу ў гэтым бунце. Жорсткае пакаранне змоўчыкаў паслужыла ім добрым урокам і зрабіла іх у далейшым прыкладнымі выканаўцамі сваіх левіцкіх абавязкаў. Па традыцыі ім прыпісваецца аўтарства рада псалмоў Псалтыра.

¹⁹ *Эдом* — пад гэтай назвай у Бібліі выступае тэрыторыя, якая належала Ісаву, першароднаму сыну Ісаака і Равекі, нашчадку патрыярха Якава. Ляжала гэта зямля на поўдзень ад Мёртвага мора. Ужо ў часы Майсея там была моцная і квітнеючая дзяржава.

²⁰ *Валак* — у перакладзе са старажытнаяўрэйскай мовы азначае: спусташальнік, разбуральнік. Паводле Бібліі, быў царом маавіцкім і сучаснікам Майсея. Гэта ён заклікаў з Месапатаміі ведзьмара Валаама для пракляцця ізраільцянаў, калі яны апынуліся на мяжы яго ўладанняў.

²¹ *Фініес* — трэці першасвяшчэннік царства Іудзейскага, сын Елеазара і ўнук Аарона. Карыстаўся ў народзе вялікай павагай за сваю рэлігійную руплівасць і мужнасць. Змагаўся за чысціню і непарушнасць іудзейскага веравызнання, выступаў супраць пакланення чужым ідалам, у прыватнасці маавіцкаму бажавству Ваалу.

²² *Замврый (Зігры)* — паводле біблейскай міфалогіі, ізраільскі военачальнік. Яго закалоў кап'ём першасвяшчэннік Фініес у спальні разам з наложніцай неіудзейкай, якую Замврый прывёў у ізраільскі лагер.

²³ *Дочкі Сальфатавы* — так Скарына называе пяць дачок Салпада, які, паводле Бібліі, даводзіўся прапраўнукам Манасіі. Паколькі іх нябожчык

бацька не пакінуў пасля сябе наследнікаў па мужчынскай лініі, яны звярнуліся з просьбай да Майсея, першасвяшчэнніка Елеазара і ўсяго грамадства выдзеліць ім зямельны надзел сярод братоў свайго бацькі. Іх просьба была задаволена як справядлівая і законная.

Кніга «Лічбы», надрукаваная Скарынам у Празе ў 1519 г., захавалася ў аўчынных кнігасховішчах у 17 экзэмплярах. У гэтым выданні Скарыны змешчана толькі адна арыгінальная гравюра «Людзі ізраілевы с полкі сваімі около храму божия», якая знаходзіцца на тытульным лісце кніжкі. Астатнія ж ілюстрацыі ўзяты з папярэдніх выданняў. Так, застаўка да самога тэксту кнігі запазычана з выдання кнігі «Ісус Сірахаў», а віньетка да скарынаўскага пасляслоўя — з прадмовы да кнігі «Левіт».

Кніга «Другі закон»

¹ *Каін* — паводле біблейскага міфа, старэйшы сын Адама і Евы, земляроб, які ад зайздрасці забіў свайго роднага брата Авеля-пастуха за тое, што бог прыняў дары апошняга, а яго дары адхіліў. За гэты ўчынак быў асуджаны і пракляты богам. У легендзе пра забойства Каінам Авеля рад даследчыкаў бачаць яскравае адлюстраванне барацьбы земляробчых і жывёлаводчых этнічных груп яўрэйскага народа старажытнага часу.

² *Авель* — міфічны персанаж Бібліі. У іудаіскай і хрысціянскай традыцыях выступае як вобраз лагоднай і нявіннай ахвяры чалавечай жорсткасці.

³ *Сотнік* — тэрмін ваеннага значэння, які абазначаў камандзіра сотні, адзінкі ўзброенага войска ў старажытныя часы. Ужываўся таксама на Русі.

⁴ У дадзеным выпадку маюцца на ўвазе тры міфічныя патрыярхі — Аўрам, Ісак і Якаў.

Апошняя біблейская кніга з так званага Пяцікніжжа Майсея «Другі закон» — гэта своеасаблівы выклад зместу ўсіх папярэдніх яго кніжак. Пададзена ў форме прамовы Майсея перад ізраільцамі напярэдадні іх пераходу праз Іардан і ўступлення ў «зямлю заповітную».

Скарынава выданне гэтай кнігі захавалася ў 14 экзэмплярах.

Як і папярэдняя, яна не вылучаецца багаццем мастацкага афармлення. Тут змешчаны толькі дзве гравюры, адна з іх — на тытульным лісце з надпісам: «Монсей навчае людзей ізраілевых втораго закону» ды паўтораная перад тэкстам кнігі застаўка, перанесеная з кнігі «Ісус Навін».

Кніга «Руф»

¹ *Руф* — міфічная асоба, імем якой названа невялікая агіяграфічная апавесць, што была ўключана ў кананічны біблейскі звод. Паводле падання, будучы маавіцянкай, яна выйшла замуж за яўрэя, бацькі якога часова перасяліліся з Палесціны ў Мааў. Пасля смерці свёкра і мужа Руф са свякроўю пехала на іх радзіму і пасялілася ў Віфлееме. Каб пракарміць сябе і свякроў, Руф збірала каласы на чужым полі. Выпадкова яна сустрэла багатага сваяка яе мужа-нябожчыка па імені Ваоз. Той, даведаўшыся, хто яна, спагадліва аднёсся да Руфі, пахваліў яе за вернасць свякрові і дазволіў ёй збіраць каласы на сваім полі. Добрачыннае жыццё і прыгажосць Руфі паслужылі прычынай таго, што яна стала жонкаю багатага Ваоза і нарадзіла яму сына Аведа, які потым стаў дзедам цара Давыда.

² *Ваоз* — асоба міфічная. У Бібліі ён называсца багатым віфлеемлянінам з роду Іуды. Праз свой шлюб з Руф'ю ён стаў дзедам Іясея, імя якога хрысціянская традыцыя ўключыла ў радаслоўную міфічнага Ісуса Хрыста.

³ *Авед (Авід)* — сын Руфі і Ваоза.

⁴ *Іаан Прадзецца* (г. зн. папярэднік) — паводле Бібліі, прапаведнік, які хрысціў Ісуса Хрыста. Паходзіў з жрэчаскага роду, быў сынам свяшчэнніка Захарыя і Елізаветы, сваячкі маці Ісуса Хрыста. Незадаволены станам грамадства, яшчэ ў маладосці пасяліўся ў пустыні, дзе вырас у прапаведніка-прарока. На пятнаццатым годзе панавання рымскага імператара Тыберыя, калі кіраўніком Іудзеі быў Понцій Пілат, ён з'явіўся ля Іардана з пропаведдзю

пакаяння і паведамленнем, што набліжаецца прыход «царства нябеснага». Знешнім знакам пакаяння і духоўнага абнаўлення ён абраў хрышчэнне праз абмыванне ў вадзе. Прыняць яго павучэнне прыйшоў і сам Ісус Хрыстос з Назарэта, якога і хрысціў Іаан ў Іардане. Выкрываючы ў сваіх пропаведзях заблуджэнні і загану людзей, Іаан не шкадаваў і зямных уладароў. Ён выклікаў незадавальненне галілейскага царка Ірада, які, не церпячы выкрыцця за незаконную пазашлюбную сувязь з жонкай свайго брата Ірадыядай, пасадзіў прапаведніка ў турму. Там ён стаў ахвярай Ірадыяды, якая патрабавала, каб ёй прынеслі на талерцы адсечаную галаву Іаана Хрысціцеля. Хрысціянская царква далучыла гэтага міфічнага прапаведніка да ліку сваіх святых і для ўшанавання яго памяці адвяла ў святцах рад дзён.

Скарынаўскае выданне кнігі «Руф» дайшло да нашага часу ў 8 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтай кнігі Бібліі змешчана арыгінальная тлумачальная гравюра: «Руф, прабаба царя Давыдова, падбірае класы за жанци». Перад тэкстам твора пададзена застаўка з кнігі «Ісус Навін», якая часта паўтараецца ў іншых кнігах, выдадзеных Скарынам.

Кніга «Прарок Данііл»

¹ *Іяхін (Яхонія)* — паводле біблейскіх звестак, сын цара Іяхіма, цар іудзейскі, пераселены Навухаданосарам II у Вавілон. Імя гэтага цара ў розных біблейскіх кнігах падаецца па-рознаму. Нават узрост, у якім Іяхонія ўступіў на царскі трон, аўтары біблейскіх кніг падаюць па-рознаму. Так, у адных кнігах ён стаў царом, калі яму было 8 гадоў, а ў чацвёртай кнізе «Царствы» — у 18 гадоў. Царскі трон Іяхоніі дастаўся ў самы цяжкі і складаны час. Яго бацька Іяхім спачатку прызнаваў над сабой уладу Навухаданосара, а потым пачаў шукаць шляхі да вызвалення і ўступіў у саюз з егіпецкім фараонам, за што быў жорстка пакараны: цар яго паланіў і вывез у Вавілон. Панаванне Іяхоніі было кароткачасовым. Ён пратрымаўся на царскім троне толькі 3 месяцы і 10 дзён, пасля чаго быў скінуты Навухаданосарам і заменены братам Метафаніяй, якога вавілонскі цар перайменаваў у Седэкію. Сам жа Іяхонія быў пасаджаны ў турму, у якой прасядзеў 36 гадоў, пакуль яго не вызваліў сын Навухаданосара.

² *Сусана* — прыгожая і багатая іудзейка, жонка Іяхіма, перасяляецца з царства Ізраільскага ў Вавілон. Несправядліва абвінавачаная ў парушэнні шлюбнай вернасці свайму мужу, яна была апраўдана і выратавана ад пагражаўшага ёй смяротнага прыгавору юнаком Даніілам. Тэкст гэтай легенды пра Сусану ўнеслі ў Біблію першыя перакладчыкі на грэчаскую мову, якія падалі яе ў канцы прароцкай кнігі Данііла ў апошнім, трынаццатым раздзеле. У яўрэйскай Бібліі гэтай аповесці няма, што дало падставы даследчыкам адносіць яе напісанне да апошняга стагоддзя напярэдадні нашай эры. Не ўвайшла аповесць пра Сусану і ў кананічны тэкст Бібліі рускай. Мяркуюць, што ў яе аснову пакладзены сапраўдныя падзеі.

³ *Понцій Пілат* — асоба гістарычная. Ён з 26 па 36 г. н. э. быў рымскім пракуратарам Іудзеі. У час яго дзесяцігадовага перыяду кіраўніцтва ўзмацніўся сацыяльна-палітычны і рэлігійны прыгнёт падуладнага іудзейскага насельніцтва, што выклікала рад народных паўстанняў, якія бязлітасна ім падаўляліся, у выніку чаго Рым вымушаны быў змясціць Пілата. Пастаяннай яго рэзідэнцыяй была Кесарыя, але па святах і для важных адміністрацыйных спраў ён прыязджаў у Іерусалім і там падоўгу затрымліваўся. Прымаючы ў разлік яго жорсткі і вераломны характар, хрысціянская царква прыпісала Понцію Пілату зацверджанне смяротнага прыгавору Ісусу Хрысту. Пасля чаго пракуратар узяў вады і памыў рукі перад народамі па старадаўняму звычаю, які сімвалізаваў невінаватасць у праліцці крыві. Пракуратар публічна заявіў, што не ён асабіста, а іудзейскія жрацы хацелі гэтай смерці. Пра далейшы жыццёвы лёс Пілата дакладна нічога невядома. Па сведчанню царкоўна-палітычнага дзеяча IV ст. Яўсевія Кесарыйскага, ён пакончыў з сабою, а іншыя сцвярджаюць, што яго пакараў смерцю імператар Нерон.

⁴ *Гісторыя Персідскага царства* пачынаецца з VII ст. да н. э., калі іран-

скае племя мідзян, якое займалася жывёлагадоўляй і земляробствам, з дапамогай іншых роднасных плямён знішчыла Асірыйскую дзяржаву і распаўсюдзіла сваю ўладу амаль на ўвесь Іран. У VI ст. да н. э. іх змянілі персы, якія жылі на крайнім паўднёвым захадзе Ірана. Заснавальнікам персідскай манархіі быў Кір, які паходзіў з роду Ахеменідаў і панаваў з 558 да 530 г. да н. э. Ён заваяваў усю Заходнюю Азію і большую частку Ірана. Яго пераемнік Камбіз (530—521) далучыў да гэтых заваёў Егіпет і частку Эфіопіі. У часы панавання Дарыя (522—486) межы Персідскай дзяржавы пашырыліся да Індыі. Пры ім краіна была падзелена на 120 сатрапій, уведзена залатая манетная сістэма і замацавалася рэлігія Зарастры. Да рэлігійных вераванняў іншых народаў персы тады ставіліся верацярпіма. Галоўнымі гарадамі Персіі пры Дарыі былі Сузы і Персепаль. З часам Персія страціла сваю былую магутнасць і пад ударамі Аляксандра Македонскага спыніла сваё гістарычнае існаванне як самастойная дзяржава.

⁵ Царства Македонскае размяшчалася ў цэнтральнай частцы Балканскага паўвострава, заселенай ілірыйскімі і фракійскімі плямёнамі. У V ст. да н. э. на яе тэрыторыі ўзнікла рабаўладальніцкая дзяржава. Непасрэднае суседства з Грэцыяй спрыяла ўздзеянню грэчаскай культуры і мовы, устанаўленню цесных узаемасувязей з грэчаскімі гарадамі-полісамі. З утварэннем у Македоніі класавага грамадства адбывалася і яе паступовае палітычнае аб'яднанне, пашырэнне дзяржаўных межаў, умацаванне незалежнасці і рост ваенна-палітычнай магутнасці. У часы кіравання Філіпа II (359—336 гг. да н. э.) канчаткова сфарміравалася македонская манархія і была падпарадкавана Верхняй Македонія. Гэты цар завяршыў рэарганізацыю войска і стварыў македонскі флот. Імкнучыся пашырыць свае ўладанні і палітычныя ўплывы, а таксама авалодаць марскім узбярэжжам, якое знаходзілася ў руках грэкаў, Філіп II на працягу 357—346 гг. вёў вайну супраць Афін і іх саюзнікаў, у выніку якой авалодаў больш чым 30 гарадамі, падпарадкаваў Фесалію і захапіў усё фракійскае ўзбярэжжа Эгейскага мора. Паўторнае яго ўмяшанне ў справы Грэцыі завяршылася ў 338 г. да н. э. бітвай пры Херанеі, у якой македонскае войска выйшла пераможцам і грэчаскія гарады прызналі гегемонію македонскай манархіі. У 336 г. да н. э., рыхтуючыся выступіць супраць Персіі і мясцовай знаці, Філіп II стаў ахвярай змовы. Яго пераемнікам стаў сын Аляксандр Македонскі (336—323 гг. да н. э.), які падавіў паўстанні грэчаскіх гарадоў і ажыццявіў намеры свайго бацькі ў адносінах да Персіі. Ён разбіў цара Дарыя III, заваяваў Персідскую дзяржаву і на яе тэрыторыі ўтварыў сваю вялікую манархію, якая, аднак, была нетрывалай. Пасля смерці слаўтага заваёўніка яго імперыя даволі хутка распалася. У выніку няўдалых войнаў з Рымам у II ст. да н. э. Македонія ператварылася ў правінцыю Рымскай імперыі.

⁶ Скарына, напэўна, тут мае на ўвазе не дробнае Рымскае царства VIII—VI стст. да н. э., якое займала невялікую тэрыторыю ў даліне ракі Тыбр, а Рымскую імперыю — адну з найбольш вялікіх і магутных дзяржаў старажытнага свету, уладанні якой ахоплівалі ўсе краіны Міжземнамор'я.

⁷ Талмуд — збор дагматычных, рэлігійна-этычных і прававых законапалажэнняў іудаізму, якія склаліся на працягу IV ст. да н. э.— V ст. н. э. часткова на старажытнайўрэйскай мове, а часткова на арамейскіх дыялектах. Гэты зборнік змяшчае павучанні па маралі і праву, разважанні пра дагматыку і рэлігійны культ, легенды пра светапабудову, навуковыя звесткі па медыцыне, астраноміі, геаграфіі, матэматыцы, заалогіі, батаніцы, фізіцы і, такім чынам, уяўляе сабой своеасаблівы від старажытнайўрэйскай энцыклапедыі. Самая старажытная частка Талмуда, якая называецца Мішна (г. зн. паўтарэнне), дае тлумачэнне норм закону Пяцікніжжа Майсея. Потым Мішна стала прадметам тлумачэння іўдзейскіх багасловаў. Зборнік гэтых тлумачэнняў атрымаў назву Гемара (г. зн. завяршэнне). Мішна разам з Гемарай і складае змест Талмуда, які змяшчае юрыдычна-прававыя палажэнні, рэгламентуючыя сямейнае і грамадзянскае жыццё іўдзеяў, розныя легенды, прытчы, казкі, апавяданні, якія спадарожнічалі жыццё іўдзеяў. Як рэлігійная кніга Талмуд прасякнуты ідэяй залежнасці чалавека ад бога, пропаведдзю цярпення і нецярпімасці да іншаверцаў.

⁸ *Авакум* — адзін з т. зв. біблейскіх прарокаў, які, паводле падання, паходзіў з пакалення Сімяона і жыў у часы вавілонскага палону. Перад нашэсцем Навухаданосара, ведаючы, што горад не зможа супраціўляцца такому моцнаму заваёўніку, ён пакінуў Іерусалім і пасяліўся ў адным аравійскім горадзе. Калі ж халдзеі пакінулі Іудзею, ён вярнуўся на радзіму, займаўся хлебаробствам і за два гады перад вяртаннем іудзеяў з вавілонскага палону памёр. Стыль Авакума вылучаецца велічнасцю, прастатой, яснасцю, сцісласцю і выразнасцю думкі.

⁹ *Феадосій* — у Скарыны — выдатны настаўнік грэчаскай мовы, які пераклаў з халдзейскай мовы поўны тэкст кнігі «Прарок Данііл». Дадатковых звестак пра гэтага перакладчыка адшукаць не ўдалося.

¹⁰ *Еранім* — пісьменнік-палеміст, філолаг, перакладчык Бібліі на лацінскую мову. Нарадзіўся ў Далмацыі ў 330 г. у сям'і грэка або ілірыйца. У Рыме атрымаў выдатную для свайго часу адукацыю, потым наведваў іншыя навуковыя цэнтры. У 373 г. накіраваўся на Блізкі Усход, папярэдне прыняўшы хрысціянства. Два гады правёў у Антыёхіі, пасля накіраваўся ў Халкідонскую пустыню, дзе аддаўся подзвігам аскетызму, вывучэнню яўрэйскай і халдзейскай моў. Наведаўшы Палесціну, Еранім накіраваўся ў Канстанцінопаль, а адтуль зноў у Рым, дзе папа Дамасій зрабіў яго сваім дарадчыкам. Пасля смерці папы ў 385 г. назаўсёды пакінуў сталіцу імперыі, вярнуўся ў Палесціну і пасяліўся ў Віфлееме, дзе заснаваў мужчынскі манастыр, вучыў дзяцей і магнахаў. Там ён сабраў вялікую бібліятэку, паглыбляў свае веды па старажытных мовах і літаратурах і займаўся перакладам Бібліі на лацінскую мову. Пераклад Ераніма, вядомы пад назвай Вульгаты, пасля афіцыйна быў прызнаны каталіцкай царквой кананічным. Ён напісаў рад палемічных твораў на розныя тэмы, тлумачэнняў да асобных біблейскіх кніг («Быццё», «Эклезіяст», Евангелле ад Мацвея, Пасланні апостала Паўла і інш.), якія ў хрысціянскай літаратуры лічацца аднымі з найлепшых. Яго дагматычныя творы маюць востра палемічны характар, бо іх аўтар быў выдатным майстрам палемікі. За сваё жыццё Еранім напісаў каля 180 твораў. Памёр у Віфлееме каля 419 г. Праваслаўная царква называе яго блажэнным, а каталіцкая кананізавала яго ў лік святых.

Кніга «Прарок Данііл» друку Скарыны захавалася да нашых дзён ў 10 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравіюра: «Даниилу, сидящему со львы, принесе Аввакум обед». Л. 1 адв.— 4 адв. займае прадмова Францыска Скарыны, у канцы якой паўторана віньетка з кнігі «Іоў», а на л. 5 — застаўка з кнігі «Ісус Навін».

Кніга «Эсфір»

¹ *Эсфер (Эсфір)* — адна з біблейскіх гераінь, якая, паводле Бібліі, была дачкой Амінавада і паходзіла з пакалення Веняміна. Першапачаткова яна насіла яўрэйскае імя Гадасы, была сваячкай і выхаванкай набожнага іудзея Мардахея, які жыў у Сузах і аднойчы выратаваў жыццё персідскаму цару. Калі цар выбіраў сабе новую жонку, яго выбар паў на Гадасу, якая атрымала новае імя — Эсфір, што ў перакладзе з персідскай мовы азначае Зорка. Узвышэнне пры двары іудзейкі выклікала зайздрасць і злосць у некаторых прыдворных цара, асабліва ў Амана, уладальніка, гордага і дэспатычнага царскага любімца. Раззлаваны тым, што Мардахей адносіўся да яго без рабалецтва, Аман вырашыў знішчыць не толькі Мардахея, але і ўсіх іудзеяў у Персідскім царстве, і дабіваўся ад цара згоды на выданне такога карнага ўказа. Калі пра гэта даведаўся Мардахей, ён патрабаваў ад Эсфіры, каб яна заступілася перад царом за свой народ. Мужная Эсфір пад страхам згубіць не толькі сваё становішча, але і ўласнае жыццё, насуперак строгаму прыдворнаму этыкету з'явілася без запрашэння да цара і пераканала яго наведваць падрыхтаваны ёю пір, у час якога звярнулася да цара з просьбай аб абароне. Калі цар даведаўся пра сутнасць просьбы Эсфіры, ён загадаў павесіць свайго любімца Амана на той шыбеніцы, якая была падрыхтавана для Мардахея, і выдаў повы загад аб праве іудзеяў на самаабарону. Некаторыя даследчыкі Бібліі бачылі ў гэтай кнізе адлюстраванне не сапраўднай гісторыі, а свайго роду

прытчу або гістарычную аповесць і сцвярджалі, што яна сваім зместам, падрабязным апісаннем быту і абставін, некаторых гістарычных рэалій адносіцца да часоў панавання Ксеркса (у рускім перакладзе Артаксеркса) і што сапраўднае імя гэтага цара Агасвер.

² *Аман* — вяльможа, любімец персідскага цара Агасвера (Артаксеркса), вораг іудзеяў, які збіраўся іх знішчыць, але сам быў павешаны на шыбеніцы.

³ *Агасвер* (у Скарыны Асвер, у рускім перакладзе Артаксеркс) — персідскі цар, які выведзены ў Бібліі апекуном яўрэяў. Розныя прамыя і ўскосныя даныя сведчаць, што пад гэтым іменем у кнізе «Эсфір» выступае не хто іншы, як вядомы Ксеркс, сын Дарыя I, які нарадзіўся ў 513 г., стаў царом у 485 г. і быў забіты ў 465 г. да н. э.

⁴ *Мардахей* — паводле біблейскай міфалогіі, набожны іудзей, які палонным быў вывезены персамі ў сталіцу, горад Сузы, дзе займаў сціплую пасаду царскага брамніка. Апякун і выхавальнік сваёй рана асірацэлай пляменніцы Гадасы (Эсфіры).

Кніга «Эсфір» выдання Скарыны захавалася ў 9 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная гравюра «Есфер-царица пришла пред Асвера-царя», якая паўторана ў гэтай кнізе на л. 18 і суправаджаецца тэкстам: «Сие же речи, ниже положены, написаны суть во книгах греческаго и латиньскаго языка выкладу посполитого. И абы не было уменьшено в руском языке, положил есм яко и в tych писмах все зуполне». Пасля сваёй прадмовы перад тэкстам самой кнігі Скарына змясціў, ужо каторы раз, гравюрную застаўку з кнігі «Ісус Навін». Цікавай своеасабліваасцю скарынаўскага выдання гэтай кнігі Бібліі з'яўляецца наяўнасць у ёй двух пасляслоўяў. Кароткае пасляслоўе пададзена на л. 17 пасля 9 раздзела кнігі, у ім гаворыцца: «Книги Есфер, зовемые от еврей Мькгіля, доконаваются зуполне, выложены на русский язык доктором Франциском Скориною с Полоцька. А толико ест сее книги написано еврейским языком». Разгорнутае пасляслоўе змешчана на л. 26 адразу пасля тэксту біблейскага твора.

Кніга «Плач Ераміі»

¹ *Анафацыт* — радзіма біблейскага прарока Ераміі. Пасля вяртання яўрэяў з вавілонскага палону быў захоплены нашчадкамі Веніяміна і Левія. Па сцверджаннях Іосіфа Флавія і Ераніма, ён знаходзіўся недалёка ад Ерусаліма.

² *Іасія (Асія)* — паводле біблейскіх звестак, сын і пераемнік Амона, цар іудзейскі, які стаў царом пасля смерці бацькі, калі яму было толькі 8 гадоў. Дасягнуўшы свайго паўналецця, праявіў сябе заўзятым ворагам язычніцкага ідалапаклонства. Рашуча разбураў язычніцкія капішчы і ахвярнікі, знішчаў ідалаў і куміраў. Будучы абаронцам рэлігійнай чысціні, ён паспяхова знішчаў сляды язычніцтва не толькі на тэрыторыі свайго іудзейскага царства, але і на землях, падуладных Ізраільскай дзяржаве. У бітве з егіпцянамі на 31-м годзе свайго панавання Іасія атрымаў смяртэльную рану, ад якой памёр, і быў пахаваны ў Іерусаліме. Яго смерць аплакаў Ерамія ў сваёй жалобнай песні.

³ *Ціт Флавій (39—81)* — рымскі імператар з 79 г., сын імператара Веспасіяна Флавія. Выхаванне атрымаў пры дварах імператараў Клаўдзія і Нерона. Яго ваенная кар'ера пачалася ў Германіі і Брытаніі, дзе ён вылучыўся, займаючы пасаду ваеннага трыбунала. Калі імператар Нерон накіраваў яго бацьку ва ўзбунтаваную Іудзею, Ціт паехаў туды разам з бацькам, атрымаў у камандаванні легіён і дапамог свайму бацьку пракласці шлях да дзяржаўнай улады. У 69 г. стаў галоўнакамандуючым рымскага войска ў Палесціне ў час вайны з іудзеямі. У 70 г. Ціт захапіў Іерусалім і разбурыў яго, праявіўшы пры гэтым выключную жорсткасць. За час знаходжання ў Палесціне ажаніўся на прыгажуні Вераніцы, дачцы Ірада Агрыпы, і сястры Ірада Агрыпы II, іудзейскай царкоў. Вяртаннем Ціта ў Рым з пышным трыумфам было адсвяткавана ўціхаміранне Іудзеі. У 73 г. Ціт стаў сакіраўніком свайго бацькі і ад яго імя вёў барацьбу з арыстакратычнай сенатарскай апазіцыяй. Займаў пасаду прэфекта (начальніка) гвардыі. Бязлітаснае знішчэнне асоб, якія

выклікалі ў яго падазрэнне, яшчэ пры жыцці бацькі рабілі яго імя ненавісным у Рыме. У мэтах прымірэння з падданымі Ціт, стаўшы імператарам, пачаў кіраваць імперыяй сумесна з сенатам, сурова караў даносчыкаў, схіляў да сябе народ раскошнымі пабудовамі і гульнямі. У часы яго панавання быў адкрыты славуты рымскі Калізей, будаваць які пачаў яшчэ яго бацька, і адбылося (у 79 г.) страшнае вывяржэнне вулкана Везувія.

⁴ *Веспасіян Флавій* (9—79) — рымскі імператар (69—79), заснавальнік дынастыі Флавіяў. Нарадзіўся ў знатнай сям'і. У часы імператарства Калігулы быў ваенным трыбунам у Фракіі, потым квестарам, а пасля прадстаўніком вышэйшай судовай улады. У 51 г. быў прызначаны консулам, пазней намеснікам у Афрыцы. Пры імператарах Клаўдзіі і Нероне займаў вышэйшыя пасады ў магістратуры і камандаванні. У 66 г. Нерон прызначыў яго галоўнакамандуючым рымскага войска ў Палесціне. Пасля звяржэння Нерона прысягнуў на вернасць са сваім войскам спачатку Гальбе, а пасля яго забойства — Атону. Аднак пасля смерці апошняга ў 69 г. егіпецкія войскі абвясцілі Веспасіяна імператарам. Будучы імператарам, ён уключыў многіх прадстаўнікоў правінцыяльнай знаці ў сенат і распаўсюдзіў на іх шэраг правоў рымскага і лацінскага грамадства, умацоўваў сацыяльную базу рабаўладальніцкай імперыі, траціў вялікія сродкі на ўзвядзенне манументальных грамадскіх будынкаў. Пасля смерці ў 79 г. пакінуў двух сыноў, Ціта і Даміцыяна, якія таксама былі імператарамі.

Кніга «Плач Ераміі» — адно з найбольш рэдкіх выданняў Францыска Скарыны. Яно захавалася толькі ў 4 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная гравюра з надпісам: «Еремиа, пророк господень, плачетъ, глядя на Ерусалим». На л. 3 пасля тэксту прадмовы Скарыны паўторана застаўка з кнігі «Ісус Навін». Перад тэкстам пасляслоўя паўторана віньетка з прадмовы Скарыны да кнігі «Левіт».

Кніга «Суддзі»

¹ *Кніга «Суддзі»* — адна з частак Старога завету, у якой апісваюцца падзеі двухсотгадовага перыяду гісторыі яўрэйскіх плямён пасля «выйсця іх з Егіпту» (прыблізна XII—XI стст. да н. э.), які папярэднічаў фарміраванню раннефеадальнай рабаўладальніцкай Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы. Паводле біблейскай міфалогіі, пасля Майсея і Ісуса Навіна старажытныя яўрэі не мелі пастаянных важакоў і кіраўнікоў, а таму яны часта падвяргаліся прыгнёту з боку суседніх народаў, зазнавалі шмат пакут і бед. Менавіта ў гэты перыяд іх гісторыі наступіла эпоха Суддзяў, якія арганізоўвалі народ на барацьбу са знешнімі ворагамі і ажыццяўлялі ўладкаванне ўнутрыплемяннога правапарадку. Іх улада не мела пастаяннай пераемнасці і не была самадзяржаўнай. Яны кіравалі, піша Скарына, не «яко цари или властели вышнии, силу имеющие над ними, но яко ровнии и товарищи, раду им даючи и справедливость межи ними чинячи». Сваім зместам гэта кніга ахоплівае перыяд ад смерці Ісуса Навіна да першасвяшчэнніка Ілы, або да смерці суддзі Самсона. Іудзейскае паданне называе складальнікам гэтай кнігі Бібліі прарока Самуіла Мяркуюць, што яна апрацоўвалася на працягу значнага часу і завершана ў VI ст. да н. э. Паколькі ў прадмове Скарыны падаюцца кароткія звесткі, паводле Бібліі, пра ўсіх 12 суддзяў, пра якіх вядзецца гаворка ў кнізе «Суддзі», то мы іх дадаткова не тлумачым у сваіх каментарых.

² *Неямія* — адзін з іудзейскіх патрыётаў, губернатар Іерусаліма, які шмат гадоў працаваў над аднаўленнем гэтага горада пасля вавілонскага разбурэння. Жыў у V ст. да н. э. Паводле біблейскай міфалогіі, сын Ахалія з іудзейскага роду. Знаходзячыся ў палоне, быў падчасым у персідскага цара Артаксакса Лаггімана. І калі ён даведаўся пра бяdotнае становішча сваіх суайчынінікаў у Палесціне, Неямія папрасіў у цара адпусціць яго на радзіму. У Палесціне ён разам з Ездрай прыняўся за рэлігійна-маральнае і грамадзянскае добраўпарадкаванне народа. Гісторыя гэтай дзейнасці Неяміі выкладзена ў біблейскай кнізе, вядомай пад яго імем. Яна складаецца з 13 раздзелаў і

змешчана ў іудзейскім каноне Бібліі пасля кніг «Ездры» як аднародная па зместу, у хрысціянскай Бібліі — пасля першай кнігі «Ездра».

³ *Хузарсатан (Хусарсафем)* — паводле біблейскага падання, месапатамскі цар, які панаваў над ізраільцянамі 8 гадоў, пакуль яго не перамог Гафанііл (у Скарыны — Афаніель). Іосіф Флавій называе яго царом асірыйскім.

⁴ *Яглон* — маавіцкі цар у хананейскім горадзе Яглон, які напаў на яўрэяў, авалодаў іх горадам Ерыхонам і на працягу 18 гадоў прыгнятаў іх, карыстаючыся палітычнымі беспарадкамі. Загінуў Яглон ад рукі Аода. Яго смерць паслужыла сігналам для агульнага паўстання ізраільцянаў супраць маавіцянаў, якіх яны выгналі з Палесціны, а Аод (у Скарыны — Аіоф) стаў другім па ліку суддзёй ізраільскім.

⁵ *Варак (Варак)* — сын Авінаама з пакалення Нефаналіма. Ён па закліку Дэборы-прарочыцы (у Скарыны — Дэльворы) узначаліў апалчэнне ізраільцянаў і нанёс сакрушальнае паражэнне Сісару, военачальніку цара Іявіна. Варак нечакана напаў на Сісара, прывёў у замяшанне непрыяцеля, які ў паніцы кінуўся наўцёкі, і цалкам разбіў яго. Сам жа Сісара быў забіты адной яўрэйкай у шатры, куды ён схаваўся. Гэта перамога прынесла Вараку вялікую славу, яго імя праслаўляецца ў Старым і Новым заветах Бібліі, у прыватнасці ў славутай «Песні Дэборы», якая змешчана ў кнізе «Суддзі».

⁶ *Зізар (Сісара)* — военачальнік цара Іявіна, які панаваў у горадзе Асор, што на поўначы Палесціны, і на працягу 20 гадоў прыгнятаў ізраільцянаў.

⁷ *Царства Асорскае* — паводле біблейскага падання, знаходзілася ў Хананейскай зямлі Палесціны з цэнтрам у горадзе Асор. Пры заваяванні Палесціны яўрэйскімі плямёнамі горад быў захоплены легендарным Ісусам Навінам, спалены, а жыхары знішчаны. У часы панавання ізраільскіх цароў яго аднавіў і ўмацаваў цар Саламон. Пазней быў заваяваны асірыйскім царом, а жыхары горада пераселены ў Асірыю. Дакладнае месцазнаходжанне былога Асора невядома.

⁸ *Авімелак* — імя філісцімскіх цароў у часы біблейскага Аўрама, Ісака і Давыда. У дадзеным выпадку маецца на ўвазе сын ізраільскага суддзі Гедэона. У Бібліі ён паказаны як чалавек надзвычай уладалюбівы і па-тыранску жорсткі. Каб дасягнуць для сябе пануючага становішча і панаваць аднаму, ён выклікаў да сябе прыхільнасць жыхароў Сіхема і з іх дапамогай знішчыў усіх сваіх 70 братоў, пашкадаваў толькі аднаго, самага малодшага брата Іофама. Праз тры гады сіхемляне зненавідзелі Авімелаха і падрыхтавалі супраць яго змову. Калі гэта стала вядома цару, ён сабраў войска, разграміў змоўшчыкаў, авалодаў Сіхемам і знішчыў усіх яго жыхароў. Тых жа, каму ўдалося выратавацца ад гэтага набоішча ў вежы капішча Ваала, ён спаліў у ёй. Тое ж ён хацеў учыніць і з жыхарамі суседняга горада Фівеса, але адна з жанчын кінула ў яго каменем і прабіла яму галаву. Саромячыся памерці ганебнай смерцю ад рукі жанчыны, Авімелак загадаў свайму збраяносу дабіць яго мячом.

Кніга «Суддзі», датаваная 1519 г., была апошнім пражскім выданнем Францыска Скарыны. Яна захавалася да нашага часу ў 9 экзэмплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная граўюра: «Самсон пресильный расторгал льва на пути». У канцы прадмовы Скарыны паўторана віньетка з выдання кнігі «Іоў», а на л. 4 — застаўка з прадмовы да кнігі «Прытчы прамудрага Саламона».

«Малая падарожная кніжка»

Другое выданне Псалтыра, зробленае Францыскам Скарынам у 1522 г. пасля пераезду яго на жыхарства з чэшскай Прагі ў сталічны горад Вялікага княства Літоўскага Вільню, азнаменавала сабой ўзнікненне і пачатак развіцця кнігадрукарскай справы на радзіме беларускага гуманіста. Гэта кніга адкрывае зборнік, так званую «Малую падарожную кніжку», якая, па задуме Скарыны, павінна была служыць практычным дапаможнікам для многіх людзей, што праводзілі па роду сваёй дзейнасці шмат часу ў дарозе. Менавіта

гэта абумовіла назву і сам склад такога своеасаблівага зборніка, а таксама яго выдавецкі фармат у 12-ю долю ліста.

У склад гэтага зборніка, як сведчыць яго досыць падрабязны змест, Скарына ў парадку чарговасці ўключыў: Псалтыр, «Часасловец», акафісты і каноны, «Шасцідневец», сціслыя «Святцы» і «Пасхалію». Але ці былі ўсе яны аб'яднаны самім выдаўцом у адзіную кнігу і ці быў надрукаваны Скарынам агульны да ўсяго выдання тытульны ліст з загалоўкам «Малая падарожная кніжка», нам дакладна невядома, паколькі слядоў такога тытульнага ліста нідзе не захавалася. Што ж датычыцца самой назвы гэтага зборніка, якая ўжо даўно і трывала ўвайшла у навуковы ўжытак, то так азагалоўіў яго сам першадрукар у прыведзеным ім пасля «Пасхаліі» падрабязным змесце сваёй кнігі.

Не ўсе часткі «Малой падарожнай кніжкі» аднолькава зберагліся да нашага часу. Па колькасці ў гэтых адносінах першае месца займае Псалтыр. Гэта выданне захавалася ў 9 экзэмплярах.

¹ «Часасловец» («Часаслоў») — рэлігійная кніга, у якой падаюцца пэўныя гадзіны царкоўных службаў у праваслаўных хрысціян, а таксама тэксты малітваў, якія чытаюцца за гэтымі службаўмі. Аднак ён не змяшчае тэксты літургій, якія сабраны ў асобны зборнік — так званы «Служэбнік». У старажытныя часы і ў перыяд сярэдневякоўя «Часасловец», як і Псалтыр, выконваў ролю вучэбна-педагагічнай кнігі.

² *Акафіст* — род асобнага хвалебнага царкоўнага песнапення ў гонар Ісуса Хрыста, багародзіцы і святых, якое выконваецца стоячы. Першы акафіст у гонар маці боскай спяваўся ўсю ноч у суботу на пятым тыдні велікоднага посту.

³ *Канон* — музычная разнавіднасць устаноўленага ў XII ст. царкоўнага песнапення ў пахвалу пэўнага рэлігійнага свята, якое выконвалася шляхам паўтарэння напеву мелодыі іншымі галасамі праз пэўны вышэйшы або ніжэйшы музычны інтэрвал.

⁴ *Архістратыг Міхаіл* выступае ў хрысціянскай міфалогіі як адзін з сямі самых вышэйшых анёлаў, якія служаць богу і з'яўляюцца выканаўцамі яго волі. У «Апакаліпсісе» Іаана Багаслова ён падаецца абаронцам хрысціян і звяргальнікам з неба дракона з яго світай. Гэты міфічны сюжэт свяшчэннай вайны з нячысцікамі Францыск Скарына адлюстравваў у гравюры, змешчанай на адваротнай старонцы тытульнага ліста «Библии рускай», якая адкрываецца кнігай «Быццё».

«Акафіст Іаану Хрысціцелю»

¹ *Ерэі* (ад грэч. жрэц) — назва рэлігійнага служкі, якая перайшла са старажытнагрэчаскай культавай тэрміналогіі ва ўсходнеславянскую хрысціянскую царкву.

² *Ірад Анціпатар* — іудзейскі цар ідумейскага паходжання, сын Ірада Вялікага (73—4 гг. да н. э.). Ён быў царом Іудзеі ў 4 г. да н. э.— 39 г. н. э., па стаўлены рымскім трыумвірам Маркам Антоніем. Кіраваў чацвёртай часткай Іудзейскага царства, як і яго бацька, быў заўзятым будаўніком, заснаваў горад Тыверыяду, названую ў гонар рымскага імператара Тыберыя, куды перанёс сваю рэзідэнцыю. Будучы слабавольнай і беспрынцыпнай асобай, ён любіў шыкоўнае жыццё і вострыя адчуванні. Адвергнуўшы законную жонку, Ірад сышоўся з Ірадывадай, жонкай свайго зводнага па бацьку брата. За гэту сушышоўся з Ірадывадай, жонкай свайго зводнага па бацьку брата. За гэту сушышоўся з Ірадывадай, жонкай свайго зводнага па бацьку брата. Каб звесці часу цярпець Іаана, пакуль у справу не ўмяшалася сама Ірадывада. Каб звесці з Іаанам асабістыя рахункі, яна спачатку дамаглася яго зняволення ў крэпасць, а пасля пакарання яго смерцю адсячэннем галавы. Натхняемы Ірадывадай, Ірад у мэтах дамагання царскай годнасці заключыў сепаратны саюз з парфіянамі супраць рымлян. За гэта ён разам з Ірадывадай па загаду імператара Кайя Калігулы быў высланы ў галілейскі горад Ліон і пасаджаны там у турму, дзе і скончыў сваё жыццё. Хрысціянская легенда абвінавачвае Ірада не толькі ў абразе, але і ў прамым саўдзеле ў смерці Ісуса Хрыста.

³ *Кандак* — кароткая група царкоўных песнапенняў, асабліва сьць якіх заключаецца ў тым, што ў чынанаследаваньнях у гонар таго або іншага святога ці свята такое песнапенне ўтрымлівае ў сабе тэму ўсяго чынанаследаваньня. Першым аўтарам кандака быў візантыйскі пісьменнік канца V — пачатку VI ст. Раман Салодкапеец, якому належыць кандак у гонар багародзіцы.

⁴ *Алілуя* (у перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: хваліце госпада) — адна з урачыстых і свясчэнных песень хрысціянскага богаслужэння, якая ўжываецца і асобна як прыпеў да другіх песнапенняў. У свой шырокі ўжытак яна ўвайшла яшчэ ў I ст. н. э. у так званыя апостальскія часы і пры спяванні ў гонар св. тройцы звычайна паўтаралася тройчы. Алілуя выконвалася таксама ў хрысціянскіх цэрквах і як самастойная песня.

⁵ *Ікас* — богаслужэбная песня, якая служыць праслаўленню святога або святкуемай царкоўнай падзеі. Ён утварае састаўную частку ранішняга канона, у якім змяшчаецца пасля шостае песні, а таксама акафіста, дзе ён чаргуецца з кандаком, з якім мае аднолькавы змест і ад якога адрозніваецца толькі большай шматслоўнасцю. Такім чынам, ікас уяўляе сабой разгорнутае развіццё тэмы, змешчанае ў кандаку.

⁶ *Захарый* — іерусалімскае свясчэннік, бацька Іаана Хрысціцеля. Паводле біблейскай легенды, належаў да свясчэнніцкага іудзейскага роду і да самай старасці быў бяздзетным. Калі ж яму ў храме было «відзенне» анёла, які паведаміў яму чакаемае нараджэнне сына, Захарый усумніўся, за што быў пакараны нематою і пазбаўлены ад яе толькі пасля нараджэння сына.

⁷ *Елізавета* — жонка свясчэнніка Захарыя, маці Іаана Хрысціцеля. Паводле біблейскай легенды, паходзіла з роду Аарона і даводзілася сваячкай багародзіцы.

⁸ *Фарысеі* — адна з трох старажытна-яўрэйскіх рэлігійна-палітычных плыней (сект), якая ўзнікла ў эпоху росквіту дынастыі Макавееў (каля 150 г. да н. э.). Яны выражалі інтарэсы пераважна сярэдніх слаёў насельніцтва і аказвалі вялікі ўплыў на народныя масы, а часам і ўзначальвалі народныя паўстанні супраць рымскага панавання ў I ст. да н. э. Сваім заняткам яны лічылі тлумачэнне і выкладанне біблейскіх законаў, таму іх называлі яшчэ кніжнікамі. Фарысеі вялі строга пурытанскі вобраз жыцця і карысталіся папулярнасцю ў народзе. У пытаннях унутранай палітыкі фарысеі заўсёды былі на баку народных нізоў і выступалі супраць замахаў пануючага класа. Паколькі іх лозунгам было сцверджанне: «Закон для народа, а не народ для закона», народ ім давяраў і быў паслядоўнікам іх веравучэння, бо яны прызнавалі абавязковасць захавання ўсіх пастаноў старадаўніх законаўчыхцеляў і ўсіх старадаўніх народных звычаяў. На гістарычную арэну фарысеі выступілі ў часы жыцця іудзейскага князя-першасвясчэнніка Іаана Гіркана (каля 140 г. да н. э.). У канцы I ст. да н. э. у часы панавання Ірада Вялікага іх палітычная дзейнасць у грамадскім жыцці Іудзеі спынілася, і ўсю сваю далейшую дзейнасць яны сканцэнтравалі на даследаванні рэлігійнага закону, працягваючы захоўваць уплыў у народных масах.

⁹ *Садукеі* — другая з трох разнавіднасцей рэлігійна-палітычных плыней у старажытнай Іудзеі ў II ст. да н. э. — I ст. н. э. Сваю назву вялі ад Садока, першасвясчэнніка іерусалімскага храма, які жыў у X ст. да н. э. і якога яны лічылі сваім духоўным бацькам. Як рэлігійна-ідэалагічная плынь, садукеі выражалі інтарэсы прадстаўнікоў іудзейскай рабаўладальніцкай знаці, вышэйшага іерусалімскага жрэчства і чыноўнікаў. У адрозненне ад фарысеяў садукеі ў дагматычных пытаннях праяўлялі пэўны рацыяналізм, вучылі аб існаванні свабоды волі і свабоды выбару чалавекам паміж добром і злом. Пасля падпарадкавання Іудзеі рымскаму панаванню ў 63 г. н. э. садукеі захапілі камандныя пазіцыі ў храмавым кульце і ў палітычным жыцці, вылучаліся сваім багаццем і раскошным вобразам жыцця. Групуючыся вакол кіруючай дынастыі ў якасці яе военачальнікаў і дарадцаў, садукеі сканцэнтравалі ў сваіх руках ваенную і адміністрацыйную ўладу ў краіне, бо самі складалі не толькі родавую, але і грашовую арыстакратыю старажытнай Іудзеі. Пасля разбурэння Іерусаліма ў 70 г. н. э. садукеі страцілі сваё духоўнае значэнне і палітычную магутнасць і сышлі з гістарычнай арэны.

¹⁰ *Часы* — гэта пэўныя гадзіны кожнага дня, на працягу якіх быў уста-

ноўлены рэгламентаваны парадак царкоўнага богаслужэння чытаннем малітваў і спяваннем псалмоў: раніцай з 7 да 9, перад абедам з 10 да 12, пасля абеду з 13 да 15 і вечарам з 16 да 18 гадзін.

¹¹ *Малітва* — рэлігійная форма звароту веруючага да бажання, адзін з галоўных элементаў любога веравызнаўчага культу, пры якім ствараецца ілюзорнае адчуванне непасрэднага кантакту рэальнай асобы ці рэлігійнай групы са звышнатуральнай сілай, міфічнай істотай і інш. Узнікшы з магіі слова, малітва яшчэ ў антычныя часы была часткай публічнага рытуалу.

¹² *Філіп* — сын іудзейскага цара Ірада Вялікага ад другой жонкі Марыяны, дачкі першасвяшчэнніка Сімона; быў першым мужам Ірадыяды, якая нарадзіла яму дачку Саламію. У евангеллях згадваецца ў сувязі з турэмным зняволеннем Іаана Хрысціцеля. Па завяшчанню бацькі Філіп быў пазбаўлены спадчыны і права панавання, неўзабаве пасля яго смерці разам з жонкай выехаў у Рым, дзе жыў на ўтрыманні імператара. Такое незайздроснае становішча мужа глыбока ўразіла фанабэрыстую і ўладалюбіваю Ірадыяду, і яна дасягнула жаданага звання царыцы без Філіпа, калі разарвала свой шлюб з ім і стала жонкай яго зводнага брата Ірада Анціпы.

¹³ *Асія* — паводле Бібліі, адзін з 12 меншых прарокаў, які прарочыў ад пачатку панавання цара Ераваама II і да падзення Ізраільскага царства ў 723 г. да н. э. Яго кніга прароцтваў накіравана супраць агульнага разладу і беспарадкаў у краіне, дзе панавалі крамолы, змовы, міжусобіцы і хваляванні, якія садзейнічалі поспехам знешніх ворагаў. Яна прасякнута духам непрымірымасці, выкрыцця і заклікамі апамятацца, пакуль яшчэ не позна, каб пазбегнуць пакарання зверху і пагібелі.

¹⁴ *Іаіль* — прарок з ліку 12 меншых прарокаў. Паводле біблейскай легенды, яго дзейнасць праходзіла ў Іерусаліме ў часы панавання Іааса. Яго прароцтвы, як сведчыць змест аднайменнай біблейскай кнігі, у значнай меры мелі апакаліптычны характар.

¹⁵ *Амос* — трэці прадстаўнік з ліку 12 меншых прарокаў, сучаснік прарокаў Іаіля, Асіі і Ісайі. Спачатку быў пастухом і займаўся жывёлагадоўляй. Прароцкую дзейнасць пачаў у часы панавання Іасіі, цара іудзейскага, і Ераваама II, цара ізраільскага. Жыў у Ізраільскім царстве ў г. Вэфілі. За свае выкрывальныя і грозныя прамовы, накіраваныя супраць сучасных яму ізраільскіх уладароў, сацыяльнай несправядлівасці і маральнага разлажэння ізраільцянаў, падвяргаўся нападкам з боку галоўнага вэфільскага жраца Амасіі, які патрабаваў ад цара Ераваама II выгнаць яго прэч з горада ў зямлю Іудзейскую.

¹⁶ *Аїдзей* — чацвёрты з ліку 12 меншых прарокаў. Яго прароцтва звернута да ідумеяў, якіх ён дакараў за здрадніцтва, зробленае імі ў дачыненні да сваіх браццяў ізраільцянаў, калі яны ў час першага разгрому іх царства вавілонцамі перакрылі шлях ізраільцянам да выратавання.

¹⁷ *Міхей* — пяты прарок, які прапаведаваў у Іудзеі. Яго прароцкая дзейнасць адносіцца да часоў панавання іудзейскіх цароў Іяфана, Ахама і Езекіі, калі Ізраільскае і Іудзейскае царствы хутка хіліліся да свайго заняпаду. Прадказваў разбурэнне Іерусаліма, узнікненне дыяспоры і іншыя беды і няшчасці, якія спасцігнуць народ.

¹⁸ *Навум* — біблейскі прарок з Галілеі, што ў паўночнай Палесціне. Паводле падання Іосіфа Флавія, прароцкую дзейнасць пачаў у часы панавання Езекіі (745—716 гг. да н. э.), якая працягвалася да першых гадоў панавання Манасіі. Яго прароцкая кніга прапаведзяў змяшчае ў сабе яркі малюнак сучаснага яму рэлігійна-маральнага і палітычнага становішча Палесціны і разам з тым падае шмат звестак па гісторыі Асірыі.

¹⁹ *Сафоній* — адзін з 12 меншых прарокаў, паходзіў са знатнага роду, жыў у часы панавання іудзейскага цара Іасіі ў VII ст. да н. э., калі пад уплывам набожнага цара іудзеі вярнуліся да веравызнання сваіх продкаў, але само Іудзейскае царства знаходзілася ўжо напярэдадні свайго заняпаду. Прадказанне Сафоніі аб гэтай небяспецы і заклік да пакаяння складаюць галоўны змест яго кнігі прароцтваў.

²⁰ *Агей* — адзін з апошніх 12 меншых прарокаў, які жыў і прарочыў у другой палавіне VI ст. н. э., г. зн. пасля вавілонскага палону. Яго прароцкія

прамовы заклікалі суайчыннікаў да аднаўленчых работ па рэстаўрацыі іерусалімскага храма.

²¹ *Захарыя* — біблейскі прарок, сучаснік Агея. Нарадзіўся ў часы вавілонскага палону, які яму самому прыйшлося перажыць, і пасля вяртання з палону на радзіму шмат садзейнічаў маральнаму і духоўнаму адраджэнню народа. Кніга яго прароцтваў багата паэтычнымі мясцінамі. У ёй раскрываюцца прывіды Захарыя, выказваюцца розныя пагрозы ворагам, прадказваюцца некаторыя будучыя падзеі, а таксама прышэсце месіі — «збавіцеля».

²² *Малахія* (у перакладзе са стараяўрэйскай азначае: «мой веснік»), паводле біблейскага падання, паходзіў з пакалення Зевулона і памёр у маладым узросце. Яго прароцкая дзейнасць праходзіла ў V ст. да н. э., калі іерусалімскі храм ужо быў адбудаваны пасля вавілонскага палону. Ён выступаў змагаром за веру і закон продкаў, выкрываў і крытыкаваў яўрэйскае насельніцтва і свяшчэннікаў за адсутнасць стараннасці ў захаванні традыцыйных абрадаў веравызнання і пагражаў ім страшным боскім судом за розныя заганы і грахі. Кніга Малахіі пабудавана ў форме своеасаблівага дыялогу паміж богам і прарокам, з аднаго боку, і народамі — з другога.

²² Пад «девнцей» Францыск Скарына ў дадзеным выпадку меў на ўвазе Саламію, дачку Філіпа, зводнага брата Ірада Анціпы.

З трэцяй пары «Акафіста чесному и всехвалному пророку, предтечи и крестителю господню Иоанну» і «Канона акафісту светому Иоанну Предтечи» да нашага часу дайшлі экзemplяры, з якіх «Акафіст Іаану Хрысціцелю», напэўна, належыць пяру беларускага першадрукара, пра што сведчыць акраверш, які чытаецца ў гэтым творы: «Писал доктор Скоринич Францискус». На тытульным лісце гэтага акафіста змешчана тэматычная гравюра: «Іоанн Предтеча крещает во Иордане нашего Иисуса Христа».

Акафісты «вярхоўным апосталам Пятру і Паўлу» і «вялікаму цудатворцу Міколе»

¹ *Апостал Пётр* — у новазапаветнай хрысціянскай міфалогіі падаецца як рэальная асоба рыбака, які першапачаткова насіў імя Сімон. Як паведамыюць евангелісты, ён быў выхадцам з галілейскага горада Віфсаіды, размешчанага каля Генісарэцкага возера, і даводзіўся братам апостала Андрэя, празванага Першаазваным. Пачуўшы ад свайго брата пра назарэцкага прапаведніка Ісуса, ён паспяшаўся ўбачыць яго і, па сцверджанню Евангелля ад Мацвея, першым абвясціў Ісуса месіяй (Хрыстом). За гэта Ісус назваў яго каменем (па-грэчаску *Петр*), на якім будзе ўзведзена хрысціянская царква. Стаўшы актыўным паслядоўнікам Хрыста, адным з дванаццаці абраных ім пасланнікаў-апосталаў, Пётр аддаўся месіянерскай дзейнасці, прапаведзі веравучэння на прасторах ад Вавілона да Рыма, дзе яго разам з другім апосталам Паўлам напаткала пакутніцкая смерць праз распяцце ўніз галавою на крыжы ў часы панавання рымскага імператара Нерона не пазней 68 г. н. э. Перш чым стаць адным з галоўных прапаведнікаў новага веравызнання, Пётр у самы рашучы момант тройчы адмовіўся ад свайго настаўніка, хоць за некалькі дзён перад гэтым кляўся, што гатоў за яго жыццё ахвяраваць сваім жыццём. Як падаецца ў евангеллях, ён горка перажываў сваю здраду настаўніку, і таму Хрыстос, пасля свайго «ўваскрэсення», дараваў яму яго адступніцтва. Пётр, паводле царкоўнага падання, адыграў вялікую ролю ў развіцці ранняга хрысціянства, бо, стаўшы рымскім епіскапам, на працягу 25 гадоў узначальваў хрысціянскую царкву ў Рыме і прыняў там пакутніцкую смерць на крыжы. У барацьбе за ўмацаванне рэлігійнага ўплыву папства ў хрысціянскім свеце каталіцкая царква выкарыстала гэту легенду для распаўсюджвання сцверджання аб перадачы «ключоў ад царства нябеснага» непасрэдна папе рымскаму, якога сталі лічыць прамым перасмнікам апостальскіх царкоўных традыцый Пятра. Пяру апостала Пятра хрысціянская царква прыпісвае аўтарства двух саборных пасланняў, якія ўключаны ў «Апостал».

² *Мікола* — архіепіскап мірлікійскі (горад Мір у Лікіі), жыў у IV ст. Лічыцца вялікім хрысціянскім святым, які праславіўся сваімі «цудамі» пры жыцці і пасля смерці. Яго хрысціянская царква называе «правілам веры і вобразам пакорлівасці». Памяць гэтага архіепіскапа шануецца хрысціянамі, ерэтыкамі і нават мусульманамі. Яго жыццяпіс ўпершыню быў пададзены візантыйскім агіёграфам X ст. Сімяонам Метафрастам.

«Акафіст імя Ісуса Хрыста»

¹ *Цімей* — магчыма, адзін з сямі паважаных дьяканаў, якія, паводле новазапаветнай легенды, былі абраны апосталамі распаўсюджваць евангельскае вучэнне ў розных краінах свету. За гэту дзейнасць ён быў абраны епіскапам Басры ў Аравіі, дзе і загінуў на кастры ад рук язычнікаў.

² *Варцімей* — сляпы ерыхонскі жабрак, якога, паводле евангельскіх паданняў, Ісус Хрыстос сваім «цудам» зрабіў відушчым.

³ *Генісарэцкая зямля* — раўніна на заходнім беразе Генісарэцкага возера, у Галілеі на яе тэрыторыі ў старажытныя часы было шмат гарадоў (Капернаўм, Віфсаіда, Тынерыяда і інш.).

⁴ *Наін* — старадаўні галілейскі горад Палесціны на поўдзень ад Назарэта. Цяпер на яго месцы знаходзіцца невялічкая вёска з руінамі старажытных гарадскіх пабудов.

⁵ *Капернаўм* — старажытны горад Галілеі на паўночна-заходнім беразе Генісарэцкага возера, які, відаць, узнік за стагоддзе да н. э. Яго назва ў перакладзе з яўрэйскай мовы азначае «Пасяленне Навума». Размяшчаўся на скрыжаванні гандлёвых шляхоў непадалёку ад вусця ракі Іардан. У часы рымска-іудзейскай вайны быў разбураны. Яго руіны цяпер называюцца Тэль Гум. Паводле евангельскіх паданняў, у гэтым горадзе большую частку свайго «зямнога жыцця» правёў Ісус Хрыстос.

⁶ *Філіп* — апостал, нарадзіўся ў галілейскім горадзе Віфсаідзе. Сярод апосталаў, паводле біблейскай легенды, займаў пятае месца. Прапаведаваў у Скіфіі і Фрыгіі, дзе быў распяты на крыжы ў часы панавання імператара Даміцыяна Флавія.

⁷ *Закхей* — начальнік мытараў у Ерыхоне. Каб убачыць уласнымі вачыма Ісуса Хрыста, які ішоў у Ерыхон, ён, паводле легенды, будучы малога росту, залез на смакоўніцу, на якой яго і заўважыў сам Хрыстос і загадаў яму спусціцца на зямлю, дзе паведаміў аб сваім жаданні наведаць яго дом і даць сваё блаславенне. Пасля гэтага Закхей, паводле біблейскага падання, быў першым епіскапам у Кесарыі, што ў Палесціне.

⁸ *Лазар* — жыхар горада Віфаніі, што непадалёку ад Ерусаліма. Разам са сваімі сёстрамі Марфай і Марыяй ён надзвычай любіў, паважаў і цёпла сустракаў Ісуса Хрыста. За гэта, паводле біблейскага падання, удзячны Ісус Хрыстос, калі аднойчы выпадкова даведаўся пра смерць Лазара, ажывіў яго.

⁹ *Фама* — адзін з ліку 12 вялікіх біблейскіх апосталаў. Паводле легенды, ён паходзіў з Галілеі і па прафесіі быў рыбак. Фама самааддана служыў Ісусу Хрысту, хоць і не заўсёды разумев сэнс яго слоў, але шчыра выказваў сваю гатоўнасць памерці за свайго настаўніка. Калі аднойчы Ісус Хрыстос, як падаецца ў Бібліі, пасля свайго распяцця на крыжы «ўваскрэс» і ў адсутнасць Фамы паказаўся іншым апосталам, якія паведамілі пра гэта Фаме, то апошні не паверыў ім і заявіў, што пераканаецца толькі тады, калі сам убачыць на яго руках раны ад цвікоў і памацае іх сваімі пальцамі. Адсюль і пайшоў крылаты выраз: няверуючы Фама.

У пададзеным ў «Малой падарожнай кніжцы» змесце Францыск Скарына «Акафіст імя Ісуса Хрыста» называе творам якогасьці Феакціста, у той час як у змешчаным у ім акравершы чытаецца: «Делал доктор Скоринич Францискус». Як разумець гэтыя словы? Ці яны азначаюць, што твор належыць пяру беларускага гуманіста, ці што Скарына проста перарабіў чужы тэкст, выкарыстаў акафіст іншага аўтара для складання патрэбнага акраверша, дакладна невядома.

У лєнінградскім камплекце выданняў Францыска Скарыны на тытульным лісце гэтага акафіста пададзена гравюра, у цэнтры якой змешчана матка боская з Ісусам Хрыстом, а паабал іх стаяць два анёлы. Пад гравюрай надрукаваны загаловак: «Починаецца акафіст пресладкому імени господа нашэго Ісуса Хрыста, глаголемы по вся дни». Тэкст пасляслоўя да гэтага канона надрукаваны чырвонай кінаварнай фарбай. Ён адкрываецца гравюрай з надпісам: «Господь наш Ісус Христос во храме навчаесть законовчителей іудейских».

«Шасцідневец»

Чацвёртай састаўной часткай «Малой падарожнай кніжкі» з'яўляецца «Шестодневець краткій на всю неделю, поченши от субботы, по обычаю всех восточных церквий». Ён займае 36 лістоў друкаванага тэксту, але ні прадмовай, ні пасляслоўем выдаўца не суправаджаецца.

«Шасцідневец» — назва вялікай колькасці твораў хрысціянскай літаратуры, якія ўяўляюць сабой тлумачэнне біблейскага міфа аб стварэнні богам свету на працягу 6 дзён, пераплеценае рознымі прыродазнаўчымі звесткамі. Як пісьмовы помнік ён узнік у першыя стагоддзі хрысціянства.

У лєнінградскім камплекце, які паслужыў асновай нашага выдання твораў Францыска Скарыны, пасля «Шасціднёўца» змешчаны тэкст «Канона пакаяльнага», за якім пададзены суботні «Канон ранішні».

«Саборнік»

Апошняй, заключнай часткай «Малой падарожнай кніжкі» Скарыны з'яўляецца «Саборнік», які складаецца з дзвюх частак — «Святцаў» і «Пасхаліі», мае агульную пагінацыю (л. 1—20) і агульны тытульны ліст з загатоўкам: «Последование церковнаго собъранія въселетнаго от месеца септєврия до месеца августа по въставу Ерусалимское церкви». Найбольш поўны экзэмпляр скарынаўскага выдання захаваўся ў Каралеўскай бібліятэцы Капенгагена, паводле якога і падаецца тут тэкст «Пасхаліі».

Гэта частка «Малой падарожнай кніжкі» цікава тым, што ў ёй Скарына падаў астранамічныя звесткі пра даўжыню дня і ночы кожнага месяца, пра колькасць дзён у названых месяцах і рух нябесных сузор'яў, даты царкоўных святаў, зацьменняў сонца і месяца на 1523—1543 гг. Важна адзначыць, што беларускаму друкару была вядома сістэма высакосных гадоў. Так, ён звяртаў увагу на тое, што «месьць февраль імаць дни 28, аще прилучится на четверты год висекст, тогда сей месьць има 29 дни. День же вначале его имать годин 9, а дробных (так называў Скарына мінуты.— А. К.) 6, в ноци ж — 14, дроб[ных] — 54. Знамена бегу солнъцева — Водолей и Рыбы».

Унікальным з'яўляецца і пададзены Скарынам змест гэтых яго віленскіх выданняў — «Писаныи речи в сей малой подорожной книжце по ряду кратце положены суть», у якім пералічваюцца ўсе часткі, усе творы, змешчаныя ў «Малой падарожнай кніжцы».

«Пасхалія»

¹ *Пасхалія* — царкоўны хрысціянскі календар, у якім падаюцца даты вялікадня і іншых рэлігійных хрысціянскіх свят на кожны год.

² «*Сошествие святого духа*» — гл. каментарый 5 да прадмовы Скарыны да кнігі «Левіт», дзе падаецца тлумачэнне пяцідзесятніцы. Гэта свята ў хрысціян адзначаецца на другі дзень пасля тройцы (сёмухі) і прыпадае на канец мая або пачатак чэрвеня.

³ *Мясануст* — дзень, у які, паводле правіл хрысціянскай царквы, забараняецца есці мяса. Як царкоўны тэрмін звычайна ўжываецца для абазначэння тыдня, т. зв. масленіцы, перад пачаткам вясенняга 7-тыднёвага велікоднага посту.

⁴ *Пятроў пост* па хрысціянскаму царкоўнаму календару не мае пэўнай колькасці дзён і папярэднічае святу апосталаў Пятра і Паўла (12 ліпеня па

новаму стылю). У залежнасці ад даты вялікадня вызначаецца і працягласць гэтага посту.

⁵ *Трыодзь* — хрысціянская богаслужэбная кніга царкоўных песнапенняў у тры галасы, якая ўзнікла ў V ст. у Візантыі. Яна змяшчае песнапенні і малітвы, якія ўжываюцца ў царкоўных службах перад велікодным постам і ў час самага посту (трыодзь пасная), а таксама ў велікодную і наступныя нядзелі (трыодзь каляровая).

⁶ *Благавешчанне* — адно з вялікіх рэлігійных свят хрысціянскай царквы, якое ў католікаў называецца звеставаннем. Для абгрунтавання яго багасловы выкарысталі евангельскі міф аб абвясчэнні архангелам Гаўрыілам у галілейскім горадзе Назарэце дзеве Марыі тайны дзівоснага зачацця ёю ад бога сына, якога назавуць Ісусам і які стане выратавальнікам чалавечага роду. Яшчэ Іаан Златавуст назваў благавешчанне першым святам і асновай усіх іншых хрысціянскіх свят. У дзень гэтага свята (25 сакавіка) нават сам пост веруючых, як правіла, паслабляўся хрысціянскімі цэрквамі. Гэта легенда служыла пастаянным сюжэтам для мастакоў эпохі сярэднявекі, а ў паэзіі яго выкарыстаў А. С. Пушкін для стварэння атэістычнай паэмы «Гаўрыліяда».

⁷ *Георгій (Юрый)* — адзін са святых хрысціянскай царквы, пакутнік, але перамаганосец. Паводле сказання Метафраста, ён паходзіў са знатнага кападакійскага роду і займаў досыць высокае становішча ў войску. Калі рымскі імператар пачаў праследаваць хрысціян, Георгій злажыў з сябе ваенны сан і стаў прапаведнікам хрысціянства, за што пасля цяжкіх пакут каля 303 г. быў пазбаўлены галавы. Існуе шмат розных жыццёў і сказанняў пра жыццё, подзвігі і цуды гэтага святаго велікамучаніка. Старажытныя ўсходнія і заходнія календары адносяць яго смерць да 23 красавіка, у гонар чаго і было ўведзена рэлігійнае свята. На царкоўных іконах св. Георгій Перамаганосец малюецца юнаком на белым кані, які паражае сваім кап'ём дракона. На Русі ад часоў Яраслава Мудрага гэты малюнак быў традыцыйным на пячатках і манетах.

⁸ *40 саваційскіх пакутнікаў* — царкоўна-рэлігійнае свята, якое ў хрысціянскім календары мае пастаянную дату: 9 сакавіка.

⁹ *Аляксей* — у хрысціянскай легендзе выступае сынам знатнага рымляніна. Яго жыццё адносіцца да часоў папы Інакенція I (402—416 гг.). Ужо ў маладосці вылучыўся сваёй дабрачыннасцю. Пражыўшы доўгі час пустэльнікам, вярнуўся ў бацькоўскі дом, але яго не пазналі ні бацькі, ні жонка, жыў сярод сваіх як незнаёмы чалавек, часта цярпеў з іх боку знявагу. Толькі незадоўга перад смерцю ён адкрыўся ім. Хрысціянская царква адзначае дзень яго памяці 17 ліпеня. Гэта легенда пра Аляксея, чалавека божага, была ўлюбёнай тэмай у сярэднявековай паэзіі і прозе.

¹⁰ *Круг сонца* — астранамічная адзінка часу, які займае праходжанне сонцам свае арбіты за трапічны год паміж нябесных сузор'яў.

¹¹ *Круг месяца* — адзінка вымярэння часу, за перыяд праходжання месяцам арбіты зямлі паміж нябесных сузор'яў.

¹² *Ражство Хрыстова* — вялікае царкоўна-рэлігійнае хрысціянскае свята ў гонар нараджэння легендарнага заснавальніка хрысціянства. Першае старажытнае ўпамінанне пра яго падаў Клімент Александрыйскі, які пісаў, што гэта свята адзначалася 6 студзеня і называлася богаз'яўленнем. У католікаў яно адзначаецца 25 снежня па грыгарыянскім календары.

¹³ *Індыкт* — так у старажытнавізантыйскім календары, устаноўленым Канстанцінам Вялікім, называўся лік часу за 15-гадовы перыяд, праз які перыядычна праводзілася ацэнка маёмасці для збору падаткаў.

¹⁴ *Пятро* — рэлігійнае хрысціянскае свята, якое адзначаецца царквой 29 чэрвеня па юліянскаму календару, або 12 ліпеня па новаму, грыгарыянскаму календару. Гэта дата лічыцца ў хрысціян днём пакарання легендарных апосталаў Ісуса Хрыста ў Рыме Пятра і Паўла ў часы панавання рымскага імператара Нерона.

¹⁵⁻¹⁶ *Гібель месяца і сонца* — так Францыск Скарына называў месячнае і сонечнае зацьменні.

¹⁷ *Узнясенне (ушэсце)* — адно з вялікіх царкоўных свят, якое адзнача-

еще хрысціянскай царквой на 40-ы дзень пасля вялікадня. Знаходзячыся ў залежнасці ад вялікадня, яно не звязана з пэўнай датай і належыць да так званых рухомых або пераходных свят. Ужо ў IV ст. яно было ўсеагульным святам у хрысціянскай царквы. З цягам часу ў гонар гэтага свята была складзена асобая царкоўная служба, заснаваная на спяванні канонаў, аўтарам якіх быў славуты царкоўны гімнограф Іаан Дамаскін.

¹⁸ *Святая нядзеля* — так у хрысціянскіх святцах называецца першы тыдзень пасля вялікадня.

¹⁹ *Паракліт* — багаслоўскі тэрмін, які абазначае трэцюю асобу т. зв. святой тройцы — святы дух.

²⁰ *Страсная нядзеля* — гэта сёмы і апошні тыдзень, які папярэднічае вялікадню. Ён завяршаецца вялікі пост.

Змест «Малой падарожнай кніжкі»

¹ *Іаан Дамаскін* (каля 675 — каля 753) — візантыйскі багаслоў, філосаф і паэт, адзін з так званых айцоў царквы. Нарадзіўся ў Дамаску ў знатнай арабскай сям'і хрысціянскага веравызнання. Атрымаў рознабаковую энцыклапедычную адукацыю. Спачатку, відаць, быў прыбліжаным халіфа, потым стаў манахам. Выступіў вядучым ідэйным кіраўніком т. зв. іконапаклоннікаў, абаронцам буйнога манастырскага землеўладання, адстойваў тэзіс аб перавазе духоўнай улады над свецкай, быў завяршальнікам і сістэматызатарам грэчаскай патрыстыкі. Імкнучыся ўпарадкаваць сучасныя яму навукі пад эгідай царквы на аснове Арыстоцэлевай логікі, заклаў асновы схаластычнага метаду сярэднявечковай тэалогіі. Яго пярэма належаць шматлікія творы філасофскага і багаслоўскага характару, сярод якіх галоўным была «Крыніца ведаў» (каля 742 г.) — своеасаблівая энцыклапедыя філасофскіх і багаслоўскіх звестак, якія аказалі вялікі ўплыў на фарміраванне сярэднявечковай схаластыкі. Яго творы ў скарачаным выглядзе і перакладах былі пашыраны ў Заходняй Еўропе, у славянскіх краінах і на Русі. У гісторыю літаратуры Іаан Дамаскін увайшоў як славуты паэт-гімнограф. У літургічнай лірыцы ён ускладніў архітэктоніку канона, дапоўніў яе акравершамі і ператварыў яе ў структуру, якая глыбока ўздзейнічала на ўяўленне чытача і слухача прадуманасцю і стройнасцю.

² *Трапар* — рэлігійны зборнік малітоўных вершаў і песнапенняў праваслаўнай царквы ў гонар якога-небудзь свята або святога, якія ідуць у каноне за ірмасам і ў сваім спяванні падпарадкоўваюцца рытму і тону ірмаса. Сваё паходжанне трапар вядзе з Візантыі, дзе гэтыя малітоўныя вершы і песнапенні ўзніклі ў выніку апрацовак біблейскіх гімнаў і іншых духоўных тэкстаў.

³ «*Обедница*» (*абедня*) — назва адной з царкоўных літургій, якая адбывасца ў сярэдзіне дня.

⁴ *Іосіф* (?—883) — манах, якога хрысціянская царква называе ў ліку сваіх святых. Нарадзіўся ў Сіцыліі. Пэўны час жыў у Салунскім манастыры, пасля ў Канстанцінопалі, дзе праследаваўся і нават быў сасланы ў Херсанес. Вернуты са ссылкі назад у сталіцу імперыі, служыў у патрыярхіі, дзе неўзабаве патрыярх Фоцій зрабіў яго духоўнікам усяго канстанцінопальскага кліру. Надзелены ад прыроды паэтычным талентам і прасякнуты рэлігійным патхненнем, Іосіф усю сваю дзейнасць прысвяціў складанню богаслужэбных песнапенняў, у прыватнасці канонаў. Ёсць звесткі, што ім было складзена каля 300 канонаў, але не ўсе захаваліся да нашага часу. Лепшымі з іх лічацца каноны пакаяльныя.

⁵ *Феакціст* — больш таго, што пра яго сказаў сам Скарына, назваўшы Феакціста манахам Студзійскага манастыра, нам нічога іншага пра яго асобу невядома.

⁶ *Антыфон* — царкоўнае спяванне, пры якім хор пеўчых падзяляецца на дзве часткі і кожная спявае ў храме напераменку.

¹ «Дзяянні і пасланні апосталаў» — ананімны раннехрысціянскі твор, уключаны ў склад Новага завету Бібліі пасля тэкстаў кананічных евангелляў. У гэтым помніку расказваецца аб распаўсюджванні хрысціянства пасля смерці Ісуса Хрыста. У цэнтры яго першай часткі дзейнасць іерусалімскага вучняў Хрыста, у другой частцы — пропаведзь апостала Паўла, выказаная ў форме яго 14 пасланняў да розных асоб і народаў. Аўтар гэтага царкоўнага помніка (а ім, хутчэй за ўсё, з'яўляецца адна і тая ж асоба, што склала і Евангелле ад Лукі) выкарыстаў пісьмовыя крыніцы, напісаныя рознымі аўтарамі, літаратурна іх апрацаваў і дапоўніў, не дамогшыся, аднак, поўнага адзінства, не ўнікнуўшы ўсіх супярэчнасцей паміж асобнымі часткамі. Пытанне аб часе складання кананічнага тэксту Апостала спрэчнае. Артадаксальная багаслоўская літаратура адносіць яго да другой палавіны I ст., у савецкай навуцы пераважае думка, што складанне (фарміраванне) тэксту Апостала трэба аднесці да другой чвэрці II ст. Заснаваны на вусных легендах, дапоўнены выдуманымі прамовамі і пропаведзямі, гэты помнік царкоўнага пісьменства пакідае спрэчным таксама і пытанне аб мэтах яго ўзнікнення: ці ён узнік як помнік апалогіі хрысціянства наогул, будучы накіраваным супраць язычніцтва і іудзейства, або адлюстраваннем ідэалагічную барацьбу ўнутры хрысціянства паміж іудзеямі-хрысціянамі, якія выступалі за захаванне ў хрысціянстве некаторых элементаў іудаізму, і паўлюканамі, якія імкнуліся да радыкальнага разрыву з іудаізмам, або паміж якімі-небудзь іншымі рэлігійнымі групоўкамі. Апостал з'яўляецца важнай крыніцай для вывучэння гісторыі ранняга хрысціянства.

² *Феафіл* — адзін з набожных жыхароў сірыйскай Аптыэхіі, адкуль, паводле біблейскага падання, паходзіў і евангеліст Лука. Для яго як знатнай асобы евангеліст пісаў сваё Евангелле і кнігу «Дзяянняў апостальскіх». Феафіл, напэўна, або ўжо быў хрысціянінам, або толькі прыхільна адносіўся да хрысціянства, але хацеў больш дакладна і грунтоўна пазнаць змест, сутнасць і паўнату хрысціянскай ісціны.

³ *Елеон, або Маслічная гара*, якая досыць часта згадваецца ў Новым заавеце Бібліі, — адна з высокіх гор Іудзеі, якая знаходзіцца на ўсход ад Іерусаліма. На гэтай гары ў Віфаніі, паводле біблейскага легенды, знаходзіўся дом Лазара, які часта наведваў Ісус Хрыстос па дарозе ў Іерусалім. Тут ён правёў сваю апошнюю ноч перад здрадай апостала Іуды Іскарыйскага і з гэтай гары пасля свайго ўваскрэсення «ўзніёся на неба».

«Першае пасланне Пятра»

¹ *Віфсаіда* — старажытны палесцінскі горад у Галілеі на паўночным беразе Тыверыядскага возера. Паводле Бібліі, у тым раёне ў барацьбе з філісцімлянамі загінуў ізраільскі цар Саул са сваімі сынамі. У першыя вякі хрысціянства Віфсаіда была рэзідэнцыяй епіскапаў, у часы крыжовых паходаў стала рэзідэнцыяй архіепіскапа.

² *Андрэй* — адзін з 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста, якога, паводле біблейскага легенды, Ісус Хрыстос першым заклікаў ісці за сабой за Іардан у той час, калі ён лавіў рыбу на Галілейскім (Тыверыядскім) возеры. Пацверджанню Евангелля ад Іаана, Андрэй быў адным з вучняў Іаана Хрысціцеля і яшчэ раней, чым яго брат Сімон (Пётр), быў закліканы на апостальства, а таму ў грэчаскіх рэлігійных паданнях называецца Андрэем Перша-званым. Разам са сваім братам Сімонам (Пятром) і двума сынамі Завадзея (Якавам і Іаанам), таксама апосталамі, лічыцца самым бліжнім вучнем Хрыста. Яго прапаведніцкая хрысціянская дзейнасць праходзіла сярод скіфаў, якія жылі на берагах Чорнага мора. Паводле падання рускіх летапісцаў, Андрэй прапаведаваў хрысціянства на тэрыторыі Старажытнай Русі, быў каля сучаснага Кіева і нават даходзіў да Ноўгарада. Потым па ўзбярэжжы Чорнага мора прыйшоў у Фракію (Балгарыю), адтуль у Грэцыю, дзе быў распяты на крыжы. Хрысціянская царква адзначае яго памяць 30 лістапада.

³ *Антыѣхія* — старажытная сталіца Сірыі, цяпер адміністрацыйны цэнтр паўднёвай турэцкай акругі Антак'я. Заснаваная за тры стагоддзі да н.э. Селеўкам Нікатарам, палкаводцам Аляксандра Македонскага, яна тады была сталіцай царства Селеўкідаў і з'яўлялася буйным гандлёва-рамесным і грамадска-культурным цэнтрам. У 538 г. была разбурана персамі, потым адноўлена візантыйскім імператарам Юсцініянам I. У 638 г. заваявана арабамі. У 1098 г. пасля дзевяцімесячнай аблогі была захоплена крыжакамі і стала галоўным горадам Антыяхійскага княства. У 1516 г. увайшла ў склад Турцыі і з таго часу атрымала назву Антак'я.

⁴ *Клаўдзій* (10—54) — рымскі імператар з 41 да 54 г. Паходзіў з дынастыі Юліяў — Клаўдзіяў, імкнуўся да цэнтралізацыі імператарскай улады і ўмацавання ваеннай дыктатуры. Ён заклаў асновы бюракратычнага імператарскага апарату, але некалькі змякчых тэрарыстычных рэжым сваіх папярэднікаў — Тыберыя і Калігулы. У час яго панавання ў 43 г. была заваявана Брытанія. Быў атручаны сваёй жонкай Агрыпінай, якая даводзілася маці ўсыноўленага ім пасынка Нерона.

⁵ *Сімон-чараўнік*, паводле біблейскага падання, паходзіў з Палесціны, вучыўся ў Александрыі філасофіі, пасля займаўся магіяй. Сустрэўшыся з апосталам Філіпам, захапіўся пропаведзямі і верай у Хрыста і прыняў хрышчэнне з мэтай авалодання апостальскім майстэрствам. Каб задаволіць сваю прагу, Сімон-чараўнік нават прапанаваў Пятру і Іаану грошы за такую навуку, але яны адмовіліся ад такой платы і падверглі яго публічнаму выкрыццю. Пасля правалу Сімон з новым запалам вярнуўся да свайго чараўніцтва, здзіўляў усіх у Малой Азіі, Грэцыі і Рыме сваім вядзьмарствам, выдаваў сябе за бажаства, якое нібы зышло з неба на зямлю. Будучы выкрыты апосталам Пятром у Рыме, Сімон, імкнучыся даказаць сваю магутнасць, пры спробе «ўзнесціся на неба» трагічна загінуў.

⁶ *Нерон Клаўдзій* (37—68) — рымскі імператар з 54 г. з дынастыі Юліяў-Клаўдзіяў, сын Агрыпіны Малодшай, якога ўсынавіў яе муж імператар Клаўдзій. Першыя гады свайго панавання Нерон кіраваў імперыяй у згодзе з сенатам, аднак, будучы па характару самалюбным, жорсткім і разбэшчаным чалавекам, неўзабаве перайшоў да палітыкі рэпрэсій і гэтым самым супрацьпаставіў сябе не толькі сенатарскай знаці, якая ў 65 г. арганізавала супраць яго змову, але і ўсяго тагачаснага рымскага грамадства. Не церпячы апазіцыі, Нерон з бязлітаснай жорсткасцю распраўляўся са сваімі палітычнымі праціўнікамі. У 65 г. ён задушыў змову Пізона, быў віноўнікам смерці сына імператара Клаўдзія, свае маці Агрыпіны, дзвюх сваіх жонак Актавіі і Папеі Сабіны, свайго настаўніка, філосафа Сенекі і інш. У 68 г. супраць панавання Нерона паўсталі намеснікі правінцый. Калі ж яму здрадзілі нават яго целаахоўнікі, ён вымушаны быў уцякаць з Рыма і па дарозе пакончыў самагубствам. Хрысціянская царква прыпісвае Нерону пакаранне смерцю апосталаў Пятра і Паўла, якіх яна далучыла да ліку сваіх святых.

«Трэцяе пасланне Іаана»

¹ *Гай* — паводле біблейскага падання, вучань Іаана Багаслова, якому апостал адрасаваў сваё трэцяе пасланне. Ён знаходзіўся пад асаблівай апекай апостала ў час яго жыцця ў Эфесе.

² *Дзіатрэф* — нейкая ўплывовая асоба, якая не паважала ні апостальскай улады, ні абавязкаў хрысціянскага браталюбства і гасціннасці. Яго апостал Іаан, па сцверджанню Бібліі, збіраўся выкрыць перад веруючымі ў час свайго прыезду.

³ *Дзімітрый* — невядомая асоба, пра якога досыць пахвальна адзываецца апостал Іаан за яго саўдзел у справе ўмацавання хрысціянства.

«Пасланне Іуды»

¹ *Іуда* — апостал, якога інакш называлі Фадзеем або Левіем, паводле біблейскай легенды, даводзіўся братам іерусалімскаму епіскапу Сімяону. У адрозненне ад Іуды Іскарыецкага быў прапаведнікам спачатку ў Палес-

ціне, потым прапаведаваў у Аравіі, Сірыі і Месапатаміі, нарэшце, у Персіі і Арменіі. Памёр, па адных сцверджаннях, у Эдэсе (Грэцыя), паводле іншых — у Арменіі, дзе быў павешаны на дрэве.

«Пасланне апостала Паўла да рымлян»

¹ *Карынф* — буйны гандлёва-рамесны поліс (горад-дзяржава) Старажытнай Грэцыі, заснаваны ў IX ст. да н.э., славіўся ткацтвам, керамікай, суднабудаўніцтвам, выступаў галоўным канкурэнтам Афін. З'яўляўся метраполіяй рада заснаваных ім калоній. У 338 г. да н.э. пасля перамогі Македоніі над Грэцыяй у бітве пры Херанеі Карынф трапіў пад уладу Македоніі. Пасля ўтварэння на тэрыторыі Грэцыі рымскай правінцыі Ахайі (27 г. да н.э.) адбудаваны Карынф стаў рэзідэнцыяй рымскага кіраўніка. У часы Рымскай імперыі горад іграў значную ролю ў гандлі з Усходам. У 395 г. быў разбураны каралём вестготаў Аларыхам.

² *Эліны* — так самі сябе называлі грэкі ў адрозненне ад іншых народаў, якія вядомы былі ў іх пад імем варвараў.

³ *Пампей Гней па прозвішчу Вялікі* (106—48 гг. да н.э.) — рымскі палкаводзец і палітычны дзеяч перыяду грамадзянскіх войнаў, у выніку якіх была знішчана рэспубліка і ўстаноўлена дыктатура рабаўладальнікаў. Быў чалавекам палітычна няўстойлівым і беспрынцыповым. Будучы буйным землеўладальнікам і рабаўладальнікам, Гней Пампей вылучыўся ў барацьбе ў 80-я гады да н.э., калі далучыўся да Сулы і абараняў устаноўлены ім рэжым, пазней удзельнічаў у падаўленні паўстання Спартака. У 67 г. да н.э. атрымаў надзвычайныя паўнамоцтвы на тры гады для барацьбы з піратамі ў Міжземным моры. Камандаваў рымскім войскам у вайне з Мітрыдатам VI Еўпатарам і перамог апошняга ў 65 г. Адмова сената зацвердзіць мерапрыемствы Пампея на Усходзе і надзяліць яго салдат зямлёй прывяла яго ў 60 г. да н.э. да саюзу з Красам і Цэзарам, якія стварылі ў Рыме першы трыумвірат. Пасля яго распаду ў 53 г. быў абраны (у 52 г.) консулам. У 50 г. Пампею было даручана камандаванне войскам для барацьбы супраць Цэзара, якога ён перамог у 48 г. Пасля паражэння ў тым жа годзе ён уцёк у Егіпет, дзе і быў забіты.

«Першае пасланне апостала Паўла да карынфян»

¹ *Ахайя* — назва прыморскай вобласці на поўначы Пелапанеса ў Грэцыі, якая адыгрывала прыкметную ролю ў палітычным жыцці старажытных грэчаскіх гарадоў-дзяржаў, якія стварылі Ахайскі саюз. Ахайя ўзначальвала гэты саюз у час апошняга паўстання грэкаў супраць рымлян. Рымляне, захапіўшы Карынф, разбурылі ў 146 г. да н.э. Ахайскі саюз і ператварылі Ахайю ў сваю правінцыю, якая кіравалася праконсуламі.

² *Апалос* — вучоны і красамоўны яўрэй, родам з Александрыі, які, паводле біблейскай легенды, іграў досыць відную ролю ў гісторыі дзейнасці апостала Паўла. Выступаў у Эфесе, Карынфе, Ахайі, на Крыце. Ён увёў александрыйскую філасофію ў апостальскае хрысціянства. У Карынфе яго імем называлася адна рэлігійная плынь, што пагарджала Паўлавай прастатой і ў гэтых адносінах разыходзілася з Апалосам, які быў у самых лепшых адносінах з Паўлам. Лютар і пазнейшыя даследчыкі Бібліі прытрымліваліся меркавання, што Апалос быў аўтарам паслання да яўрэяў, якое хрысціянская царква прыпісвае апосталу Паўлу.

³ *Цімафей* — паводле біблейскага падання, вучань, спадарожнік, руплівы супрацоўнік апостала Паўла, першы епіскап у Эфесе. Паходзіў з малаазіяцкай сям'і, у якой бацька быў грэкам, а маці яўрэйкай, прыняўшай хрысціянства. Да хрысціянства Цімафей быў далучаны Паўлам, які і абраў яго прапаведнікам Евангелля. Сумесна з Паўлам ён прайшоў Фрыгію, Мэзію, Македонію, пабываў у Афінах, Карынфе, Фесалоніі, Сірыі і Палесціне, дзе перадаваў грашовую дапамогу мясцовым хрысціянам. У Эфесе на тэрыторыі Малой Азіі апостал Павел пасвяціў яго ў епіскапы мясцовай царквы. Адданы свайму настаўніку, Цімафей быў разам з ім і ў Рыме, дзе ў часы

панавання Даміцыяна ў 80-я гады н.э. прыняў пакутніцкую смерць ад сельніцтва, якое пабіла яго палкамі, а потым закідала камянямі. Хрысціянская царква далучыла яго да ліку сваіх святых.

«Другое пасланне апостала Паўла да карынфян»

¹ *Ціт* — паводле біблейскага падання, грэк, які паходзіў з Антыяхіі сірыйскай. Апостал Павел часта пасылаў яго са сваімі даручэннямі ў розныя месцы. Далучаны ў Антыяхіі да хрысціянства, Ціт у час трэцяга падарожжа апостала Паўла быў накіраваны з Эфеса ў Карынф рабіць збор падаяння ў карысць бедных палесцінскіх хрысціян. На востраве Крыт Павел пакінуў яго епіскапам. Па сцверджанню блажэннага Ераніма, Ціт служыў Паўлу перакладчыкам з яўрэйскай і сірыйскай моў на грэчаскую. Памёр на Крыце ва ўзросце 94 г. у часы панавання рымскага імператара Траяна.

«Пасланне апостала Паўла да галатаў»

¹ *Галаты* — ваяўнічае племя гальскага або кельцкага паходжання, вандруючы па розных землях у III ст. да н.э., уварвалася ў Фракію, адтуль у Малую Азію, дзе пасля шматлікіх кровапралітных бітваў адваявала сабе невялікую вобласць у Фрыгіі і на яе тэрыторыі утварыла сваю дзяржаву — Галацыю. Стаўшы аселымі і змяшаўшыся з грэкамі, галаты сталі засвойваць грэчаскую адукаванасць, культуру, мову, наследаваць рэлігію і звычаі азіяцкіх грэкаў. У 188 г. да н.э. Галацыя была заваявана рымлянамі, якую ў 26 г. н.э. ператварылі ў рымскую правінцыю. За дапамогу, аказаную галатамі імператару Пампею Гнею ў яго вайне супраць панцыйскага цара Мітрыдата, Пампей узвёў іх тэтрарха (г.зн. суддзю і военачальніка) у ранг галацкага цара.

² *Дамаск* — адзін са старажытных гарадоў Блізкага Усходу, цяпер сталіца Сірыі. Першыя звесткі пра яго адносяцца да XVI ст. да н.э., калі ён знаходзіўся пад уладай егіпецкіх фараонаў. Размешчаны на скрыжаванні караваных шляхоў, горад у X ст. да н.э. стаў цэнтрам Дамаскага царства. З 732 г. да н.э. знаходзіўся пад уладай Асірыі, з 604 г. — пад уладай Нова-вавілонскага царства, з 538 г. — Персіі, а з 332 г. да н.э. — пад уладай дзяржавы Аляксандра Македонскага. У III ст. да н.э. і на працягу I ст. н.э. за яго змагаліся пераемнікі Аляксандра Македонскага. У 64 г. н.э. быў захоплены рымлянамі і ўвайшоў у склад Сірыйскай правінцыі. З V да VII ст. з'яўляўся фарпостам Візантыі на Блізкім Усходзе.

«Пасланне апостала Паўла да эфесцаў»

¹ *Эфес* — старажытны грэчаскі горад на заходнім беразе Малой Азіі (зараз тэрыторыя Турцыі), заснаваны ў XII ст. да н.э. Дзякуючы свайму зручнаму геаграфічнаму размяшчэнню, ён хутка вырас у буйны гандлёва-рамесны і грамадска-культурны цэнтр. У 560—546 гг. да н.э. горад быў падпарадкаваны цару Лідзіі Крэзу, пасля заваяваны персамі. У V ст. да н.э. горад уступіў у першы афінскі марскі саюз, што суправаджалася падзеннем ў Эфесе тыраніі і ўстанаўленнем рабаўладальніцкай дэмакратыі. У 335 г. ён быў падпарадкаваны Македоніі, а са 189 г. да н.э. знаходзіўся ў складзе Пергамскага царства. З пераходам у 133 г. да н.э. Пергама пад уладу Рыма Эфес стаў адным з галоўных гарадоў правінцыі Азія. На працягу першых двух стагоддзяў н.э. у ім вялося вялікае будаўніцтва, якое ператварыла яго ў адзін з прыгажэйшых гарадоў усходняй часткі Рымскай імперыі. У часы сярэдневякоўя Эфес згубіў сваё былое значэнне і ад старажытнага горада захаваліся толькі руіны.

² *Артэміда* — адна з галоўных багінь старажытнай Грэцыі, якой у рымлян адпавядала Дыяна. Паводле міфалогіі, яна была дачкой Зеўса (Юпітэра) і Латоны, сястрой-блізніц Апалона. З яе імем звязаны шматлікія міфы Грэцыі. Першапачаткова выступала як багіня ўрадлівасці, багіня лясоў, апякунша жывёлы і палявання, пазней — апякуншай жаночай цноты, абарон-

цай цяжарных і парадзіх. Шанаванне яе перайшло да грэкаў з Малой Азіі, дзе ў Эфесе ў яе гонар існаваў храм, спалены ў 356 г. да н.э. Герастратам у дзень нараджэння Аляксандра Македонскага.

³ *Срэбранік* — сярэбраная манета. Сваю назву атрымала ад 70 біблейскіх перакладчыкаў, якія гэтым тэрмінам перакладалі старажытную яўрэйскую манету сікль, якая адпавядала 4 драхмам. Апошняя важыла 4,366 аптэкарскіх грамаў. Так называлася таксама першая сярэбраная манета на Русі.

⁴ *Мілет* — старажытнагрэчаскі горад на ўзбярэжжы Эгейскага мора. Заснаваны грэкамі ў XI або X ст. да н.э. Мілет быў адным з квітнеючых гарадоў старажытнасці, буйным цэнтрам грамадскага і культурнага жыцця, марскога гандлю. У перыяд грэчаскай каланізацыі VIII—VI стст. да н.э. Мілет заснаваў шматлікія калоніі на берагах Дарданелаў, чарнаморскім і эгейскім узбярэжжях, у Сіцыліі і Егіпце. У 500 г. да н.э. быў захоплены і разбураны персамі, а ў 334 г. да н.э.—Аляксандрам Македонскім, пасля разбурэнняў якога Мілет заняпаў. У 129 г. да н.э. горад апынуўся пад уладай Рыма. Паводле біблейскага падання, тут на шляху з Грэцыі ў Іерусалім спыняўся апостал Павел.

«Пасланне апостала Паўла да філіпійцаў»

¹ *Філіпы* — старажытны горад Македоніі на граніцы з Фракіяй. Першапачаткова гэта грэчаская калонія, багатая залатаноснымі руднікамі, называлася Крынідамі. У 358 г. да н.э. яна была захоплена македонскім царом Філіпам II, бацькам Аляксандра Македонскага, і была названа яго імем. Філіп II адбудаваў і ўмацаваў гэты горад. Актавіян Аўгуст даў гораду рымскае права. Паводле біблейскай легенды, тут апостал Павел заснаваў славетную ў старажытнасці хрысціянскую царкву. У Філіпах ён быў зняволены і далучаў мясцовае насельніцтва да хрысціянства.

² *Калонія* — месцазнаходжанне гэтага горада і яго гісторыя дакладна невядомы.

³ *Сіла* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 апосталаў. Ён быў спадарожнікам апостала Паўла, з якім пабываў у Сірыі і Кілікіі, пасля прапаведаваў у Фрыгіі, Галацыі і іншых месцах і гарадах Малой Азіі. Адкуль быў закліканы ў Македонію, дзе ў Філіпах трапіў у турму. Пасля вызвалення прапаведаваў у Фесалоніках, а потым у Карынфе, дзе, відаць, стаў епіскапам мясцовай царквы і там жа памёр.

⁴ *Лідзія* — паводле біблейскага падання, адна з багацейшых і набожных жанчын з Фіяціра, македонскай калоніі ў малаазіяцкай правінцыі Лідзіі, якая жыла ў Філіпах і была жонкай начальніка турмы, дзе пакутаваў зняволены апостал Павел. Яна прыняла ад апостала Паўла хрышчэнне.

Пад яе ўплывам муж таксама стаў хрысціянінам і вызваліў апостала Паўла з турмы.

⁵ *Епафрадзіт* — паводле Бібліі, адзін з 70 апосталаў, спадарожнік апостала Паўла, які называў яго сваім братам і супрацоўнікам.

⁶ *Селун* — так у часы Скарыны балгары і сербы называлі грэчаскі горад Салонікі, што размешчан на беразе Эгейскага мора. Салонікі былі адміністрацыйным цэнтрам і галоўнай гаванню Македоніі. У старажытныя часы і сярэдневякоўі называўся Фесалонікамі. У перыяд рымскага панавання (са 148 г. да н.э.) быў важнай крэпасцю і гандлёвым цэнтрам на шляху з Рыма ў Візантыю. Неаднаразова падвяргаўся спусташальным нападам готаў, гуннаў і іншых вадроўных плямён. У VIII—VII стст. быў каланізаваны славянамі, потым захоплены арабамі, пазней — крыжаносцамі, а ў 1430 г. — туркамі. Селун — радзіма славянскіх першаасветнікаў Кірылы і Мяфодзія.

«Пасланне апостала Паўла да каласаеў»

¹ *Каласі* — жыхары горада Каласы, размешчанага ў заходняй частцы Фрыгіі на тэрыторыі сучаснай Турцыі. Па сцверджанню Герадота, быў вялікім людным горадам, але ў часы панавання рымлян згубіў сваю былою славу. У 64 г. разам з іншымі гарадамі быў разбураны землетрасеннем.

² *Леадзікія* — былы галоўны горад Фрыгіі на яе паўднёвым захадзе, непадалёку ад горада Каласы. Сваю назву атрымаў ад імені жонкі Антыёха Леадзікі. Багатая зямля і авечкагадоўля зрабілі гэты горад квітнеючым гандлёвым цэнтрам. Разбураны ў часы вайны Мітрыдата, а потым земле-трасеннем, ён хутка аднавіўся і захаваў ролю значнага гандлёвага цэнтра ў Малой Азіі. Леадзікійская царква была адной з сямі слаўных малаазіяцкіх цэркваў, пра якія гаворыцца ў «Апакаліпсісе». У царкоўнай гісторыі Леадзікія вядома па быўшаму тут каля 365 г. сабору, які прыняў досыць падрабязныя правілы адносна парадку царкоўнага богаслужэння таго часу, маральных паводзін кліру і міран.

³ *Епафрас* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 апосталаў, спадарожнік апостала Паўла, прапаведнік. Нарадзіўся ў Каласах, дзе быў першым епіскапам. Наведаў апостала Паўла ў Рыме ў час яго зняволення і разам з ім цярэў там пакуты.

⁴ *Архіп* — адзін з 70 апосталаў, супрацоўнік апостала Паўла. Быў епіскапам, па адных звестках у Леадзікіі Фрыгійскай, па другіх — у Каласах пасля смерці Епафраса. Паводле Бібліі, памёр у Каласах у часы панавання імператара Нерона.

«Першае пасланне апостала Паўла да селунян»

¹ *Афіны* — старажытная сталіца Атыкі, галоўны цэнтр грэчаскай цывілізацыі. Паводле падання, горад быў заснаваны Кекронасам у XV ст. да н. э., легендарным заснавальнікам яго магутнасці лічыцца Тэзей — адзін са слаўных герояў міфалагічнага перыяду антычнай Грэцыі. Назву горад атрымаў ад імя багіні Афіны (Мінервы). У архаічную эпоху горадам кіравалі басілеўсы (цары), потым архонты, з канца VI ст. да н. э. усталявалася рабаўладальніцкая дэмакратыя. Найбольшага росквіту Афіны дасягнулі ў так званы залаты век Перыкла (V ст. да н. э.). У канцы IV ст. да н. э. апынуліся пад уладай Македоніі, у I ст. да н. э. захоплены рымлянамі. Багатая культурная спадчына Старажытнай Грэцыі і яе сталіцы Афін паслужыла асновай еўрапейскай культуры. Глыбокія язычніцкія традыцыі, высокі ўзровень навукі і адукаванасці ў Афінах не спрыялі хуткаму распаўсюджанню хрысціянства сярод гараджан, таму прапаведніцкая дзейнасць сярод афінян першых прапагандыстаў новай веры, у тым ліку апостала Паўла, асаблівага поспеху не мела.

«Другое пасланне апостала Паўла да Цімафея»

¹ *Анісіфор* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 малодшых апосталаў, якія прынялі хрысціянства ад вярхоўнага апостала Паўла, быў родам з Эфеса. Служыў епіскапам у Калафоне, што непадалёку ад Эфеса, і ў Кесарыі, але невядома якой — Філіпавай, Палесцінскай, ці Кападакійскай. Калі даведаўся, што апостал Павел знаходзіцца ў Рыме, ён паехаў туды, адшукаў яго ў турме, куды Павел трапіў па загаду Нерона, падтрымліваў і суцяшаў яго. Анісіфор трагічна загінуў у горадзе Парыі на беразе Гелеспонта (Дарданелаў), куды ён накіраваўся са сваім рабом для пропаведзі і распаўсюджання хрысціянства. Там за адказ ускурьць фіміям перад ідаламі яго спачатку высцебалі розгамі, а потым прывязалі да конскага хваста і цягалі па зямлі да таго часу, пакуль ён не памёр.

«Пасланне апостала Паўла да Ціта»

¹ *Крыт* — востраў Міжземнага мора паміж Еўропай, Азіяй і Афрыкай. Старажытная гісторыя Крыта поўна казачных паданняў пра Мінаса Крыцкага, пра Лабірынт, Мінатаўра і інш. З утварэннем на яго тэрыторыі грэчаскіх калоній на востраве ўзніклі гарады-рэспублікі. У 68 г. да н. э. гэты востраў заваявалі рымляне. Калі на Крыце прынята хрысціянства, невядома. Відаць, першым епіскапам на востраве быў Ціт, які, паводле Бібліі, пра-

жыў 94 гады. Пасланне апостала Паўла да Ціта, верагодна, было напісана ў 64 г. перад другім зняволеннем апостала ў Рыме.

² *Нікапаль* — з такой назвай існавала шмат гарадоў, заснаваных рымлянамі ў Малой Азіі і Еўропе, а таму канкрэтна сказаць пра які Нікапаль вядзецца ў пасланні гаворка, цяжка. Верагодна, што ў дадзеным выпадку меўся на ўвазе Нікапаль Эпірскі, які размяшчаўся на ўзбярэжжы Іанічнага мора.

³ *Арцём* — адзін з 70 меншых апосталаў, супрацоўнік апостала Паўла, епіскап у Лістры.

⁴ *Ціхік* — супрацоўнік і спадарожнік апостала Паўла, якога ён суправаджаў у падарожжы з Македоніі і Грэцыі ў Іерусалім, быў з ім у Рыме ў час першага зняволення Паўла, пасылаўся апосталам у Эфес, Каласы і на Крыт. Ціхік, паводле хрысціянскага падання, быў епіскапам у адным з гарадоў Малой Азіі.

«Пасланне апостала Паўла да Філімона»

¹ *Анісім* — фрыгіец, родам з горада Каласы, раб нейкага пана Філімона, які ўцёк ад свайго гаспадара і ў Рыме быў далучаны да хрысціянства апосталам Паўлам. Па хадайніцтву апошняга ён атрымаў ад Філімона свабоду і, вярнуўшыся да апостала ў Рым, выконваў розныя яго даручэнні. Паводле біблейскага падання, Анісім стаў пераемнікам Цімафея на епіскапскай кафедры ў Эфесе, а ў 109 г. быў пабіты камянямі у Рыме і прыняў пакутніцкую смерць у часы панавання імператара Траяна.

² *Філімон* — адзін з ганаровых грамадзян горада Каласы ў Фрыгіі, у доме якога знаходзілі сабе прытулак хрысціянскія пілігрымы, быў руплівым супрацоўнікам апостала Паўла ў справе распаўсюджання хрысціянства.

«Пасланне апостала Паўла да яўрэяў»

¹ *Мелхіседак* — легендарны цар праўды і міру ў палесцінскім Саліме, герой апакрыфічных твораў, вядомых і ў старажытнарускай пісьменнасці. Апокрыфы не падаюць яго радаслоўнай. Гэта тлумачыцца заступніцтвам Бога за Мелхіседака ў той момант, калі бог парушыў намеры бацькі героя прынесці яго разам з братам у ахвяру і замест здзяйснення гэтага акта учыніў землетрасенне, у якім загінулі родныя Мелхіседака, а ён сам застаўся жывым, але бязродным.

Пасляслоўе да Апостала

¹ *Жыгімонт Казіміравіч* (1467—1548) — унук польскага караля Ягайлы, спачатку быў вялікім князем Вялікага княства Літоўскага, а з 1506 г. адначасова стаў і каралём польскім. У гісторыі вядомы пад імем Сігізмунд (Зыгмунт) I Стары. Мянуску Стары атрымаў за тое, што яшчэ пры сваім жыцці дамогся каранавання ў пераемнікі свайго 10-гадовага сына Жыгімонта II Аўгуста. У часы яго кіравання беларуская, літоўская і ўкраінская шляхта дамаглася для сябе роўных палітычных правоў з магнатамі, выбарнасці дэпутатаў у сейм і ўвядзення ў дзяржаве адзінага юрыдычнага кодэкса заклуптатаў у сейм і ўвядзення ў дзяржаве адзінага юрыдычнага кодэкса заклуптатаў для феадалаў — Статута Вялікага княства Літоўскага (1529 г.). Існуе меркаванне, што ў 1509 г. Францыск Скарына быў ужо добра вядомы гэтаму каралю, а таму ён і ўключыў яго ў склад дыпламатычнага пасольства ў Данію для заключэння дагавору аб дружбе з дацкім каралём. У 1532 г. выдаў Скарыну прывілейныя граматы, у якіх браў яго пад сваю абарону і вызваляў ад розных павіннасцей і ўлад.

² *Бабіч Якуб* (? — каля 1526) — адзін з віднейшых віленскіх прыхільнікаў культурна-асветніцкай дзейнасці Францыска Скарыны, «найстаршы бурмістр» (г. зн. старшыня гарадскога магістрата Вільні), у доме якога на віленскім рынку ў 1522 г. Францыск Скарына выдаў у заснаванай ім пасля прыезду на месцажыхарства з чэшскай Прагі першай мясцовай друкарні «Малую падарожную кніжку», а ў сакавіку 1525 г. яшчэ і Апостал, пасля зыхаду якога спынілася далейшая выдавецкая дзейнасць Скарыны.

СЛОУНІК ДА ТВОРАУ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

- Абие* — зноў, адразу
Агнец — ягня
Аз — я
Аллилуйя — малітоўнае ўсхваленне.
 У перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: хвала богу, прыходзь бог, хвіліце і ў песнях услаўляйце жывога бога
Алчущий — згаладнелы
Аминь — так ёсць; сапраўды; канец
Апокалипсис — адкрыццё (таямніцы)
Ачковьвек — хоць; нягледзячы на тое, што
Аще — калі

Беаше — быў, бываў
Безна — бездань, прадонне
Безчинный — бяздзейсны, лайдак
Беша — было, быў
Благовествование — добрая вестка, паведамленне добрай весткі
Благодать — ласка боская, божы дар, спрыяльнасць, літасць, хараство
Благоизволити — зрабіць ласку, праявіць добрую волю
Блаженный — чалавек, які заслугоўвае пашаны, ухвалення
Блажити — услаўляць, ухваляць, праслаўляць
Брань — вайна, бітва, варожасць, спрэчка, бой
Брашна — мучная страва, духоўная ежа
Брести — брысці, ісці, пераходзіць брод

Ведый — той, які ведае
Ведяше — ведаючы
Веле — шмат, многа
Веляй — праяўляй волю, загадвай
Вемы — ведаем
Весполе — сумесна, разам
Вземля — беручы, прымаючы
Видение — прывід
Видяй — бачачы
Висекст — высакосны год
Вкупе — разам, сумесна, супольна
Властеле — уладары

Вметати — укінуць
Вмучение — замардаванне, пакута
Внегда — калі
Вништи (вништи) — увайсці
Вништие — уваход
В ню — у яе
Вовергати — укінуць
Водхненное — натхнёнае
Возалкатыся — прагаладацца, выгаладацца
Возбраняти — забараняць
Возглаголати — ускрыкнуць, загава-рыць
Воздати — вярнуць назад, аддаць
Воздаяние — ўзнагарода, адплата
Воздвиже — паставіў, пабудаваў
Возжадатися — захацець, пажадаць
Возри — глянь, зірні
Возъявление — адкрыццё, выяўленне
Вои — воіны, салдаты
Воскрилие — крысо
Волстви — вешчуны, чарадзеі
Воплощение — увасабленне
Вопрошаху — запытвалі
Восемнадесеть — васемнаццаць
Воступление — узыход
Всеблажение — агульная пахвала
Всеблаженный — усяхвальны
Вселенский — сусветны
Вселитися — пасяліцца
Выбавити — пазбавіць, апраўдаць
Выбити — надрукаваць
Вызволёныя науки — свабодныя навукі
Выклад — пераклад
Выкладаеця — перакладаецца
Выложити — выкласці, перакласці
Выобразовать — ператвараць
Высловлены — выказаны, вымаўлены
Высловити — выказаць
Выстерегатыся — засцерагацца
Вытиснути — надрукаваць
Вычетати — вылічваць
Выштие — выхад
Вшестве (вшествие) — узыход

Генезос — паходжанне, роднасць, сваяцтва

Генуарий — студзень
Геродеева — Ірадава
Гибель месяца — зацьменне месяца
Гибель сонца — зацьменне сонца
Главизна — раздзел
Глаголано — сказана
Глаголати — гаварыць, казаць
Глаголя — кажучы, гаворачы
Глад — голад
Гордети — пагарджаць
Горлица — галубка
Грядый по мне — які прыдзе пасля мяне
Гудьба — гудзенне, гранне

Дабы — каб
Дабыхом — каб мы
Двадцать — дваццаць
Дванадцать — дванаццаць
Девятнадцать — дзевятнаццаць
Дерзнути — адважыцца, асмеліцца, рызыкаваць
Десница — правая рука, правіца
Деяше — дзейны, які дзейнічае
Делчий — слушны, дзельны
Дзвизатися во уме — вар'яцець, сыходзіць з розуму
Днесь — сёння, цяпер
Добровонный — пахучы
Добронравное — добрай натуры, прыёмнае
Добротливость — мацунак, дыхтоўнасць
Доводне — пераканаўча
Доконать — завяршыць
Дондеже — пакуль што, калі, пакуль
Донеле — пакуль не
Досадитель — зласлівец; той, хто робіць прыкра, дапякае
Досажение — дапяканне
Достойность — вартасць, годнасць
Доткнути — закрануць
Доткнутися — дакрануцца
Дроб — мінута
Душный — духоўны, душэўны
Дщание — руплівасць
Дщерь — дачка

Е — тая
Егда — зрэдку, калі
Еже — тая, якая, якія
Езца — коннік
Елико — колькі, наколькі можна
Еллини — грэкі
Епистола — ліст, пасланне, пісьмо
Ерей (церей) — поп, свяшчэннік
Есмо — мы ёсць
Естество — існасць, сутнасць, прырода, натура, істота
Есь — ты ёсць

Жадный — ніякі; ніводны
Жадостивый — той, хто просіць
Жадность — просьба
Женяся — гонячыся
Живоначальный — той, хто дае пачатак жыццю
Живот — жыццё
Жиждущий — створаны, заснаваны
Житие — жыццё, жыццяпіс

Завержати — давяраць, мець надзею, разлічваць
За живота своего — пры сваім жыцці
Залецати — раіць, рэкамендаваць
Заматевшая — састарэлая; самотная ад бяздзетнасці
Замкнена — змешчана, выкладзена
Замыкать — замыкаць, утрымліваць, змяшчаць
Знае — так як, бо, для таго
Занеже — таму што
Заповедати — даваць наказ
Запрети — замкнуць, зняволіць, змясціць
Заставица — застаўка
Зачало — пачатак
Збытняя — залішняя, празмерная
Зерцало — люстра
Злонедушник — цяжка хворы
Злоречие — брыдкаслоўе
Злострастие — цяжкая пакута
Знаменовати — сведчыць, выяўляць, азначаць
Знаменует — азначае
Зовнутрений — знешні
Зродитися — нарадзіцца
Зуполне — цалкам, поўнасцю

И — указальны займеннік м. р.
Иеллини — грэкі
Иж (йже) — што, бо, так як, таму што
Известовати — паведамляць
Изводити — выводзіць, адстойваць
Изволити — мець ласку
Изыде — зышоў
Иманье — прыманне, наследаванне
Имати — мець, браць, хапаць
Имеаше — мелася, было
Ин — іншы
Инные — іншыя
Иноверок — іншаверац
Ирци — скажы
Исказати — сапсаваць, сказаць, знявечыць
Исперва — спачатку
Исповедатися — прызнацца, сказаць, пакаяцца
Исповедити — паведаміць, прызнацца
Исповем — прызнаю
Исполнися — напоўніўся

Истый — сапраўдны, шчыры, заўзяты
Исход — выхад
Исцелити — вылечыць
Исчадие — вырадак, вылюдак, пара-
джэнне, пачвара

Казень — пакаранне смерцю
Како — як
Каравый — карны, які карае
Кафізма — раздзел
Кир — свяшчэннік
Клеветати — паклёпнічаць
Ковач — каваль
Ковчег — карабль, судна
Козня — падкоп
Кои — якія, каторыя
Колено — пакаленне
Колико — колькі
Коль — калі, як
Кормчий — стырnavы
Краснейший — святлейшы, прыгажэй-
шы
Крать — раз, разоў
Крестеле — драчы
Крестити — хрысціць
Криво присяжец — няшчыры, крыва-
душны, падступны
Крижало — крыло
Кропитися — пакрапляцца
Кростлявый — карослівы
Кротость — лагоднасць, пакорлівасць,
рахманасць
Кущи — шатры, палаткі, буданы

Лгарь — манюка, ілгун
Лекарский — медыцынскі
Лекарь — доктар
Лето — год
Лето переступное — год высакосны
Лихоимство — ліхварства, хабарніцтва
Ложе — ложа, пасцель
Любодейца — распуснік
Любодейние — распуста
Лютовати — літаваць, шкадаваць

Медяны — медны
Менитися — называцца
Меновати — называць імем
Меншица — меншая дачка
Мерица — мерка
Мерность — умеранасць
Место — горад
Местский — гарадскі
Метати — кідаць
Мечтание — мара, летуценне
Мзда — узнагарода, хабар
Милосердие — літасціvasць
Милосердный — літасцівы
Милость — літасць, ласка
Минуций — мінучы, мінулы

Младенец — юнак, падлетак
Можность — мажлівасць, магчымасць
Можный — магутны, багаты, уплыво-
вы
Молва — пагалоска, чутка, слава
Молвение — казанне, пагалоска
Мученик — пакутнік
Мя — мяне

Навратитися — вярнуцца
Навращение — вяртанне назад
Нагле — раптам, раптоўна
Надармо — дарэмна
Надежа — надзея, спадзяванне
Наказатель — карнік
На нь — на яго
На ню — на яе
Наперсник — любімец
Напис — подпіс
Напоследы — нарэшце
Напотом — потым, пасля
Напрод — спачатку
Нарече — назаве
Нареченый — названы, празваны
Нарицатися — называецца
Нарочитый — наўмысны
На сесь час — на гэты час
На тя — на цябе
Небезпеченство — небяспека
Не весте — не ведаеце
Невчити — не шанаваць
Невымовный — не выказны
Негдысь — некалі, колісь
Недоумевати — здзіўляцца, не разу-
мець
Нежели — чым, як
Незлобие — незласлівасць
Неизреченный — нявыказаны, невы-
моўны
Неисповедимый — нязведаны, нявызна-
чаны, неспазнаны
Неистовство — шаленства, лютасць,
раз'юшанасць
Некои (неци) — нейкія
Нелютасць — няміласць
Немилостивый — нялітасцівы, няласка-
вы
Немоществовать — недамагаць
Неомыльно — беспамылкова
Непорушенная — цнатлівая
Непоскверненный — нелагі, нябрыдкі;
чысты
Нерозумный — незразумелыя
Несмертельный — неўміручы
Несть — няма, не з'яўляецца
Неуставичный — бесперапынны
Неучтивый — непачцівы, няветлівы,
недалікатны
Неци — некаторыя

Обетованый — абяцаны, заповітны
Облечитися — адзецца, прыбрацца
Оброк — чынш, падатак
Обтяжить — абцяжарыць
Овен — баран
Одесная — правая рука
Одиннадесеть — адзінаццаць
Одр — пасцель, ложа
Околичный — навакольны
Октоврий — кастрычнік
Омылитися — памыліцца
Онагри — дзікі асёл
Оный — той
Опатренность — вышэйшая (боская)
ласка, наканаванасць, лёс, прадба-
чанне
Оповедание — паведамленне
Ополчитися — апалчыцца; раззлава-
цца
Останочны — апошні
Осязати — адчуваць
Отверзти — раскрыць
Отжени — вытры, дакраніся, адрывь,
вызвалі, адгані
Отженуть — адганяць, адагнаць
Отпрение — адмаўленне, адпор
Отпреться — адмовіцца
Отрок — падлетак, хлапчук
Отроковица — дзяўчынка, дзяўчо
Оттоле — адтуль

Пак — зноў, ізноў, яшчэ потым
Пакли — калі зноў
Пакибытие — новае (будучае) жыццё,
адраджэнне
Палица — палка, кій, булава
Паралипоменон — кароткі летапіс
Панества — нявіннасць, дзявоцтва
Певаемый — спяваны, спеўны
Певница — музыка
Первоменованный — раней згаданы,
раней памянёны
Переказа — перашкода
Препустити — напусціць
Перси — грудзі
Перст — палец
Пессий — сабачы
Плясовица — танцоўшчыца
Побитие — забойства
Поведити — наведць
Повреци — кінуць
Поганский — язычнікі
Поганый — язычнік
Погордиться — паганарыцца
Погрести — пахаваць
Погубление — знішчэнне, згуба
Подбити — заваяваць, падпарадкаваць
Подле — поруч, каля
Подлуг — паводле
Поживление — харчаванне

Пожиток — карысць
Пожиточный — карысны
Покарм — ежа
Покой — мір
Покраса — упрыгожанне, аздоба
Покропити — пакрапіць
Покус — спакуса, спакушэнне
Полнящий — выканалны, здзяйсняль-
ны
Полунощница — усяночная
Полунощный — паўночны
Полтрети — два з паловай
Полчварта — тры з паловай
Помышление — задума, намер
Понеже — бо, таму што, наколькі, па-
колькі
Понижение — уніжэнне, знявага
Пониженный — прыніжаны
Поняти (пояти) — узяць, займець, за-
хапіць
Породити — нарадзіць
Поразумети — зразумець
Поскверненный — апаганены, агідны
Послуговати — служыць
Посполите — звычайна, проста
Посполитый — звычайны, просты, рас-
паўсюджаны
Посполу — разам, сумесна
Пострадание — пакута
Потешение — пацеха, забава
Поток — ручай
Потомок — нашчадак
Похлебный — ліслівы, дагодлівы, пад-
ліслівы
Похоть — юр, пажадлівасць
Почтиво — з пашанай, з павагай
Почтивость — пашана, павага
Почтивый — паважаны, шаноўны,
значны
Почто — чаго, чаму, нашто, навошта
Пояти — спяваць, пець, пяць
Праведный — праведны, справядлівы
Празник — гультай, лайдак
Прах — пыл, марнасць
Превечный — спрадвечны
Превозвестить — абвясціць, сказаць
Предати — адрадзіць, выдаць
Предел — граніца, мяжа
Прегойный — шчодры
Предмолва — прадмова
Предословие — прадмова
Предпоручати — даручаць, перадару-
чаць
Представитися — памерці
Предтеча — папярэднік
Преже — раней, некалі, спярша
Презвитер — свяшчэннік, святар
Презреша — пагардліва
Преизволение — пажаданне
Преисподний — пякельны, страшэнны

Прекословение — пярэчанне
Прелесть — прывабнасць, спакуса
Преложение — пераклад
Преложити — перакласці, растлумачыць
Преложитися — перакінуцца
Прельстити — спакусіць, прывабіць, зачараваць
Прелюбодеяние — блуд, распуста
Премещение — перамена
Премолва — паклёп
Пренавчый — надзвычай адукаваны
Пренадостойнейшая — найпаважаная, святая
Преобразовать — пераўтварыць, перабудаваць
Препиратися — спрачацца, пярэчыць
Пререкание — спрэчка, пярэчанне
Пресвятейшая — самая святая
Пресельник — перасяленец
Престол — трон, сталіца
Преступник — злачынец
Пречистая — надзвычай чыстая, святая
Прехвалне — хвалебна
Прешый — мінулы
Пригожение — прыгоднасць, прыдатнасць
Приидущий — той, які прыйдзе, будзе
Приизволение — пажаданне
Прикраса — аздаба, упрыгожанне, прыхарошванне
Прилежати — належаць
Примолвы — прыказкі
Припелы — вершы, прыпевы
Приповесть — прымаўка
Приподобление — прыпадабненне
Приречый — прадвызначаны, абяцаны
Присно — заўсёды, заўжды
Притча — прытча, прыпавесць, алегорыя, здарэнне, байка
Пришелствие — прыход, прыбыццё
Приштие — прыход, прыбыццё
Прозорнейший — празарлівейшы
Прозренный — прасветлены, відушчы
Проказение — захворванне на праказу, праказа
Прорецати — прарочыць, прадракаць, прадказваць
Пророковати — прадвызначаць, прадгадваць
Проспети — праспяваць
Проспешно — паспяхова
Простерети — працянуць, распасцерці
Противество — супраціўленне
Противность — супярэчлівасць
Прото — таму
Проштие — пераход, праход
Прудкость — хуткасць, імклівасць

Прузи — кабылкі, саранча; вяршыні дрэў або зелле
Пря — спрэчка
Псалом — царкоўная песня, псалым
Пяток — пятніца
Пятнадесеть — пятнаццаць

Рада — парада
Разверзати — раскрыць, адчыніць
Развращение — разбэшчанасць
Размоитый — розны
Разноличне — разнастайна
Разноличный — розны
Разрешитися — нарадзіць
Разрешися — нарадзіла
Ратай — араты
Ревнение — стараанасць
Рекомый — сказаны, названы
Ректи — казаць, гаварыць
Риза — царкоўнае адзенне; шата
Роптати — наракаць, абурацца
Росказати — загадаць

Сведомие — свядомасць
Святити — пасвячаць
Се — гэта
Сей — гэты
Семнадесеть — семнаццаць
Семо — сюды
Септеврий — верасень
Сесь — гэта
Сетовать — наракаць, скардзіцца, шкадаваць, бедаваць
Сии — гэтыя
Сице — так
Сказение — знішчэнне, сапсаванне, спаленне
Сказити — знявечыць, зруйнаваць, знішчыць
Сказуется — называецца
Скверна — брыдота, агіда
Скло — шкло
Сконан — завершаны
Скончвание — паміранне, заканчэнне
Скончевати — заканчваць
Скотоложник — жывёлаложнік
Словуть — называюцца, лічацца, славацца, вядомы
Случение — злучэнне, спарванне
Снем — збор, сход
Совокупление — злучка, спалучэнне
Согледати — аглядаць, выведваць, шпігаваць
Соитие — зыходжанне
Сокрушити — зруйнаваць, знішчыць, разбурыць
Сомирение — прымірэнне
Сонмище — зборышча, мноства
Сопсал — спісаў

Сопутник — спадарожнік
Соступити — спусціцца
Сочести — злічыць
Спекулятор — кат
Сполнение — выкананне
Спомогати — дапамагаць
Споможение — дапамога
Справовати — кіраваць
Справца — кіраўнік
Спротивитися — супрацівіцца
Спытно — выпрабавальна
Стан — стаянка, прыпынак
Стень — цень
Стихеры (стихи) — вершы
Сродник — сваяк
Стороница — старонка
Страсная неделя — перадвелікодны тыдзень
Страсти — пакуты, жах
Стремглаз — імгненна, стрымгалоў
Строна — бок
Ступень — крок
Суета — марнасць, нікчэмнасць, мітусня
Суть — ёсць, з'яўляюцца
Суце — сапраўды
Суцый — існы, сапраўдны

Тать — злодзей
Татьба — зладзейства, крадзеж
Тварь — стварэнне, жывёліна
Теже — таксама
Телец — цялё
Телос — канец
Темьян — чабор, духмянае зелле
Ти — цябе
Тии — тыя
Тимени — гразь, балота, ціна
Тиснути — друкаваць
Токмо — толькі
Толіко — столькі
Точю — толькі, як быццам
Треба — ахвяра, ахвярапрынашэнне
Требница — ахвярнік
Тридесеть — трыццаць
Тринадесеть — трынаццаць
Трудоватый — працавіты
Тружанье — праца, работа
Тщеглаголанье — пустаслоўе
Тя — цябе
Тяжиться — абцяжарвацца

Убитие — забойства
Убо — бо, таму што
Уверити — упэўніць, запэўніць, пераканаць
Уделати — стварыць, зрабіць
Уднение — паўсядзённасць
Удругое — паўторна
Уды — члены, часткі цела

Ужасатися — жахацца
Уздравити — вылечыць
Уздравление — выздараўленне
Уздравленный — вылечаны
Украченный — скарочаны
Укротити — утаймаваць, уціхамірыць
Укрух — кавалак хлеба, крошка
Умедление — замаруджванне, прама-руджанне
Умилнейший — больш замілаваны
Умыслити — задумаць
Уничтожение ран — знішчэнне ран
Усекновение — адсячэнне
Усекнути — адсячы
Усмирити — утаймаваць, уціхамірыць
Уста — вусны
Уставити — паставіць, устанавіць
Уставичье — стала, пастаянна
Устька — вусце ракі, затока
Утверждение — сцверджанне
Утроба — вантробы, чэрава, улонне маці
Учтивый — сумленны, далікатны
Ущедрити — узбагаціць

Фуниковый — фінікавы

Херувимы и серафимы — розныя іерархіі анёлаў
Хлябие — патокі, вадапад, бяздонне

Чаанный — чаканы, спадзяваны
Чаремный — чырвоны
Чести — чытаць
Четверток — чацвер
Четырдесеть — сорок
Четыренадесеть — чатырнаццаць
Чин — лад; шарэнга
Чрево — чэрава, живот, улонне маці
Чтити — паважаць, шанаваць
Чудитися — здзіўляцца
Чювствие — пачуцце, адчуванне, прытомнасць

Шестнадесеть — шаснаццаць

Щека — сківіца

Ю — яе
Юже — якую, тую ж
Юнчий — юначы, юнацкі

Явити — паказаць
Явлено — паказана, сказана, адкрыта
Ягадычина — смакоўніца
Яже — які
Язык — мова; народ
Яшесья — узяўшыся

ПАКАЗАЛЬНІК ІМЕН

- Аарон, брат Майсея, першасвяшчэн-
 нік 47, 55, 56, 60, 61, 82, 123, 159,
 163—165, 167, 176
 Абігу (Авіуд), сын Аарона 58, 164
 Авакум, біблейскі прарок 33, 50, 70,
 85, 171
 Авед, дзед цара Давыда, сын Ваоза
 66, 168
 Авель, сын міфічных Адама і Евы
 62, 168
 Авесалом, сын цара Давыда 37, 145
 Авій, сын Самуіла, суддзя 145
 Авімелак, сын суддзі Гедэона 75, 174
 Авінаам, бацька Варака 174
 Авірон, унук Рувіма 60, 167
 Авісай, суддзя 75
 Авія, сын Раваама, цар іудзейскі 35,
 37, 145
 Агар, служанка Сары 65, 151, 160
 Агасвер (Асвер), цар персідскі 172
 Агатэклея, любоўніца Пталамея Фі-
 лапатара 140
 Агей, малы прарок 33, 50, 85, 177
 Агілон (Елон), суддзя 75
 Агрыпіна, жонка рымскага імперата-
 ра Клаўдзія 184
 Адам, біблейскі першачалавек 29, 31,
 47, 49, 51, 62, 68, 91, 109, 139, 168
 Актавія, жонка Нерона 184
 Актавіян Аўгуст, гл. Аўгуст Гай Ак-
 тавій
 Аларых, кароль вестготаў 185
 Алаферн, ваявода Навухаданосара
 43, 44, 155—157
 Алімпія, маці Аляксандра Македон-
 скага 137
 Алфей, бацька Іуды Фадзея 107
 Аляксандр Македонскі 12, 23, 31,
 136—138, 146, 151, 152, 155—158,
 170, 184, 186, 187
 Аляксей, св. рымскі 94, 181
 Амалех, родапачынальнік амеліцян 40,
 60, 149, 150
 Аман, вяльможа персідскі 70, 71, 171
 Лмар, арабскі халіф 136
 Амасія, жрэц вефільскі 177
 Амасія, цар іудзейскі 35, 148
 Амаф, бацька прарока Іоны 50
 Амвросій Міланскі, хрысціянскі бага-
 слоў 56, 127, 163
 Амінавад, бацька Эсфіры 171
 Амон, егіпецкі бог 137
 Амон, цар іудзейскі 35, 172
 Амос, прарок 33, 50, 85, 177
 Амос, бацька прарока Ісайі 148
 Амрам, бацька Майсея і Аарона 55,
 130, 159, 167
 Амрый, цар ізраільскі 35, 37, 146
 Андрэй Першазваны, апостал, брат
 Пятра 105, 178, 183
 Анісім, вучань апостала Паўла 122,
 189
 Анісіфор, апостал 121, 188
 Антыгон I, цар македонскі 156
 Антыёх II, зяць Пталамея Філадэль-
 фа 137
 Антыёх III, цар з Селеўкідаў 140
 Антыёх IV, цар сірыйскі 157
 Антыёх Феас, цар сірыйскі 188
 Аод (Аіоф), суддзя 75, 174
 Апалон, язычніцкі бог 186
 Апалос, вучоны з Александрыі 111,
 185
 Арба, ваявода мідыйскі 43, 155
 Арбак, мідзянін 154
 Арочка М. М., беларускі паэт, філо-
 лаг 4
 Артаксеркс (Камвізій, Навухадано-
 сар), цар вавілонскі 45, 156
 Артаксеркс Лангіман, цар персідскі
 70, 172, 173
 Архіп, апостал, спадарожнік апостала
 Паўла 117, 188
 Артэміда (Дыяна), грэчаская багіня
 115, 186
 Арцём, апостал 121, 189
 Арый, ерэтык 137
 Арыстоцель, грэчаскі філосаф 24, 52,
 137, 138, 182
 Аса, сын Авіі, цар іудзейскі 35, 37,
 145, 146
 Асаф (Азаф), сын Левія, кіраўнік
 хору цара Давыда 18, 78, 130
 Асвер (Асуір), гл. Артаксеркс Лангі-
 ман

- Асір, сын Якава-патрыярха 59, 165
 Асія, малы прарок 33, 50, 85, 177
 Астарта (Дагойя), багіня язычнікаў 145, 146, 149
 Аталія, царыца Іудзеі 35
 Атон, рымскі імператар 173
 Аўгуст Гай Актавій, рымскі імператар 129
 Аўгусцін, хрысціянскі філосаф, багаслоў 127
 Аўдзей, малы прарок 33, 50, 85, 177
 Аўдон, суддзя 75
 Аўрам (Абрам, Ібрагім) 40, 41, 51, 54, 65, 71, 82, 109, 110, 151, 153, 158, 160, 168, 174
 Афанасій Александрыйскі, патрыярх 137
 Афаніель, гл. Гафанііл
 Афіна, грэчаская багіня 188
 Ахаз (Ахозія), цар іудзейскі 35
 Ахалія, бацька Неяміі 173
 Ахам, цар іудзейскі 35, 148, 177
 Ахаў, сын Амрыя, цар ізраільскі 35, 37, 146, 148
 Ахозія, цар ізраільскі 35, 39, 147—149
 Ашурбаліт, цар асірыйскі 154
 Ашурбаніпал, цар асірыйскі 154
- Бабіч Якуб, бургамістр Вільні 9, 123, 189
 Багдан Онкаў, гл. Онкаў Багдан
 Байран, англійскі паэт 155
 Беліс, жрэц халдзейскі 154
 Бібрас, султан 153
 Буда, бог індусаў 129
 Будны Сымон, пратэстанцкі публіцыст, перакладчык Бібліі 14, 138
- Ваал (Зевул), бог язычнікаў 145, 146, 148, 149, 167, 174
 Ваас, цар ізраільскі 35, 37, 146
 Валаам, вяшчун 47, 61, 159, 167
 Валак, цар маавіцкі 61, 159, 167
 Валтазар (Балтазар), цар вавілонскі 43, 67, 68, 155
 Ваоз, муж Руфі 66, 168
 Варах (Варак), суддзя 47, 75, 174
 Варлаам, літаратурны герой 134
 Варнава, апостал 142
 Варух (Барух), прарок, папачнік Ераміі 33, 84, 149
 Варцімей, жабрак Ерыхона 88, 179
 Веніямін, сын Якава 59, 71, 166, 167, 171
 Вель, цар асірыйскі 43, 70
 Веор, бацька Валаама 61
 Вераніка, дачка Пталамея Філадэльфа, жонка Антыёха II 137
 Вераніка, жонка Ціта Флавія 172
- Верыя, бацька Асіі 50
 Веспасіян Флавій, рымскі імператар 73, 172, 173
 Вірсавія, жонка Давыда 129
 Вітаўт 130
 Владимиров П. В., гл. Уладзіміраў П. В.
 Владимировас Л. И., гл. Уладзіміравас Л. I.
 Волан А., пратэстант, публіцыст 138
- Гад, сын Якава 59, 166
 Гадолий, намеснік вавілонскі Навухаданосара 149
 Гай, вучань Іаана Багаслова 107, 184
 Галіяф, міфічны герой-асілак 35, 129, 144
 Гальба, рымскі імператар 160, 173
 Гамер, грэчаскі паэт 140, 158
 Гамулка М., польскі кампазітар 128
 Ганна, жонка Каафа, маці Самуіла-прарока 143
 Гаўрыіл, архангел 42, 81, 103, 153, 181
 Гафанііл (Афаніель), суддзя 47, 75, 174
 Гедэон (Ераваам?), суддзя 47, 75, 84, 174
 Гелій, гл. Ілья
 Геляй (Іла), цар ізраільскі 35, 37
 Георгій Перамаганосец, святы 94, 96—100, 181
 Гера, старажытнагрэчаская багіня 140
 Герадот, грэчаскі гісторык 155, 187
 Геракл, міфічны герой-асілак 160
 Герасім, гл. Еранім
 Герастрат, грэк, які спаліў храм Артэміды Эфескай 187
 Гермес, язычніцкі бог 140
 Геуй, цар ізраільскі 35
 Геўрон, брат Амрама, сын Каата 55
 Гільгамеш, герой эпасу 160
 Глінка Ф. М., рускі паэт 128
 Грыгорый Вялікі (Дваяслоў), папа рымскі 46, 157
 Грыгорый VI, папа рымскі 162
 Гудымель К., французскі кампазітар 128
- Давыд, цар ізраільска-іудзейскі 12, 17, 18, 21—23, 27, 29, 35, 37, 41, 49, 57, 66, 75, 77, 78, 84, 86, 127—131, 134, 135, 143—146, 160, 167—169, 174
 Дагон, бажаство філісцімлян 160
 Даліла, каханка Самсона 159, 160
 Дамаз (Дамез, Дамасій), папа рымскі 171
 Даміцыян Флавій, рымскі імператар 173, 179, 186

- Дан, сын Якава 59, 159, 165
 Даниїл (Валтасар), біблейскі прарок 6, 12, 33, 42, 45, 49, 58, 67—71, 84, 140, 148, 149, 155, 156, 169, 171
 Дарый, цар вавілонскі 67, 156
 Дарый I (Дарый Гістап), цар персідскі 43, 155, 170, 172
 Дарый III (Дарый Кадаман), цар персідскі 137, 170
 Дафан, унук Рувіма 60, 167
 Дзяржавін Г. Р., рускі паэт 128
 Дыяна (Артэміда), багіня 186
 Дэбора, Дэвора (Дэльвора), суддзя-прарочыца 75, 174
 Ева (Еўга), біблейская прамаці 29, 51, 62, 139, 168
 Еглон, гл. Яглон
 Ездра, свяшчэннік іудзейскі 12, 33, 43, 45, 49, 73, 156, 173
 Езекііль, біблейскі прарок 33, 41, 49, 51, 67, 84, 149, 153
 Езекія (Езехія), цар іудзейскі 22, 35, 134, 148, 177
 Елеазар, сын Аарона, першасвяшчэннік іудзейскі 61, 82, 167
 Елезар, свяшчэннік іерусалімскі 23, 136, 158, 168
 Елізавета, маці Іаана Прадцечы 80, 81, 168, 176
 Елісей, прарок 39, 84, 147
 Еліфаз, бацька Амалеа 149
 Еман, спявак цара Давыда 18, 78, 130
 Епафразіт, апостал 116, 117, 187
 Епафас, вучань апостала Паўла 117, 188
 Епіфан, гл. Пталамей V Епіфан
 Ептай, суддзя 47, 75
 Ераваам I, цар ізраільскі 35, 37, 145, 146, 166
 Ераваам II, цар ізраільскі 35, 49, 177
 Ерамія (Іерамія), вялікі прарок 33, 39, 42, 43, 49, 54, 67, 72, 73, 80, 84, 148, 149, 153, 166, 172, 173
 Еранім (Іеранім, Герасім), багаслоў, перакладчык Бібліі 13, 24, 29, 56, 70, 71, 140, 142, 171, 186
 Ерсан, сын Левія, унук Якава 55
 Еседэх Сірахаў, бацька Ісуса Сірахава 23
 Етра, гл. Іафор
 Ефан, спявак цара Давыда 18, 78, 130
 Ефраім, сын Іосіфа, унук Якава 59, 166, 167
 Жыгімонт II Аўгуст, кароль Рэчы Паспалітай II, 189
 Жыгімонт I Стары, кароль Рэчы Паспалітай 123, 189
 Завадзей, бацька Іаана Багаслова 132, 183
 Заіл, грэчаскі філосаф 137
 Закхей, мытар ерыхонскі 92, 179
 Замврый (Зімры), военачальнік Ілы, цар ізраільскі 37, 61, 146, 167
 Зараэстра, легендарны заснавальнік рэлігіі ў персаў 151, 170
 Захарый, бацька Іаана Прадцечы 168, 176
 Захарыя, малы прарок 33, 50, 80—82, 85, 178
 Захарыя, цар ізраільскі 35
 Зевулон, сын Якава ад Ліі 59, 75, 165
 Зеўс (Юпітэр), галоўны бог у старажытных грэкаў і рымлян 140, 186
 Зізар (Сісара), ваявода асірыйскі 75, 174
 Зуар, брат Амрама, сын Каафа 55
 Іаан (Багаслоў), апостал, евангеліст 10, 20, 32, 33, 42, 50, 53—55, 67, 68, 106, 107, 129, 133, 160, 174, 183, 184
 Іаан Гіркан, іудзейскі цар-свяшчэннік 176
 Іаан Дамаскін, хрысціянскі багаслоў, філосаф 101, 102, 182
 Іаан Златавуст, славыты хрысціянскі прапаведнік 127, 142, 181
 Іаан Малала, храніст 158
 Іаан Прадцеча, хрысціцель Ісуса Хрыста 79—86, 101, 103, 129, 168, 169, 174—178, 183
 Іаіль, малы прарок 33, 50, 177
 Іанафан Макавей, сын Матафі 157
 Іарам, цар ізраільскі 35
 Іарам, цар іудзейскі 35
 Іасаф, літаратурны герой 134
 Іасафат, сын Асы, цар іудзейскі 35, 37, 39, 145
 Іасія, цар іудзейскі 35, 72, 147, 149, 156, 172, 177
 Іафам, брат Авімелаха 174
 Іафор (Етра), свяшчэннік 60, 131, 167
 Іахаведа, маці Майсея і Аарона 130, 159
 Іагава, гл. Яхве
 Іезавіль, жонка Ахава, царыца ізраільская 146, 147
 Іезекііль, гл. Езекііль
 Іефай, гл. Ептай
 Ізмаіл, сын Аўрама 151, 153, 160
 Ізраіль, гл. Якаў
 Іла (Геляй), цар ізраільскі 35, 37, 146, 148
 Ілья, першасвяшчэннік і суддзя ізраільскі 12, 35, 37, 83, 84, 143, 146, 147, 173
 Інакенцій I, папа рымскі 181
 Іона, прарок 33, 50, 105

- Іосіф, манах 101, 102, 182
 Іосіф, сын Якава 51, 66, 82, 158, 160, 162, 165—167
 Іосіф, муж Марыі, маці Ісуса Хрыста 130
 Іосіф Флавій, антычны гісторык 129, 130, 144, 152, 158, 172, 173, 177
 Іоў, прапаведнік 19, 20, 23, 33, 47, 82, 132, 171
 Ірад Агрыпа I, цар іудзейскі 132, 172
 Ірад Агрыпа II, цар іудзейскі 152, 172
 Ірад Анціпатар, цар іудзейскі 80, 84, 85, 169, 175, 177, 178
 Ірад Вялікі, цар іудзейскі 132, 136, 146, 152, 175—177
 Ірад Філіп, цар іудзейскі 84, 177, 178
 Ірадыяда, жонка Ірада Філіпа 169, 175, 177
 Ісайя, прарок 33, 39, 49, 54, 58, 66, 67, 84, 148, 149, 177
 Ісак, сын Аўрама і Сары 41, 51, 66, 82, 151, 153, 158, 161, 167, 168, 174
 Ісаў, сын Ісака 51, 66, 161, 167
 Ісахар (Захар), сын Якава 165
 Ісус (Осія) Навін, ваявода іудзейскі 32, 38, 40—43, 46, 61, 73, 75, 82, 133, 149, 151, 154, 157, 165, 166, 171—174
 Ісус Сірахаў 23—25, 33, 49, 71, 135, 136, 147
 Ісус Хрыстос 18, 20, 23, 24, 27, 29, 31—33, 35, 40—43, 45—47, 49—51, 53—55, 57, 58, 61—70, 72, 75, 77, 79—100, 102—107, 109—123, 129—133, 141, 142, 148, 153, 154, 157, 160, 164, 165, 168, 169, 174, 175, 178—181, 183, 184
 Іуда (Іегуда), сын Якава 59, 165—168
 Іуда Іскарыёцкі, апостал, што выдаў Ісуса Хрыста 129, 183, 184
 Іуда Макавей, цар іудзейскі 145, 157
 Іуда Фадзей (Левій), апостал 33, 50, 107, 184
 Іудзіфун (Ідзітум), спявак з хору цара Давыда 18, 78, 130
 Іяас, цар ізраільскі 35, 147
 Іяас, цар іудзейскі 35, 148, 174
 Іявін, цар асорскі 174
 Іякім з Назарэта, бацька Марыі, маці Ісуса Хрыста 130
 Іясей, бацька Давыда і Саламона 35, 131, 168
 Іяфан (Іяхан), цар іудзейскі 35, 177
 Іяхам, цар іудзейскі 35
 Іяхаў, цар ізраільскі 35
 Іяхім (Іякім), цар іудзейскі 35, 67, 72, 169
 Іяхін (Яхонія), цар іудзейскі 35, 49, 67, 72, 169
 Каат, сын Левія, унук Якава 53
 Кааф, бацька Самуіла-прарока 130, 143
 Каін, сын міфічных Адама і Евы 62, 168
 Калеаф, военачальнік 40, 82
 Камбіз, заваёўнік Егіпта, пераемнік цара Кіра 43, 136, 170
 Калігула, рымскі імператар 173, 175, 184
 Калімах, грэчаскі пісьменнік 137
 Канстанцін, імператар візантыйскі 136
 Канстанцін Вялікі, імператар рымскі 144, 162, 181
 Кароткая Л. Л., літаратуразнавец 4
 Карэй, паўстанец супраць Майсея 167
 Кауцкі К., нямецкі сацыяліст 130
 Каханоўскі Ян, польскі паэт 128
 Кедар, сын Ізмаіла 153
 Кекрос, заснавальнік Афін 188
 Кір, цар персідскі 156
 Кір II Вялікі (Цір), цар персідскі 43, 67, 73, 136, 155, 156, 170
 Кірыла, асветнік славянскі 127
 Кірыла Тураўскі, старажытнарускі пісьменнік і красамоўца 134
 Кіясар, цар персідскі 154, 155
 Клаўдзій, рымскі імператар 105, 184
 Клімент Александрыйскі, багаслоў 133, 181
 Коршунаў А. Ф., беларускі літаратуразнавец 4
 Крас, консул рымскі 185
 Крэз, цар лідзійскі 186
 Ксеркс (Артаксеркс), цар персідскі 172
 Лаван, дзядзька Якава 51, 69, 153, 160
 Лазар, жыхар Віфаніі 92, 179, 183
 Ламаносаў М. В., рускі вучоны 128
 Леадзіка, жонка імператара Антыёха 188
 Левій, сын Якава 55, 56, 82, 130, 131, 142, 163, 165
 Лідзія, жонка начальніка турмы ў Фіяціры 116, 187
 Лізімах, палкаводзец Аляксандра Македонскага 156
 Лікур, заканадавец спартанскі 32, 141
 Лія, жонка Якава 55, 153, 165
 Лот, пляменнік Аўрама 151
 Лука, евангеліст 32, 41, 50, 54, 65, 103, 104, 113, 115, 120, 129, 133, 134, 142, 143, 147, 183
 Лютэр Марцін, нямецкі рэфарматар 10, 11, 185

- Мааха, жонка Раваама 145
 Маг, брат Пталамея Філадэльфа 136
 Майсей, прарок, заканадавец 18, 24, 31, 32, 40—42, 47, 51—56, 59—61, 65, 66, 71, 75, 78, 82, 122, 130, 131, 133, 135, 140, 146, 149, 150, 154, 156, 158—168, 170, 173
 Малахія, малы прарок 33, 50, 85
 Мамонічы, беларускія друкары 14
 Манаген, цар у Самарыі 35
 Ман Т., нямецкі пісьменнік 161
 Манасія, сын Іосіфа 59, 166, 167
 Манасія, цар іудзейскі 35, 148, 177
 Манасія, храніст 158
 Манефон, грэчаскі вучоны 137
 Мардахей, царскі брамнік 49, 71, 171, 172
 Марк Антоній, рымскі трыумвір 175
 Марк (Іван, Маркіян), евангеліст, спадарожнік апостала Паўла 32, 50, 69, 107, 121, 129, 133, 142
 Маркс К. 138
 Марс, язычніцкі бог 141
 Марфа, сястра Лазара 179
 Марыям (Марыя), сястра Майсея 60, 61, 167
 Марыя, маці евангеліста Марка 142
 Марыя, маці Ісуса Хрыста 18, 20, 25, 27, 29, 32, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 62, 66—68, 72, 73, 78, 81, 86, 87, 91, 101, 113, 123, 129, 132, 153, 181
 Марыя, сястра Лазара 179
 Марыяна, жонка Ірада Вялікага 177
 Матафі, іудзейскі свяшчэннік 157
 Мацвей, апостал, евангеліст 19, 29, 32, 41, 42, 45, 46, 50, 54, 62, 66—69, 93, 103, 107, 129, 130, 133, 141, 142, 171, 178
 Меланхтон, нямецкі пратэстант 10
 Мелхіседак, легендарны цар у Палесціне 123, 189
 Меркурый Трымегіст, заканадавец егіпецкі 32, 140
 Метафанія, гл. Седэкія
 Метафраст, гл. Сімяон Метафраст
 Мікола Мірлікійскі, архіепіскап 86, 87, 101, 102, 178, 179
 Мінас, легендарны цар Крыта 188
 Мітрыдат IV Еўпатар, панційскі цар 185, 186
 Міхаіл, архістратыг 175
 Міхей, малы прарок 33, 50, 79, 85, 101, 177
 Міхоль, жонка Давыда 145
 Міцраім, сын Хама 150
 Мсціславец Пётр, друкар 14
 Мярары, сын Левія, унук Якава 55, 130
 Мяфодзій, асветнік славянскі 127
 Набапаласар, цар вавілонскі, бацька Навухаданосара 148, 154, 155
 Нават (Надаў), цар ізраільскі 35, 37, 146
 Наваф, бацька Ераваама 49
 Навум, малы прарок 33, 50, 85, 177
 Навухаданосар II (Камвізій), цар вавілонскі 39, 43, 49, 67, 68, 70, 72, 73, 136, 144, 147—150, 155, 156, 165, 169, 171
 Надаб (Надаў), сын Аарона 58, 164
 Нафан, прарок часоў Давыда і Саламона 12, 37, 146
 Неапталем, цар эпірскі 137
 Неміроўскі Я. Л., савецкі гісторык культуры, кнігазнавец 4, 10
 Немроф, бацька цара Веля 43
 Нерон Клаўдзій, рымскі імператар 105, 120, 160, 169, 172, 173, 178, 181, 184, 188
 Нефаналім (Нафталім), сын Якава 59, 174
 Неямія, губернатар ерусалімскі 33, 75, 156, 173
 Нікадзім, фарысей, евангеліст 42, 133, 153
 Німрод, нашчадак Хама 155
 Нін (Нінас), цар Асірыі 43, 155
 Ніоба, дачка Фаранея 140
 Ной, міфічны герой, біблейскі патрыярх 40, 51, 82, 150, 151
 Нума Пампілій, цар рымскі 32, 141
 Онкаў Багдан, віленскі купец 19, 131, 138
 Озіель, брат Амрама, сын Каата 55
 Осій (Осей), цар ізраільскі 35, 39, 49, 148, 166
 Осія (Асія), цар іудзейскі 35
 Офній, сын Ілы 35, 143
 Павел, апостал 10, 17, 25, 33, 41, 42, 46, 47, 50, 54, 55, 57, 58, 62, 64—66, 68, 69, 77, 86, 93, 101, 104, 106, 107, 110—113, 115—123, 128, 133, 142, 167, 171, 178, 180, 181, 183, 184
 Пампей Гней, рымскі палкаводзец 107, 185, 186
 Пантэр (Пандзір), рымскі салдат 129
 Папея Сабіна, жонка Нерона 184
 Паціаф, гл. Пуціфар
 Пелагій II, папа рымскі 157
 Перыкл, дзяржаўна-палітычны дзеяч Старажытнай Грэцыі 188
 Пётр (Сімон), апостал 10, 33, 50, 65, 86, 91, 93, 94, 96—101, 104—106, 111, 114, 133, 142, 178, 180, 181, 183—189
 Пізон, рымлянін 184
 Платон, грэчаскі філосаф 128
 Плутарх, грэчаскі пісьменнік 141

- Понцій Пілат, рымскі намеснік, кіраўнік Іудзеі 68, 69, 129, 168, 169
- Пор, цар пенджабскі 138
- Праметэй, міфічны герой 140
- Пталамей III Евергет, егіпецкі цар 23, 24, 136, 137, 140
- Пталамей Лаг (Сотэр), егіпецкі цар 136
- Пталамей II Філадэльф, егіпецкі цар 23, 24, 71, 136
- Пталамей IV Філапатар, егіпецкі цар 12, 31, 136, 140, 158
- Пталамей V Епіфан, сын Філапатара 140
- Пуціфар (Паціаф), егіпецкі царадворац 51
- Пушкін А. С. 181
- Раваам, цар іудзейскі, сын Саламона 35, 37, 144, 145, 150
- Равека, жонка Ісака 153, 161, 167
- Рагвалод, князь полацкі 130
- Раман Салодкапеец, візантыйскі гімнограф 176
- Рахіль, жонка Якава, дачка Лавана 153, 161, 165
- Ромул, легендарны цар рымскі 32, 141
- Рувім, сын Якава 59, 166, 167
- Руф, прабаба цара Давыда 32, 49, 66, 67, 168, 169
- Рэм, брат Ромула 141
- Рэнан Ж. Э., французскі пісьменнік, гісторык 130
- Сава, царыца 139, 147
- Садок, першасвяшчэннік іерусалімскі 176
- Саламія, дачка Філіпа, сына Ірада Вялікага 177, 178
- Саламія, маці Іаана Багаслова 132
- Саламон, цар ізраільска-іудзейскі 12, 20—35, 37, 43, 49, 51, 84, 129, 131, 134—136, 139, 145—147, 149, 150, 157, 162, 165, 174
- Салманасар, цар асірыйскі 148, 160
- Салон, заканадавец афінскі 32, 140, 141
- Салтыкоў-Шчадрын М. Я. 127, 131
- Сальфат (Салпад), праўнук Манасіі 61, 167
- Салярскі П. Ф., рускі духоўны пісьменнік 127
- Самсон, біблейскі герой 47, 75, 84, 159, 160, 173, 174
- Самуіл, прарок ізраільскі, суддзя 12, 33, 35, 37, 49, 64, 73, 84, 130, 143, 144, 166, 173
- Сапфара (Цыпфара), жонка Майсея 131, 167
- Сара, жонка Аўрама (Ібрагіма) 151, 153
- Саргон, цар асірыйскі 148
- Сарданапал, апошні цар асірыйскі 43, 154, 155
- Саул, цар ізраільска-іудзейскі 12, 35, 37, 49, 129, 144, 160, 167, 183
- Сафоній, малы прарок 33, 50, 85, 177
- Седэкія, цар іудзейскі 35, 39, 43, 47, 72, 73, 147—149, 169
- Селеўк Нікатар, палкаводзец Аляксандра Македонскага 184
- Селу, цар у Самарыі 35
- Семіраміда, асірыйская царыца 148
- Сенека, рымскі філосаф 184
- Сігар, фараон егіпецкі 148
- Сіла, апостал 116, 187
- Сім, сын Ноя 150, 151
- Сімон, першасвяшчэннік 177
- Сімон Макавей, сын Матафі 157
- Сімон, чараўнік 105, 184
- Сімяон, епіскап іерусалімскі 184
- Сімяон Метафраст, візантыйскі агіограф 179, 181
- Сімяон Полацкі, усходнеславянскі пісьменнік 128, 134
- Сімяон, сын Якава 59, 165, 166, 170
- Сінашкун (Сарак), апошні цар асірыйскі 155
- Скарына Францыск 4—15, 18—23, 25, 27—29, 32, 33, 35, 37—40, 43—45, 47, 51, 52, 54, 55, 59, 62, 66, 67, 70, 72—74, 76, 78, 79, 86, 87, 94, 100, 104—107, 110, 112, 113, 115, 116, 118—124, 127, 130—132, 136, 138—140, 143, 145—147, 149, 154, 155, 157, 158, 161—163, 165, 167—175, 178—182, 187, 189
- Спартак, правадыр паўстанцаў 185
- Сула, рымскі ваенна-палітычны дзеяч 185
- Суламіф, дачка фараона, жонка Саламона 139
- Сусакі, егіпецкі цар 145
- Сусана (Зузана), літаратурная гераіня 67, 70, 169
- Талстой Л. М. 130
- Тацыт, рымскі гісторык 129, 130
- Товій (Товіф, Товіт), заможны ізраільцянін, герой аднайменнай кнігі Бібліі 49, 160
- Траян, рымскі імператар 186, 189
- Тыберый (Тыверый), рымскі імператар 168, 175, 184
- Тыглатпаласар III, цар асірыйскі 154
- Тэзей, міфічны герой

- Уладзіміраў П. В., рускі гісторык літаратуры 9
 Уладзіміравас Л. І., савецкі кнігазнавец 11
 Урыя, воін цара Давыда 129
- Факей, цар у Самары 35
 Фама, евангеліст 93, 133, 179
 Фамній, сапернік Амрыя 146
 Фара, брат Аўрама 151
 Фараней, міфічны герой, заканадавец 32, 140
 Фатулій, бацька прарока Іаіля 50
 Фацей, цар у Самары 35
 Феадосій, перакладчык Бібліі 13, 70, 171
 Феадосій, рымскі імператар 163
 Феакрыт, грэчаскі паэт 137
 Феакціст, манах Студзійскага манастыра 101, 102, 179, 182
 Феафіл, жыхар Антыёхіі 103, 183
 Фёдараў Іван, усходнеславянскі друкар 14
 Фідас, бажаство 141
 Філімон, спадарожнік апостала Паўла 33, 50, 122, 189
 Філіп з Віфсаіды, апостал у Скіфіі і Фрыгіі 91, 179, 184
 Філіп II, бацька Аляксандра Македонскага 137, 170, 187
 Філон, александрыйскі філосаф 12, 29, 31, 140, 163
 Фініес, сын суддзі Ілы 35, 143
 Фініес, першасвяшчэннік іудзейскі, унук Аарона 61, 167
 Флавій Іосіф, гл. Іосіф Флавій
 Фолей, суддзя 75
 Фоцій, патрыярх 182
 Фут, сын Хама 150
- Хам, сын Ноя 40, 150, 155
 Хамурапі, цар вавілонскі 154, 155
 Хамякоў А. С., рускі пісьменнік і філосаф 128
 Ханан, сын Хама 150
 Хузарсатан, цар месапатамскі 75, 174
 Хузія, бацька прарока Сафонія 50
 Хуш, сын Хама 150
- Цімафей, вучань апостала Паўла 17, 33, 50, 64, 77, 116, 118, 120, 121, 185, 188, 189
- Цімей, епіскап Басры 88, 179
 Цір, гл. Кір II Вялікі
 Ціт, вучань апостала Паўла 33, 50, 113, 121, 188
 Ціт Флавій, рымскі імператар 73, 172, 173
 Цітоў В. П., рускі кампазітар 128
 Ціхік, апостал 121, 189
 Цэзар, рымскі дзяржаўны дзеяч і пісьменнік 185
 Цэльс, рымскі пісьменнік 129, 130
 Цяпінскі Васіль, беларускі перакладчык, публіцыст 14
- Чамярыцкі В. А., беларускі літаратуразнавец 4
- Шматаў В. Ф., беларускі мастак і мастацтвазнавец 9
 Шчакаціхін М. М., беларускі мастацтвазнавец 9
- Элішэба, жонка Аарона 164
 Энгельс Ф. 138, 140, 161
 Эней, міфічны герой 141
 Эратасфен, грэчаскі вучоны 137
 Эсфір (Эсфер, Гадаса), біблейская гераіня 49, 70—72, 171, 172
- Юдзіф (Іудзіф), біблейская гераіня 12, 43—45, 49, 154—157, 166
 Юпітэр, гл. Зеўс
 Юсцініян I, імператар візантыйскі 184
- Явін, цар асорскі 75
 Ягайла, кароль польскі 189
 Яглон, цар маавіцкі 75, 174
 Языкаў М. М., рускі паэт 128
 Яір (Іаір), суддзя 75
 Якаў, апостал, брат Іаана Багаслова 19, 25, 33, 40, 50, 68, 107, 132, 183
 Якаў (Ізраіль), патрыярх, сын Ісака і Равекі 41, 51, 66, 67, 69, 71, 82, 130, 153, 158, 161, 163, 165—168
 Яраслаў Мудры, вялікі князь кіеўскі 181
 Яўсевій Кесарыйскі, гісторык хрысціянства 142, 169
 Яфет, сын Ноя 150
 Яхве (Іегава), яўрэйскі бог 128, 134, 151, 156
 Яхонія, гл. Іяхін

ПАКАЗАЛЬНІК ГЕАГРАФІЧНЫХ НАЗВАУ

- Азія 105, 110, 115, 117, 151, 163, 186, 188
 Акабскі заліў 131
 Акад 151
 Александрыя 23, 24, 31, 135, 137, 140, 141, 158, 161, 167, 184, 185
 Анафацыт 9, 72, 172
 Антак'я, гл. Антыёхія
 Антыгонія 156
 Антыёхія 105, 114, 142, 171, 184, 186
 Антыяхійскае княства 184
 Аравія 40, 65, 114, 149, 151, 167, 179, 185
 Аравійская пустыня 149, 150, 153
 Аравійскі паўвостраў 151, 163
 Арвід (Арад) 152
 Арменія 185
 Асірыйская дзяржава 43, 148, 151, 152, 154, 160, 170
 Асірыя 49, 152, 154, 155, 166, 174, 177, 186
 Асманская імперыя 159
 Асор 174
 Асорскае царства 174
 Атыка 188
 Аўгсбург 8
 Афіны 118, 138, 140, 141, 170, 185, 188
 Афрыка 142, 157, 163, 167, 173, 188
 Ахайя 110, 143, 185
 Ашур 154
- Балканы 170
 Басра 179
 Беларусь 13, 127, 134, 138, 158
 Берута (Бейрут) 152
 Блізкі Усход 132, 134, 138, 148, 149, 152, 154, 159, 164, 171, 186
 Брытанія 157, 172
 Брэст 13
- Вавілон 67, 70, 72, 137, 138, 148—150, 153, 155, 156, 169, 178
 Вавілонія 143, 150, 152, 154, 155
 Вавілонская дзяржава 151
 Вавілонскае царства 43, 69, 148, 149, 155
 Везувій 173
 Венецыя 8
- Вефіль 177
 Ветулія (Вефулія) 43, 155
 Візантыя 146, 152, 156, 181, 182, 186, 187
 Візантыйская імперыя 137
 Вільня 9—11, 13, 19, 78, 100, 123, 128, 131, 138, 174, 189
 Вірсавія 160
 Вітэнберг 10
 Віфанія 179, 189
 Віфлеем 129, 165, 168, 171
 Віфсаіда 105, 178, 179, 183
 Влтава, р. 131
 Вялікае княства Літоўскае 8, 9, 130, 174, 189
- Газа 160
 Гавафон 146
 Галацыя 186, 187
 Галілейскае возера 165, 183
 Галілея 40, 103, 152, 177, 179, 183
 Ганг, р. 138
 Гаўгамелы 137
 Гебал (Бібл) 152
 Гелеспонт (Дарданелы) 137, 187, 188
 Генісарэцкае возера 178, 179
 Генісарэцкая зямля 88, 179
 Германія 172
 Гесем 161
 Гесемская зямля 51, 167
 Грэцыя 136—138, 140—143, 170, 183—189
- Далмацыя 142, 171
 Дамаск 114, 182, 186
 Дамаскае царства 186
 Данія 189
 Дарданелы, гл. Гелеспонт
 Двурэчча, гл. Месапатамія
 Дора 152
 Дунай, р. 138
- Егіпет 23, 31, 40, 51—53, 59, 60, 73, 109, 129—132, 135—137, 140, 143, 145, 147, 149—152, 155, 157, 160—162, 164, 166, 167, 170, 173, 185, 187
 Елеон (Маслічная гара) 103, 183
 Ерыхон 40, 42, 47, 61, 149, 150, 174, 179

- Еўропа 157, 188, 189
Еўфрат, р. 151
- Заблудава 13
Заходняя Азія 170
Заходняя Дзвіна, р. 130
Заходняя Еўропа 182
- Іанічнае мора 189
Іардан, р. 40, 42, 47, 59, 61, 68, 82, 83, 85, 135, 138, 145, 147, 149, 150, 152, 154, 165, 166, 169, 179
Ідумея (Эдом) 40, 61, 152, 160, 161, 167
Іерусалім 9, 23, 24, 29, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 49, 50, 65, 67, 72, 73, 82, 103, 105, 113—115, 122, 123, 129, 134—136, 142, 144, 147—153, 155, 156, 159, 165, 166, 167, 172, 173, 176, 177, 179, 183, 187
Ізраіль 143
Ізраільска-Іудзейская дзяржава 129, 134, 150, 151, 173
Ізраільскае царства 134, 145, 146, 148, 150, 151, 165, 166, 169, 172, 177
Ізнік, гл. Нікея
Інд, р. 138
Індыйскі акіян 167
Індыя 132, 155, 170
Ірак 151, 154, 155
Іран 137, 151, 170
Іранскае нагор'е 155
Іспанія 157
Італія 122, 142
Іудзейскае царства 134, 135, 145, 149, 152, 165, 167, 175, 177
Іудзея 13, 40, 70, 129, 135, 136, 145—147, 149—153, 156, 168, 169, 172, 174, 176, 177, 183
- Каір 137
Қалафон каля Эфеса 188
Қаласы 187—189
Қалонія 116, 187
Қана 152, 165
Қанстанцінопаль 171
Қапенгаген 180
Қапернаўм (Тэль-Гум) 90, 133, 152, 179
Қарыф 107, 110, 185—187
Қарыя 136
Қарфаген 152
Қедронская даліна 145
Кёнігсберг 11
Кесарыя 40, 134, 152, 153, 179, 188
Кіеў 183
Кіеўская Русь 138, 158
Кілікія 136, 187
Кіпр 142
Кірэна 136
- Крыніды, гл. Філіпы
Крыт, востраў 121, 141, 185, 186, 188, 189
- Леадзікія 117, 120, 188
Ленінград 131
Ліван 149, 152
Лігурыя 163
Лідзія 186
Лікія 136, 179
Ліон 175
Лістра 189
Літва 9, 13, 127
Лоск 13
- Мааў 168
Македонія 116, 120, 137, 142, 170, 185—189
Македонскае царства 69, 170
Малая Азія 136, 137, 155, 156, 184—189
Масква 11, 131
Мегара 140
Мезія 185
Мекка 136
Месапатамія 40, 137, 151, 153—155, 185
Мёртвае мора 135, 138, 152, 167
Міды 43
Мідыйскае царства 155
Мідыя 154, 155
Міжземнае мора 40, 121, 137, 138, 143, 152, 154, 165, 166, 185
Міжземнамор'е 136, 152, 170
Міжрэчча, гл. Месапатамія
Мілан 163
Мілет 115, 187
Мір 179
- Назарэт 130, 133, 152, 154, 165, 169, 179
Наін 90, 179
Нікея (Ізнік) 45, 140, 156
Нікапаль 121, 189
Ніл, р. 130, 137, 167
Ніневія (Нініва) 43, 154
Новававілонскае царства 186
Ноўгарад 183
Нюрнберг 8
Нясвіж 13
Палесціна 129, 131, 133, 135, 138, 143, 144, 146, 148—150, 152, 153, 155, 156, 160, 161, 165—167, 168, 171, 173, 174, 177, 179, 184, 185
Парыя, г. 188
Патмас, востраў 133, 160
Пелопанес 140, 185
Пенджаб 138
Пергам 186
Пергамскае царства 186

- Персепаль 137, 155, 170
 Персія (Іран) 137, 142, 155, 170, 185, 186
 Персідская дзяржава 155, 170
 Персідскае царства 69, 169, 171
 Персідскі заліў 154
 Піфан 161
 Полацк 6, 7, 18—20, 22, 23, 25, 27—29, 32, 35, 37—40, 43—45, 52, 55, 59, 62, 66, 67, 70, 72—74, 76, 78, 79, 86, 87, 94, 104—107, 110, 112, 113, 115, 116, 119—124, 130, 161, 172.
 Прага 8—10, 19, 20, 23, 25, 27, 29, 32, 39, 43, 45, 52, 55, 59, 62, 66, 67, 70, 72, 73, 76, 128, 131, 140, 174, 189

 Расія 9
 Рамсес (Рамес) 59, 161
 Рафадзім 40, 150
 Русь 127, 128, 168, 181—183, 187
 Рым 104, 105, 107, 116, 120, 122, 133, 134, 140—142, 152, 161, 163, 169, 170—173, 177, 178, 181, 184—189
 Рымская імперыя 137, 138, 151, 156, 159, 161, 170, 185, 186
 Рымскае царства 69, 170

 Савецкі Саюз 132
 Саламін, востраў 140
 Салім 189
 Самарыя (Себастыя) 35, 37, 40, 146, 148, 152, 166
 Салунскі манастыр 182
 Селун (Салонікі) 116, 187
 Сідон (Сайда) 152
 Сінай 18, 52, 53, 60, 65, 78, 131, 164
 Сінайскі паўвостраў 131, 160, 162, 164, 167
 Сіон 67
 Сірыя 133, 136, 140, 143, 148, 151, 152, 154, 156, 185—187
 Сірыйская правінцыя 186
 Сіцылія 182, 187
 Сіхем 145, 174
 Скіфія 179
 Спарта 141
 Стагір 138
 Сузы, г. 137, 170, 171
 Суэцкі заліў 131
 Сярэдняя Азія 138, 155

 Троя 158
 Трыр 163
 Тыбр, р. 170
 Тыверыяда 152, 165, 175, 179
 Тыверыядскае возера 138, 133

 Тыгр, р. 151, 154
 Турцыя 151, 156, 184, 186, 187
 Украіна 9, 158
 Ур, дзяржава 151
 Ур, г. 151
 Урарту 155

 Фаран 50, 60, 61, 160
 Фесалія 170, 185
 Фесалонікі 187
 Фесві 146
 Фівес (Цівец) 174
 Філіпы 116, 117, 187
 Фінікія 132, 136, 137, 143, 152, 154
 Фірца 145, 146
 Фіяцір 187
 Фракія (Балгарыя) 138, 183, 186—188
 Францыя 157
 Фрыгія (Фрызія) 179, 185—189

 Халдзея 71
 Халкіда 138
 Халкідонская пустыня 171
 Ханаан 40, 71, 144, 150, 153, 165, 166, 174
 Хармон, горны масіў 138
 Херанея 137, 170, 185
 Хеўрон (Хеброн) 37, 51, 129, 144, 145, 151
 Хецкае царства 143, 152
 Хула, возера 138

 Царград, гл. Канстанцінопаль
 Цір (Сур) 148

 Чорнае мора 183
 Чырвонае (Чарэмнае) мора 52, 54, 60, 131, 167
 Чэхія 11
 Чэшская дзяржава 131

 Эгейскае мора 133, 136, 187
 Эдом, гл. Ідумея
 Эдэса 185
 Эктабама 155
 Эктабаза 137
 Эль-Халіль 144
 Эмілія 163
 Эр-Рых (Ерыхон) 150
 Эўбея 138
 Эфес 115, 120, 134, 184—189
 Эфіопія 142, 150, 170

 Яглон 174
 Яфа 152

ЗМЕСТ

Творчая спадчына Францыска Скарыны (А. Ф. Коршунаў)	5
Тэксты	15
Предьсловне в Псалтырь	17
Предьсловне в книгу Иов	19
Предсловне в Притчи премудраго Саломона, царя Израилева	20
Починается другая предьмолтва доктора Франьциска Скорины в книгу Иуса Сирахова	23
Предословне доктора Франьциска Скорины в книгу премудраго царя Саломона, рекомую Еклесиаестес	25
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книгу Песнь песням царя Саломона	27
Предословне доктора Франьциска Скорины в книгу Премудрости божней	29
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги перьвыи Царств	32
Сказание в первыи книги Царьств	35
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги вторыи Царств	37
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги третии Царств	37
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги четвертыи Царств	39
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Иуса, сына Навина	40
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Иудиф-вдовици	43
Предьсловне доктора Франьциска Скорины с Полоцька во всю Бивлию рускаго языка	45
Сказание во первые книги Моисеовы, рекомые Бытья, доктора Франьциска Скорины	51
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька во книги Исход Моисеовы	52
Предьсловне доктора Франьциска Скорины с Полоцька во книги Леувит Моисеовы	55
Предьсловне доктора Франьциска Скорины с Полоцька во книги Числа Моисеовы	59
Сказание доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги втораго закону Моисеова	62
Сказание доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Руф, прабабы Давыдовы	66
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Даниила-пророка	67
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Есьфера-царци	70
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книжки Плачу Еремнина	72
Предословне доктора Франьциска Скорины с Полоцька в книги Судей израилевых	73
Предьсловне во Псалтырь (1522 г.)	77
Акафіст чесному и въсехвальному пророку, Предтечи и крестителю господнюю Иоаньну поем	79

Починається акафіст пресладкому імені господа нашого Ісуса Христа, глаголемы по вся дни	87
О паскалі или о пасце	94
Паскалія	94
Писаныи речи в сей Малой подорожной книжке по ряду кратце по- ложены суть	100
Деання светых апостол книг предмова богу ко чти починается.	103
Іаковлева соборънаго послання сказаніе доктором Франциском Скори- ною с Полоцка з божню помощю починается	105
Послання перъваго Петрова сказаніе доктором Франциском Скориною с Полоцка з божнею помощю починается	105
Послання втораго Петрова сказаніе доктором Франциском Скориною с Полоцка з божнею помощю починается	106
Іоаново перъваго соборънаго послання сказаніе доктором Франциском Скориною с Полоцка з божню помощю починается	106
Іоанова втораго послання соборънаго ска[заніе]	107
Послання третего сказа[ніе]	107
Іудина послання сказа[ніе]	107
Послання к римляном светого апостола Павла сказаніе доктора Фран- циска Скорины из славнаго града Полоцка богу во троици единому ко вечной славе починается	107
Коринфом перваго послання светого апостола Павла сказаніе доктором Франциском Скориною с Полоцка богу ко чти и людем к навченію починается	110
Коринфом втораго послання светого апостола Павла сказаніе доктора Франциска Скорины с Полоцка богу ко чти и людем посполитым к доброму навченію	112
К галатом послання светого Павла-апостола сказаніе доктором Фран- циском Скориною с Полоцка богу ко чти и людем посполитым к науце починается	113
Ко ефеснем послання светого Павла сказаніе доктором Франциском Скориною з божнею помощю починается	115
К філипписнем посланія апостола Павла сказаніе доктором Францис- ком Скориною к божней хвалѣ починается	116
Послання светого Павла-апостола, еже ко коласаем, сказаніе	117
К селуняном послання светого Павла-апостола перваго сказаніе док- тором Франциском Скориною щасне починается	118
К селуняном втораго послання Павла, Христова апостола, сказаніе док- тором Франциском Скориною с Полоцка богу вседержателю ко вечной чти починается	119
Послання перъваго ко Тімофею светого апостола Павла сказаніе док- тором Франциском Скориною с Полоцка богу к похваленію почи- нается	120
Втораго ко Тімофею послання светого апостола Павла сказаніе докто- ром Франциском Скориною с Полоцка богу милостивому ко чти по- чинается	120
Ко Тіту послання светого славнаго апостола Павла сказаніе доктором Франциском Скориною с Полоцка богу вседержителю ко чти почи- нается	121
Послание ко Філімону светого Павла-апостола, еже посылаеть от Рима, седа во оковах, Онисимом, сказаніе	122
Послання ко евреом светого апостола Павла сказаніе доктором Фран- циском Скориною с Полоцка богу ко чти и людем посполитым к навченію починается	122
Каментарыі (А. Ф. Коршунаѣ)	125
Слоўнік да твораѣ Франциска Скарыны (А. Ф. Коршунаѣ)	190
Паказальнік імен (А. Ф. Коршунаѣ, В. А. Чамярыцкі)	196
Паказальнік геаграфічных назваѣ (А. Ф. Коршунаѣ, В. А. Чамярыцкі)	203

Научное издание

ФРАНЦИСК СКОРИНА

**Сочинения: Предисловия, сказания, послесловия,
акафисты, пасхалия**

Минск. Издательство «Навука і тэхніка»

На белорусском языке

Навуковае выданне

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

**Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты,
пасхалія**

Загадчык рэдакцыі У. М. Ківатыцкі
Рэдактар Н. М. Тарасевіч
Мастак Вікт. В. Саўчанка
Мастацкі рэдактар В. В. Саўчанка
Тэхнічны рэдактар В. І. Кручонок
Карэктар Л. А. Варабей

ІБ № 3447

Друкуецца па пастанове РВС АН БССР. Здадзена ў набор 11.04.89. Падпісана ў друк 13.12.89. АТ 13526. Фармат 60×90^{1/16}. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Ум. друк. арк. 13,0. Ум. фарб.-адб. 21,5. Ул.-выд. арк. 15,91. Тыраж 4250 экз. Зак. № 873. Цана 2 р. Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук БССР і Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220600. Мінск, вул. Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220600. Мінск, вул. Жодзінская, 18.

